

Національний університет «Львівська політехніка»

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця

на правах рукопису

МИСАК НАТАЛІЯ РОМАНІВНА

УДК 72.02 «1960/1980»

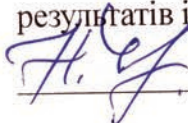
ДИСЕРТАЦІЯ

ФОРМУВАННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ РАЙОНІВ МАСОВОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ 1960-1980-Х РР.

18.00.01 – «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Н.Р. Мисак

Науковий керівник: Черкас Богдан Степанович, доктор архітектури, професор

Всі примірники дисертації, виключно електронними, а і фізичними. Вг. септ-оар спец. № 35 052 ч проф. Черкас Б.С. 2018.р.

АНОТАЦІЯ

Мисак Н.Р. Формування ідентичності районів масової житлової забудови 1960-1980-х рр. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури (доктора філософії) за спеціальністю 18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток, Львів, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню ідентичності районів масової житлової забудови 1960-80-х рр. із врахуванням етапів їхнього формування та трансформацій під час зміни політичних, економічних, соціальних контекстів.

У науковій праці переосмислено поняття ідентичності в архітектурі в контексті районів масової житлової забудови й розроблено теоретичну модель, у якій це поняття деконструйовано на рівні архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей. Відповідно до цієї теоретичної моделі розроблено міждисциплінарну методологію дослідження.

Проведено компаративний аналіз українського і шведського контекстів на основі прикладних досліджень житлових районів Сихів у Львові та Русенгорд у Мальмо. Обидва райони проаналізовано на рівні просторових морфологій, практик у районі і їхніх репрезентацій, й окреслено їхні динамічність і взаємозалежність. А також зроблено висновки про застосування концепту архітектурної ідентичності під час проектування чи модернізації районів масової житлової забудови.

Перший розділ **«Теоретичне підґрунтя дослідження ідентичності районів масової житлової забудови»** містить історичний огляд та аналіз масового житла в європейських контекстах, у ньому введено теоретичну модель поняття архітектурної ідентичності в контексті районів масової житлової забудови.

Підрозділ 1.1. «Модерністський наратив у архітектурі й містобудуванні ХХ ст.» присвячено огляду формування модерністського руху та ключових архітектурних та містобудівних концепцій, які стали основою для виникнення модерністських регіональних планувальних одиниць у різних країнах Європи.

Відтак, *підрозділ 1.2. «Повоєнний модернізм у європейських контекстах:*

дискурси й дослідження» присвячений особливостям національних дискурсів модерністських житлових районів у кількох європейських країнах, які були частинами різних політичних систем. З огляду на те, що соціальну кризу, пов'язану з гострою нестачею житла у др. пол. ХХ ст., уряди багатьох країн намагалися вирішити шляхом промислових методів будівництва та типових архітектурних проектів. У підрозділ 1.2.1. *«Контекстуалізація»* наголошено, що незважаючи на те, що принципи будівництва районів масової житлової забудови були часто подібними в багатьох країнах, але сценарії, за якими вони розвиваються, суттєво відрізняються навіть у межах однієї країни. Більш детально дослідженість теми й особливості розвитку районів масової житлової забудови висвітлено в підрозділах 1.2.2. *«Українські мікрорайони»*, 1.2.3. *«Польські blokowiska»*, 1.2.4. *«Німецькі Großsiedlungen»*, 1.2.5. *«Французькі grand ensemble»* та 1.2.6. *«Шведські bostadsomrede fren rekorderen»*.

У підрозділі 1.3. *«Архітектурна ідентичність районів масової житлової забудови»* розроблено теоретичну модель ідентичності районів масової житлової забудови, яка поєднує як традиційні підходи трактування ідентичності, так й альтернативні, що позиціонують її як динамічний, залежний від контексту конструкт. Альтернативну модель поняття архітектурної ідентичності, застосовну для районів масової житлової забудови, сформовано на основі понять архітектурна своєрідність, первинна та вторинна ідентичності.

У другому розділі *«Методична модель дослідження»* розроблено методологічну модель, яка ґрунтується на основі теоретичної моделі трактування архітектурної ідентичності.

У підрозділі 2.1. *«Особливості методів досліджень районів масової житлової забудови»* зроблено огляд підходів методологічних дискурсів, сформованих під час дослідження районів масової житлової забудови в різних контекстах.

Методи, обрані для дослідження ідентичності модерністських районів на кількох рівнях відповідно до ідеї просторової тріади А. Лефевра обґрунтовано

у підрозділі 2.2. **«Просторова тріада» як теоретична основа дослідження».**

У підрозділ 2.3. **«Метод порівняльних досліджень»** описано необхідність застосування порівняльного аналізу для дослідження районів масової житлової забудови, а також - формування спільної наукової підоснови й дослідницького дискурсу для різних європейських контекстів, обґрунтовано вибір об'єктів для прикладних досліджень.

У підрозділ 2.4. **«Підхід змішаних методів дослідження ідентичності районів масової житлової забудови»** описано методи, застосовані в дослідженні. Їх можна умовно поділити на загальнонаукові, архітектурні, містобудівні, антропологічні, соціологічні, візуальні; розроблено спеціальні методи дослідження. Зважаючи на теоретичну підоснову, надано перевагу якісним методам над кількісними.

У третьому розділі **«Формування та розвиток району масової житлової забудови Сихів у Львові»** досліджуваний район розглянуто в контексті масового будівництва житла в Радянському Союзі й містобудівних перетворень Львова та відповідно до теоретичної моделі на трьох рівнях – архітектурної своєрідності, первинної і вторинної ідентичностей.

Підрозділ 3.1. **«Перехід до масового житлового будівництва у Радянському Союзі»** містить огляд архітектурного та містобудівного процесу в Радянському Союзі та його залежність від ідеологічних та економічних цілей уряду. Окрім того, розглянуто радянські принципи проектування житлових територій на основі мікрорайонування та Системи ступеневого обслуговування.

Підрозділ 3.2. **«Повоєнний розвиток Львова та масове житлове будівництво»** стосується розвитку Львова як одного з головних промислових центрів Західної України у др. пол. ХХ ст. У цьому контексті об'єкт прикладного дослідження – житловий район Сихів — наймолодший і наймасштабніший центрально спланований соціалістичний район Львова, розглядається як приклад третього покоління масового житлового будівництва.

Підрозділ 3.3. **«Архітектурна своєрідність Сихова»** присвячений

визначенню архітектурних і містобудівних особливостей району, а також - трансформаційних процесів, які відбуваються від часу спорудження дотепер і визначають його архітектурну своєрідність.

У підрозділі 3.4. *«Первинна ідентичність Сихова»* описано дослідження трансформацій соціального простору району під час останніх трьох декад, упродовж яких відбувався процес обживання новозбудованого житлового середовища та поступової інтеграції його у структуру міста. Безпосередній досвід мешканців описано в підрозділі 3.4.1. *«Щоденні практики та соціальний простір»*, а аналіз первинних візуальних джерел - у підрозділі 3.4.2. *«Візуальні репрезентації Сихова користувачами»*.

Підрозділ 3.5. *«Тенденції формування та змін вторинної ідентичності Сихова»* окреслює кілька траєкторій трансформацій у районі, що впливають на формування вторинної ідентичності.

У четвертому розділі *«Формування і розвиток району масової житлової забудови Русенгорд у Мальмо (Швеція)»* досліджуване житлове утворення контекстуалізовано в архітектурному та містобудівному процесі Швеції та перетворень Мальмо. Відповідно до теоретичної моделі, проаналізовано архітектурну своєрідність, первинну і вторинну ідентичності району.

У підрозділі 4.1. *«Перехід до масового житлового будівництва Швеції»* описано умови, за яких модернізм як інновативний підхід до формування простору міста поширився у Швеції у ХХ ст. Позиціонуючись як національний «стиль», модерністські принципи проектування та будівництва результували у велику кількість житла, збудованого у «рекордні роки» та, зокрема, у межах Програми мільйону.

У підрозділі 4.2. *«Повоєнний розвиток Мальмо»* зроблено огляд розвитку міста від індустріального до «міста-знання» чи «міста-події», висвітлено значення району Русенгорду як одного з наймасштабніших житлових утворень у країні періоду Програми мільйону.

Підрозділ 4.3. *«Архітектурна своєрідність Русенгорду»* присвячений визначенню архітектурних і містобудівних особливостей району, проаналізовано

трансформаційні процеси, які відбуваються від часу спорудження дотепер і визначають його архітектурну своєрідність.

У підрозділі 4.4. *«Первинна ідентичність Русенгорду»* окреслено соціальний простір району на основі численних ідентичностей його користувачів. На основі їхніх розповідей описано взаємозалежності між простором, поведінковими патернами й соціальними конструктами.

У підрозділі 4.5. *«Вторинна ідентичність Русенгорду»* проаналізовано екстерналізований образ району, який ґрунтується на кількох сконструйованих соціальних і просторових «іншостях».

У п'ятому розділі **«Значення ідентичності для розвитку житлових районів»** проведено порівняння контекстуальних особливостей і трансформацій досліджуваних районів, реінтегровано результати прикладних досліджень, описаних у третьому та четвертому розділах.

У підрозділі 5.1. *«Порівняння впливу контекстуальних особливостей на розвиток Сихова й Русенгорду»* проведено компаративний аналіз контекстуальний передумов для розвитку районів масової житлової забудови в Україні і Швеції, окреслено як відмінності на рівні містопланувальних морфологій, їхніх трансформацій і формування ідентичностей, так і подібності, які виявилися, зокрема, у взаємозалежності просторових властивостей районів та щоденних практик мешканців.

У підрозділі 5.2. *«Взаємозалежність архітектурної ідентичності і структурних елементів простору районів Сихова і Русенгорду»* на основі аналізу архітектурної своєрідності виокремлено кілька структурних елементів простору різних масштабів, які дають змогу описати базові морфологічні властивості обох житлових районів, та скорельовано їх із первинною та вторинною ідентичностями: розташування у структурі міста, межі району, морфологія району, головна вулиця, головний громадський простір, житловий будинок, квартира, житловий двір.

У підрозділі 5.3. *«Дослідницькі наративи та просторові інтервенції у районі Сихів»* скорельовано поняття ідентичності з модерністським районом

як спадщиною в українському контексті. Окрім того, проаналізовано результати архітектурного студію, процесу партисипативного проектування скверу, а також конкурсний проект площі у Сихові.

У підрозділ 5.4. «Застосування категорії ідентичності у дослідженнях, модернізації та реконструкції районів масової житлової забудови» запропоновано способи використання отриманих знань про первинну та вторинну ідентичності в учасницькому проектуванні й модернізації житлових районів на основі формування наративів та безпосереднього впливу на розвиток районів масової житлової забудови.

Ключові слова: райони масової житлової забудови, пізній модернізм, Європа, 1960-80 рр., ідентичність у архітектурі, архітектурна своєрідність, первинна ідентичність, вторинна ідентичність, Україна, Сихів, Швеція, Русенгорд.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

1. **Мисак Н.** 2014. Формування ідентичності нецентрального району Львова: роль локальної спільноти у проектуванні відкритих громадських просторів. У: Відновлення міста із залученням громади. Польсько-український досвід та надихаючі практики. К. Янас & М. Тройнар, ред. Краків: Інститут розвитку міст. сс. 61–78 (англ.), сс. 157-174 (укр.).

2. **Черкес, Б. С. & Мисак, Н. Р.** 2013. Релігійна компонента у трансформації ідентичності району масової житлової забудови «Сихів» у Львові. *Наук.-техн. зб. «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*, 32, с. 253–262. (Здобувачем проаналізовано головні релігійні об'єкти Сихова і їхній вплив на трансформацію постсоціалістичного району, розроблено графічний матеріал, зроблено фотофіксацію)

3. **Черкес, Б. С. & Н Мисак, Н. Р.** 2013. Розвиток і трансформація житлового району «Сихів» у Львові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 757, с. 1–9. (Здобувачем проаналізовано первинні джерела, проведено експертні інтерв'ю і польові дослідження, систематизовано інформацію, розроблено графічний матеріал, зроблено фотофіксацію).

4. **Мисак, Н. Р.** 2014. Радянське масове житлове будівництво: трансформації у процесі зміни контекстів. *Наук.-техн. зб. КНУБА «Містобудування та територіальне планування»*, 53, с. 339–351.

5. **Мисак, Н. Р.** 2015. Походження і трансформація принципів мікрорайонування. *Наук.-техн. зб. «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*, 38, с. 256–270.

6. **Мисак, Н. Р.** 2015. Значення архітектурної ідентичності для районів масової житлової забудови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 836, с. 45–52.

7. **Mysak, N.** 2014. The Morphology of Open Spaces within Large-Panel Housing Estates: the Pedestrian Perception (a case study of Sykhiv estate in Lviv, Ukraine). *Środowisko Mieszkaniowe*, 13, s. 164–172. ISSN: 1731-2442, 2543-8700 (Index Copernicus, Journals Master List, ERICH Plus, ZDB).

8. **Mysak, N.** 2014. Interconnection of Built Environment and Social Composition of Architectural Space of Post-War Socialistic Housing Estates. *Środowisko Mieszkaniowe*, 15, s.118–123. ISSN: 1731-2442, 2543-8700 (Index Copernicus, Journals Master List, ERICH Plus, ZDB).

9. **Мысак, Н. Р.** 2016. Реинтерпретация модернистских морфологий: жилое пространство района Сыхов во Львове. *Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований*, 5 (Микроурбанизм), с. 8-16. ISSN: 2225-5060 (Ulrich's Periodicals Directory Bowker).

10. **Мисак, Н.** 2016. «Надмірності» в архітектурі багатородинного житла у Львові від 1956 року і дотепер: трансформації при зміні контекстів. *Rocznik*

Lubelski, T.XLII, с. 165-177. ISSN: 0080-3510, 0080-3510 (Index Copernicus BazHum).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. **Mysak, N.** 2017. (Post-)ideological Mass Housing Landscapes: In Search For Preservation Approaches. Doctoral conference Facing Post-War Urban Herritage in Central and Eastern Europe, organized by the Department of Urban Planning and Design, Faculty of Architecture, Budapest University of Technology and Economics (BME), Budapest, 6-7 October, pp. 46-47.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

12. **Mysak, N.**, 2015. Regenerace sousedství. *ERA21*, 6, pp.47–49.

ABSTRACT

Mysak N. R. Identity formation of large-scale housing estates built in 1960-1980s. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for a Candidate of Science degree in Architecture (PhD). Speciality 18.00.01 – Theory of architecture, restoration of architectural monuments.- Lviv, 2018.

The thesis explores identity of large-scale housing estates built in the 1960/80s, while focusing on the stages of their early establishment and transformations in times of change of political, economic, and social contexts.

The paper reconsiders a concept of identity in architecture in the context of large-scale housing estates, as well as elaborates a theoretical framework where this notion deconstructs into the levels of architectural originality, and of primary and secondary identities. Under this theoretical model, an interdisciplinary methodology of research was developed.

A comparative analysis was conducted for Ukrainian and Swedish contexts as illustrated by housing estates of Sykhiv in Lviv and Rosengård in Malmö. Both estates were analyzed on the level of spatial morphologies, practices in the neighbourhood, and their representations. Their dynamics and interdependency were outlined. Moreover, conclusions were drawn on the application of the concept of architectural identity when designing or modernizing large-scale housing estates.

Chapter One ***“Theoretical Background for the Research of Identity of Large-Scale Housing Estates”*** includes a historical overview and analysis of mass housing estates in European contexts. It introduces a theoretical model for the notion of architectural identity in the context of large-scale housing estates.

Subchapter 1.1. “Modernist Narrative in the Architecture and City Planning of the 20th Century” offers an review of formation of Modernist movement and key architectural and city planning concepts that laid the foundation for the development of Modernist regional planning units in various countries in Europe.

Hence, *Subchapter 1.2. “Post-War Modernism in the European Contexts: Discourses and Directions of Research”* considers peculiarities of national discourses

of Modernist housing estates in several European countries that had been parts of different political systems. Due social crisis associated with critical shortage of housing in the 2nd half of the 20th century, governments of different countries were trying to find solutions in prefabricated construction methods and typical architectural designs. *Subchapter 1.2.1. “Contextualization”* emphasizes that despite the fact that principles of constructing large-scale housing estates were often similar in many countries, *the scenarios they undertook would be crucially different even within the same country. More details on the status of research of the subject, and on peculiarities of development of large-scale housing estates are presented in the subchapters 1.2.2. “Ukrainians мікрорайону,” 1.2.3. “Polish blokowiska,” 1.2.4. “German Großsiedlungen,” 1.2.5. French grand ensemble,” and 1.2.6. “Swedish bostadsomrede fren rekorderen.”*

The *subchapter 1.3. “Architectural Identity of Large Scale Housing Estates”* designs a theoretical model for the identity of large-scale housing estates that combines both conventional approaches to interpreting identity, and alternative positions that take it as a dynamic context-based construct. The alternative model for the notion of architectural identity applicable for large-scale housing estates was developed on the basis of the concepts of architectural originality, and primary and secondary identities.

Chapter Two “Methodological Research-Model” contains a designed methodological model based on the theoretical model for interpreting architectural identity.

Subchapter 2.1. “Specific Research Methods for Large-Scale Housing Estates” offers an overview of approaches from methodological discourses distinguished during the analysis of large-scale housing estates in varied contexts.

The methods selected for the research of identity of Modernist estates on several levels, in line with the Lefebvre’s spatial triad, are substantiated in *Subchapter 2.2. “Spatial Triad” as a Theoretical Background for Research.”*

Subchapter 2.3. “Comparative Research Method” describes the need to apply comparative analysis for the research of large-scale housing estates, as well as for

establishing a common research sub-framework and research discourse for different European contexts; the choice of objects for applied analysis is justified.

Subchapter 2.4. “Mixed Method in the Research of Identity of Large Scale Housing Estates” describes methods used in the research. They can provisionally be divided into general scientific, architectural, urban planning, anthropological, sociological, and visual methods. Specific research methods were elaborated. With regard for the theoretical sub-framework, qualitative research methods are preferred rather than quantitative methods.

Chapter Three *“Formation and Development of the Large-Scale Housing Estate Sykhiv in Lviv, Ukraine”* considers the estate under analysis in the context of mass housing construction in the Soviet Union and the urban planning transformations in Lviv, and also in line with the theoretical model on the following three levels – of architectural originality, of primary and of secondary identities.

Subchapter 3.1. “Transition to Mass Housing Construction in Soviet Union” presents an overview of architectural and urban planning processes in the Soviet Union, as well as their preconditioning by ideological and economic goals of the government. In addition, Soviet principles of designing residential areas based on *mircorayon* division and the system of graded service provision were considered.

Subchapter 3.2. “Post-war Development of Lviv and Housing Construction” is about the development of Lviv as one of the key industrial centers in Western Ukraine in the 2nd half of the 20th century. In this context, the subject for applied research, the residential estate of Sykhiv, as the youngest and the largest scale centrally planned Socialist neighbourhood of Lviv, is viewed as an example of the third generation of large-scale housing construction.

Subchapter 3.3. “Architectural Originality of Sykhiv” focuses on identifying architectural and city planning peculiarities of the estate, as well as on transformation processes taking place during the construction and today, that define its architectural originality.

Subchapter 3.4. “Primary Identity of Sykhiv” describes the research of transformations of the social space of the area over the last three decades

characterized by settlement of the newly-built housing environment and its gradual integration into the city's structure. Personal experiences of the residents are described in *Subchapter 3.4.1. "Everyday Practices and Social Space,"* while *Subchapter 3.4.2. "Visual Representations of Sykhiv Made by Users"* provides the analysis of primary visual sources.

Subchapter 3.5. "Tendencies of the Secondary Identity Formation in Sykhiv" drafts several trajectories for transformations in the neighbourhood that have an effect on the formation of secondary identity.

Chapter Four "**Formation and Development of the Large-Scale Housing Estate Rosengård in Malmö, Sweden**" explores a housing estate contextualized in architectural and city planning processes in Sweden, in terms of transformations in the city of Malmö. According to the theoretical model, we analyzed the architectural originality, as well as primary and secondary identities of the area.

Subchapter 4.1. "Transition to Mass-Housing Construction in Sweden" describes preconditions for Modernism to spread in the 20th century Sweden as an innovative approach to shape urban space. Presented as a national "style," Modernist principles in design and construction resulted in a large amount of housing built in the "record-hitting years," and particularly, as part of the Million Programme.

Subchapter 4.2. "Post-War Development in Malmö and Housing Construction" offers an overview of the city developing from the industrial place to the "knowledge-based city" or "event-based city." It is delineated the significance of the Rosengård neighbourhood as one of the largest scale housing estates in the country from the time of The Million Programme.

Subchapter 4.3. "Architectural Originality of Rosengård" identifies architectural and city planning peculiarities of the area; it analyzes transformation processes taking place since its construction until today, and define its architectural originality.

Subchapter 4.4. "Primary Identity of Rosengård" defines social space of the estate on the basis of numerous identities of its users. Their stories were used as a basis to describe interdependencies between space, behavioral patterns, and social constructs.

Subchapter 4.5. "Secondary Identity of Rosengård" analyzes the externalized

image of the neighbourhood based on several constructed social and spatial “otherness” aspects.

Chapter Five “**Implication of Identity for Large-Scale Housing Estates Development**” offers the comparison of contextual peculiarities and transformations of the estates under analysis; it reintegrates the results of applied research described in Chapters Three and Four.

Subchapter 5.1. “*Comparison of Impact of Contextual Peculiarities on the Development of Sykhiv and Rosengård*” includes a comparative analysis for contextual preconditions for the development of the large-scale housing estates in Ukraine and Sweden. It delineates both differences, on the level of city planning morphologies, their transformations and identity shaping, and similarities that manifested themselves in the interdependencies of spatial characteristics of the areas and everyday practices of residents, among other things.

Subchapter 5.2. “*Interconnection of the Architectural Identity and Structural Elements of Space in Sykhiv and Rosengård*” uses the analysis of architectural originality to distinguish several structural elements of space of different scales enabling descriptions of basic morphological characteristics of the two housing estates, correlated with their primary and secondary identities, such as: placement within the city’s structure, boundaries of the neighbourhood, morphology of the area, arterial road, central public space, a residential building, an apartment, a residential yard.

Subchapter 5.3. “*Research Narrative and Spatial Interventions in Sykhiv*” correlates the notions of identity with the Modernist district as a legacy in Ukrainian context. In addition, it analyzes outcomes of work of the architectural studio, the process of participatory design of a public garden, as well as a competitive design for a square in Sykhiv.

Subchapter 5.4. “*Application of the Category of Identity in Research, Modernization and Reconstruction Projects of the Large-Scale Housing Estates*” offers three ways of applying the findings on primary and secondary identities in participatory design and modernization of housing estates on the basis of shaping

narratives and direct impact on the development of large-scale housing estates.

Keywords: large-scale housing estates, late modernism, Europe, 1960-80s, identity in architecture, architectural originality, Ukraine, Sykhiv, Sweden, Rosengård.

LIST OF THE PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THE THESIS

Key research findings are presented in the following papers:

1. **Mysak, N.** 2014. Identity formation of non-central districts of Lviv: the role of local community in designing of open public spaces. In: K. Janas & M. Trojnar, eds. *Community-Led Urban Regeneration. Polish-Ukrainian experience and inspiration*. Kraków: Institute of Urban Development. pp. 61–78 (in Ukrainian), pp. 157-174.
2. **Cherkes, B.S. & Mysak, N.R.** 2013. Religion as a Component of the Identity Transformation of the Large Panel Housing Estate Sykhiv in Lviv. *Scientific and Technical Periodic Publication “Contemporary Problems of Architecture and City planning”*, 32, pp. 253–262. *(The PhD applicant analyzed main religious structures in the district of Sykhiv and their impact on the transformation of the post socialist cityscape, designed the visuals, and made photographs).*
3. **Cherkes, B.S. & Mysak, N.R.** 2013. Development and Transformation of the residential district Sykhiv, Lviv. *Visnyk, Scientific periodic publication of Lviv Polytechnic National University*, 757, pp. 1–9. *(The PhD applicant analyzed primary sources, conducted interviews with experts, conducted field research, systematized the information, designed the visuals, and made photographs).*
4. **Mysak, N.R.** 2014. Soviet Mass Housing Construction: Transformation within the Changing Contexts. *Scientific and Technical Periodic Publication “Town Development and Spatial Planning”*, 53, pp. 339–351.
5. **Mysak, N.R.** 2015. Origins and Transformation of the Microdistrict Planning Principles. *Scientific and Technical Periodic Publication “Contemporary Problems of Architecture and City planning”*, 38, pp. 256–270.

6. **Mysak, N.R.** 2015. Meaning of Architectural Identity for Large Panel Housing Estates. *Visnyk, Scientific periodic publication of Lviv Polytechnic National University*, 836, pp. 45–52.

7. **Mysak, N.** 2014. The Morphology of Open Spaces within Large-Panel Housing Estates: the Pedestrian Perception (a case study of Sykhiv estate in Lviv, Ukraine). *Środowisko Mieszkaniowe*, 13, pp. 164–172.

8. **Mysak, N.** 2014. Interconnection of Built Environment and Social Composition of Architectural Space of Post-War Socialistic Housing Estates. *Środowisko Mieszkaniowe*, 15, pp.118–123.

9. **Mysak N.R.** 2016. Reinterpretation of Modernist Morphologies: s Lived Space of the Sykhiv District of Lviv. *Labirint. Journal of Social and Humanitarian Research*, 5 (Microurbanism), pp. 8-16.

10. **Mysak, N.** 2016. “Superfluities” in the Architecture of Multi-Family Housing in Lviv from 1956 until the Present: Transformation in Changing Contexts. *Rocznik Lubelski*, T.XLII, pp. 165-177.

Scientific papers certifying the approbation of the materials of the dissertation:

11. **Mysak, N.** 2017. (Post-)ideological Mass Housing Landscapes: In Search For Preservation Approaches. Doctoral conference Facing Post-War Urban Herritage in Central and Eastern Europe, organized by the Department of Urban Planning and Design, Faculty of Architecture, Budapest University of Technology and Economics (BME), Budapest, 6-7 October, pp. 46-47.

Scientific papers published in other editions:

12. **Mysak, N.**, 2015. Regeneration of the Neighborhood. *ERA21*, 6, pp.47–49.

ЗМІСТ

	Стор.
АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ.....	7
ABSTRACT.....	10
LIST OF THE PUBLICATIONS ON THE SUBJECT OF THE THESIS.....	15
ЗМІСТ.....	17
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДґРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ РАЙОНІВ МАСОВОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ.....	28
1.1. Модерністський наратив у архітектурі й містобудуванні XX ст.....	28
1.2. Повоєнний модернізм у європейських контекстах: дискурси й дослідження.....	39
1.2.1. Контекстуалізація.....	39
1.2.2. Українські мікрорайони.....	40
1.2.3. Польські <i>blokowiska</i>	43
1.2.4. Німецькі <i>Großsiedlungen</i>	46
1.2.5. Французькі <i>grand ensemble</i>	50
1.2.6. Шведські <i>bostadsomrede fren rekorderen</i>	53
1.3. Архітектурна ідентичність районів масової житлової забудови.....	56
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.....	64
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	66
2.1. Особливості методів досліджень районів масової житлової забудови.....	66
2.2. «Просторова тріада» як теоретична основа дослідження.....	68

2.3. Метод порівняльних досліджень.....	71
2.4. Підхід змішаних методів дослідження ідентичності районів масової житлової забудови.....	73
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2.....	82
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК РАЙОНУ МАСОВОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ СИХІВ У ЛЬВОВІ.....	84
3.1. Перехід до масового житлового будівництва у Радянському Союзі.....	84
3.2. Повоєнний розвиток Львова та масове житлове будівництво.....	92
3.3. Архітектурна своєрідність Сихова.....	98
3.4. Первинна ідентичність Сихова.....	114
3.4.1. Щоденні практики та соціальний простір.....	114
3.4.2. Візуальні репрезентації Сихова користувачами.....	120
3.5. Тенденції формування та змін вторинної ідентичності Сихова.....	124
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.....	130
РОЗДІЛ 4. ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК РАЙОНУ МАСОВОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ РУСЕНГОРД У МАЛЬМО (ШВЕЦІЯ).....	134
4.1. Перехід до масового житлового будівництва Швеції.....	134
4.2. Повоєнний розвиток Мальмо.....	142
4.3. Архітектурна своєрідність Русенгорду.....	145
4.4. Первинна ідентичність Русенгорду.....	157
4.5. Вторинна ідентичність Русенгорду.....	168
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4.....	175

РОЗДІЛ 5. ЗНАЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВИХ РАЙОНІВ.....	177
5.1. Порівняння впливу контекстуальних особливостей на розвиток Сихова й Русенгорду.....	177
5.2. Взаємозалежність архітектурної ідентичності і структурних елементів простору районів Сихова і Русенгорду.....	181
5.3. Дослідницькі наративи та просторові інтервенції у районі Сихів.....	201
5.4. Застосування категорії ідентичності у дослідженнях, модернізації та реконструкції районів масової житлової забудови.....	221
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5.....	227
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	230
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	233
ДОДАТКИ.....	248
ДОДАТОК А. Перелік опублікованих праць за темою дисертації.....	249
ДОДАТОК Б. Апробація результатів дисертації.....	251
ДОДАТОК В. Терміни та визначення понять.....	258
ДОДАТОК Г.....	260
Г.1. Питальник для дослідження Сихова (для мешканців).....	260
Г.2. Питальник для дослідження Сихова (для архітекторів).....	263
ДОДАТОК Д. Витяги з інтерв'ю, проведеними з мешканцями у Русенгорду.....	266
ДОДАТОК Е. Проекти та підходи, застосовані у процесі трансформації району Русенгорд.....	278
ДОДАТОК Є. Впровадження.....	289

ВСТУП

Дисертацію присвячено ідентичності районів масової житлової забудови 1960-1980 рр., із врахуванням етапів їх формування та трансформацій при зміні політичних, економічних, соціальних контекстів.

Актуальність дослідження полягає в потребі аналізу районів масової житлової забудови як із погляду розуміння різних траєкторій містобудівного розвитку європейських міст у кінці ХХ ст., так і процесів їх трансформації, пошуку необхідних інструментів для модернізації, а також – проектування нових житлових утворень із врахуванням категорії ідентичності.

Масштабні житлові райони, збудовані у др. пол. ХХ ст., існують у більшості європейських міст. Вони стали засобом вирішення кількісної кризи житла в повоєнний час й одночасно через низку соціальних, технічних та експлуатаційних викликів – причиною виникнення якісної кризи житла на поч. ХХІ ст. Процес формування і трансформації районів масової житлової забудови, як і підходи до їх дослідження суттєво відрізняються в різних країнах. Разом із тим проблема ідентичності є однією з ключових для більшості з них. І хоч у переважній частині пострадянських країн райони масової житлової забудови (далі – МЖЗ) досі трактують як задовільне житло, повоєнний архітектурний та містобудівний спадок в Україні залишається майже не дослідженим. З огляду на це, для стійкого розвитку таких утворень важливо дослідити те, як вони функціонують сьогодні, враховуючи контекст та категорію ідентичності.

У сучасних архітектурних та урбаністичних дослідженнях повоєнних житлових територій усе частіше застосовують методи суміжних галузей (антропології, соціології, географії та ін.). Дослідники аналізували райони масової житлової забудови в ширшому європейському контексті, використовуючи міждисциплінарний підхід: С. Мустерд (S. Musterd), Р. Ван Кемпен (R. Van Kempen), В. Рітдорф (W. Rietdorf), Г. Лібман (H. Liebmann), Б. Шміготзкі (B. Schmigotzki), М. Рапоні (M. Raponi), Р. Турнінгтон (R. Turnington), Ф. Вассенберг (F. Wassenberg), Ф. Урбан (F. Urban), К. Деккер (K. Dekker), С. Холл (S. Hall), Р. Муріє (R. Murie), Т. Кнор-Седов (T. Knorr-Siedow) та ін. Також існують міжнародні європейські

проекти, спрямовані на оновлення районів масової житлової забудови: RESTATE (англ. Restructuring Large-scale Housing Estates in European Cities: Good Practices and New Visions for Sustainable Neighbourhoods and Cities) чи ReNewTown: New post-socialist city: Competitive and Attractive.

Проте більшість досліджень, присвячених глобальному явищу будівництва повоєнних житлових районів, мають локальний характер і фокусуються на прикладах окремих країн.

Райони масової житлової забудови в Радянському Союзі невдовзі після їхнього спорудження досліджували Б. Рубаненко, Д. Меєрсон, Я. Діхтер, М. Кордо, М. Розанов, А. Білоконь, А. Іноземцева, В. Чистова, Д. Яблонський, Є. Капустян, Я. Вассерман, Д. Животов, Є. Іохелес та ін. Після здобуття Україною незалежності районам масової житлової забудови присвячено праці В. Дурманова, Д. Дабелінга (D. Dubbeling), Б. Черкеса, Р. Миха, І. Гнеся, І. Тищенко, Є. Губкіної, Ю. Скубицької, О. Денисенко та ін. Окрім того, в Україні останніми роками з'являються приватні ініціативи дослідників та активістів, спрямовані на дослідження та збереження модерністського архітектурного спадку.

Перші критичні праці, які стосувалися масового житла в Польщі, належать Е. Голдзамту (E. Goldzamt), А. Валлісу (A. Wallis); історичні наративи масового житла в Польщі можна знайти в доробку М. Мотака (M. Motak), Я. Трибуся (J. Trybuś); містопланувальними аспектами житлових районів займалися С. Лішевський (S. Liszewski), М. Чепчинський (M. Czerczynski); взаємозв'язок фізичної структури з соціальними аспектами досліджували А. Басіста (A. Basista), І. Боровік (I. Borowik), Е. Шафранська (E. Szafrńska), А. Барчиковська (A. Barczykowska); питанням трансформації та перспектив розвитку присвячено праці Г. Заневської (H. Zaniewska), А. Плачинської (A. Plachcińska), А. Кічинські (A. Kiciński), М. Мірецької (M. Mirecka), Я. М. Хмелевського (J. M. Chmielewski); проблеми менеджменту житлових районів висвітлювали К. Мілевська-Осецька (K. Milewska-Osiecka), А. Ренбовська (A. Rębowska) та ін.

Серед дослідників, які займалися питаннями історії модерністського житла Німеччини, можна виокремити І. Флягге (I. Flagge), А. Гляйнінгер (A. Gleininger), К. Ганнеманн (C. Hannemann), Е. Мюллер (E. Müller); дослідженням архітектурних та містобудівних аспектів присвятили праці М. Бернінг (M. Berning), Ф. Боллерей (F. Bollerey), К. Дросте (C. Droste), Т. Кнопп-Седов (T. Knorr-Siedow), О. Гіббінс (O. Gibbins), Г. Гергольдт (G. Herholdt), А. Гон (A. Hohn), Я. Гюмер (J. Hümer); ширший контекст будівництва повоєнного житла проаналізували Е. Ган (E. Hahn), А. Баллке (A. Ballke), Г. Бекер (H. Becker), Д. Апель (D. Apel), К. Дюргофер (K. Dörhofer), В. Гаймецер (W. Heitmezer), Т. Франке (T. Franke), Р. П. Льор (R. P. Löhr), В. Рьоснер (V. Rösner), Я. Фрідман (J. Friedmann), К. Браке (K. Brake), Г. Нойтвірз (G. Neutwirth); авторами публікацій, присвячених питанням модернізації, є Г. Бааш (H. Baasch), А. Рітц (A. Rietz), Г. Боем (G. Boem), Г. Еренфрід (H. Ehrenfried), Г. Гайнріх (H. Heinrich), Е. Гельмштедтер (E. Helmstädter), А. Маха (A. Macha) та ін.

Походження масового житла у Франції досліджували Р. Г. Герранд (R. H. Guerrand), Ф. Гіндре (F. Geindre), П. Клерк (P. Clerc); взаємозалежності фізичної структури з соціальними аспектами описали М. Блан (M. Blanc), Дж. Бару (J. Barou), Ж. К. Шамбордон (J. C. Chamborédon), М. Лемір (M. Lemaire), Ж. М. Стебе (J. M. Stébé), Г. Матьє (G. Mathieu), Ж. М. Делару (J. M. Delarue), Х. Дубідут (H. Dubedout); з погляду економіки — С. Гарін (C. Garin), М. Амзаллаг (M. Amzallag), Г. Горенфельд (G. Horenfeld); програми модернізації — Ж. М. Стебе (J. M. Stébé), Д. М. Сміт (D. M. Smith), М. Бланк (M. Blanc), Ф. Друо (F. Druot), А. Лакатон (A. Lacaton), Ж. - Ф. Васал (J.-Ph. Vassal).

У Швеції про Програму мільйону (шв. Miljonprogrammet) як галузь дослідження писав К. Берг (K. Berg); детальну аналітику етапів Програми мільйону провели К. Е. Бенгт (C. E. Bengt), О. Г. Йохансон (O. H. Johansson); містобудівні та архітектурні особливості досліджували Я. Родберг (J. Rådberg), К. Колденбі (C. Caldenby), С. Відень (S. Vidén), Г. Люндаль (G. Lundahl);

аспекти реновації житлових утворень «рекордних років» описано у працях С. Відень (S. Vidén), М. Ботта (M. Botta); комплексне статистичне дослідження провели С. Відень (S. Vidén), К. Шюннінг (K. Schönning), К. Ньоре (K. Nöre).

Незважаючи на значну кількість досліджень районів масової житлової забудови, не було проведено міждисциплінарних порівняльних досліджень, які б мали на меті зіставити модерністські райони Східної Європи із районами Західної чи Північної Європи, і які б враховували категорію ідентичності. Відтак, у цьому дослідженні зроблено порівняння житлових районів України і Швеції на основі інтеграції теоретичних та дослідницьких дискурсів, розвинутих навколо них в обох країнах, а також проведених польових досліджень. У методологічну та термінологічну підоснови залучено категорію ідентичності в архітектурі, оскільки вона є одним із ключових чинників розвитку таких житлових районів. Це дослідження архітектурної ідентичності районів масової житлової забудови базовано на теоретичних працях Г. Лефевра (H. Lefebvre), Ф. Урбана (F. Urban), Б. Черкеса, Дж. Тран (J. Tran) та П. Рікера (P. Ricoeur). Окрім цього, враховано методи дослідження ідентичності в архітектурі, висвітлені у працях П. Геррле (P. Herrle), О. Мусієздова, І. К. Рельфа (E. K. Relph), Г. Б. Аккурта (H. B. Akkurt), А. Алессі (A. Alessi), М. Л. Гільбера (M. L. Hilber), А. Ергеца (A. Ergez), Л. Лефайвре (L. Lefaiivre), А. Тзоніса (A. Tzonis), К. Абель (C. Abel).

Незважаючи на значну кількість досліджень районів масової житлової забудови, не було проведено міждисциплінарних порівняльних досліджень, які б мали на меті зіставити модерністські райони Східної Європи із районами Західної чи Північної Європи, і які б враховували категорію ідентичності. Відтак, у цьому дослідженні здійснено спробу порівняти житлові райони України і Швеції на основі інтеграції теоретичних та дослідницьких дискурсів, розвинутих навколо них в обох країнах, а також – на результатах проведених польових досліджень. У методологічну та термінологічну підоснови було залучено категорію ідентичності в архітектурі, оскільки вона є одним із ключових чинників розвитку таких житлових районів.

Наукова гіпотеза цього дослідження полягає у тому, що райони масової житлової забудови, збудовані за подібними архітектурними та містобудівними принципами у д. п. ХХ ст., розвиваються за абсолютно різними сценаріями відповідно до зміни їхніх контекстів. Відповідно, вплив на трансформації таких житлових районів мають не лише їхні морфологічні особливості, а процеси і часто - репрезентації. Зважаючи на те, що модерністські житлові райони на сьогодні складають значний відсоток житлових фондів багатьох європейських країн, способи модернізації і реконструкції є актуальними і для більш позитивного результату мають враховувати категорію ідентичності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукового напрямку кафедри дизайну та основ архітектури Національного університету «Львівська політехніка» «Дизайн в системі природи, суспільства та архітектури» (ДОА-10108U010396).

Мета цієї праці - сформулювати методи визначення ідентичності районів масової житлової забудови 1960-1980-х рр. у європейському контексті та окреслити взаємозалежності поміж формуванням ідентичності та процесами розвитку і трансформації таких житлових утворень.

Поставлена мета передбачала вирішення таких **завдань**:

- сформулювати спільну теоретичну підоснову дослідження модерністських районів у різних європейських країнах, дати визначення ідентичності для районів масової житлової забудови;
- визначити загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, сформулювати методику дослідження;
- визначити ідентичність району масової житлової забудови в українському контексті у процесі його формування й розвитку;
- визначити ідентичність району масової житлової забудови у шведському контексті у процесі його формування й розвитку;
- на основі порівняльного аналізу взаємозалежностей ідентичності і просторових трансформацій житлових районів в українському та шведському

контекстах сформувані рекомендації щодо застосування категорії ідентичності для розвитку районів масової житлової забудови.

Об'єктом дослідження є райони масової житлової забудови 1960-1980-х рр. у Європі, зокрема район Сихів у Львові (період будівництва – 1970-80-х рр., населення - 80 тис. осіб, площа - 390 га) та район Русенгорд у Мальмо (період будівництва – 1960-70 рр., населення - 25 тис. осіб, площа - 330 га).

Предметом дослідження є взаємозалежність ідентичності досліджуваних районів з їхньою архітектурною й містобудівною структурою, сценаріями розвитку та функціонуванням.

Хронологічні межі дослідження визначено періодом активного спорудження житлових районів масової забудови в 1960-1980-х рр. та трансформаціями, які тривають дотепер. Територіальні межі дослідження охоплюють Східну, Західну та Північну Європу, а прикладні дослідження фокусуються на житлових районах Сихів у Львові й Русенгорд у Мальмо.

Методи дослідження. Дослідження здійснено шляхом загального огляду європейських житлових районів і детального порівняння двох районів масової житлової забудови Сихова й Русенгорду. Порівняння містить аналіз на трьох рівнях: архітектурної та містобудівної морфології, щоденних процесів у районі та його репрезентацій. На основі міждисциплінарних методів дослідження артикульовано архітектурну своєрідність та вибудовано наративи про Сихів та Русенгорд, які відображають їхню первинну та вторинну ідентичності. Методологічну модель дослідження сформовано на основі поєднання методів, які можна умовно поділити на такі групи: загальнонаукові; архітектурні, містобудівні, антропологічні, соціологічні та візуальні.

Наукова новизна отриманих результатів:

- сформульовано теоретичну модель визначення ідентичності для дослідження модерністських районів масової житлової забудови як сукупність архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей;

- розроблено міждисциплінарну методику дослідження районів масової житлової забудови на основі сформульованої теоретичної моделі ідентичності;

- уперше проведено детальне порівняння східно- і північноєвропейських

районів масової житлової забудови на прикладі України та Швеції;

- сформульовано взаємозалежності між формуванням ідентичності та сценаріями розвитку Сихова та Русенгорду;

- розроблено рекомендації щодо теоретичного та практичного застосування нарративної ідентичності районів масової житлової забудови для їхнього сталого розвитку.

Практичне значення отриманих результатів. Результати можуть бути використані для формування стратегій розвитку районів масової житлової забудови, а також для подальших досліджень та теоретичних пошуків. Нарративна ідентичність може стати інструментом для формування стратегій розвитку таких утворень, їхньої інтеграції в загальну структуру міста, розуміння та пропагування цінності модерністської житлової архітектури.

Особистий внесок здобувача. Основні положення та результати дослідження отримані автором особисто, що засвідчується 9 одноосібними публікаціями та 2 публікаціями у співавторстві. В опублікованих у співавторстві статтях автору належить аналіз первинних і вторинних джерел, проведення експертних інтерв'ю і польових досліджень, систематизація інформації, розроблення графічного матеріалу, фотофіксацію [3] аналіз головних релігійних об'єктів Сихова і їхнього впливу на трансформацію постсоціалістичного району, аналіз первинних і вторинних джерел, розробка графічного матеріалу, фотофіксація [2].

Апробація результатів дисертації. Ключові положення й результати дисертації апробовано на семи міжнародних конференціях: The second international doctoral conference «Facing Post-War Urban Heritage in Central and Eastern Europe» (Будапешт, 2017) [11]; *Lubelskie Dni Modernizmu II* (Люблін, 2017); Kongres Inicjatyw Europy Wschodniej (Люблін, 2016); ASEES - MAG Summer Convention «Images of the Other» (Львів, 2016); Symposium Urban Dynamics With Global Changes, 20 Years Academic Cooperation – Vienna University of Technology & National Lviv Polytechnic (Відень, 2015); Sixth International Social Science Summer School «Embracing the City» (Львів, 2014);

Перший міжнародний медіа симпозиум СМС'2014 (Львів, 2014) (Додаток Б. Апробація результатів дисертації).

Впровадження матеріалів дослідження. Результати дослідження використано під час розроблення та проведення лекцій та семінарів навчального модуля «Interpreting Architecture» в межах курсу «Catching Urbanity» для магістрантів першого року навчання кафедри Urban Studies Університету Мальмо, Швеція (січень-березень, 2016); під час організації та проведення міжнародної урбаністичної школи «Сихів: простори, практики, пам'яті», Центр міської історії Центрально-Східної Європи, Львів (серпень, 2017); для проекту «Львів Інтерактивний» Центру міської історії Центрально-Східної Європи виконано описи 9 архітектурних об'єктів району Сихів (2014-2015 рр.) (Додаток В. Впровадження).

Публікації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 11 праць: 5 статей у наукових фахових виданнях України (2 з них - у співавторстві з Б. С. Черкесом), 4 статті - у наукових періодичних виданнях інших держав, 2 розділи - у монографіях; 1 матеріал конференції.

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається із анотації, вступу, п'яти розділів із висновками до кожного розділу та загальних висновків, списку літератури та джерел, додатків.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ МАСОВОГО ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА

1.1. Модерністський наратив у архітектурі та містобудуванні Європи у XX ст.

Значні території багатьох міст Європи займають містобудівні утворення, сформовані з однотипних багатородинних будинків, збудованих у 1960-1980-х рр. Переважно це соціальне житло (англ. social housing) субсидоване державною або (і) місцевою адміністраціями, технічний стан якого часто є незадовільним, і яке переважно асоціюють з соціальними та економічними проблемами (Turkington et al, 2004). Незважаючи на те, що сьогодні повоєнні житлові райони часто залишаються поза репрезентаційними образами міст, частиною яких вони, проте, є, у др. пол. XX ст. вони були найпоширенішою містобудівною схемою, а префабриковане житло, відповідно, – найбільш поширеною архітектурною типологією. Драматичне поширення модерністських принципів проектування та будівництва відбулося через численні проблеми розвитку міст, пов'язаних передусім із повоєнною кризою та активною індустріалізацією в Європі, і, як наслідок, реструктуризацією територій. Як зазначає Ф. Урбан (F. Urban), за допомогою масового житла було вперше з часу появи міст зроблено спробу забезпечити однаковими задовільними житловими умовами всі соціальні класи (Urban, 2009). Повністю інтегрувавшись у політичні, соціальні та економічні процеси, модерністські архітектурне проектування та містобудування стали універсальним методом вирішення житлової проблеми XX ст., яка різною мірою проявилася в багатьох європейських країнах.

Хоча найбільшого поширення на всіх п'яти материках модернізм набув після Другої світової війни, його теоретичне підґрунтя почало формуватися ще на поч. XX ст., а основний імпульс мав євро-американське походження. У міжвоєнний період нові архітектурні форми, просторові принципи та технології трактували як результат раціональних знань людини, а нові міські середовища – як частину

ширшого процесу соціальної модернізації. Житлові райони стали символами прогресу та пропагували умови нового міського життя як за допомогою нових гігієнічних стандартів, так і шляхом здобуття їхніми мешканцями культурних досвідів: проживання нуклеарними сім'ями, збереження анонімності, використання спільних просторів, розподіл між місцем для життя та місцем для роботи (Urban 2009).

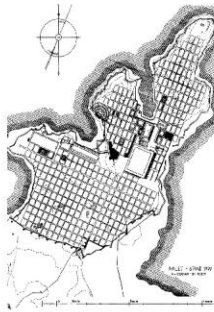
На думку Н. Маака (N. Maak), будь-яка житлова криза ставить два головних запитання «де?» і «як?». Якщо перше стосується більшою мірою виживання, то друге – способу життя та пріоритетів суспільства (Maak, 2015, р. 19). Пovoєнні модерністські житлові утворення стали швидкою відповіддю на питання «де?» для значної кількості людей, але вже невдовзі після спорудження стали проблемою нового виміру. У більшості західноєвропейських країн майже одразу після того, як житлові комплекси було здано в експлуатацію, з'являлася критика як користувачів, так і професіоналів. Відтак, у відповідь на спроби adeptів модернізму створювати не лише нові міські середовища, але й нові способи життя, виникла низка контрреакцій. Зокрема, французький соціолог А. Лефевр (A. Lefebvre) стверджує, що архітектори намагалися «в лабораторних умовах відтворити реальне життя міста», спрощуючи процеси і примітивізуючи їх» (Лефевр, 1967). Отже, нова житлова криза була пов'язана з питанням «як?», і, відповідно, поряд із функційними аспектами також із питаннями ідентичності та репрезентацій. Зважаючи на те, що модерністські архітектура та містобудування були інструментами для вирішення політичних проблем (модерністський підхід розвитку міст став частиною політичних програм урядів у багатьох країнах); економічних проблем (модерністський підхід потребував економічних умов, які б дали змогу проектувати та будувати централізовано для забезпечення ефективності та швидкості) та соціальних проблем (adeпти модернізму застосовували формули соціальної інженерії), відповідь варто шукати не у вузьких дисциплінарних межах, а в ширшому дискурсі. Незважаючи на те, що на сьогодні вже розроблено чимало архітектурних та містобудування стратегій модернізації, найгострішими є соціальні, економічні та політичні аспекти, сукупність яких впливає на формування ідентичності масового житла.

Сучасні дослідники дистанціюють такий тип житла від архітектури. Зокрема,

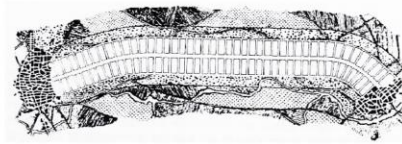
С. Шнайдер (S. Schnider) вважає, що «житло» (англ. housing) із др. пол. XX ст. проектують на основі кількісних соціо-економічних показників, тим часом як «архітектура» залишається частиною культурного виміру, а німецький дослідник Н. Маак й зовсім припускає, що термін «житло» після 1970-х рр. стає своєрідною антитезою до «архітектури» (Маак, 2015, р. 19).

За визначенням британського архітектора К. Фрамптона (K. Frampton), модернізм в архітектурі є специфічним позначенням архітектурного тренду, який можна окреслити часовим проміжком 1920-1970 років. Цей стиль не є об'єктивністю, а радше наслідком процесу проектування, у якому найбільше уваги надано функційності, конструктивним рішенням та новим будівельним технологіям. Отже, архітектуру, у якій немає стилю, можна називати модерністською; вона протиставлена традиційній і спрямована в майбутнє (Frampton, 1992, р. 248). Поряд із терміном *модернізм* вживають також відповідник американського походження *інтернаціональний стиль*, який реферує до назви канонічної архітектурної виставки «Modern Architecture: International Exhibition» (Сучасна архітектура: міжнародна виставка), яку організували Г.-Р. Хітчкок (H.-R. Hitchcock) та Ф. Джонсон (Ph. Johnson) у музеї сучасного мистецтва в Нью-Йорку (MoMA) в 1932 р. Проте інтернаціональний стиль не став універсальним явищем, оскільки суттєво видозмінювався відповідно до відмінностей контекстів, у яких був застосований (Frampton, 1992, р. 248). Натомість Ш. Маршал (S. Marshall) пропонує розглядати модернізм у ширшій перспективі – як інтелектуальну традицію, яку він асоціює з розвитком міст Стародавньої Греції, зважаючи на те, що у своїй «Політиці» Аристотель називає планувальну сітку Гіпподама «модерністською» (англ. modern) (Marshall, 2009, р. 22). Проте можна прослідкувати, що більш споріднені модернізму містобудівні концепції, які, нашаровуючись, стали основою модерністського підходу, розвивалися з кінця XIX ст. (рис. 1.1.).

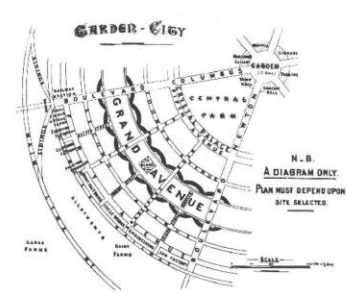
Однією з перших концепцій, в основу якої закладено ідею функційної цілісності міста, була ідея лінійного міста А. Сорія (A. Soria), розроблена в к. XIX ст.

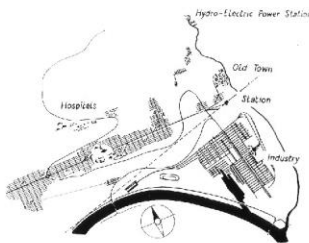
Гіподамова система планування, V ст. до н.е.

Лінійне місто Артуро Сорія, XIX ст.

Місто-сад Ебенізера Говарда, 1899 р.

Індустріальне місто Тоні Гарні, 1901-1917 рр.

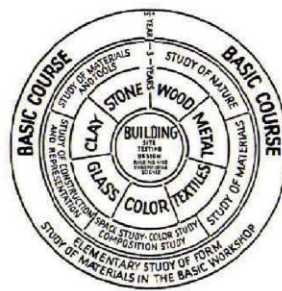
Сучасне місто на 3 мільйони жителів, Ле Корбюзьє, 1922 р.

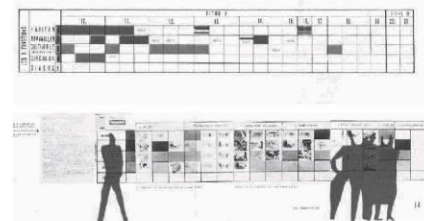
Одиниця Сусідства Кларенса Перрі, 1929 р.

Поселення Редберн, Клеренс Штайн, Гені Райт, 1929 р.

Школа Баугаус, 1919-1931 рр.

CIAM, 1928-1959 рр.

Концепції, які вплинули на формування принципів формування модерністських районів кінця 20 століття

Рис. 1.1

Згідно з цією концепцією, поселення формувалося вздовж колії, а в основі містобудівних рішень перебували політичні питання, гігієнічні норми та сучасні на той час технології. Згодом, у 1920-х рр., цю концепцію розвивав Н. Мілютін.

Найбільш іконічною схемою в містобудуванні є схема міста-саду Е. Говарда (E. Howard), опублікована 1898 р. в «Tomorrow: A Peaceful Path to Real Reform» (з англ. «Завтра: мирний шлях до справжньої реформи»). Ідея Е. Говарда містила цілу низку характеристик, притаманних саме модернізму. Однією з них була ідея зонування, у якій індустріальні підприємства винесено на периферію, ядро формували громадські функції, а проміжну зону – житло з деякими супровідними функціями. Важливою тут також є ідея централізованого функціонування міста.

У проміжку між 1901 та 1917 роками Т. Гарніє (T. Garnier) розвинув ідею індустріального міста – «La Cite Industrielle», якій властивий розподіл зон для життя, роботи та соціальної взаємодії; розподіл пішохідного руху та транспорту; частина будинків була виготовлена із залізобетону (Marshall, 2009, р. 32). Ідея чіткого розділення транспортних та пішохідних потоків прозвучала в концепції поселення Редберн (англ. Radburn) у Нью Джерсі (Birch 1980). Поряд із цим, К. Перрі (C. Perry) формалізував ідею одиниці сусідства, у якій комунальні простори та споруди формували ядро поселення, натомість заклади торгівлі розташовано на околицях району, а структура одиниці формувалася на основі радіусів пішохідної доступності (Marshall, 2009, р. 36).

Багато з перелічених ідей, які визначали модерне місто, поєднано в концепціях Ле Корбюзьє, що зумовили так звану «Корбюзіанську революцію». Серед них – екстенсивність міського розвитку, регулярність міської тканини та архітектурних типологій, раціональність підходу до проектування та будівництва, зонування міських територій, інтерпретації транспорту як пріоритетного елементу міського простору. Також Корбюзьє артикулював нові структурні форми – багатоповерховий житловий будинок на пілонах, багаторівневу транспортну розв'язку, інтер'єрну вулицю (Marshall, 2009, р. 34). Ці ідеї стали основою догм сучасного руху CIAM (франц. Congres Internationaux d'Architecture Moderne) (Frampton, 1992). Саразьку декларацію (франц. La Sarraz Declaration), ухвалену CIAM у 1928 р., підписали 24 архітектори, що репрезентували Францію, Швейцарію, Німеччину, Голландію,

Італію, Іспанію, Австрію та Бельгію. Ця декларація мала великий вплив на подальший розвиток архітектури, яка, за твердженням авторів, була неунікнено пов'язана з ширшими питаннями, що стосувалися політики та економіки. Вони вважали, що архітектура не може бути вилученою з реалій індустріального світу і має повністю адаптуватися до раціоналізованих методів виробництва. Принципи інтернаціонального модерністського руху маніфестовано в Афінівській Хартії 1933 р. Оскільки після Другої світової війни модернізм з авангарду перетворився на мейнстрім, планувальні принципи CIAM можна розглядати як такі, що сформували загальноприйняті норми (Marshall, 2009, р. 38).

Засновник та перший директор школи Баухаус В. Гропіус (W. Gropius) в описі навчальної програми наголосив, що «морфологію мертвих стилів зруйновано», а естетика нового житла має репрезентувати соціальні та політичні зміни в суспільстві (Urban, 2012, р. 11). Його наступник Г. Меєр (H. Meyer) стверджував, що «типізація та стандартизація є абеткою соціалістичної архітектури», а оскільки потреби всіх представників пролетаріату є однаковими, то їх можна задовольнити за допомогою типових рішень (Urban, 2012, р. 11). Архітектори в новозаснованому Радянському Союзі теоретизували принципи раціоналізації та стандартизації як вирішення нестачі житла та дотримання обіцянки рівних житлових стандартів для всіх. Значною мірою ці ідеї придушено в сталінський період, проте вони набули нового трактування після проголошення стандартизації та відмови від «надмірного декорування» Н. Хрущовим (Мартин, 2002).

Отже, форма просторової організації житлових утворень, видозмінюючись залежно від контексту, була виражена у вигляді радянських *мікрорайонів*, польських *wielki zespół mieszkaniowy*, німецьких *Großsiedlungen*, французьких *Grands Ensembles*, шведських *bostadsområde från rekordåren* тощо.

Однак думки дослідників не збігаються, коли йдеться про те, чи варто вважати модернізм революційним етапом у розвитку архітектури. Ф. Урбан стверджує, що для того, щоб відповісти на це запитання, варто окремо розглянути соціальний та технологічний аспекти. На його думку, революційними є зміни в соціальному вимірі: вперше архітектура як частина політичних, соціальних та економічних процесів мала за мету сформувати абсолютно новий вимір для життя, що мав кардинально

вплинути на щоденні досвіди всіх прошарків суспільства (Urban, 2012). Натомість містобудуванні та технологічній складниці можна трактувати як частину еволюції: перехід від традиційного будівництва до індустріалізованого є радше поступовим, аніж категоричним, оскільки більшість традиційних будинків складаються з елементів, вироблених масово, а розподіл праці між робітниками на будівництві – вже означає раціоналізацію процесу. Проте на початку ХХ ст. префабрикацію удосконалено, а процеси будівництва – модернізовано (Urban, 2012).

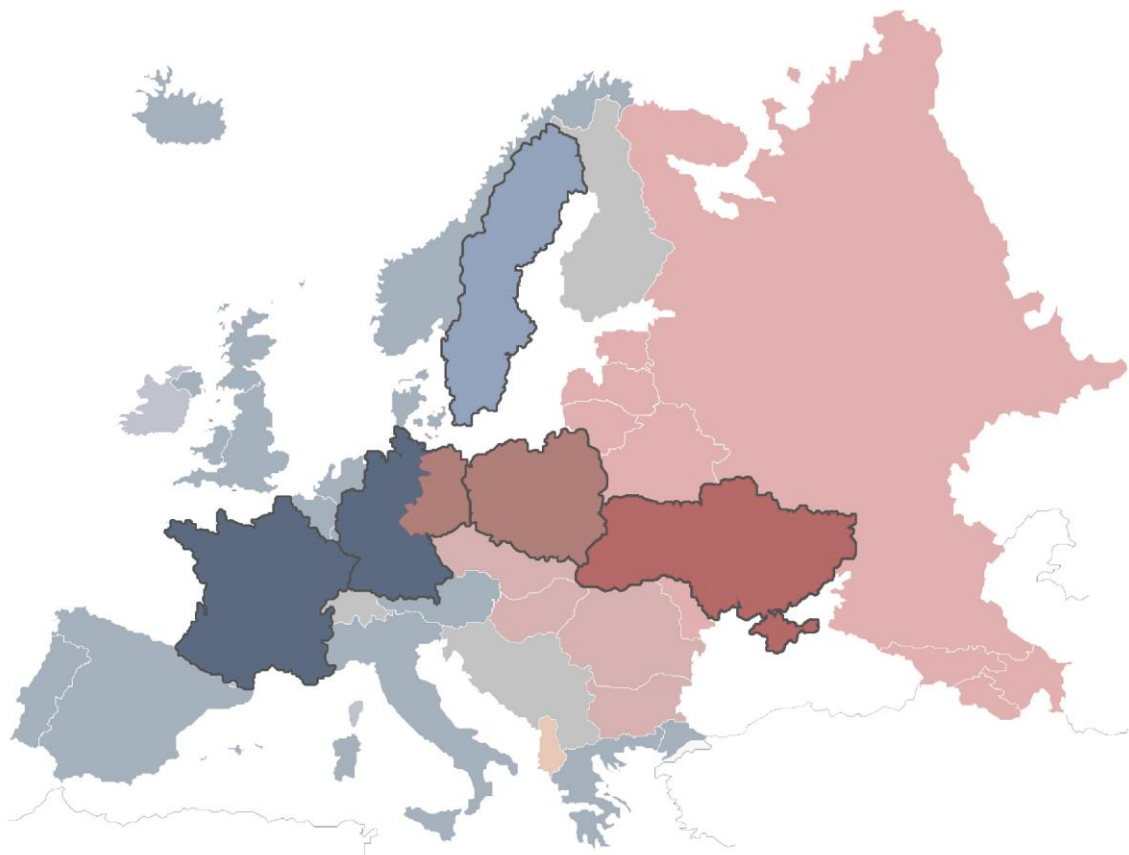
До 1970 р. префабриковане житло поширилося світом, і, як уже було згадано раніше, майже одразу після будівництва райони МЖЗ починали асоціювати з низкою соціальних проблем, а їх спорудження в багатьох країнах припинили. Архітектурні та містобудівні модерністські реалізації прийнято вважати невдалою спробою матеріалізації ідей кращого майбутнього. У Сполучених Штатах символічним свідченням поразки масового житла було знесення району Прюїтт–Айгоу (англ. Pruitt-Igoe) у Сент-Луїсі, яке 1972 р. подано в медіа як подію національного значення. Згодом цю подію канонізував архітектор Ч. Дженкс (С. Jencks) як «день, коли померла архітектура модернізму» (Jencks, 1991). Коротко поворот розвитку модерністського містобудування та архітектури окреслили А. Валіс (А. Wallis) як «величність та занепад житлового району» (пол. wielkość i upadek osiedla mieszkaniowego), Ф. Урбан – як «масове житло – поміж славою та соромом» (англ. mass housing – between glory and shame) чи М. Блан (М. Blanc) і Ж.-М. Стебе (J.-M. Stébé) – як «від мрій до зневіри» (англ. from dreams to disillusion).

Ідеї про формування житлового середовища, повного світла та зелені, із дотриманими нормами гігієни не реалізовано так, як це описували ідеологи в багатьох країнах, а поміж їхніми наративами й реальним втіленням існували суттєві відмінності. У більшості східноєвропейських країн вдалося досягнути лише значних кількісних, проте не якісних результатів, а в західноєвропейських контекстах такі середовища замість маніфестованої егалітарності зумовили соціальну розшарованість. Будівництво житлових районів із префабрикованими будинками фактично в усіх країнах Східної Європи повністю припинено після закінчення існування соціалістичних режимів, відбувся процес приватизації. Натомість у Західній Європі й на сьогодні повоєнні субурбії – це переважно соціальне житло для

винайму, субсидоване державою. Відповідно, у різних європейських країнах райони МЖЗ, соціальний статус їхніх мешканців, так само як і їх сприйняття широкою публічністю суттєво відрізняються в різних контекстах.

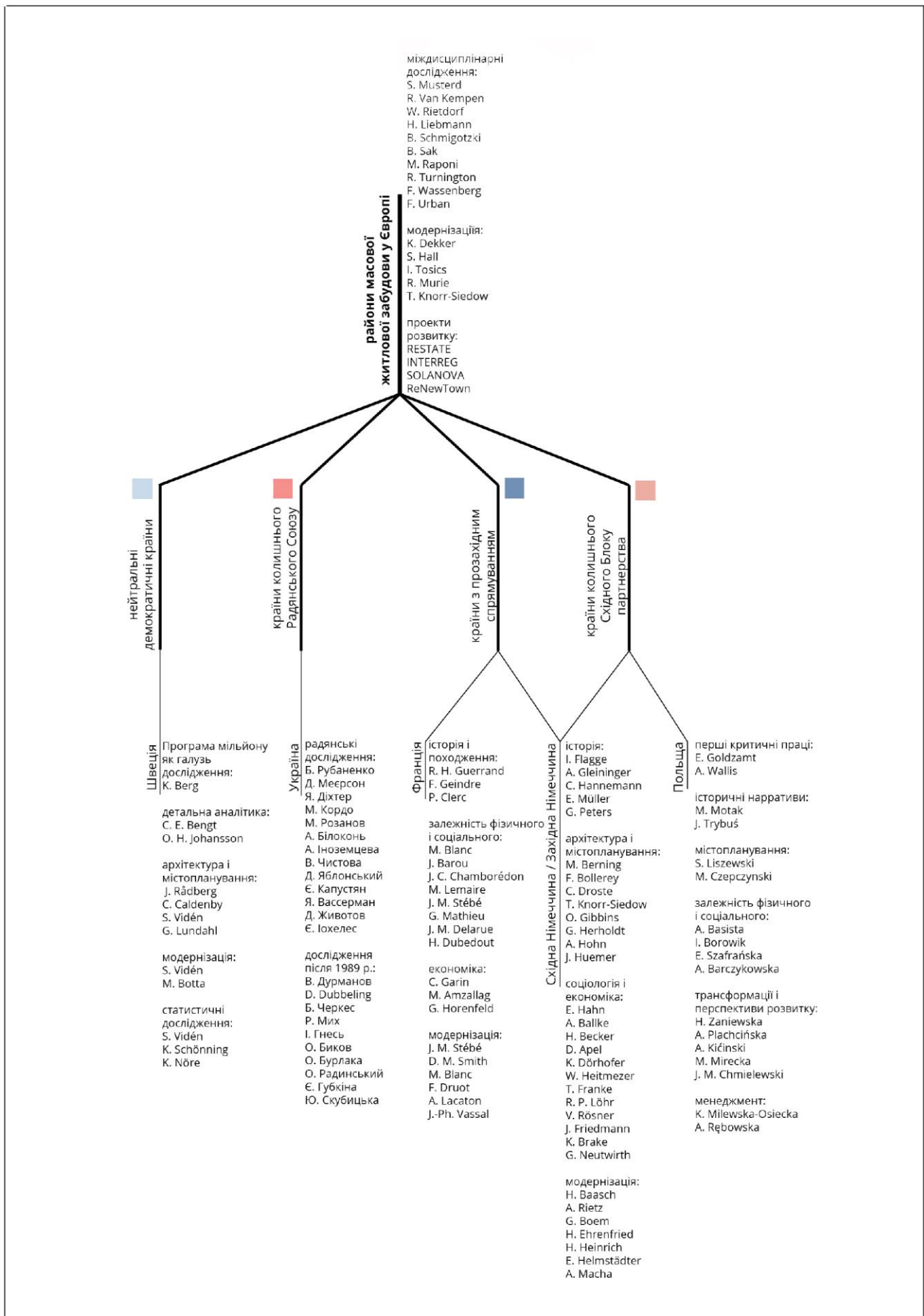
Локальні особливості районів масової житлової забудови доцільніше описувати за допомогою *численних модерностей*, які виникали в результаті напруги між поняттями інтернаціонального дискурсу та локальними традиціями. Проект модернізму, який часто отримує однобічно негативні трактування та узагальнення, потребує детальнішого аналізу відповідно до репрезентацій європейських модерностей, похідними від яких він є. Масове житло існувало як у демократичних країнах, так і в тоталітарних, і, відповідно, було частиною кардинально протилежних наративів.

У гуманітарних науках останнім часом з'явилося чимало полярних визначень модерності й теорій щодо її часових і контекстуальних меж. Тривалий час модерність визначали як сукупність процесів індустріалізації, раціоналізації, урбанізації та соціальних змін, за допомогою яких формується модерне суспільство; при цьому чимало науковців стверджувало, що лише західноєвропейське суспільство є справді модерним, а всі інші – слідує за ним. Ці ідеї в останні роки розкритиковано через європоцентризм і монолітність наративу (Lu, 2012). Проте, як стверджує К. Фрамpton, поза європоцентричним дискурсом так званий «універсальний модернізм» став лише ще однією регіональною реальністю (Frampton, 1992, p. 21). У період постмодернізму, постструктуралізму та постколоніальних теорій відбулося переосмислення лінійного поняття модерності та утвердження її множинних альтернативних варіацій, пов'язаних з історичними, культурними, національними, етнічними відмінностями, соціальними та політичними змінами (Lu, 2012). Ідею множинностей варіацій залежно від локальних контекстів відображає термін *переплетені модерності* (англ. *entangled modernities*) (Werner and Zimmermann, 2002). Останні дослідження трактують модернізм як такий, у якому парадоксально поєднуються естетичні, політичні, культурні та моральні відмінності, які і протиставляються одні одним і переплітаються між собою (Lu, 2012). Розвиток модерністського руху самовизначався за допомогою певного набору принципів та умов, при цьому його внутрішні суперечності розцінюються як притаманні йому особливості (Ibelings, 2008). Зокрема, не зважаючи на те, що модернізація у ХХ ст. у

Друга хвиля модернізму у європейських контекстах (I). Проаналізовані локальні дискурси.

Рис. 1.2

Друга хвиля модернізму у європейських контекстах (II). Локальні дослідження та дослідники.

Рис. 1.3

Львів

«мікрорайон»,
район Сихів

Варшава

«blokowiska»,
район Panieńska

Берлін

«Großsiedlungen»,
район Marzahn

Париж

«grand
ensemble»,
район Meaux

Мальмо

«bostadsområde
från rekordåren»,
район Rosengård

Райони масової житлової забудови пізнього модернізму у структурі Львова, Варшави, Берліна, Парижа і Мальмо.

Рис. 1.4

багатьох країнах більшою мірою була пов'язана саме зі спорудженням великої кількості житла, криза модерності парадоксально виразилася саме у виникненні відчуття бездомності, відсутності місця та втраті відчуття належності (Nabholz, 2007). Колективна втрата відчуття дому відбулася одночасно з виникненням його нового образу – префабрикованого житлового будинку. Однак поряд з цим Ф. Урбан, досліджуючи масове повоєнне житло в семи контекстах, стверджує, що в неспішності модернізму не можна засуджувати лише фізичну структуру, яка, на його думку, може «лише коригувати соціальні відносини, проте не генерували їх» (Urban, 2012). Натомість сценарій розвитку і функціонування таких житлових утворень залежить від контексту, і більше того, не від єдиної його властивості, а від його «комплексної формули», до складу якої, зокрема, можуть входити соціальна композиція, розташування в місті, ефективність догляду за фізичною структурою, культурні, соціальні та політичні індикатори.

1.2. Повоєнний модернізм у європейських контекстах: дискурси й дослідження

1.2.1. Контекстуалізація. На протигагу монолітному наративу модерністської ідеології ХХ ст. дискурс досліджень модерністського масового житла в Європі слідує значно більшій кількості векторів. Окрім цього, в одних контекстах райони МЖЗ залишаються поза увагою спеціалістів і трансформуються без відповідних програм, а в інших – вони є об'єктом численних досліджень та проектів модернізації, які розпочалися майже одразу після спорудження – ще в 1970-1980-х рр. Перша критика повоєнних житлових утворень майже в усіх країнах ґрунтувалася на основі соціальних проблем. Проте якщо у країнах Східного блоку це була більшою мірою теоретична критика, то в західноєвропейській країнах, зокрема Нідерландах, Швеції, Франції, поряд із теоретичним аналізом реалізовано чимало проектів модернізації.

Порівняння дослідницьких наративів масових утворень у різних країнах засвідчує різноманітність сценаріїв розвитку та формування їх ідентичностей у різних контекстах. Це особливо є важливим для досліджень постсоціалістичних країн у Центрально-Східній Європі, у яких часто вдаються до узагальнень і спрощень,

особливо ця тенденція наявна в дослідженнях модерністських районів масової житлової забудови (Wiest 2012, p. 830).

Зважаючи на той факт, що у ХХ ст. політика більше, ніж будь-коли раніше визначала умови для архітектури, а архітектуру натомість трактували як політичне вираження, для окреслення загальних дискурсів районів МЖЗ в Європі варто розглянути масове повоєнне житло у країнах, які були частинами різних політичних курсів. У цьому розділі розглянуто український контекст як країни, що була частиною Радянського Союзу; Польщу та Східну Німеччину як країн, що належали до Східного блоку партнерства; Західну Німеччину та Францію як демократичні країни, членів НАТО та Швецію як нейтральну демократичну країну (рис. 1.2.).

Хоча більшість досліджень мають локальний характер і фокусуються на масовому житлі певної країни, існує також низка дослідників, які аналізували повоєнне житлове будівництво у ширшому європейському регіоні, як-от: С. Мустерд (S. Musterd), Р. Ван Кемпен (R. Van Kempen), В. Рітдорф (W. Rietdorf), Г. Лібман (H. Liebmann), Б. Шміготзкі (B. Schmigotzki), М. Рапоні (M. Raponi), Р. Турнінгтон (R. Turnington), Ф. Вассенберг (F. Wassenberg), Ф. Урбан (F. Urban). Аспектами модернізації займалися К. Деккер (K. Dekker), С. Гол (S. Hall), І. Тосіч (I. Tosics), Р. Муріє (R. Murie), Т. Кнор-Сєдов (T. Knorr-Siedow) та ін. Також існують міжнародні європейські проекти, спрямовані на оновлення районів МЖЗ: RESTATE (англ. Restructuring Large-scale Housing Estates in European Cities: Good Practices and New Visions for Sustainable Neighbourhoods and Cities – Реструктуризація великомасштабних житлових утворень у європейських містах: вдалі практики й нові візії для стійких сусідств та міст) чи ReNewTown (англ. New post-socialist city: Competitive and Attractive – Нове постсоціалістичне місто: конкурентне і привабливе) (рис. 1.3.).

1.2.2. Українські мікрорайони. Хоча масове житлове будівництво було поширене в усіх європейських країнах, його часто асоціюють саме з містами країн Східного блоку, де повоєнне будівництво відбувалося в особливо великих масштабах (Durmanov and Dubbeling, 2004, p. 204). У країнах колишнього Радянського Союзу досліджень постсоціалістичних районів проводиться вкрай мало; в Україні, зокрема, існує суттєва нестача статистичних даних після здобуття

незалежності, тимчасом як дані до 1991 р. часто були засобом пропаганди (Durmanov and Dubbeling, 2004, р. 204). Більшості текстів чи досліджень, присвячених масовій житловій забудові кінця ХХ ст., властивий описовий характер. Як зазначає Р. Франків, однією із причин цього є інертність розвитку архітектурної теорії після радянського періоду, коли вільна професійна критика була в принципі відсутня (Франків, 2005, с. 9). І хоча деякий критичний аналіз масової забудови в Радянському Союзі все ж існував, він переважно констатував неможливість планувальної системи мікрорайонування забезпечити активні соціальні зв'язки. Оскільки проблема нестачі житла залишалась сталою в умовах глибокої кризи к. 1980 — поч. 1990-х років, не було можливості проведення проектів модернізації (Андрущенко, 1989, с. 64).

Розподіл кількості домогосподарств у житлових типологіях є майже незадокументованим, проте, згідно зі статистикою, у 2001 р. 52-63% загальної кількості помешкань становили квартири в багатородинних будинках, 22-28% – квартири у будинках із поверховістю шість і більше поверхів (Durmanov and Dubbeling, 2004). Поряд із цим у деяких українських містах 80% житлового фонду становить повоєнна житлова забудова. Тут, як і в багатьох країнах колишнього Радянського Союзу, ці території досі сприймають як задовільне місце для життя, хоч вони й залишаються невідрефлектованим надбанням радянського періоду.

У 1950-ті рр. ХХ ст. житлова криза в Радянському Союзі загострилася під сукупним впливом умов, серед яких – руйнація значних обсягів житлового фонду під час війни; швидке зростання міського населення зумовлене переселенням у міста працівників нових підприємств; швидка деградація житлового фонду (Верёвкина, Шагов, 2012, с. 57–59). Головним каталізатором масового будівництва стала політика Н. Хрущова, який критикував архітектуру сталінського періоду. Його доповідь «Про широке впровадження індустріальних методів, покращення якості і зниження вартості будівництва» 1954 р. стала одним із головних архітектурних маніфестів ХХ ст. Період із 1956 до 1991 р., коли житлове будівництво було переведене на індустріальну основу, окреслюють як «раціональний». Йому властиві такі риси, як будівництво домобудівних комбінатів, затвердження будівельних норм для житла, застосування *мікрорайонування* як головного містобудівного методу та

поквартирне заселення (Верёвкина, Шагов, 2012, р. 57–59). Із 1964 р. Л. Брежньєв продовжував політику збільшення кількості будівництва житла в усіх регіонах країни. Поряд із тим, що у др. пол. 1960-х рр. у більшості європейських країн масове житлове будівництво вже широко критикували, а його зведення поступово припиняли, у країнах Східного блоку воно набирало нових обертів, а масштаби житлових районів у 1980-х рр. лише збільшувалися, незважаючи на початок занепаду політичної ідеології. Після розпаду Радянського Союзу *мікрорайон* став умовним означенням інтенційного комплексного утворення, у якому переважно реалізовано лише одну ланку – житло, яка поступово доповнюється громадськими функціями в умовах ринкової економіки за відсутності впливу держави на цей процес. Окрім того, характерною особливістю стала приватизація житла, яка на сьогодні в Україні сягнула 96% (Власенко, 2016). Через кардинальну зміну структури власності житлового фонду, яскраво виявляються труднощі під час розподілу сфер відповідальності. За відсутності досвіду спільного володіння досі залишаються актуальними чимало викликів щодо управління житловим фондом. Результатом цього стали деградація відкритого простору районів, формування порогу комфорту між приватними просторами квартир та «нічийними» спільними просторами, фрагментований ремонт фасадів тощо. Проте, на відміну від повоєнних житлових районів у більшості західноєвропейських країн, українські райони МЖЗ не є соціально сегрегованими територіями, що на перший погляд можна пояснити відносно меншим соціальним розшаруванням у містах, а також відсутністю сучасного житла якісно нового рівня. Через відсутність державних програм модернізації та ефективних моделей менеджменту таких житлових районів, трансформація відбувається завдяки хаотичним діям окремих осіб, громадських організацій та системи ОСББ, яка набуває поширення в окремих містах як альтернатива муніципальним комунальним організаціям. За відсутності міських чи державних стратегій розвитку та в ринкових умовах розвиток мікрорайонів, зумовлений «попитом-пропозицією», відбувається хаотично.

Як зазначає І. Гнесь, більшість досліджень масового житла опубліковано до 1991 р. за часів державної монополії на масове житлове будівництво; їхня тематика

переважно стосувалася питань архітектурних типологій, стандартизації планувальних і будівельних рішень, архітектурно-композиційних аспектів (Гнесь, 2014). Найбільш вагомий внесок у розроблення цих проблем зробили такі дослідники, як Б. Рубаненко, Д. Меєрсон, Я. Діхтер, М. Кордо, М. Розанов, А. Білоконь, А. Іноземцева, В. Чистова, Д. Яблонський, Є. Капустян, Я. Вассерман, Д. Животов, Є. Іохелеста ін.

Разом із тим, І. Гнесь зазначає, що в радянський період у доцільності індустріалізації житлового будівництва не сумнівалися, відповідно соціальним аспектам великопанельного житла не надавали належної уваги. Після переходу до ринкової економіки і формування ринку житла, дослідження та публікації із проблем житлового будівництва набули інших векторів. Але дослідження концепцій містобудівних та архітектурних рішень у ширшому контексті, які переважно становили значну частину в інших країнах, в Україні майже не трапляються (Гнесь, 2014). Проте деякі теоретичні дослідження українських районів МЖЗ, які стосувалися як архітектурних, містобудівних, так і соціологічних та культурологічних аспектів провели В. Дурманов, Д. Дабелінг (D. Dubbeling), Б. Черкес, Р. Мих, І. Гнесь, О. Биков, О. Бурлака, О. Радинський, І. Тищенко, Є. Губкіна, Ю. Скубицька та ін.

1.2.3. Польські *blokowiska*. У Польщі дискурс модерністської архітектури та містобудування суттєво змінювався залежно від політичних курсів країни. На сьогодні кількість досліджень польських *blokowisk* зростає як серед академічних дослідників, так і серед низових ініціатив. У медійному просторі повоєнні житлові райони та їхня ідентичність залишаються важливими темами для дискусій. Також у контексті майбутнього розвитку цих територій часто фокусують увагу на таких культурологічних аспектах, як значення спадщини та щоденних практик їхніх мешканців. Натомість реальні проекти модернізації все ж стосуються оновлення лише фізичної структури як найбільш очевидної проблеми, що спричиняють низькі житлові стандарти, як-от: погана тепло- та звукоізоляція, низька енергоефективність, і, як наслідок, підвищені поточні витрати. Також, як зазначає Я. Трибусь (J. Trybuś), монотонність та брак ідентичності районів зумовили розпад просторових зв'язків та формування негативного соціального образу, який більшість сімей акцептує в умовах

відсутності можливих альтернатив (Trybuś, 2012, s. 17-19).

Після 1945 р. у Польщі збудовано 4 300 000 помешкань, а 7 мільйонів осіб мешкає у префабрикованих будинках повоєнного періоду (Kicinski, 2004, p. 187). Коли в 1945 р. Польща увійшла до соціалістичного табору на чолі з СРСР, почалася активна реконструкція історичних центрів міст, а також будівництво житла на знищених війною ділянках міст та освоєння їх околиць. Після відходу від капіталізму політика просторового розвитку міста базувалася на централізованому плануванні та комунальній власності землі. Після Сталінського періоду (1949-1955 рр.), який на кілька років повернув у минуле архітектуру та містобудування країн Східного блоку, період «відлиги» характеризувався поверненням до загального курсу модерністської архітектури та містобудування. Окрім того, 1956-1965 рр. принесли політику поміркованих реформ, відновлення кооперативного житла та надання значних коштів на його будівництво (Trybuś, 2012, s. 12). Найкращими прикладами МЖЗ в Польщі вважають саме райони збудовані в к. 1950-х – на поч. 1960-х рр., коли архітектори намагалися створити різноманітність, але дбали про цілісність комплексів, вписуючи їх у навколишнє середовище (Kicinski, 2004, p. 189). Проте коли у др. пол. 1960-х рр. стосунки Польщі та Радянського Союзу стали ближчими, то це спричинило для житлової архітектури настання періоду найбільшої ощадності під час будівництва. Активне введення префабрикації розглядали як єдиний спосіб подолати житлову кризу, яка все більше зростала. Найбільш успішні проекти реалізовували повторно, що призводило до монотонності середовища та застою процесу проектування. Разом із тим, незважаючи на високі темпи будівництва, власне помешкання навіть у префабрикованому будинку залишалося для багатьох недосяжною мрією (Kicinski, 2004, p. 189; Trybuś, 2012, s. 13). У відповідь на громадські протести у грудні 1970 р., які більшою мірою були спричинені браком житла, чинний уряд спробував пришвидшити будівництво житла зі слоганом «Ми будуємо Другу Польщу», беручи за приклади методи Західної Німеччини, Франції чи Швеції. І хоч збудовані в цей час райони МЖЗ характеризувалися найбільшим рівнем монотонності, проте позитивні зміни стосувалися збільшення площ багатьох приміщень у квартирах (Kicinski, 2004, p. 190). Уже в цей період для громадськості *blokowiska* «стали символом сірості, спробою нівелювання

людини відносно системи» (Trybuś, 2012, s. 14-15). Щоб уникнути недоліків житлових районів, збудованих у 1970-х рр., у 1980-х рр. прагнули відродити міжвоєнну модель малих кооперативів, які можна було реалізовувати на основі невеликих інвестицій. Завдяки цьому містобудівні та архітектурні рішення стали більш варіативними, а технічні та планувальні рішення – якіснішими (Trybuś, 2012, s. 17).

Новий етап розвитку житлового проектування та будівництва розпочався після 1989 р. Поява житлового ринку сприяла ліквідації нормативів, появи конкуренції серед інвесторів та проектувальників, а також – підвищенню якості будівництва. Проте, поряд із позитивними наслідками, також варто зауважити надмірну комерціалізацію житла та виникнення труднощів менеджменту через формування нової структури власності (Trybuś, 2012, s. 17). Політика формування егалітарних поселень сьогодні зумовила соціальне розшарування: більшість соціально вразливих домогосподарств займають квартири в районах, збудованих після 1960-х рр.; малозабезпечені сім'ї (часто – емігрантів) проживають у багатоповерхових будинках, збудованих у 1960-х – на поч. 1970-х рр. Для мешканців цих районів характерна низька мобільність стосовно ринку нерухомості, а це сприяє закріпленню соціальних патернів (Kicinski, 2004, p. 193).

А. Кічінські серед головних проблем префабрикованого житла називає такі: конструктивні, проблеми менеджменту та фінансування; соціальні проблеми та питання безпеки (Kicinski, 2004, p. 195). Окрім того, приватизація відбувається досить спонтанно й частіше застосовується до окремих помешкань, аніж будинків. За останні роки були спроби вирішити ці проблеми як шляхом знесення, так і модернізації (Kicinski, 2004, p. 197).

Ідею масштабного знесення житлової забудови періоду ПРЛ не можна реалізувати, як стверджує Я. Трибусь, передусім через фінансову невідповідність в умовах актуальної нестачі житла. Розроблені проекти великомасштабних трансформацій районів МЖЗ також не були реалізованими не лише через фінансові питання, але й через складність юридичного вирішення: неврегульованість питань власності робить неможливим пошук інвесторів. Ще одним методом покращення якості життя у повоєнних районах є каталізування низових ініціатив мешканців, які часто свідчать, що невеликі втручання можуть спричинити більші зміни. Проте цей

підхід не завжди є дієвим, оскільки існує відтік заможніших мешканців в інші райони, а ті групи мешканців, які чисельно переважають у подібних районах, не завжди готові ставати агентами змін (Trybuś, 2012, s. 20).

Blokowiskam за останні три десятиліття присвячено чимало уваги дослідників різних спеціальностей: актуальність проблеми зростає і, відповідно, зростає увага дослідників. Серед перших критичних праць, які стосувалися *blokowisk*, варто згадати праці Е. Голдзамта (E. Goldzamt), А. Валліса (A. Wallis); історичні наративи масового житла в Польщі можна знайти в доробку М. Мотака (M. Motak), Я. Трибуся (J. Trybuś); містобудівними аспектами житлових районів займалися С. Лішевський (S. Liszewski), М. Чепчинський (M. Czepczynski); взаємозв'язок фізичної структури з соціальними аспектами досліджували А. Басіста (A. Basista), І. Боровік (I. Borowik), Е. Шафранська (E. Szafrńska), А. Барчиковська (A. Barczykowska); питанням трансформації та перспектив розвитку присвячено праці Г. Занєвська (H. Zaniewska), А. Плачинська (A. Plachcińska), А. Кічинські (A. Kiciński), М. Мірецька (M. Mirecka), Я. М. Хмєлевський (J. M. Chmielewski); проблеми менеджменту житлових районів висвітлювали К. Мілевська-Осієка (K. Milewska-Osiecka), А. Рєбовська (A. Rębowska).

1.2.4. Німецькі *Großsiedlungen*. Масова житлова забудова Німеччини відображає політичний ландшафт колись розділеної країни. Проблематика великопанельного житлового будівництва Німеччини виходить за межі технології та планування: урбаністична тканина виявляє соціальні, ідеологічні, культурні аспекти, яким приділили увагу дослідники різних галузей, журналісти, митці, а також реалізовано чимало проєктів спрямованих на покращення *Grosssiedlungen*. Проблема ідентичності житлової архітектури, яка була безпосереднім наслідком політичних курсів, є надалі важливою, проте в новому контексті для подальшого розвитку житлових районів.

Відмінності курсів Східної та Західної Німеччини, а тому й розвитку їхніх житлових утворень 1960-1980-х рр., відобразилися сьогодні у відсутності регіонального балансу. Однак і для районів колишньої ФРН, для і НДР існує чимало викликів. Незважаючи на те, що Східна Німеччина за площею була значно меншою від Західної Німеччини країною, у ній було збудовано суттєво більшу кількість

префабрикованого житла, яке до сьогодні має прями асоціації з НДР.

Уже після Першої світової війни почали з'являтися нові урбаністичні та архітектурні концепти, які мали у своїй основі модерністські принципи. Одним із найважливіших осередків таких процесів була школа Баухаус у Німеччині. Однак перші комплексно спроектовані райони збудовано переважно традиційним шляхом у 1950-1960-х рр. на територіях, уражених під час війни. Після забудування цих територій масштабніші житлові райони почали з'являтися на околицях великих населених пунктів. Чисельність населення міст збільшувалася за рахунок зростання народжуваності та внутрішнього переміщення у країні. При цьому громадяни інших країн не мали права проживати в соціальному житлі аж до к. 1970-х рр. (Knorr-Siedow, 2004, p. 167). Упродовж 1960-1970-х рр. у Західній Німеччині збудовано лише близько 3% загального житлового фонду, для якого характерна типологічна варіативність. Позитивний образ районів МЖЗ зберігався впродовж 1960-х рр., проте в 1970-х рр. виявилися перші ознаки формування негативної ідентичності. На макрорівні це відбулося внаслідок реструктуризації індустріальних підприємств у регіоні, а на мікрорівні, подібно до ситуації у інших країнах, через відсутність соціальних зв'язків між мешканцями (Knorr-Siedow, 2004, p. 169). Результатом згаданого явища стала значна кількість порожніх помешкань у таких районах, економічні наслідки чого житлові компанії намагалися компенсували шляхом підвищення орендної плати. Окрім цього, на поч. 1980-х рр. започатковано державні дослідницькі програми (EXWOST) та програми з ревіталізації житла (DM) (Knorr-Siedow, 2004, p. 170). Незважаючи на взаємозалежність соціально-економічних проблем та фізичного стану, пріоритет було надано технічній модернізації як будинків, так і відкритого простору районів. Це допомогло у др. пол. 1980-х рр. на деякий час підтримати прибутковість житлових компаній, проте в соціальному середовищі *Grossiedlungen* відбулося посилення поляризації. Перші інтегровані програми міського оновлення розпочалися лише в к. 1990-х років. Вони сприяли як покращенню загального технічного стану районів, так і налагодженню ефективного менеджменту, а також передбачали роботу із соціально вразливими групами населення. Варто зауважити, що не всі райони масової житлової забудови в Західній Німеччині були у кризі: значна їх частина високо оцінювалася на житловому ринку.

У к. 1980-х років навіть велися розмови про внесення модерністських об'єктів у охоронний список пам'яток як «свідчення минулої культурної епохи» (Urban, 2012, р. 66).

На противагу Західній Німеччині, де райони масової забудови були лише одним із секторів житлового фонду, у Східній Німеччині префабриковані житлові будинки стали доміантною типологічною групою. Житлові райони були центрально спланованими відповідно до норм використання будівельних матеріалів, архітектурного проектування та містопланування. Архітектурні типології обмежено до певної кількості можливих варіантів згідно з курсом Н. Хрущова, а містобудівні схеми відповідали принципам комплексності: житло зводилося разом із необхідним набором громадських споруд. Більшість таких районів проектували з розрахунку на 2500 і більше помешкань (Knorr-Siedow, 2004, р. 174). За відсутності будь-якої альтернативи більшість громадян акцептувала пропозицію уряду отримати оснащене помешкання в типовому будинку. Понадто серед позитивних сторін у загальному дискурсі медіа часто наголошували на наявності відчуття спільноти та власної відповідальності мешканців за підтримання як власних помешкань, так і спільних просторів, що, проте, як зазначає Ф. Урбан, було наслідком бездіяльності держави й необхідністю мешканців об'єднуватися, щоб разом створювати кращі умови для життя (Urban, 2012, р. 76).

Як громадська, так і професійно обґрунтована критика нових житлових утворень залишалася поза увагою й не могла протидіяти планувальній бюрократії. При цьому маніфестована урядом соціальна інтегрованість нових житлових районів під час детального дослідження виявилася лише частково наявною в житлових районах великих міст. Окрім того, існували привілейовані «показові» райони для працівників важливих індустріальних підприємств (Knorr-Siedow, 2004, р. 175). Дослідження 1980-х рр. економічної ефективності нових житлових утворень засвідчили, що префабриковане житло не було дешевим рішенням ні при будівництві, ні при експлуатації, яким його репрезентували (Knorr-Siedow, 2004, р. 175).

Тимчасом як у Західній Німеччині досягнули одного з найвищих житлових стандартів у Європі, ситуація у Східній Німеччині була драматично гіршою. Згідно з аналізом, проведеним будівельною академією НДР, якість будинків, збудованих у

1980-х рр., була найнижчою, хоч існували проблеми з усіма секторами житла (Knorr-Siedow, 2004, р. 176). Після об'єднання Німеччини розпочалася еміграція населення на захід, під час якої змінили місце проживання понад 1,2 млн громадян. Щоб затримати мешканців районів масової житлової забудови, започатковано державні програми для втілення швидких проектів їхньої модернізації (Knorr-Siedow, 2004, р. 176). Вплив об'єднання Німеччини на розвиток житлових районів Західної Німеччини був незначним, проте ситуація абсолютно змінилася у Східній Німеччині, де кожний четвертий мешкав у префабрикованому будинку. Під час дебатів про житловий фонд країни, які розгорнулися після об'єднання, «західні» експерти рекомендували якомога швидше знести панельне житло, натомість експерти колишньої Східної Німеччини наполягали на збереженні житлових районів і навіть продовженні будівництва префабрикованого житла, проекти якого, на їхню думку, потребували лише деяких коректив. Обидві кардинальні позиції – знесення і продовження будівництва – були утопічними в контексті 1990-х рр. (Knorr-Siedow, 2004, р. 177). Своєрідним консенсусом стали стратегічні альтернативи програми ExWoSt, що також передбачали завершення інфраструктурних проектів, які були у планах НДР, проте із застосуванням принципів компактного планування західної Німеччини та модернізації житлових районів, зокрема з частковим демонтажем та ущільненням новими архітектурними типологіями (Knorr-Siedow, 2004, р. 178). Ці та інші стратегічні рішення в різних містах втілювали різною мірою, але до кінця 2000-х рр. повністю оновлено 50% помешкань, 30% – оновлено частково, і лише 20% залишилися без суттєвих змін (Knorr-Siedow, 2004, р. 179). Здійснені дослідження засвідчують, що *Grossiedlungen* не є настільки гомогенними, як їх звикли сприймати: модернізовані центральні райони більш благополучних регіонів Німеччини стали акцептованими як житло для нижчого середнього класу або ж перетворилися на магніти для мистецьких та культурних середовищ, тимчасом як значна частина панельних субурбій, переважно у східній Німеччині, усе ще залишається місцем проживання соціально вразливих груп – тих, хто не має можливості переїхати в інші райони міста (Urban, 2012, р. 77).

Узагальнюючи, можна сказати, що на сьогодні головними проблемами районів МЖЗ в Німеччині є їхній негативний образ, порівняно високий рівень безробіття

їхніх мешканців, зниження прибутковості житлових фірм, які ними володіють, неефективний менеджмент, а в деяких регіонах – втрата попиту на такий тип житла. Технічний стан житла не завжди є визначальним чинником успішності районів, оскільки соціальні проблеми та вільні помешкання є також й у повністю модернізованих районах. Натомість експерти дійшли висновку, що вагомішими є соціально-економічні аспекти. Відтак розпочато національну програму «Die Soziale Stadt» (нім. соціальне місто), яка стосувалася питань працевлаштування, економіки, екології, культури й була спрямована проти просторової сегрегації міст (Knorr-Siedow, 2004, 181).

На сьогодні існує багато програм, покликаних сформувавши комплексні візії німецьких міст із врахуванням регіональних контекстів і сучасних глобальних викликів та міграційних процесів. Чимало дослідників займалися питаннями історії формування житлових утворень, як-от: І. Флягге (I. Flagge), А. Гляйнінгер (A. Gleininger), К. Ганнеманн (C. Hannemann), Е. Мюллер (E. Müller); дослідженням архітектурних та мітопланувальних аспектів присвятили праці М. Бернінг (M. Berning), Ф. Боллерей (F. Bollerey), К. Дросте (C. Droste), Т. Кнопп-Седов (T. Knorr-Siedow), О. Гіббінс (O. Gibbins), Г. Гергольдт (G. Herholdt), А. Гон (A. Hohn), Я. Гюмер (J. Hümer); ширший контекст (соціальний, економічний) будівництва повоєнного житла проаналізували Е. Ган (E. Hahn), А. Баллке (A. Ballke), Г. Бекер (H. Becker), Д. Апель (D. Apel), К. Дюргофер (K. Dörhofer), В. Гаймецер (W. Heitmezer), Т. Франке (T. Franke), Р. П. Льор (R. P. Löhr), В. Рьоснер (V. Rösner), Я. Фрідман (J. Friedmann), К. Браке (K. Brake), Г. Нойтвірц (G. Neutwirth); авторами публікацій, присвячених питанням модернізації, є Г. Бааш (H. Baasch), А. Рітц (A. Rietz), Г. Боем (G. Boem), Г. Еренфрід (H. Ehrenfried), Г. Гайнріх (H. Heinrich), Е. Гельмштедтер (E. Helmstädter), А. Маха (A. Macha) та ін.

1.2.5. Французькі *grand ensemble*. У Франції урбаністичні студії фактично можна прирівняти до вивчення *grands ensembles*, оскільки ці містобудівні утворення від моменту їх спорудження і дотепер мають значний вплив на просторовий розвиток міст, соціальні та політичні процеси. Однак для повоєнних житлових утвореннях Франції проблеми ізольованості та расової сегрегації, яка виникла фактично одразу після їх спорудження, виявилися значно гостріше, ніж в інших

європейських країнах. *Grand ensembles* переважно розраховані на 1 000-20 000 мешканців, а префабриковані багатородинні будівлі налічували від 5 до 20 поверхів. Французькі повоєнні житлові райони переважно були розташовані на околицях великих міст, більшість із них сконцентрована навколо Парижу, створюючи так званий «бетонний пояс», який містив приблизно 800 000 помешкань. На сьогодні у Франції існує понад 250 *grand ensembles*, які становлять приблизно 18% усього житлового фонду, що є найбільшою відсотковою часткою в західній Європі (Urban, 2012, р. 41).

На початку ХХ ст. майже половина населення Франції проживала в сільській місцевості, проте внаслідок демографічного зростання та міграційних процесів урбанізація в повоєнний період відбувалася дуже стрімко. Модерністський підхід розвитку міст утвердився після 1945 р. з ідеями, які активно пропагував Ле Корбюзьє, а також разом із такими концепціями розвитку Парижу, як Plan Monnet у 1947 р. та Plan Courant у 1953 р. Натомість будівництво нового житла відбувалося дуже повільно, що спричинило публічну невдоволеність. Окрім того, драматичні події холодної зими 1954 р. спровокували формування соціального руху, очоленого священником abbé Pierre, який вимагав негайних дій уряду стосовно питання бездомності (Urban, 2012, р. 41). Як наслідок уже в період із 1954 до 1958 р. споруджували житло з експериментальних префабрикованих елементів. Широкомасштабне будівництво житла відбувалося у 1958-1973 рр. у вигляді так званих пріоритетних житлових зон – *zones à urbaniser en priorité* (ZUP), які сьогодні можна знайти на околицях майже кожного великого міста у Франції. Поряд із соціальними потребами таке масштабне будівництво стало можливим завдяки тридцятирічному періоду (1945-1973 рр.) стрімкого економічного зростання, відомого як «Trente Glorieuses» (Urban, 2012, р. 45).

Французькі політики та критики трактували модерністські будинки як національне надбання, до проектування перших багатоповерхових будинків залучено відомих архітекторів, а отримати в них квартиру було привілеєм. Модерністські ідеї схвалили й прийняли з ентузіазмом як архітектурна спільнота, так і широкий загал. Проте уже через кілька років загальний образ нових житлових утворень кардинально змінився: субсидовані державою багатоповерхові житлові субурбії вже

в 1960-ті рр. сприймали контраверсійно насамперед через нестачу інфраструктури та недоліки громадського простору (Urban, 2012, р. 51). Складником ідентичності французьких житлових районів була ексклюзія: мешканців ZUP асоціювали не з містами, до яких вони належали, а називали «banlieusards», тобто мешканцями приміських зон. У 1962 р. виник неологізм, який походив від назви одного з периферійних районів Парижу, «sarcellitis», що означав «захворювання префабрикованим житлом». Відтак, уже в 1970-х рр. будівництво житла почало скорочуватися. Також у цей період відбулася трансформація соціальної композиції міст, у результаті якої загострилася соціальна сегрегація. Економічна криза підсилила процес стигматизації: іммігрантів почали безпосередньо асоціювати з grand ensembles. Упродовж 1980-х рр. та на поч. 1990-х рр. у Франції відбулася низка етнічних заворушень переважно у приміських житлових районах, збудованих у повоєнний період. За ними слідувало чимало державних програм для вирішення складної соціальної ситуації. І хоча найпоширенішими були проекти модернізації, найбільшого медіа-розголосу набули саме знесення (Urban, 2012, р. 49). Поряд з очевидними соціальними проблемами, серед головних недоліків районів була погана інфраструктура та неефективні транспортні зв'язки з міськими центрами, що додатково сприяло маргіналізації мешканців. Оскільки житлові райони будували швидко та дешево, якістю архітектурних та технічних рішень було знехтувано. У префабрикованих будинках квартири мали невеликі площі та погане планування, неефективну звуко- та теплоізоляцію. Державні програми спрямовували на те, щоб зробити райони з масовою житловою забудовою привабливими для середнього класу та студентів. Для цього передусім намагалися покращити інфраструктуру та застосовували нові моделі соціальної інженерії. Проте спроби залучити до процесу менеджменту мешканців не дали результатів, натомість сформувалися нові патерни сегрегації та нові хвилі безладів. Поряд із нестачею житла, найгострішими залишаються питання соціальної інклюзії. Базову (англ. grassroots) демократію останнім часом розглядають як єдиний спосіб ревіталізації французьких районів (Urban, 2012, р. 52).

Як уже було зазначено, дослідженню повоєнного розвитку міст, житлових утворень та модерністських житлових типологій у Франції надано дуже багато уваги.

Серед авторів, які досліджували походження масового житла, є Р. Г. Герранд (R. H. Guerrand), Ф. Гіндре (F. Geindre), П. Клерк (P. Clerc); взаємозалежності фізичної структури з соціальними аспектами описали Дж. Бару (J. Barou), Ж. К. Шамбордон (J. C. Chamborédon), М. Лемір (M. Lemaire), Ж. М. Стебе (J. M. Stébé), Г. Матьє (G. Mathieu), Ж. М. Делару (J. M. Delarue), Х. Дубідут (H. Dubedout); з погляду економіки – С. Гарін (C. Garin), М. Амзаллаг (M. Amzallag), Г. Горенфельд (G. Horenfeld); програми модернізації – Ж. М. Стебе (J. M. Stébé), Д. М. Сміт (D. M. Smith), М. Бланк (M. Blanc).

Важливою працею для переосмислення майбутнього розвитку французьких житлових районів, яка є своєрідним маніфестом і для інших країн, стала праця «Plus. Les grands ensembles de logements – Territoires d'exception» (Плюс. Великомасштабні житлові утворення) Ф. Друо (F. Druot), А. Лакатон (A. Lacaton), Ж. - Ф. Васал (J.-Ph. Vassal) (Druot et al., 2007). Автори пропонують можливий підхід до модернізації житлових будинків і територій без знесення, проте із залученням мешканців, аргументуючи це також і з економічного погляду. Важливе значення має ідентичність: у своїх проектах вони намагаються трансформувати створений образ без соціального заміщення і, власне, реалізують це в кількох будинках та житлових групах.

1.2.6. Шведські *bostadsområde från rekordåren*. У Швеції існує чимало великомасштабних житлових утворень, збудованих муніципальними компаніями чи приватними забудовниками. Такі утворення трактували як публічне житло (на противагу соціальному житлу в більшості європейських країн), яке було призначено для всіх верств населення незалежно від доходу. Результатом поєднання шведської моделі добробуту та загальносвітового архітектурного тренду стали рішення будівництва комплексних житлових утворень. Планувальники та політики були прибічниками ідеї модерністського житла як демократичного інструмента, який сприятиме індивідуалізації та забезпеченню потреб кожного окремого громадянина. Незважаючи на низьку густоту населення, масове будівництво префабрикованого житла у Швеції було одним із найактивніших у Європі. Воно стало відповіддю на зміну структури розселення внаслідок індустріалізації, яка почалася відносно пізно (The Population, 1991). Найактивнішим періодом були 1930-

ті рр., коли міське населення з 60% зросло до 85%. Наступну хвилю зростання міського населення спричинила імміграція в к. 1960-х – на поч. 1970-х рр. Упродовж 1945-1990-х рр. житло було головним пріоритетом соціальної політики, за цей період кількість домогосподарств зросла на 80% (Borgegård and Kemeny, 2004, p. 32). У 1960-ті роки існували амбіції створити зразкову країну. Для втілення цієї мети й одночасно для отримання важеля впливу Соціал-демократична партія спрямувала свої зусилля на будівництво надсучасних житлових будинків. Щоб позбутися житлової проблеми парламент вирішив, що мільйон нових помешкань належить звести впродовж періоду 1965-1974-х рр. Цей проект назвали *Miljonprogrammet* (Програма одного мільйону помешкань), а період 1961-1975-х рр. у контексті будівництва житла згодом став відомий як «рекордні роки» (Hall and Viden, 2006).

Роль одного із засобів формування демократичного суспільства відіграло спорудження префабрикованих бетонних багатородинних будинків із набором таких громадських функцій, як дитячі садки, церкви, бібліотеки, громадські та соціальні простори. Принциповою метою було поєднати та інтегрувати різні групи домогосподарств, просторово зміщуючи різні типи власності та різні планувальні типології. Проте цей задум вдалося реалізувати лише частково, оскільки більшість одnorodинних будинків є власністю користувачів, тимчасом як більшість квартир та житлових комплексів перебуває у власності фірм із нерухомості, а також існує невеликий відсоток помешкань, що належать кооперативам.

Однак коли Програму мільйону (шв. *Miljonprogrammet*) було втілено лише на половину, нестача житла перетворилася на його надлишок (Hall and Viden, 2006). Через концентрацію «проблемних» домогосподарств, деякі райони були стигматизованими. Унаслідок незадоволеності багатородинним житлом розпочався так званий *villa boom* (англ. – активне будівництво одnorodинних будинків) у др. пол. 1970-х рр. Хоча занепокоєння тим, що модерністське житлове середовище формує бар'єри між людьми, виникло вже в 1940-х рр., критика сягнула високої позначки лише в 1960-х рр. Громадські медіа та дослідження в різних галузях привернули увагу до численних недоліків, які тепер асоціюються з будинками «рекордних років»: візуальна монотонність, занедбаний відкритий простір, нестача громадського обслуговування, транспортна проблема, алієнація та ізольованість

(Hall and Viden 2006).

Програма покращення житла Програми мільйону розпочалася на поч. 1980-х рр. і стосувалася як зміни відкритого простору, так і помешкань. Часто до цих проектів залучали й мешканці. Проте на поч. 1980-х рр. виникла інша проблема: суттєво зросла кількість порожніх квартир, що суттєво вплинуло на муніципальні житлові компанії. Деякі з них були тимчасово «врятовані» великою хвилею імміграції біженців у др. пол. 1980-х рр. Однак через деякий час через внутрішню мобільність населення знову з'явилася велика кількість незайнятих квартир. Щоб могли конкурувати на ринку оренди житла, компанії для підвищення привабливості нерухомості починали розгортати програми модернізації різного характеру (Ericsson, 1997).

Із к. 1970-х років почав формуватися більш децентралізований та індивідуалістичний спосіб проектування, а впродовж 1980-х рр. мешканці почали бути більш залученими й у його менеджмент (Alfredsson, Cars, 1997). Більшість проблем не є очевидними, оскільки переважно модерністські райони перебувають у хорошому технічному стані, натомість вирішальну роль відіграють саме соціальні аспекти та репрезентації. Щоб протидіяти технічним та соціальним проблемам, які виникають у житлових районах «рекордних років», держава постійно робить значні інвестиції в різноманітні проекти, які варіюються від щоденного обслуговування до масштабних модернізацій чи реконструкцій. Ці райони не сприймаються як культурна спадщина модернізму, проте після десятиліть загального несхвалення, сьогодні вже існує деяке усвідомлення їхньої цінності, що виявляється в обережніших змінах простору та будівель. Модерністські житлові райони – це важливий етап для архітектурного процесу Швеції. Внаслідок виникло розуміння необхідності залучати майбутніх користувачів до процесу проектування та менеджменту; а також уникнення в майбутньому формування великомасштабних та гомогенних утворень (Hall and Viden 2006). Окрім того, інновативність до цього часу залишається головною рисою розвитку шведської архітектури, яка еволюціювала, а сам модернізм залишився лише етапом.

У скандинавських країнах, зокрема у Швеції, активно аналізують подібні житлові території з погляду економіки, адміністрування чи модернізації, проте

менше уваги приділяють планувальним та архітектурним рішенням (Hall and Viden, 2006). Чимало досліджень ініціюють та проводять державні інституції, як наприклад, робочі звіти Національної комісії з питань житла, будівництва і планування (англ. The National Board of Housing, Building and Planning, Stockholm). Загалом про Програми мільйону як галузь дослідження писав К. Берг (K. Berg); детальну аналітику етапів Програми мільйону провели К. Е. Бенгт (C. E. Bengt), О. Г. Йохансон (O. H. Johansson); містопланувальні та архітектурні особливості концептуалізували Я. Родберг (J. Rådberg), К. Колденбі (C. Caldenby), С. Відень (S. Vidén), Г. Люндаль (G. Lundahl); про аспекти реновації житлових утворень «рекордних років» описано у працях С. Відень (S. Vidén), М. Ботта (M. Botta); комплексне статистичне дослідження опрацьоване С. Відень (S. Vidén), К. Шюннінг (K. Schönning), К. Ньоре (K. Nöre) «Flerbostadshusen i Sverige: Ombyggnadsbehov och möjligheter» (шв. «Багатородинні будинки у Швеції: перебудова потреб та можливостей»), видане у Стокгольмі 1985 р., стало основою для декількох наукових праць, проектів із відновлення та державних нормативів реновації.

1.3. Архітектурна ідентичність районів масової житлової забудови

Період після Другої світової війни, як вже було зазначено, характеризувався суттєвими змінами в підході до формування просторів міст у Європі. Ці зміни зумовлено низкою соціальних, економічних, політичних та інших перетворень у новому контексті. Можна ствердити, що головною соціально-економічною метою застосування нових підходів у архітектурі та містобудуванні було забезпечення адекватними житловими умовами всіх груп суспільства; політичний складник цієї мети змінювався залежно від політичного курсу країни, проте наслідки реалізації національних програм із будівництва були пов'язані з посиленням впливу та контролю держави. Ідеологи модернізму наголошували на важливості створення фізичного середовища, яке здатне «виховати» нове суспільство. Архітектори та містопланувальники намагалися спростувати наявні принципи проектування: морфологію класичної вулиці квартальної забудови трактували як застарілу, альтернативою для неї є ідея інвертованого простору, ідея «міста в парку»; історичні стилі назвали «мертвими», – тепер «стиль» позиціонували як вторинний продукт –

результат застосування модерністського «методу». Ці особливості були «помножені» на загальнонаціональні масштаби: у багатьох країнах проектування та спорудження містобудівних комплексів вели централізовано, а архітектура стала продуктом індустріалізованого виробництва.

У повоєнний період у Європі існувало прагнення до формування нового образу міст. Це досягалося не лише завдяки спорудженню чималих утворень на вільних приміських територіях, а також завдяки реконструкціям центральних частин міст, що здебільшого супроводжувалося знесенням історичних будівель. У загальному модерністському наративі локальний контекст був епістеміологічною *tabula rasa*, яка може лише створювати ірраціональне тло для нової архітектурної віртуозності.

Поряд із цим модерністська ідеологія спростовувала потребу у збереженні як домодерністських критикованих нею «історичних» будівель та споруд, так і модерністських, оскільки останні були призначені для використання лише впродовж певного періоду, доки не стануть морально застарілими, після чого вони мають звільнити місце для прогресивнішої архітектури. Проте зовсім невдовзі після того, як модерністська архітектура стала «мейнстрімом» у Європі, виникає і протидія їй – у 1970-х рр. у багатьох країнах почали звертати увагу на потребу збереження історичної архітектури та ідентичності міст, які опинилися під загрозою через тотальні знесення та забудову одноманітними префабрикованими спорудами, що виникали навіть у сільських місцевостях, нівелюючи значення локальних типологій та матеріалів. Унаслідок цих процесів зникали не лише фізичні структури, але й локальні знання та технології.

Отже, поняття *ідентичність* в історичному контексті є своєрідним антонімом до поняття *модернізм*. Це протиставлення понять виникло ще під час формування загального модерністського дискурсу та філософії CIAM. Англійські архітектори Е. та П. Смітсони (A. and P. Smithson) під враженням від серії фотографій вуличного життя Лондону Н. Гендерсона (N. Henderson) вперше заговорили про значення ідентичності місця. Фотографії фіксували життя Іст-Енду (East End), яке згодом було зруйноване багатопверховими житловими будинками та новою містобудівною морфологією. Смітсони відомі завдяки протистоянню ідеям трактування міської тканини як *tabula rasa*, які пропагувало CIAM під впливом Ле Корбюзьє аж до 1952 р.

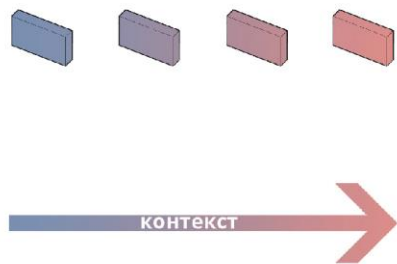
(Heuvel, 2002).

Проте разом із трансформацією поняття *архітектура* нового визначення потребує й поняття *ідентичність*, яке сьогодні є важливим для формування комфортного житлового середовища тепер уже й модерністських районів. Усе актуальнішим стають питання, як поєднати ці поняття і якого значення може набути словосполучення *ідентичність масової архітектури*, яку ще кілька десятиліть тому вважали оксюмороном. Після зміни парадигми архітектури й заміни поняття *стиль* поняттям *метод*, виникає запитання про те, у чому полягає головна цінність модернізму: спосіб будівництва, інтелектуальна традиція проектування, архітектурні об'єкти та середовища, стиль життя, який продукує цей тип архітектури, та нова культура співмешкання або ж символічне значення ширшого процесу модернізації?

Варто зазначити, що райони МЖЗ, які належать до пізнього модернізму, є утвореннями, «архітектура» яких є більшою мірою засобом. Вони були відповіддю на соціально-економічний запит, а їхнє функціонування сьогодні здебільшого залежить від менеджменту та особливостей контексту, у якому вони розташовані. Історію демонтажу житлового району Ред Роуд Флетс (з англ. Red Road Flats) у Глазго в 2015 р. можна протиставити чималій кількості прикладів районів МЖЗ колишнього Радянського Союзу, де таке середовище досі вважають задовільним місцем для проживання, незважаючи на те, що у країнах СРСР якість будівництва була чи не найгіршою, а містобудівні утворення – найбільш гомогенними. У зв'язку з цим можна припустити, що саме ідентичність та її комплексна формула, яка виводиться з контексту, є однією з ключових змінних у процесі експлуатації модерністських районів МЖЗ. Сьогодні проблема потенційного розвитку цих утворень, з огляду на масштаби явища, стає все нагальнішою. Зіставлення понять *район масової житлової забудови* та *ідентичність*, з одного боку, може допомогти краще зрозуміти явище трансформації цих житлових утворень, а з іншого – реінтерпретувати поняття архітектурної ідентичності відповідно до нового контексту. Також важливо встановити, що саме впливає на формування ідентичності, щоб могли врахувати ці чинники в модернізації таких районів.

Ключовою та найбільш критикованою характеристикою модерністських районів є архітектурна гомогенність – як просторове, так і соціально-культурне

1. Ідентичність архітектурних об'єктів чи територій як динамічне явище

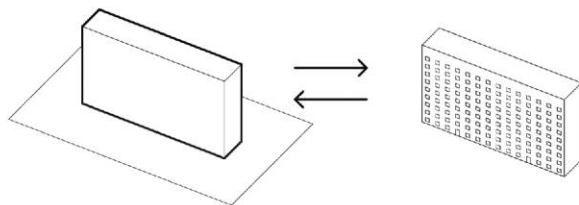

2. Складові формування модерністських районів

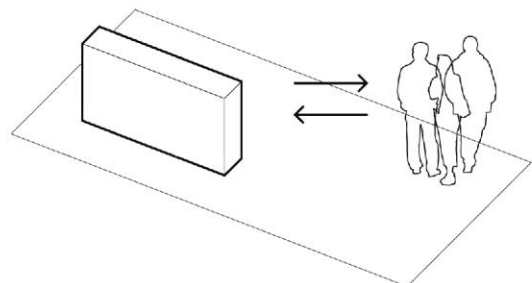
3. Теоретична модель архітектурної ідентичності

Архітектурна своєрідність

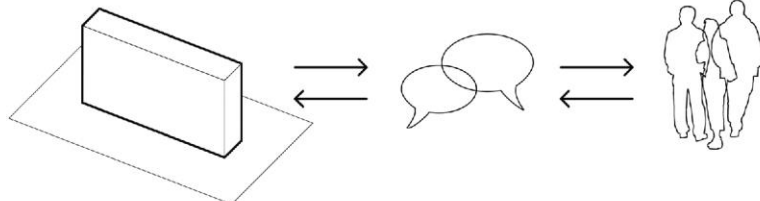
- це сукупність конструктивних, об'ємно-просторових та естетичних властивостей архітектурного об'єкта або середовища. Архітектурна своєрідність може бути змінена лише при зміні самого архітектурного об'єкта або середовища.

Первинна ідентичність

формується в результаті прямої взаємодії індивіда чи групи індивідів (первинна група) з архітектурним об'єктом або середовищем на основі його ототожнень з певними подіями, явищами, властивостями та досвідами з врахуванням контекстуальних змін. При цьому первинна група переважно є територіальною спільнотою. Первинна ідентичність може бути змінена при зміні контекстів, в яких перебувають архітектурний об'єкт чи територія.

Вторинна ідентичність

формується в результаті опосередкованої взаємодії індивіда чи групи індивідів (вторинна група) через вторинні джерела (літературні джерела, громадські медіа, суспільна думка, кліше і т. ін.) та іноді за часткової взаємодії із середовищем на основі його утотожнень з певними подіями, явищами, властивостями та досвідами. У такий спосіб, вторинна група не перебуває в постійному безпосередньому зв'язку з архітектурним об'єктом чи середовищем і не є територіальною спільнотою. Вторинна ідентичність може бути змінена при зміні контекстів, в яких перебувають архітектурний об'єкт чи територія.

Властивості ідентичності районів масової житлової забудови. Теоретична модель.

Рис. 1.5

нівелювання особливостей, яке є наслідком сукупності чинників:

- формально ідеологія модернізму заперечувала локальні особливості;
- житлові райони втілювали прагнення соціальної інженерії державних політик: досягнути рівності в суспільстві шляхом забезпечення однаковими житловими умовами;
- нові містобудівні принципи утверджували функційну сегрегацію простору та повторне застосування містопланувальних рішень;
- індустріальне виготовлення елементів та, відповідно, серійність будівництва зумовила повторюваність архітектурних об'єктів.

Незважаючи на ці передумови просторової гомогенності, притаманні різною мірою житловим утворенням багатьох країн, сценарії, за якими розвивалися житлові райони, суттєво різнилися між собою навіть у межах однієї країни. Проблеми функціонування житлових утворень у Європі особливо загострилися в к. 1970-х – на поч. 1980-х рр., а з к. 1980-х рр. у багатьох країнах розроблено і втілено проекти модернізації та реконструкції. Проте у країнах, що входили до колишнього Радянського Союзу, цей процес відбувався з деяким запізненням: фазу активного спорудження масового житла перервано ідеологічною та економічною кризою к. 1980-х рр., і є лише поодинокі приклади модернізації, які брали би до уваги соціальний та психологічний виміри питання. Натомість проблеми відчуженості від простору, відсутності ментального зв'язку з ним, його асоціативністю із соціальними проблемами є ключовими аспектами, які порушують формування життєздатного середовища житлових районів сьогодні.

Можна припустити, що теоретизація ідентичності в архітектурі найактивніше відбувалася саме в період індустріального типологізму. Зокрема, соціолог та архітектор П. Геррле зазначив, що поняття *ідентичність* набуло особливого значення в контексті глобалізації на початку 1980-х рр. (Herrle, 2004). Поняття архітектурної ідентичності перебуває в постійному процесі трансформації й набуває нових значень залежно від змін у суспільстві та міждисциплінарної заангажованості. Первинно поняття *ідентичність* найактивніше застосовували як соціологічну, психологічну і філософську категорію. І, як узагальнює Б. Черкес, процес ідентифікації у цих галузях означає ототожнення індивіда з тим чи іншим об'єктом,

людиною, групою, що відбувається на основі засвоєння властивих йому стандартів, цінностей, властивостей, соціальних установок і ролей (Черкес, 2008).

Поняття ідентичності в архітектурі має чимало визначень, проте класичне розуміння явища ґрунтується на таких характеристиках, як незмінність та цілісність, які дають змогу архітектурному об'єкту відрізнитися від інших (Relph, 2008). Традиційне розуміння передбачає, що ключовим у формуванні ідентичності є символізм архітектурних форм. Проте незмінність та надання символічності архітектурним формам стають все менш актуальними для дослідження сучасного архітектурного простору (Tran, 2010). Дж. Тран стверджує, що таке позиціонування ідентичності архітектури є суперечливим, коли на нього спроектувати культурні зміни, історичну транзитивність та контекст. А, власне, ці поняття є ключовими, коли ми досліджуємо житлові райони, збудовані за модерністськими принципами. Головним недоліком традиційного трактування поняття ідентичності, на думку згаданої дослідниці, є статичність та, відповідно, історична незмінність (Tran 2010). Натомість у сучасному міському середовищі, як зазначає Х. Аккурт, більше дискретностей, ніж безперервностей – як у фізичному, так й у соціальному вимірах, і це також стосується ідентичності (Akkurt 2012).

Статичність традиційного концепту ідентичності архітектури, із погляду Дж. Тран, виявляється, коли (1) архітектурна ідентичність інтерпретується як матеріальний конструкт; (2) при прагненні зберегти культурну та історичну вартість за допомогою збереження архітектурних форм; (3) при ототожненні збудованої структури з початковою концепцією чи проектом архітекторів (Tran 2010).

На противагу цим статичним характеристикам традиційного підходу, Дж. Тран наводить низку чинників, які вказують на зміну значення архітектурних об'єктів та відкривають динамічніше уявлення про ідентичність: на архітектурну ідентичність впливають специфічні соціальні та культурні ідеї, які є близькими для користувачів; пам'ять людей, їхній попередній досвід, культурно-соціальні асоціації із середовищем відіграють ключову роль у формуванні та трансформації архітектурної ідентичності; архітектурна ідентичність є не тільки змінною, а й перервною в часі, оскільки формується під впливом ідей, практик, дискурсивних умов, специфічних для певного історичного періоду; архітектурна ідентичність не є ультимативно

визначеною архітекторами, а перебуває під впливом соціокультурних інтерпретацій її користувачів.

Таке розуміння ідентичності архітектури позиціонує її як нестабільний, контекстуальний конструкт, який є культурно та історично податливим. Ця позиція вкрай важлива для дослідження районів МЖЗ з огляду на те, що:

- загальне уявлення та сприйняття районів масової житлової забудови змінюється з часом;
- райони масової житлової забудови виявили себе абсолютно по-різному в різних контекстах;
- наміри архітекторів та планувальників не відповідають актуальному образу та способу функціонування районів масової житлової забудови;
- висвітлення в літературних джерелах зазвичай не є об'єктивними, оскільки раніше вони часто спиралися на позицію архітекторів або робили необхідний політичний акцент, а тепер – керуються кліше, які існують щодо районів масової житлової забудови.

Отже, звертаючись до проблеми ідентичності житлових районів, варто враховувати її трансформативність, контекстуальність, а також залежність від взаємодії з конкретними індивідом чи групою.

Поряд із цим, із погляду архітектора А. Алессі, говорячи про архітектурну ідентичність, треба одночасно мати на увазі її подвійну природу: ідентичність, яка виражається за допомогою архітектурних особливостей у межах дисципліни, та ідентичність, яка виражається як результат взаємодії архітектурного об'єкта з індивідом (Alessi, 2009). Можна припустити, що таке розуміння акумулює два зазначені вище підходи: (1) класичний підхід, базований більше на дисциплінарних особливостях, та (2) динамічний, який визначає ідентичність архітектурного об'єкта через його контекст та користувача. Б. Черкес, який вперше скорелював поняття ідентичності з галуззю архітектури у вітчизняній архітектурній теорії, наводить універсальне визначення ідентичності, характеризуючи її, як «взаємодію окремої особистості або спільноти з архітектурним довкіллям» (Черкес, 2008). З огляду на це, для поняття, яке у традиційному дискурсі визначають як «архітектурну ідентичність», можна використати термін *архітектурна своєрідність* як сукупність

конструктивних, об'ємно-просторових та естетичних властивостей архітектурного об'єкта або середовища. Архітектурна своєрідність може бути змінена лише при зміні самого архітектурного об'єкта або середовища. Натомість архітектурна ідентичність формується на основі ототожнень архітектурного об'єкта або середовища з певними подіями, явищами, властивостями та досвідами окремим індивідом чи групою. Відповідно, архітектурна ідентичність є динамічною і може трансформуватись при зміні контекстів та залежати від об'єкта(-ів) ідентифікування.

Зв'язок архітектурного об'єкта (середовища) та індивіда (групи індивідів) може мати різний характер: він може бути безпосереднім і постійним (назвімо ідентичність, яка утворюється в результаті такого зв'язку, *первинною*), а може бути нетривалим і здійснюватися за допомогою різноманітних медій та з вторинних джерел (при цьому формується *вторинна* ідентичність).

Отже, **первинна ідентичність** формується в результаті прямої взаємодії індивіда чи групи індивідів (первинна група) з архітектурним об'єктом або середовищем на основі його утотожнень з певними подіями, явищами, властивостями та досвідами з врахуванням контекстуальних змін. При цьому первинна група переважно є територіальною спільнотою.

Вторинна ідентичність формується в результаті опосередкованої взаємодії індивіда чи групи індивідів (вторинна група) через вторинні джерела (літературні джерела, громадські медіа, суспільна думка, кліше і т. ін.) та іноді за часткової взаємодії із середовищем на основі його утотожнень з певними подіями, явищами, властивостями та досвідами. У такий спосіб, вторинна група не перебуває в постійному безпосередньому зв'язку з архітектурним об'єктом чи середовищем і не є територіальною спільнотою (рис. 1.5.).

Можна припустити, що на формування первинної ідентичності мають більший вплив актуальні внутрішні процеси, а на вторинну – репрезентування архітектурного об'єкта чи середовища. Безсумнівно, ці аспекти є взаємозалежні та перебувають у взаємодії. Проте як для первинної, так і для вторинної ідентичностей спільними є такі характерні риси, як трансформативність та чутливість до змін контекстів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Загальний наратив повоєнного модерністського житла в Європі максимально залежав від політичних, соціальних й економічних контекстів. Він ілюструє зміни в архітектурному та містобудівному підходах, зумовлені повоєнною житловою кризою, активними урбанізаційними та індустріалізаційними процесами.

2. Огляд модерністських принципів планування та масового будівництва житла в кількох європейських країнах у сер. ХХ ст. на прикладі українських *мікрорайонів*, польських *blokowisk*, німецьких *Großsiedlungen*, французьких *grand ensemble*, шведських *bostadsområde från rekordåren* показав, що не зважаючи на відносну подібність принципів проектування, залежно від контекстів і їх змін, ці містобудівні одиниці формувалися й дотепер трансформуються за різними сценаріями, а їх дослідження є частиною різних дискурсів.

3. Вирішення «кількісної» проблеми нестачі житла у др. пол. ХХ ст. перетворилося на «якісну» проблему способів його експлуатації та позиціонування на поч. ХХІ ст. Сценарії трансформації районів масової житлової забудови є значно різноманітнішими, аніж регіональні інваріанти планувальних принципів модернізму. Відтак, райони масової житлової забудови потребують чутливих до контексту інструментів дослідження і проектування.

4. Концепції «численних» та «переплетених» модерностей відображають контраверсії всередині дискурсу: доба модернізації, безпосередньо пов'язана із спорудження великих обсягів житла, парадоксально супроводжувалася виникненням відчуття бездомності, втрату відчуття належності та ідентичності.

5. Зважаючи на зміну підходу до проектування, яка прийшла разом із модерністською філософією, метод позиціювали первинним відносно стилю, а стиль – похідним від методу. Проектування стало інструментом не лише архітекторів чи містобудівельників, але й політиків, економістів, соціологів. Житлова архітектура перестає бути частиною естетичного дискурсу, а поняття архітектурної ідентичності в тому розумінні, яке застосовували для дослідження домодерністської архітектури, не є чутливим до середовища модерністських житлових районів.

6. Запропоновано альтернативну модель поняття архітектурної ідентичності, яку можна застосовувати для районів МЖЗ, сформовану на основі понять

архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей, які в певний спосіб відображають «просторову тріаду» А Лефевра. Для позначення особливостей архітектурного об'єкта як фізичного конструкта запропоновано вживати термін *архітектурна своєрідність*, натомість *архітектурна ідентичність* є результатом взаємодії користувачів з архітектурним середовищем чи об'єктом. Залежно від групи користувачів – первинну групу формують безпосередні користувачі простору, вторинну – ті, хто мають непостійний і нетривалий контакт із простором і формують уявлення про нього через вторинні джерела – було виокремлено первинну і вторинну ідентичності. Ключовими аспектами для них є трансформативність та контекстуальність.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Особливості методів досліджень районів масової житлової забудови

Оскільки у др. пол. ХХ ст. житлові райони за схожими принципами зводилися у країнах із різними політичними, економічними устроями, культурними та соціальними контекстами, поширення модернізму створює можливості вивчення трансформації районів МЖЗ під впливом локальних умов. З іншого боку, дослідження трансформації морфології може сприяти розумінню ширших процесів у суспільстві (Ristilampi, 1998). Порівняння окремих прикладних досліджень може допомогти зробити припущення щодо можливих стратегій розвитку житлових утворень.

Дослідження районів МЖЗ на рівні «універсального» модерністського нарративу є абстрактним і штучним, тому в цій праці зроблено спробу перейти від аналізу європейського модернізму як явища (див. про це: розділ 1) до безпосередніх прикладних досліджень на рівні окремих країн, міст, районів (див. про це: розділи 3, 4). У різні періоди та в різних країнах «оптика» досліджень залежала від особливостей сценаріїв розвитку повоєнних житлових утворень та традицій наукових досліджень. У першому розділі дисертації наведено приклади деяких напрямків досліджень житла пізнього модернізму в Європі, які відбувалися із застосуванням специфічних методик та в різних галузях (архітектура, містобудування, економіка, географія, соціологія, антропологія та ін.), а також значній їх частині властивий міждисциплінарний характер. Проблематика, пов'язана із районами МЖЗ в різних країнах, є частиною різних дискурсів. Ф. Урбан, який досліджував масове житло в семи контекстах, стверджує, що різноманітність повоєнної житлової архітектури є методологічним викликом, оскільки категорії, які можна застосовувати до неї відрізняються в різних країнах (Urban, 2009). Насамперед існує термінологічний виклик: радянські *мікрорайони*, польські *blokowiska*, німецькі *Großsiedlungen*, французькі *grand ensemble*, шведські *bostadsområde från rekordåren* та інші планувальні одиниці не є рівнозначними, – за ними стоїть як різна планувальна філософія, так і різні кількісні характеристики. Наприклад,

французький *grand ensemble* містить не менше 1 000 квартир, тимчасом як німецький *Großsiedlungen* – мінімум 2 500 квартир, планова економіка в колишніх країнах Центральної та Східної Європи генерувала райони МЖЗ, які склалися з кількох мікрорайонів із тисячами помешкань (Wassenberg et al. 2004). Для певних країн є важливішою містопланувальна ідея, як наприклад, у Франції *grand ensemble* артикулює просторову автономність утворення, тимчасом як, наприклад, радянський мікрорайон мав бути частиною більшої містобудівної структури міста. Для багатьох Східноєвропейських країн, зважаючи на ідеологічне значення будівельних технологій, залізобетонна плита була важливим символом: чеський *panelak* (з чес. панельний будинок), польську *wielka płyta* (з пол. велика плита), німецькі *platte* (з нім. плита). Як стверджують Ф. Вассенберг (F. Wassenberg), Р. Тарнінгтон (R. Turkington), Р. ван Кемпен (R. van Kempen) та М. Хаффнер (M. Haffner), досліджуючи житло в Європі, було неможливо застосувати ті самі теоретичні категорії до всіх країн або ж знайти кількісну інформацію, класифіковану однаково (Wassenberg et al. 2004; Haffner, 1998).

Відтак, належить вибудувати наративи про ідентичність районів МЖЗ поміж глобальним модерністським дискурсом і вираженнями контексту. Оскільки спрощення «інтернаціональної» еволюції модернізму, з одного боку, та локальна ізольованість, з іншого – є крайнощами досліджень на подібну тематику, варто поєднати їх за допомогою підходу змішаних методів (англ. *mixed method approach*).

Як висновує Р Лукас (R. Lukas), фундаментальними блоками архітектурного дослідницького проекту є контекст, методологія й теорія. З огляду на це, першочерговим завданням є визначення відповідно до дослідницького питання, який із цих трьох блоків є «основою». Варто зауважити, що теоретичне підґрунтя та вибір методик часто є нероздільними або принаймні взаємопов'язаними. Зокрема, застосування просторової теорії А. Лефевра та вибудована нова модель ідентичності для масового житлового будівництва в першому розділі цієї праці вимагає вибору міждисциплінарних методів, більше сфокусованих на емпіриці та якісних дослідженнях (на противагу кількісним).

Зважаючи на те, що згідно поглядами з К. Віст, Ф. Урбана, Ф. Вассенберга, Р. Тарнінгтона, Р. ван Кемпена та ін., для розвитку районів МЖЗ ключовим є

контекст, а теоретичні та методологічні дискурси досліджень залежать від нього (Wiest 2012; Urban, 2009; Wassenberg et al. 2004), у цьому дослідженні саме контекст взято за основу для формування теоретичної структури та вибору дослідницьких методів. Р. Лукас зазначає, що під контекстом варто розуміти об'єкт дослідження, його позиціонування та межі; беручи за основу контекст, більшої уваги надають фізичному, соціальному та історичному середовищам або їхнім компонентам. Таке дослідження може результувати у визначенні типових «контекстів» (якості яких характерні і для інших контекстів), особливо під час прикладних досліджень та пошуку повторюваних патернів у них; або ж пошук унікальних властивостей контексту, які виокремлюють його із загального правила чи *щоденного життя* (англ. everyday life) (рис. 2.2.) (Lucas, 2016).

З огляду це, шукаючи методики для дослідження ідентичності районів МЖЗ й беручи *контекст*, тобто самі житлові утворення, за основу, варто врахувати:

(1) різні масштаби наративу про житлові райони: від загальної ідеї модернізму як інтернаціонального руху до досвідів модерністських морфологій конкретним користувачем;

(2) позиціонування житлових районів як фізичної, соціальної та репрезентативної одиниці;

(3) часові та географічні межі дослідження, а також динаміку зміни середовища.

2.2. «Просторова тріада» як теоретична основа для вибору методів дослідження

Під час дослідження процесу формування ідентичності зроблено спробу застосувати методи, які б дали змогу врахувати як монолітність репрезентацій модернізму у ХХ ст., так і роздрібненість їх сприйняття у ХХІ ст. У першому розділі розроблено теоретичну модель, яка інтерпретує ідентичність в архітектурі, та запропоновано поняття *архітектурна своєрідність, первинна та вторинна ідентичності* як взаємозалежності між (1) архітектурною та містбудівною структурами, (2) динамічним контекстом та (3) архітектурною ідентичністю. Теоретичну модель для дослідження сформовано на основі переосмислення природи простору в теоретичній праці А. Лефевра «La production de l'espace» (з франц. Продукування

простору) (Lefebvre, 1974), пошуку контекстуальних відмінностей у «Tower and Slab: Histories of Global Mass Housing» (з англ. Вежа і плита. Історії глобального масового житла) Ф. Урбана (Urban, 2009), дослідження ідентичності в архітектурі «Національна ідентичність в архітектурі міста» Б. Черкеса (Черкес, 2008) та динамічну природу репрезентацій в архітектурі у статті Дж. Тран «Static Illusion: Architectural Identity, Meaning and History» (з англ. Статична ілюзія: архітектурна ідентичність, значення й історія) (Tran, 2010).

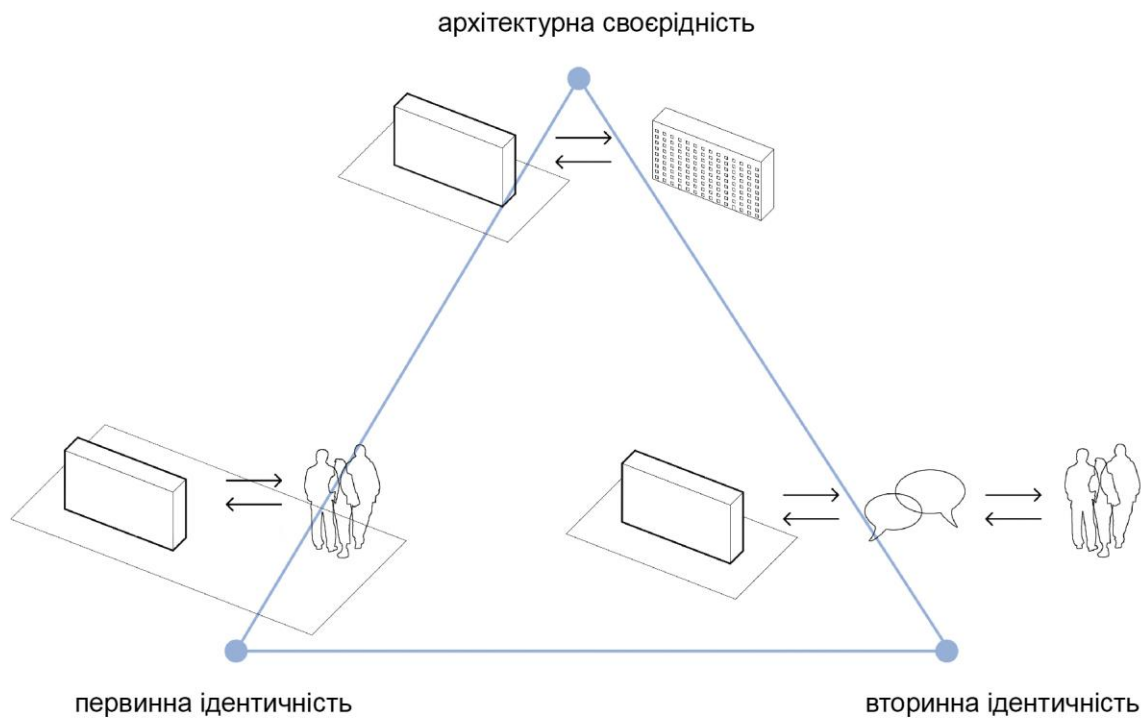
Також зроблено спробу знайти взаємозалежності поміж концептами *простір* та *місце і щоденне життя* (англ. *everyday life*) та репрезентаціями. Кількість досліджень, у яких намагаються скорелювати практики із просторами, почала зростати ще в 1980-1990-х рр., коли дослідники, зокрема й під впливом праць А. Лефевра про значення соціального простору, починають шукати взаємозв'язки поміж містобудівними та архітектурними морфологіями та «фізично невловимими» (англ. *intangible*) властивостями простору; вони сфокусовані на «виробництві» (англ. *production*) міського простору, який трактують як динамічний, і який є результатом дії користувачів такою самою мірою, як і проєктантів (Sawalha, 2014). Однією з останніх публікацій у цій сфері є книга «Urban Revolution Now: Henri Lefebvre in Social Research and Architecture» (з англ. Урбаністична революція зараз: Анрі Лефевр у соціальних дослідженнях і архітектурі), опублікована 2014 р., яка підтвердила актуальність теорій А. Лефевра й варіативність методологічних інтерпретацій, що можуть на них ґрунтуватися й застосовуватися в архітектурних, урбаністичних, соціологічних, дослідженнях інших галузей та на їхніх перетинах. «Urban Revolution Now» відображає множинність процесів урбанізації та їх патернів (Stanek et al., 2014).

Як уже було зазначено, модель поділу на архітектурну своєрідність, первинну та вторинну ідентичності відображає триєдність простору, яку описав А. Лефевр у «La Production de l'espace». Автор трактує простір як динамічне утворення, у якому ключову роль відіграє процес щоденного продукування соціальних відносин. Запропонована ним «просторова тріада» складається з простору репрезентацій (із яким можна скорелювати архітектурну своєрідність), репрезентацій простору (вторинна ідентичність) та просторових практик (первинна ідентичність). Репрезентації

1. Просторова тріада Генрі Лефевра

2. Інтерпретація

Інтерпретація взаємозв'язків між архітектурною своєрідністю, первинною і вторинною ідентичностями відповідно до просторової тріади Генрі Лефевра, схема автора

Рис. 2.1

простору є відображенням того, як його сприймають спеціалісти різних галузей, а також є вираженням влади та ідеології. Простір репрезентації сформований користувачами та їхніми щоденними практиками (англ. *lived space*). Просторові практики є процесом створення матеріальної форми соціальної просторовості, вони поєднують два попередні зрізи простору. Разом із тим, А. Лефевр говорить про взаємодію між цими трьома «моментами простору» як про відкритий процес просторової діалектики. Автор стверджує, що архітектори продукують креслення та макети, проте вони не можуть спродувати динамічний соціальний простір або ж його репрезентації у вигляді спогадів чи колективних символів, які часто мають більший вплив на «функціонування» середовища, аніж запрограмована фізична структура (Лефевр, 1974). Отже, виведену сукупну структуру ідентичності можна трактувати як похідну від триєдності простору А. Лефевра (рис. 2.1.).

2.3. Метод порівняльних досліджень

Ідентичності модерністських житлових районів є продуктами різних модерностей, на які нашаровуються нові значення. Згідно з постструктуралістськими теоріями дослідження простору, до яких також належить й обрана за основу модель «триєдності простору», матеріальний продукт (архітектурний об'єкт або середовище) розглянуто як частину ширшого та динамічного дискурсу впродовж часу: від моменту формування передумов проектування і спорудження до пов'язаних із ними актуальних практик. Для проведення компаративних досліджень необхідно визначити порівняльні критерії та побудувати термінологічні паралелі. Проте, як зазначено у праці «High-rise housing in Europe. Current trends and future prospects» (з англ. Багатоповерхове житло у Європі. Сучасні тренди і майбутні перспективи), навіть базовий концепт *housing estate* (житловий район) не є універсальним для всіх європейських країн. Автори наводять його узагальнене визначення, сформульоване Е. Повер (А. Power), як окремої та дискретної географічної території, забудованої громадським житлом упродовж одного періоду (Power, 1997, p. 20; Wassenberg et al., 2004). Більшість житлових утворень др. пол. XX ст. містила багатоповерхові житлові типології на п'ять і більше поверхів. Проте багатьом житловим утворенням, особливо у Західній Європі, властиве типологічне різноманіття, включно з

індивідуальними будинками. Оскільки масштаби та розміри утворень можуть кардинально відрізнятися в різних країнах, належить вибудовувати наративи на основі доступної інформації, яка стосуватиметься досить формалізованого визначення району МЖЗ. Ф. Урбан стверджує, що оскільки аналіз за конкретними показниками районів масової житлової забудови є фактично неможливим, для дослідження варто формувати наративи та порівнювати їх (Urban, 2009).

Загальний дискурс модернізму позиціонували як універсальний, однак уже на поч. ХХІ ст. цю ідею все більше критикують, а модернізм репрезентують як множину локальних явищ та таких концептів, як наприклад, множинна модерність (англ. *multiple modernity*) (Eisenstadt, 2000) чи сплутані модерності (англ. *entangled modernities*) (Therborn, 2003). Концепт множинної модерності наголошує на тому, що траєкторії модерності виражаються в різний спосіб у різних частинах світу і навіть у межах одного суспільства. Концепція «сплутаних модерностей» є чутливою до локальних особливостей та взаємозв'язку різних традицій та культур (Wiest 2012).

Поза цими дискурсами досить часто зберігається тенденція до нівелювання значення урбанізації соціалістичних міст та відкидання їх на «периферію глобальної урбаністичної ієрархії» (Wiest 2012). Будівництво повоєнних районів МЖЗ набувало особливо великих масштабів і гомогенності в соціалістичних країнах, а їх дослідження часто є упередженими. К. Віст наголошує, що сам термін *постсоціалістичний* (а *пострадянський* – ще більшою мірою) містить низку супровідних стереотипних характеристик, які чимало дослідників автоматично приписують досліджуваному об'єкту, а їх гіпотези зазвичай орієнтовані на західні моделі міського розвитку, нечутливі до особливостей міського середовища Центрально-Східної Європи (Wiest 2012).

У контексті модерністської житлової архітектури проведено чимало «збірних» досліджень, які фокусувалися на опрацюванні подібних прикладних досліджень. Застосовуючи метод історіографічного порівняння, Я. Грицак закликає «розширити контекст»: коли не вдається знайти відповідь на питання в локальному контексті, у час глобалізації ефективнішим буде порівняння кардинально різних середовищ, а не схожих (Грицак 2001). Подібно стверджує К. Віст у статті «Comparative Debates in Post-Socialist Urban Studies» (з англ. Порівняльні дебати у постсоціалістичних

урбаністичних дослідженнях) про те, що у глобалізованому світі середовища можуть бути як несподівано подібними, так і відмінними (Wiest 2012). Потреба міжнародного компаративного аналізу існує і зважаючи на «глобальність» районів МЖЗ в західних контекстах. Згідно з концептом «переплетених модерностей», необхідним є нюансне компаративне розуміння урбаністичних процесів. Аналіз районів масової житлової забудови в різних контекстах дасть змогу побачити ширший спектр можливих «перформансів» структури, її трансформацій, а також дасть змогу застосувати певні патерни, які є успішними в одному контексті, для іншого. З огляду на це, порівняння умовно «західного» та «східного» контекстів стимулює більш критичний погляд на розвиток міських територій та допомагає виявити нові аспекти (Wiest 2012). З огляду районів МЖЗ, зробленого в першому розділі, для компаративного аналізу вибрано два контексти, які серед згаданих країн є одними з тих, де будівництво модерністського житла набуло найбільших масштабів, проте самі контексти різняться найбільше між собою передусім політично, а сьогодні – і соціально: райони масової житлової забудови Сихів у Львові та Русенгорд у Мальмо.

2.4. Підхід змішаних методів дослідження ідентичності районів масової житлової забудови

Дослідження відбувалося на теоретичному та емпіричному рівнях. Застосовані методи можна умовно поділити на (1) загальнонаукові; (2) архітектурні і містобудівні, (3) антропологічні і соціологічні, (4) візуальні, а також на їх основі було сформовано спеціальні методи. Оскільки, як було зазначено раніше, формування однакового набору інструментів для дослідження модерністських районів у різних контекстах є проблематичним, сформовано значеннєві блоки дослідження, у межах яких можливі деякі відмінності поміж застосованими методами (рис. 2.3.).

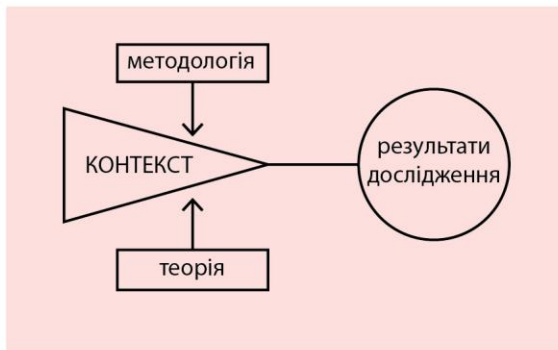
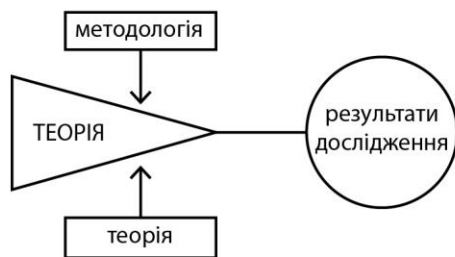
Основою для дослідження ідентичностей стало окреслення історичного контексту архітектурного процесу в конкретних країнах та містах: перехід до масового житлового будівництва Радянського Союзу та Швеції, а також повоєнний розвиток та етапи масового житлового будівництва у Львові та розвиток житлового будівни-

цтва в Мальмо у др. пол. ХХ ст. проаналізовано на основі вторинних джерел. Архітектурна історія допомагає зобразити динаміку середовища, у якому перебуває (умовно) «статичний» архітектурний об'єкт, що також дає підстави говорити про динаміку ідентичності.

Оскільки архітектурну своєрідність визначають особливості містобудівної та архітектурної морфологій, приділено увагу матеріальності простору та його трансформаціям. Натомість первинну та вторинну ідентичності архітектурних об'єктів та середовищ висвітлено завдяки досвідам первинної групи та репрезентаціям вторинної групи. У цій праці надано перевагу якісним методам дослідження, які допомагають вибудувати спільний наратив про два обраних середовища (районів Сихів і Русенгорд). Це зроблено, зокрема, і з огляду на те, що порівняння окремих показників чи властивостей районів МЖЗ, розташованих у різних контекстах, не може бути результативним через відмінність термінології, концепцій та дискурсів. Методи дослідження первинної ідентичності базуються на щоденних досвідах безпосередніх користувачів простору та їхніх сприйняттях. Методи, застосовані для дослідження первинної ідентичності, допомагають дослідити простір житлового району за допомогою практик користувача. Методи дослідження вторинної ідентичності базуються на дослідженнях вторинних джерел або інтерпретацій вторинної групи користувачів. Своєю чергою, методи, застосовані для дослідження вторинної ідентичності, уможливають аналіз наративів про район через уявлення та репрезентації.

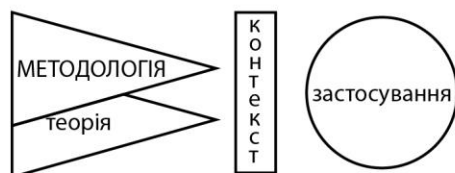
Дослідницьку основу сформовано за допомогою **(1) теоретичного аналізу**, який стосувався відмінностей у модерністських принципах проектування, містобудівних концепцій, термінологій. Відповідно до результатів теоретичного аналізу було **(2) сформовано теоретичну модель** взаємозалежності архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей, а також формування теоретичної моделі підходу до трансформації житлових районів (див. розділ 5). На основі цієї моделі для артикуляції архітектурної своєрідності, первинної та вторинної архітектурної ідентичностей кожного із зазначених житлових районів обрано низку методів.

Також застосовано загальнонауковий метод **(3) дедукції-індукції**. Дедуктивний метод переходу від знання загальних закономірностей до окремого його прояву був

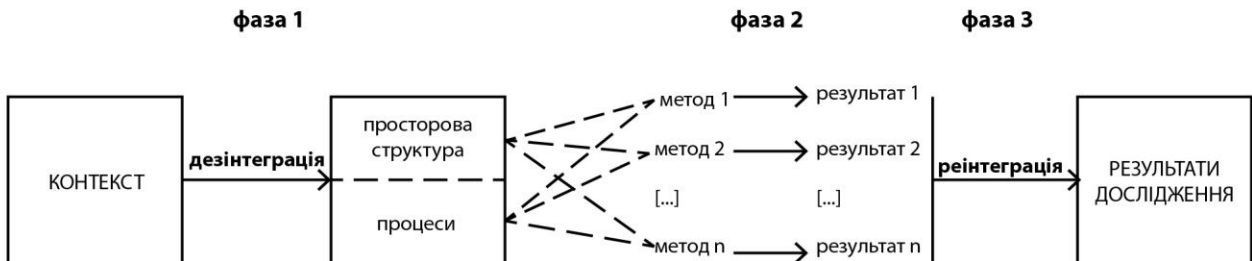

«контекст» (досліджувані райони масової житлової забудови) був взятий за основу для формування теоретичної структури та вибору дослідницьких методів. Формуючи методику дослідження ідентичності модерністських районів д. пол. XX ст., варто врахувати:

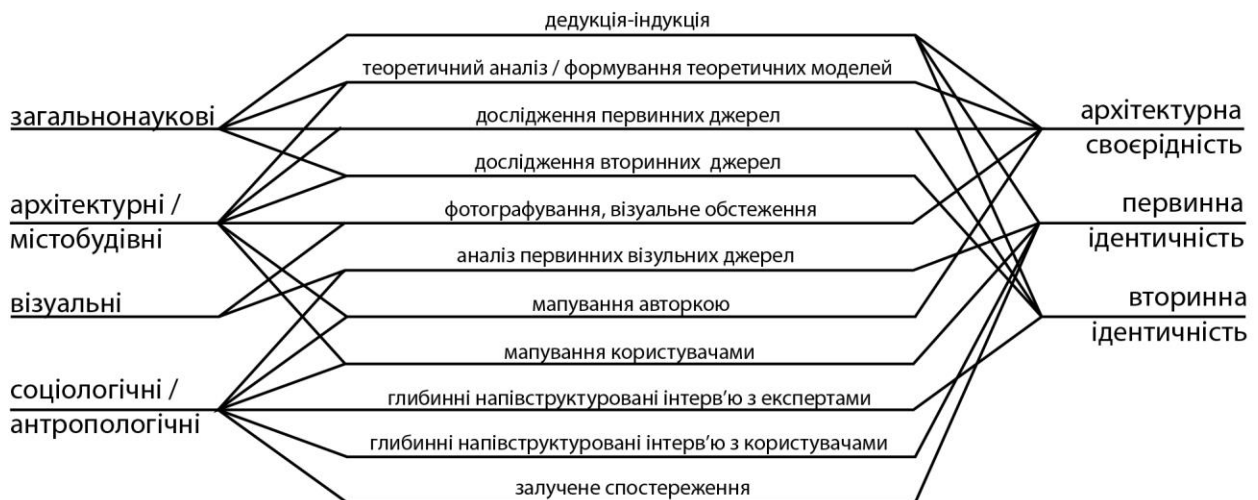
- (1) різні масштаби наративу про житлові райони: від загальної ідеї модернізму як інтернаціонального руху до досвідів морфологій житлових районів конкретного користувача;
- (2) позиціонування житлових районів як фізичної, соціальної та репрезентативної одиниці;
- (3) часові та географічні межі дослідження, а також - динаміку змін середовища

1. Підхід змішаних методів дослідження

2. Методи, застосовані для дослідження ідентичності районів масової житлової забудови

Підхід змішаних методів дослідження.

1 - схема автора для курсу Catching Urbanity, Malmö University, 2 - схема автора.

Рис. 2.3

Архітектурна своєрідність

- дослідження первинних джерел - архітектурної і містопланувальної документації (Технічний архів Державного інституту проектування міст «Містопроєкт»)
- дослідження вторинних джерел (спеціалізована література, науково-практичний журнал «Архітектура СССР»)
- фотодокументування, візуальне обстеження (впродовж 2013-2017 рр.)
- глибокі напівструктуровані інтерв'ю з експертами (6 інтерв'ю)

- дослідження первинних джерел - архітектурної і містопланувальної документації (муниципальний архів Мальмо при міській адміністрації - Malmö Stadsarkivet)
- дослідження вторинних джерел (спеціалізована література, періодичне спеціалізоване видання Arkitektur: the Swedish architectural review)
- фотодокументування, візуальне обстеження (впродовж 2015-2016 рр.)
- глибокі напівструктуровані інтерв'ю з експертами (3 інтерв'ю)

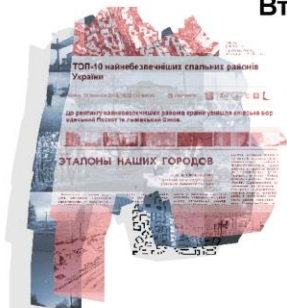
Первинна ідентичність

- мапування користувачами простору (10 ментальних мап)
- глибокі напівструктуровані інтерв'ю з користувачами простору (10 інтерв'ю)
- залучене спостереження (впродовж 2013-2017 рр.)
- аналіз первинних візуальних джерел (аналіз соціальної мережі Instagram)

- мапування користувачами простору (4 ментальні мапи)
- глибокі напівструктуровані інтерв'ю з користувачами простору (8 інтерв'ю, з них 4 - «go along» interviews),
- залучене спостереження (впродовж 2015-2016 рр.)

Вторинна ідентичність

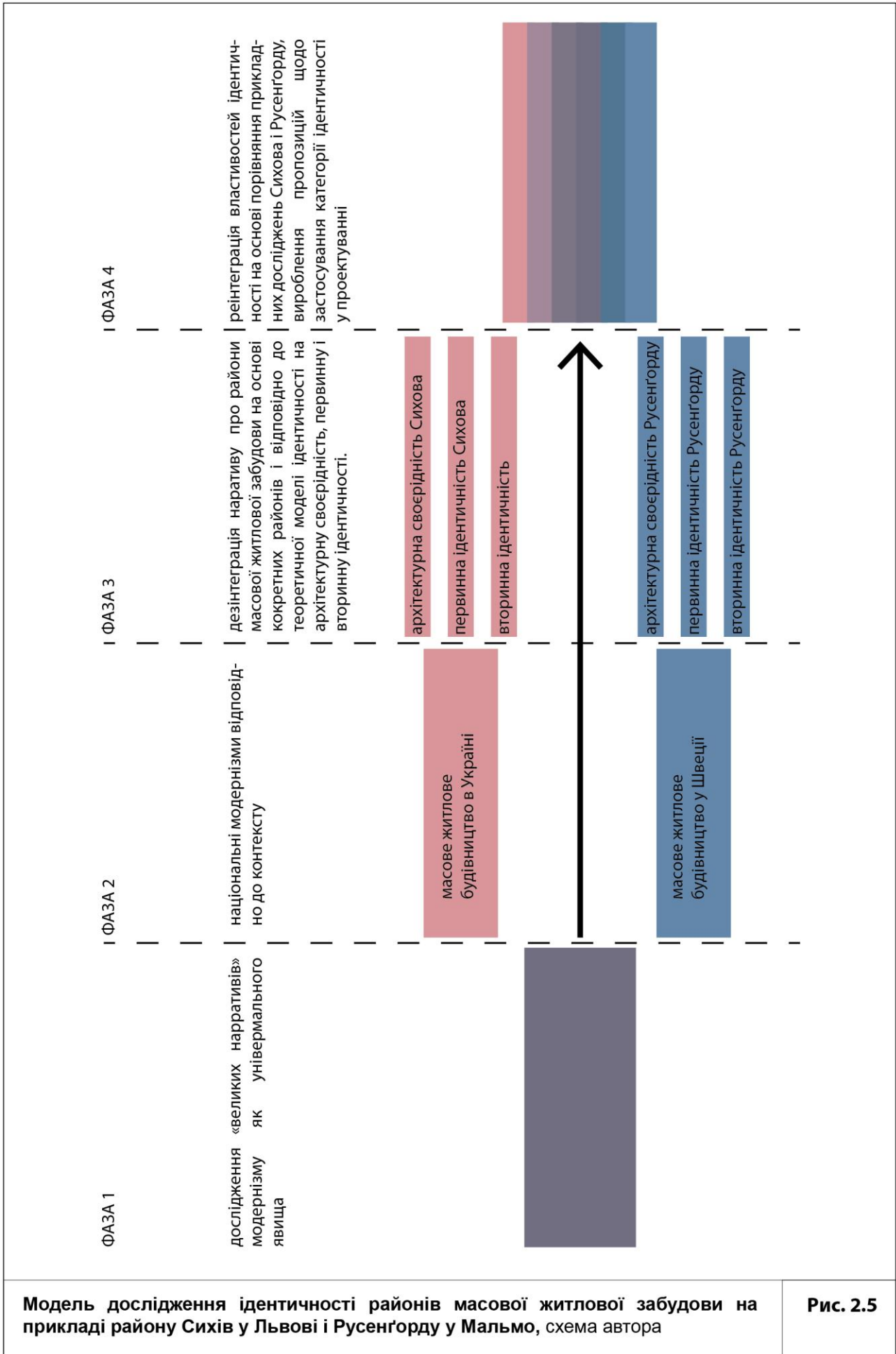

- дослідження вторинних джерел (спеціалізована література, громадські медіа),
- фотографування процесів (впродовж 2013-2017 рр.),
- глибокі напівструктуровані інтерв'ю з експертами (6 інтерв'ю, з них - 2 «go along» interviews)

- дослідження вторинних джерел (спеціалізована література, громадські медіа),
- фотографування процесів (впродовж 2015-2016 рр.),
- глибокі напівструктуровані інтерв'ю з експертами (3 інтерв'ю)

Метод компаративних досліджень районів масової житлової забудови Сихів у Львові і Русенгорд у Мальмо, схема автора

Рис. 2.4

Модель дослідження ідентичності районів масової житлової забудови на прикладі району Сихів у Львові і Русенгорду у Мальмо, схема автора

Рис. 2.5

притаманний більшою мірою модерністському наративу ХХ ст. Натомість індуктивний метод більше відповідає альтернативним методам, які корелюють із концепціями численних та сплетених модерностей – метод переходу від знання окремих фактів до знання загального. Однак у контексті формування ідентичностей важливими є два підходи: дедуктивний має більший вплив на формування вторинної ідентичності, індуктивний – первинної, між якими було зроблено спробу сформулювати діалектичний зв'язок.

Використано також **(4) порівняльний аналіз**, який традиційно проводять за певними спільними для порівнюваних об'єктів критеріями, проте під час застосування якісних методів дослідження він стосується порівняння наративів, зокрема в цьому випадку, про архітектурну своєрідність, первинну та вторинну ідентичності. Одним із ключових питань порівняльного аналізу є вибір між дедуктивним та індуктивним методами або, іншими словами, між універсалізованим та індивідуалізованим підходами. Універсалізований підхід передбачає формування узагальнень на макрорівні, що дає змогу сконструювати загальну теорію, проте його слабкою ланкою є спрощення та нівелювання багатьох аспектів. Індивідуалізований підхід частіше застосовують у дослідженнях локальної специфіки досліджуваного об'єкта, він є більш чутливим до впливів культури та ідентичності, а також – більш спорідненим із теоретичним концептом «численних модерностей».

Класично застосовано метод **(5) дослідження вторинних джерел**, який окрім професійної літератури, також передбачав огляд періодичних видань років проектування та реалізації Сихова (теоретичний науково-практичний журнал «Архитектура СССР») та Русенгорду (періодичне спеціалізоване видання «*Arkitektur: the Swedish architectural review*»), а також – громадських медій та їхнього аналізу проблематики навколо теми масового житла та житлових районів. У цьому випадку, зокрема під час аналізу радянської літератури, важливо було враховувати політичний контекст: позиціонування та інформація про масове житло, так само як і критика житлових політик інших країн, була пропагандистським інструментом. Метод **(4) дослідження первинних джерел** передбачав аналіз архівних даних – містобудівної й архітектурної проектної документації. У дисертаційній праці використано матеріали Технічного архіву Державного підприємства Державного інституту

проекування міст «Містопроект» та муніципального архіву Мальмо при міській адміністрації (шв. Malmö Stadsarkivet).

Важливим аспектом для дослідження модерністських середовищ є візуальні методи. У цій праці застосовані такі візуальні методи: **(5) фотографування**. Цей метод використано як із метою зафіксувати щоденні практики та просторові особливості в різний період доби, року, так і з метою отримати нові альтернативні способи репрезентування району на протипагу тому, який часто конструюють громадські медіа. Окрім суб'єктивного фотографування району авторкою, також застосовано метод **(6) аналізу первинних візуальних джерел**. Ураховуючи швидкий розвиток віртуального виміру громадського простору – соціальних мереж в Інтернеті, для дослідження розроблено методику аналізу фотографій, зроблених у районі Сихів та опублікованих користувачами безкоштовного додатку для обміну фотографіями та відео Інстаграм. На фотографування як процес звертає увагу Я. Гейл, позиціюючи його як опційну активність (на протипагу обов'язковим). Аналізуючи взаємозв'язок між громадським простором та громадським життям, Я. Гейл стверджує, що в місті поч. ХХ ст. кількість опційних активностей була вкрай малою. Із розвитком міст та з виникненням нових потреб їх стає більше, зокрема, фотографування свідчить про активнішу взаємодію користувача та простору (Gehl, 1987).

Також застосовано один із найбільш базових урбаністичних методів. У межах цієї методики проведено контент-аналіз та створено класифікацію первинних зображень.

Застосовано **(7) метод мапування**. У Русенгорді авторка цієї праці нанесла на підоснову з містопланувальною тканиною певні елементи та властивості простору під час польових обстежень (позначення «gated communities» (англ. закриті спільноти), перешкод у просторі, громадських закладів, типологій будівель). Зазначений метод застосовано й під час опитування інформантів. Після проведення глибинного інтерв'ю інформанти(тки) отримували чистий аркуш паперу, на якому їх просили намалювати район, із якого вони походили (Сихів/Русенгорд), та паралельно коментувати те, що вони малюють. У такий спосіб створено 10 ментальних мап Сихова та 3 ментальних мапи Русенгорду. Варто зауважити, що метод **(8) мапування**

інформантами не є нейтральним. Зокрема, він має негативні конотації у шведському контексті, оскільки його часто застосовують дослідники саме в роботі із соціально неблагополучними районами.

Для побудови наративів та розуміння щоденних практик проведено низку **(9) глибинних напівструктурованих інтерв'ю з користувачами та з експертами**. Для розуміння простору району на рівні щоденних практик взято 8 інтерв'ю, чотири з яких відбувалися як інтерв'ю-прогулянки (англ. go-along interviews) безпосередньо в районі, інші – у форматі напівструктурованих глибинних інтерв'ю: три з них проведено в локальних кав'ярнях, одне – в університеті. Майже всі розмови велися англійською мовою, дві – з допомогою перекладачки із шведської на англійську. Тривали інтерв'ю в межах 1-2,5 годин. Вік оповідачів варіювався від 15 до 60 років, час їх проживання в Русенгорді – від 4 до 31 року. Троє з них народилися в Русенгорді, п'ятеро – переїхали туди у зрілому віці, п'ятеро – досі там проживають. Інформантами були троє чоловіків та п'ятеро жінок, серед них: учні та студенти, науковиця, безробітні та працівники сфери обслуговування. Оповідачі або їхні батьки походили з таких країн: Боснія, Чилі, Туреччина, Іран, Швеція.

Зважаючи на достатню кількість вторинних джерел, проведено тільки два інтерв'ю з представниками вторинної групи – містопланувальницею міської ради М. Док (Marianne Dock) та дослідницею-антропологинєю в галузі урбаністичних досліджень М. Мак Глін (Malin Mc Glinn). Аналогічно проведено десять глибинних напівструктурованих інтерв'ю із представниками первинної групи користувачів простору Сихова. Інформанти проживали в районі від 13 до 30 років, частина з них народилася в Сихові, частина – переїхала з інших районів Львова, приміських сіл чи інших міст. У період із 2012 до 2017 р. взято низку глибинних напівструктурованих інтерв'ю з архітекторами та містобудівельниками, які проектували і планували Сихів, П. Крупою, В. Дубиною, В. Каменщиком, Є. Мінковою, А. Петровою, О. Мар'євим, а також – колишнім головою Сихівської районної адміністрації І. Рудницьким.

Як уже було зазначено, частина інтерв'ю відбувалася як **(10) інтерв'ю-прогулянки (англ. go-along interviews) з користувачами та експертами**. Це техніка збирання даних, коли дослідник пересувається разом з інформантами, щоб отримати інформацію, яку докладно описала М. Кушенбах (M. Kusenbach) (Kusenbach, 2003).

Сьогодні цей якісний антропологічний метод активно застосовують у міських дослідженнях, і він є додатковим до залученого спостереження та інтерв'ювання, використаних у цьому дослідженні. На думку М. Кушенбах, метод інтерв'ю-прогулянок має потенціал отримати рефлексивні аспекти живого досвіду безпосередньо у просторі. Особливо актуально його застосовувати для дослідження таких аспектів, як сприйняття простору, просторових процесів, соціальної архітектури та соціального простору (Kusenbach, 2003). Активніше цей метод використано з первинною групою користувачів Русенгорду та в експертних інтерв'ю в Сихові. Мешканців Русенгорду просили показати важливі для них місця в районі та їхні щоденні маршрути, коментуючи їх. У випадку Сихова експертів просили прокоментувати простір та процес його проектування та реалізації.

Поряд із переліченими методами також застосовано найбільш базові для урбаністичних досліджень методи – **(11) методи спостереження та залученого спостереження**. Цей метод полягає в дослідженні функціонування середовища впродовж тривалого часу (впродовж року – у Русенгорді та кількох років – у Сихові), упродовж якого авторка проживала й була задіяна у щоденні практики в районах (рис. 2.4.).

На основі застосованих методів сформовано цілісну методіку дослідження простору житлових районів, яка дала змогу виокремити кілька фокусів та дійти висновків у п'ятому розділі, які стосувалися відмінностей контекстів, теоретичних конструктів, щоденних практик, культурних відмінностей просторів та підходів до трансформацій у районах, чутливих до понять архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей (рис. 2.5.).

Ідентичності Сихова і Русенгорду в цьому дослідженні артикульовані за допомогою наративів про райони МЖЗ, сконструйованих на основі індивідуальних наративів або інтерпретованих уявлень та досвідів при безпосередній або опосередкованій взаємодії, відповідно, первинної або вторинної груп з цими архітектурними середовищами.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Регіональні відмінності модерністської житлової архітектури є методологічним викликом, оскільки вони виявляються на рівні термінологій та

концептуальних категорій містобудування та архітектурного проектування. Поряд із цим, дослідження та проекти модернізації та ревіталізації в різних контекстах є частиною різних дискурсів. З огляду на це, необхідним є формування й порівняння цілісних наративів, а не розгляд окремих елементів чи властивостей. Спираючись на альтернативне трактування ідентичності, надано перевагу якісним дослідженням (на противагу кількісним).

2. Під час формування методики дослідження ідентичності районів МЖЗ взято за основу контекст (на противагу теорії чи методології), у вигляді досліджуваних районів масової житлової забудови. При цьому враховано:

- кілька масштабів наративу: від загальної ідеї модернізму як інтернаціонального руху до досвідів окремих користувачів;
- позиціонування житлових районів як фізичної, соціальної та репрезентативної одиниці;
- часові та географічні межі, а також динаміку зміни середовища.

3. Метод порівняльного аналізу двох прикладних досліджень районів розташованих у різних контекстах може допомогти як виявити особливості, які яскраво виражені для одного об'єкта дослідження й не артикульовані для іншого, так і виробити спільне підґрунтя для умовно центрально-східноєвропейських та західноєвропейських підходів до досліджень модерністських житлових районів.

4. Методологічну модель дослідження сформовано на основі теоретичної інтерпретації архітектурної ідентичності. Це зумовило вибір методів для аналізу морфології простору, практик у ньому та репрезентацій.

5. Методи, застосовані в дослідженні, можна умовно поділити на загальнонаукові; архітектурні і містобудівні, антропологічні і соціологічні, візуальні, а також спеціальні методи дослідження.

РОЗДІЛ 3.

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК РАЙОНУ МАСОВОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ СИХІВ У ЛЬВОВІ (УКРАЇНА)

3.1. Перехід до масового житлового будівництва в Радянському Союзі

Житлове будівництво ХХ ст. більшою мірою асоціюється з термінами «централізація», «стандартизація», «індустріалізація» та репрезентується масовим будівництвом, яке поширилося майже по всій Земній кулі, ставши домом більше, ніж для білльйону людей (Mass Housing Guide, 2009). Проте, незважаючи на глобальність, явище масового будівництва виявило себе по-різному в різних культурних, політичних, кліматичних та інших контекстах. Залежно від контексту воно й сьогодні трансформується за абсолютно різними сценаріями.

Хоч модернізм в архітектурі й містобудуванні й був поширений у всіх європейських країнах, однак у кожній з них мав свої специфічні передумови, що впливали на формування його локального інваріанту. Для контексту Радянського Союзу вирішальне значення мали нормативні документи, які відображали політичні курси та спрямовували архітектурний та містобудівний процес у країні в повоєнні роки.

Якщо відтворити хронологію трансформації префабрикованого житла за допомогою ухвалених нормативних документів, то головними з них, що стали передумовами для «раціонального» періоду будівництва масового житла, можна вважати: доповідь Н. Хрущова про розвиток будівельної галузі на II Всесоюзній нараді будівельників, архітекторів та працівників промисловості будівельних матеріалів, будівельного та дорожнього машинобудування, проектних та науково-дослідних організацій (1954 р.); постанова «Про заходи щодо подальшої індустріалізації, покращення якості та зниження вартості будівництва» (1955 р.); постанова «Про усунення *надмірностей* у проектуванні й будівництві» (1955 р.); постанова ЦК КПСС і Ради міністрів СРСР «Про розвиток житлового будівництва СРСР» (1956 р.).

Під час «раціонального періоду» (1957-1991 рр.) для переведення будівництва на індустріальну основу ухвалено такі документи: затверджено норми проектування малогабаритних житлових чарунок для заселення однією сім'єю (1958 р.); пленум

ЦК КПСС підтримав створення в масовій кількості домобудівельних комбінатів (1959 р.); постанова ЦК КПСС і Ради міністрів СРСР «Про заходи покращення якості житлового будівництва» (1969 р.); затверджено нові норми проектування житлових споруд (1971 р.); постанова ЦК КПСС і Ради міністрів СРСР «Про основні напрямки пришвидшення рішень житлової проблеми в країні» (1986) (Верёвкина, Шагов, 2012).

Головним каталізатором масового будівництва в СРСР була політика Н. Хрущова, який поставив житлове питання першим на порядку денному та звернувся до довоєнних конструктивістських ідей, авторів яких репресовано під час сталінського періоду. Доповідь Н. Хрущова «Про широке впровадження індустріальних методів, покращення якості і зниження вартості будівництва» 7 грудня 1954 р. на Всесоюзній нараді будівельників та архітекторів дослідник А. Мартін (A. Martin), називає одним із найважливіших маніфестів сучасної архітектури (рис. 3.1.) (Мартин, 2002).

Н. Хрущов різко розкритикував політику Й. Сталіна, соціалістичний реалізм в архітектурі, а особливо – житлове будівництво цього періоду, репрезентоване більшою мірою багатоповерховими будинками із просторими квартирами та орнаментованими фасадами, яке стало привілеєм для невеликої кількості обраних, проте майже не зменшило житлову кризу у країні (Хрущов, 1954).

У 1950-ті рр. на ситуацію з житлом негативно вплинули такі чинники: у багатьох містах житловий фонд був суттєво пошкоджений під час війни; швидкий ріст міського населення значною мірою був спричинений переселенням у міста робітників нових підприємств, розвиток промисловості відбувався непропорційно швидко порівняно з темпами житлового будівництва; прибуткові будинки, які становили значну частину житлового фонду, швидко виходили з ладу через відсутність обслуговування й перенаселеність (Верёвкина, Шагов, 2012).

У 1950-х рр. середня житлова площа, якою розпоряджався мешканець у Радянському Союзі, була меншою, ніж у 1920-х рр. Зокрема, у 1926 р. вона становила 8,2 м², а в 1955 р. – 7,4 м² (Urban, 2012). Критикуючи високі стандарти житлового будівництва, Н. Хрущов питав: «Ви хочете побудувати тисячу задовільних помешкань чи сімсот хороших? Чи краще, щоб громадянин мешкав у задовільному помешканні чи чекав 10-15 років дуже хорошого?» (Khrushchev, 1954). Відповіддю

Н. Хрущова на соціальне замовлення став новий підхід до проектування та будівництва.

У контексті загальної успішності повоєнної індустріалізації країни Н. Хрущов вважав, що досягнення важкої промисловості варто застосувати і для вирішення житлової проблеми. Він стверджував, що у випадку переведення домобудування на індустріальну основу, кожний громадянин невдовзі зможе отримати гідне житло. Із цією метою він ініціював розвиток типового будівництва на основі крупних бетонних панелей (Мартин, 2002). Високої ефективності цього методу треба було досягти завдяки швидкості проектування, виготовлення конструкцій і монтажу. Відтак, нові помешкання, які стали своєрідним компромісом між якісними та кількісними показниками, будували під лозунгом «краще, швидше, дешевше» (Urban, 2012). Орієнтація на поквартирне заселення сімей було суттєвою зміною після «комуналки», де ціла сім'я проживала в одній кімнаті або ж лише мала свій «куток» (Верёвкина, Шагов, 2012). Виступаючи «не проти краси, а проти непотрібних деталей», Н. Хрущов апелює не лише до естетичного й економічного, але й до етичного аспекту архітектурної професії. Він стверджує, що архітектори прагнуть залишити свій слід у міському силуеті, проектуючи невинуваті «прикрашення», які оплачуються зі скарбниці, а крім того вони є анахронізмом. Натомість його тезою є те, що нова архітектура, щоб стати відповідним місцем для нової людини, має виглядати сучасно навіть у майбутньому (Colton, 1995). Відповідність споруди «своєму часу має забезпечуватися спрощенням, стандартизацією й відмовою від зайвого декору», тому радянська архітектура – це «архітектура природної простоти, строга у формах та економічна» (Colton, 1995).

Нову архітектуру мають не тільки створювати індустріалізовано методом зі збірних елементів, але й візуально виявляти це, як наприклад, за допомогою демонстративного промальовування конструктивних елементів. Зокрема, «стилевою» ознакою хрущовки є «чесний шов» – міжпанельний проміжок, який акцентує увагу на нових високотехнологічних елементах, використаних під час будівництва. Цей прийом застосовували й в архітектурі брежневського періоду й певною мірою частково використовують сьогодні (Мартин, 2002).

Кінець 1940-х та 1950-ті рр. були періодом експериментального проектування

та будівництва, під час якого знайдено архітектурно-конструктивні рішення, випробувано матеріали, способи виготовлення й монтажу великих панелей (Мартин, 2002). Однією з перших та найбільш відомою стала житлова серія К-7, яку розробив інженер В. Лагутенко. Це – п'ятиповерховий, спочатку цегляний, а згодом панельний будинок без ліфту, який невдовзі отримав назву «хрущовка». Зважаючи на те, що зведені дешевим шляхом будівлі, спроектовані для нуклеарних родин, часто ставали домом для шести чи більше осіб, «хрущовки» невдовзі почали називати «трущобами». К-7 належала до серій, які планували демонтувати після 25 років експлуатації (рос. сносимые серии). Також були й серії (рос. несносимые серии), передбачені на триваліший термін експлуатації, але і їх будували з дешевих матеріалів низької якості (Urban, 2012).

Після відсторонення Н. Хрущова від влади в 1964 р. його послідовником став Л. Брежнєв, який продовжив політику збільшення кількості будівництва по усій країні. Поверховість будинків підвищено настільки, наскільки це уможливлювала технологія. До к. 1960-х рр. звичний житловий будинок мав 11 поверхів. У 1970-х рр. радянська влада заявила, що половину префабрикованого житла у світі – збудовано в їхній країні (Urban, 2012). Поряд із тим, що в цей час у більшості європейських країн масове житлове будівництво вже широко критикували, а його зведення поступово припиняли, у країнах Східного Блоку воно набирало нових обертів: у 1970-1980-ті рр. спорудження житла відбувалося у вигляді комплексно спроектованих районів.

Оскільки експериментальні архітектурні дискурси не мали змоги розвиватися під час сталінського періоду, повоєнні мікрорайони були лише слабким відлунням ідей містобудівельників-конструктивістів, які вірили в соціальні зміни через нове фізичне середовище. Проте все ж повоєнні житлові утворення формували на основі принципів соціальної інженерії і їх розглядали як місце зародження соціалістичного суспільства (Urban, 2012). Житлові райони мали дуже чітку логіку побудови, яка спиралася на Систему ступеневого обслуговування населення. В основу нового принципу був закладений мікрорайон – самодостатня містобудівна одиниця (Конторович et al., 1971).

У 1971 р. вийшов посібник «Жилой район и микрорайон. Пособие по планировке и застройке» (з рос. Житловий район і мікрорайон. Посібник з планування і забудови), у якому мікрорайон визначають як «первинний структурний елемент соціальної та містобудівельної організації житлової території в системі житлового району як комплекс житлових будинків та закладів культурно-побутового обслуговування щоденного використання, зелених насаджень, фізкультурних майданчиків та інших елементів благоустрою» (Конторович et al., 1971).

Заклади Системи ступеневого обслуговування поділено на три групи залежно від частоти використання: щоденного, періодичного та епізодичного. Рівню мікрорайону відповідали заклади обслуговування щоденного користування або «первинного» обслуговування (школи, дитячі садки, продовольчі магазини та заклади комунального обслуговування) (Конторович et al., 1971).

Наступний рівень формує житловий район, що об'єднує декілька мікрорайонів на основі комплексу культурно-побутових закладів періодичного використання (кінотеатрів, ресторанів, поліклінік, промтоварних магазинів та ін.) (Zadorin, 2008). Третім рівнем прийнято масштаб міста, якому відповідають заклади, використовувани нерегулярно або випадково (Zadorin, 2008). Заклади на рівні мікрорайону та району передбачали в межах пішохідної доступності: об'єкти повсякденного відвідування належало розташовувати в межах 400-500 м від житла, періодичного – 800-1200 м (Zadorin, 2008).

До закладів міського значення мало бути зручне сполучення громадським транспортом. Мережа магістральних вулиць підпорядковувалася вимогам обслуговування мешканців громадським транспортом, її щільність і розміщення зупинок встановлювали відповідно до допустимих затрат часу пішохода від житлового будинку до зупинки. Структура житлових утворень містила мінімальну кількість місць для зберігання приватного транспорту (Андрущенко, 1989).

Мікрорайон за радянською ідеологією мав стати «первинним структурним елементом соціальної та містобудівної організації житлової території» (Мезенцев, 1975). Проте Система ступеневого обслуговування не запрацювала так, як це планували, а найслабшою ланкою у просторовій структурі стала громадська інфраструктура і, зокрема, відкритий громадський простір (Андрущенко, 1989).

December 7th, 1954. Khrushchev speaks at the All-Union Conference of Builders, Architects and Workers in the Building Materials Industry, in Construction Machinery and Road Machinery Industries and in Design and Research Organizations.

Джерело: Мартин, А. 2002. История прекрасного будущего. Проект Россия, 25 (3), Микрорайон, с. 6-11

1954

доповідь Н. Хрущова про розвиток будівельної галузі на Другій Всесоюзній нараді будівельників, архітекторів та працівників промисловості будівельних матеріалів, будівельного та дорожнього машинобудування, проектних та науково-дослідних організацій;

1955

постанова «Про міри щодо подальшої індустріалізації, покращення якості та зниження вартості будівництва»;

постанова "Про усунення надмірностей у проектуванні і будівництві”;

1956

постанова ЦК КПСС і Ради міністрів СРСР «Про розвиток житлового будівництва СРСР»;

1958

затверджені норми на проектування малогабаритних житлових чарунок для заселення одною сім'єю;

1959

пленум ЦК КПСС підтримав створення в масовій кількості домобудівних комбінатів;

1969

постанова ЦК КПСС і Ради міністрів СРСР «про заходи покращення якості житлового будівництва»;

1971

затверджено нові норми на проектування житлових споруд;

1986

постанова ЦК КПСС і Ради міністрів СРСР «про основні напрямки пришвидшення рішень житлової проблеми в країні»

Джерело: Верёвкина, И. и Шагов, Н., 2012. Социокультурные предпосылки формирования жилого фонда в России с 1917 по 2010 г. Вестник Томского Государственного Университета, с. 57–59

Головні нормативні документи, які стали передумовами для “раціонального” періоду будівництва масового житла в країнах колишнього СРСР

Рис. 3.1

У країнах колишнього Радянського Союзу модерністські принципи утвердилися в 1960-1980-х рр. разом із соціалістичною ідеологією й суттєво вплинули на щоденні практики людей. Наступним випробуванням для простору міста стала адаптація постсоціалістичного ландшафту міста до децентралізації та умов ринкової економіки на початку 1990-х рр.

Відкритий простір радянського міста перебував у абсолютній власності держави і формально належав кожному, проте на практиці він був лише місцем для колективних акцій контрольованих владою (Zhel'nina, 2013). За цих умов містяни шукали альтернативні місця для взаємодії, які знаходили поза головними громадськими просторами міста. Й останні швидше сприймалися як нічийні, аніж такі, що належать усім. Ці простори часто інтерпретували не як місця для щоденних практик, а як символічний ландшафт. Поняття «общественного места» (з рос. громадського місця) не передбачало виявів індивідуалізму з боку користувачів і містило багато обмежень. Загалом у радянському дискурсі поняття «громадський простір» не використовували, замінюючи поняттям «відкритий архітектурний простір» (Zhel'nina, 2013). Його прагматично визначали як «незабудовані території (...), які формують систему відкритих просторів, які виконують оздоровчу і комунікаційно-рекреаційну функції, активно впливаючи на художньо-естетичну виразність міських ансамблів, а також – господарсько-технічні простори, які призначені для комунального та дорожньо-транспортного благоустрою міста, такі як стоянки індивідуального транспорту, господарські майданчики, проїжджі частини вулиць, доріг і т.д.» (Конторович et al., 1971).

Підхід модерністів, накладений на ідеологічне підґрунтя, суттєво вплинув на формування громадського простору нових районів, який тепер у нових утвореннях фактично позбувся меж, перетворившись на своєрідну *tabula rasa*.

Модерністське місто називають «містом візуальних осей», «містом погляду», у якому взаємодія користувача з середовищем мінімізується, а щоденні досвіди й відчуття відходять на другий план (Вахштайн, 2012). Разом із тим, однією з головних відмінностей класичної квартальної забудови та «вільного» планування є структура приватного і громадського. Новий містобудівний принцип абсолютно змінив ієрархічні патерни доступності простору.

Адаптація простору постсоціалістичних житлових районів. Після розпаду Радянського Союзу громадський простір мікрорайонів став «лакмусовим папірцем» змін у суспільстві. Під час переходу до капіталістичного устрою, несумісного з логікою радянських «спальних» районів, взаємозалежність приватного та громадського знову змінилася. У цих умовах структуру відкритого простору міста ще раз переосмислено. Для пострадянського громадського простору характерні швидка приватизація, контролювання простору приватними підприємцями та владою, вилучення містян із процесу ухвалення рішень (Goldhoom, Sverlov, 2008). У 1990-х рр. суттєво зріс рівень злочинності, і це відобразилося на фізичному просторі мікрорайону: мешканці встановлювали ґрати, металеві двері, кодові замки, тимчасові гаражі для індивідуального транспорту, підсилюючи й до цього жорстку межу між приватним та громадським. Окрім того, громадські простори тепер сприймають як небезпечні місця, у яких переважно перебувають маргінальні групи. Прояви індивідуалізму в громадському просторі сприймають насторожено (Zhel'nina, 2013).

Житлові райони здебільшого розташовували поряд із місцем праці мешканців – промисловими підприємствами, які переважно були ліквідованими за нових економічних умов. У наслідок цього мешканці змушені долати значні відстані до нових місць праці. Це також вплинуло на збільшення кількості приватних автомобілів, якими переповнилися прибудинкові території.

Зі зміною економічного устрою найактивнішим місцем торгівлі стала вулиця, у громадському просторі мікрорайонів з'являється велика кількість стихійних ринків. Із часом перші поверхи житлових будинків переобладнали на заклади торгівлі та обслуговування. Головні вулиці мікрорайонів трансформувалися в так звані комерційні смуги, а біля важливих транспортних вузлів з'явилися супермаркети (Goldhoom, Sverlov, 2008).

Сьогодні мікрорайон – це умовне означення колишнього комплексного утворення, у якому переважно було повністю реалізовано лише одну ланку – житло, яку поступово доповнено необхідними громадськими функціями та яка набуває нових властивостей. Можна стверджувати про виникнення такого явища, як «капіталістичний мікрорайон» (Goldhoom, Sverlov, 2008), проте дати йому чітке визначення – проблематично, оскільки процес трансформації є хаотичним і в різних

середовищах відбувається за різними сценаріями.

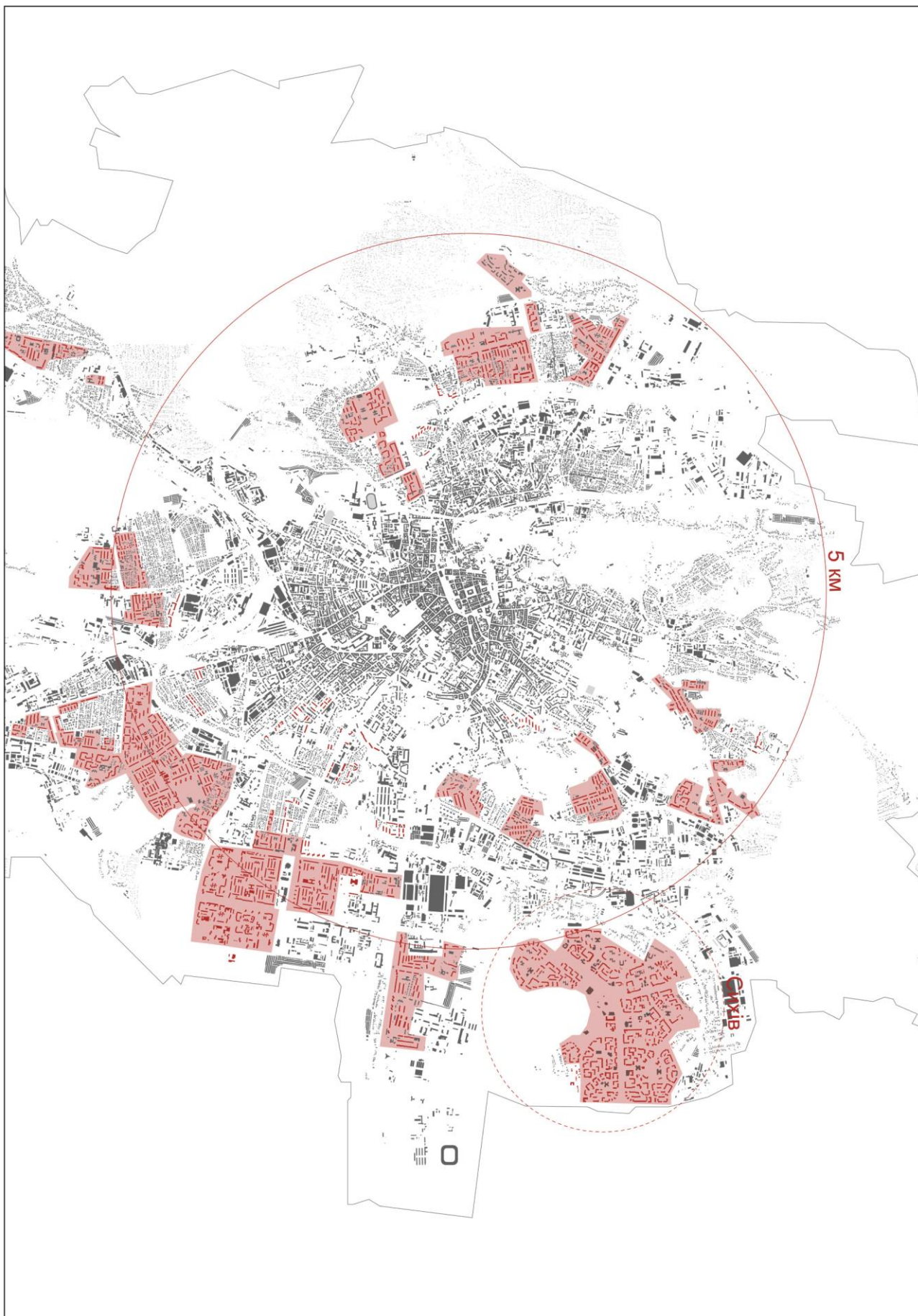
3.2. Повоєнний розвиток Львова та масове житлове будівництво

Після входження Львова в липні 1944 р. до складу СРСР радянська влада поставила завдання перетворити місто на індустріальний центр. Відтак, розробили першу повоєнну схему генерального плану міста, завершену в 1949 р. під керівництвом А. Натальченка та Г. Швецько-Вінецького, яка відповідала сталінським принципам монументального містобудування (Tscherkes, Sawicki, 2012).

У цей час активно будували промислові підприємства при цьому, як зазначає Р. Мих, не беручи до уваги перспективи їхнього розвитку та зонування, що спричинило труднощі у функціональному зонуванні, які залишаються актуальними дотепер. Окрім того, стрімкий розвиток промисловості спричинив зростання населення: з 160 тис. осіб у 1942 р. кількість населення зросла до 346 тис. осіб у 1947 р. (Мих, 2008). У таких умовах поглибилася житлова криза.

Ідеї Н. Хрущова позначилися на створенні генпланів міст у 1955-1957-х рр. «Кожному місту – генплан» – заголовок статті, у якій стверджено, що міста УРСР мають формуватися й комплексно розвиватися за науково обґрунтованими містобудівними принципами. Для цього необхідно розвивати міста згідно із затвердженими генпланами, які визначають перспективи на період від 5 до 25 років (Герасимюк, 1965).

Перший генеральний план Львова, розроблений інститутом «Діпромiсто» у 1956 р. і затверджений на 20 років, виконано у співпраці київського архітектора А. Барабаша та львівського архітектора І. Персикова. Автори генплану передбачали чітке зонування території з виокремленням промислових та складських районів для винесення низки підприємств із житлових зон (Мих, 1967). До кінця періоду чинності документу площу міста запланували збільшити з 6 656 га до 8 315 га. 70% від житлового будівництва мала становити забудова до 5 поверхів, зведена на вільних територіях. Проте цей генплан не зміг забезпечити гармонійного розвитку міста: промисловий розвиток, і, відповідно, темпи зростання чисельності населення перевищували прогнозовані. Уже на початку 1960-х рр. виникла потреба коригування цього генплану (Мих Р. 2008).

Житлові території, забудовані у Львові у період 1956-1991 рр.. Схема автора.

Рис. 3.2

Вул. Таджикиька.
Джерело: <http://www.lvivcenter.org/uk/uid/>

1956-1964

«перше покоління»: початок освоєння заводського методу будівництва із застосуванням п'ятиповерхових великопанельних будинків з малометражними квартирами.

Вул. Наукова
Джерело: журнал «Архитектура СССР».

1965-1970

«друге покоління»: збільшення поверховості та кількості типових проектів житлових будинків та об'єктів обслуговування. Забудова відбувалась у вигляді районів, які складались із мікрорайонів, величина яких приймалась з розрахунку на 4-8 тис. мешканців.

Район Сихів.
Джерело: журнал «Строительство и архитектура СССР».

1971-1985

«третє покоління»: широке впровадження у будівельну практику житлових будинків із різною кількістю поверхів, різнотиповими квартирами, ширшим впровадженням опоряджувальних матеріалів, врахування ландшафту, комплексний благоустрій території.

Джерело: Мих, Р. 2008. Архітектура радянського періоду (1956-1991). У: Ю. Бірюльов, et al., ред. Архітектура Львова. Час і стилі XIII-XXI ст. Львів: Центр Європи.

Три покоління панельної забудови Львова

Рис. 3.3

Новий генплан почали розробляти в 1962 р., а в 1966 р. його затвердили. Цей документ сформовано на основі пропозицій львівських архітекторів І. Базарника та А. Шуляра, за участі О. Рапопорта, М. Йориша, Є. Куца та Є. Дубинського (Посацький, 2011). Генплан утверджував розвиток Львова як значного індустріального, а також адміністративного центру України, із розрахунковою кількістю населення 700 тис. осіб (Трегубова, Мих, 1989, 210). Паралельно з генпланом Львова Рада Міністрів УРСР затвердила 25 скоректованих генеральних планів міст. Відтоді під час розроблення планувальних документів міст із населенням більше 100 тис. жителів одночасно належало розробляти планування приміських зон. Львів не став винятком. Основна ідея полягала в перенесенні масового житлового будівництва на околиці і збереженні забудови історичного ядра, у концентричному зростанні міста. Також генплан передбачав відмову від традиційної периметральної забудови, перехід до проектування великих житлових утворень. Також планували створити мікрорайони шляхом укрупнення та реконструкції кварталів і будівництво нових житлових масивів на вільних територіях (Мих, 1967). Варто зазначити, що в генплані 1966 р. дістала подальшого розвитку висунута в 1930-х рр. ідея І. Дрекслера щодо створення Великого Львова, яка передбачала зростання міста за рахунок населених пунктів приміської зони й перетворення історично утвореного радіального планування в радіально-кільцеве. Основна ідея генплану полягала у вдосконаленні планувальної структури міста з його концентричним зростанням, перенесенні масового будівництва на околиці, збереження та розвиток загальноміського центру. Щоб удосконалити планувальну структуру, місто розділили на п'ять планувальних районів – центральний, північний, південний, східний та західний, а також виокремили три великі промислово-складські зони (Мих, 2008).

Однією з важливих містобудівних проблем розвитку Львова було питання розміщення нових та впорядкування наявних промислових підприємств. Незважаючи на те, що на той час діяла заборона будівництва нових підприємств, не пов'язаних з обслуговуванням міського населення, ухвалено спеціальні постанови про додаткове промислове будівництво підприємств, що суттєво впливало на чисельність населення та порушувало ідею і цього генерального плану (Мих, 2008).

Масове житлове будівництво у Львові. До 1956 р. переважно відбудовували

зруйновані під час війни будівлі та споруджували будівлі-вставки у сформованому середовищі. У цей час переважала забудова типовими чотириповерховими будинками, а також одно- та двоповерховими будинками за індивідуальними проектами. Останні будували за проектами львівських архітекторів, які брали за приклад міжвоєнний польський функціоналізм (Мих, 2008). Масове житлове будівництво після 1956 р. у Львові пройшло три етапи. Подібно й в інших містах колишнього Радянського Союзу з певними відмінностями також можна прослідкувати три покоління типових проектів житлових будинків відповідно до об'ємно-планувальних, конструктивних та технологічних особливостей (рис. 3.2., рис. 3.3.) (Мих Р. 2008).

Перший етап (1956-1964 рр.) характеризувався початком освоєння заводського методу будівництва із застосуванням п'ятиповерхових великопанельних будинків. Житло першого покоління репрезентоване завершеними типовими проектами будівель із малогабаритними квартирами та простими фасадами на визначену кількість секцій без можливості варіацій. Комплекси таких будівель формували середовище з низькою, порівняно з наступними поколіннями, щільністю: 4 тис. м² загальної площі на 1 га (при цьому в 1980-х рр. щільність зросла до 8-10 тис. м² загальної площі на 1 га). Території, забудовані такими будівлями, переважно мають вигідне розташування в сучасній структурі міст та, відповідно, високу ринкову вартість землі. Проте містобудівні якості житлових утворень, які вони формують, є низькими: неокреслений, «бездворовий» прибудинковий простір, хаотичне озеленення, відсутність відведених місць для автомобілів, а також – відсутність тротуарів (Мих, 2008; Гришин, 2002).

Житлову забудову *другого етапу (1965-1970 рр.)* можна охарактеризувати збільшенням поверховості та збільшенням кількості типових проектів житлових будинків та об'єктів обслуговування. У зв'язку зі збільшенням обсягів будівництва житла, виникла гостра потреба в комплексному проектуванні, відповідно забудова відбувалася у вигляді районів, які склалися з мікрорайонів, величина яких приймалася з розрахунку на 4-8 тис. мешканців. Також у цей період почали звертати увагу на естетичну виразність житлової забудови, її комплексне сприйняття (Мих, 2008).

Третій етап (1971-1985 рр.) вирізнявся широким впровадженням у будівельну практику житлових будинків із різною кількістю поверхів, різнотипними квартирами, ширшим використанням опоряджувальних матеріалів, врахуванням ландшафту, комплексним благоустроєм територій (Мих, 2008; Гришин, 2002).

Збудовані за режиму Л. Брежнєва (які називали «брежнєвками») житлові будинки мали балкони, були обладнані ліфтами, роздільними санвузлами. При цьому використання багатоповерхової типології було швидше справою технологічної ефективності, аніж економії простору в містах (Urban, 2009). У 1970-1980-ті рр. панельні будинки розробляли на основі блок-секційного методу типового проектування, який давав змогу створювати різноманітні за складом квартири, різні типи блок-секцій, варіанти їхнього компонування, і, відповідно, різні конфігурації планів забудови. Це уможливило суттєво ущільнити забудову. 1980-ті рр. характеризуються також збільшенням масштабу житлових утворень та розбудовою системи закладів обслуговування у структурі мікрорайонів та районів (Гришин, 2002).

Звертаючись безпосередньо до поширення житла у структурі Львова після затвердження генерального плану в 1956 р., коли відбувся перехід до будівництва житла більш комплексного характеру, серед перших спроб великопанельного будівництва можна назвати житлові квартали на Новому Львові, забудову вул. Пасічної, Майорівка, район Сигнівка, район малоповерхової забудови Левандівка, житловий район проспектом Чорновола і вул. Варшавською (Трегубова, Мих, 1989).

Виходячи з головних положень генплану 1966 р., у львівському філіалі «Діпромісто» у к. 1960-х рр. почали розробляти проекти крупних житлових утворень у системі планувальних районів на околичних територіях (Мих, 1967). Першим із них став планувальний район між вулицями Стрийською, Науковою та Любінською. В основу його планувальної організації покладено групу мікрорайонів по 10-12 тис мешканців кожний. Перші два мікрорайони з 5-ти та 9-ти поверховою житловою забудовою, а також спорудами шкіл та дитячих дошкільних закладів розташовано між вулицями Володимира Великого та Кульпарківською. Інші два мікрорайони із застосуванням більшої кількості типових серій та прийомів формування житлових груп створено зі збереженням озера на вул. Науковій. Мікрорайон, розташований між вулицями Кульпарківською та Терешкової, має акценти – 14-поверхові житлові

будинки, які композиційно поєднані з горизонтальними об'ємами школи й дитячого дошкільного закладу (Трегубова, Мих, 1989).

Також інтенсивно житлове будівництво здійснювалося й у Північному планувальному районі між вулицями Варшавською, Замарстинівською, Б. Хмельницького та Брюховицьким лісом. Також відбувалась забудова вулиці Топольної. Державну премію ім. Т. Г. Шевченка одержала забудова п'яти- та дев'ятиповерховими будинками житлового мікрорайону «Сріблястий» на вул. Є. Патона (Трегубова, Мих, 1989).

Важливе місце в житловому будівництві у Львові займає житловий район Сихів, який репрезентує третій період і є найбільшим комплексним житловим утворенням у Львові (рис. 3.4.). Його опис та аналіз подано в наступних підрозділах.

Варто зауважити, що поряд із масовим житловим будівництвом на периферійних територіях у 1960-1980 рр. також відбувалося будівництво окремих об'єктів переважно за індивідуальними проектами й у центральній частині міста.

Відтак, д. пол. XX ст. у Львові відбувався динамічний процес екстенсивного розвитку міських територій та стрімке зростання кількості житла, яке і на сьогодні є важливою складовою житлового фонду. Зміна підходу до формування житлового середовища відбувалась як на основі показників ефективності, так і бажання архітекторів та містобудівельників створити більш гуманне та комфортне середовище для людини в обмежених умовах політики централізованого та серійного будівництва.

3.3. Архітектурна своєрідність Сихова

Проект планування південного району м. Львова вперше виконано на основі генплану, затвердженого в 1956 р. Передбачали, що житловий район збудують на приміській території, площею 192,2 га. Із матеріалів пізнішого рішення виконкому Львівської обласної Ради депутатів трудящих від 2 квітня 1958 р. «Про затвердження проекту детального планування Південного району м. Львова» відомо, що проектом передбачено спорудження трьох житлових мікрорайонів у три черги будівництва із загальною житловою площею 521,2 тис. м², що за норми 9 м² на особу дає змогу розселити 58,0 тис. осіб. Заплановано таке відсоткове співвідношення поверховості

житлових будинків: п'ятиповерхових – 56,7%; чотириповерхових – 42,5%; триповерхових – 0,8%. Як вказано в додатку до рішення виконкому Львівської облради, «малоцінна одноповерхова забудова впродовж всього періоду будівництва підлягає зносу в розмірі 39 будинків з житловою площею 1600 м² або 0,3% до всієї запроєктованої житлової площі» (Додаток до рішення виконкому, 1958). У проєктованому житловому районі передбачено будівництво необхідних соціально- побутових споруд та зелених насаджень (Додаток до рішення виконкому, 1958).

Перший проєкт детального планування, який скоректував передбачені генпланом траси майбутніх магістралей, розробили в 1965-1966-х рр. (архітектори Я. Новаківський, Л. Каменська, О. Кобат, Л. Скорик). Подальше проєктування здійснювали в 1970-ті рр. після реконструкції львівського домобудівного комбінату, коли його потужність збільшилася із 60 до 200 тис. м² загальної площі на рік. Львівський відділ Промбудпроєкту розробив проєкт Сихівського промвузла, у якому передбачено будівництво нових та розміщення винесених із житлової забудови промислових підприємств (рис. 3.6.) (Мих, 1967, 9).

Містобудівельна політика того часу передбачала комплексну забудову територій. Це означало, що паралельно з розвитком промислових об'єктів мають розвиватися й житлові райони й квартали для працівників відповідних підприємств. Проте промислові зони почали формуватися швидше. Навколо території майбутнього житлового району утворилося промислове кільце, яке і сформувало південний промисловий вузол. Його основу склали завод «Електроприлад», завод «Іскра», Ізоляторний завод, ДП «Львівський бронетанковий завод», Завод комунального транспорту (автобусний) та ДБК-1, який зведено для виготовлення елементів будівництва панельної забудови Сихівського житлового району.

Через швидкі темпи розвитку промисловості в 1970-х рр. виникла гостра нестача трудових ресурсів, яка компенсувалася шляхом щоденних міграцій працівників із зон впливу міста Львова (радіус 50 км). Налічувалося близько 120 тис. осіб, які щодня приїжджали до Сихівського промислового вузла. Це створювало серйозні транспортні проблеми, і для людей такі умови життя і праці на довгу перспективу були неможливими. З огляду на це, у новому генеральному плані поряд із розвитком промисловості було передбачено й розвиток Сихівського житлового району для

розселення працівників нових підприємств (Крупа, 2012).

Принципи архітектурно-просторової композиції забудови району площею 390 га, розрахованого на 120 тис. жителів, визначено на стадії проектів детального планування його північної частини – Сихів-1 (1979 р., архітектори Я. Новаківський, З. Підлісний, А. Петрова, П. Крупа) і південної частини – Сихів-2 (1986 р., архітектори В. Дубина, А. Петрова, О. Мар'єв).

Природний ландшафт місцевості, де розташувався Сихівський житловий район, це майже рівнинне плато з маловиразним рельєфом. Його планувальними межами на заході є долина ріки Зубра та Сихівський лісопарк. З півночі та сходу територія обмежена залізничною гілкою «Львів-Ходорів». Територія житлового району була тільки частково зайнята сільськогосподарськими угіддями. Село Сихів частково збереглося й до сьогодні як невеличкі квартали малоповерхової індивідуальної забудови. На території третього планувального району товщина шару ґрунту досягала 70 см, який пізніше використовували для благоустрою житлового району. Цінні сільськогосподарські землі резервувалися для подальшої забудови аж до кільцевої дороги (Каменщик, 2012).

Вул. Криворізька (сьогодні – пр. Червоної Калини), вул. Хуторівка, та вул. Ворошилова або Ізоляторна (сьогодні – вул. Сихівська) – основні магістралі, які з'єднують район із центральною частиною міста, південними районами Львова, Сихівським промисловим вузлом та Винниківським лісопарком.

Район розчленовано на три планувальні зони (північно-східну, південно-східну та західну) вул. Ворошилова та Криворізькою, які утворюють Т-подібну розв'язку в центрі всього містобудівного утворення. Також виокремили південну частину Сихова як четверту майбутню планувальну зону (Трегубова, Мих, 1989). Ці чотири зони, своєю чергою, поділено на 12 мікрорайонів (М11, М12, М13...М22), які за тогочасною містобудівельною ідеологією і стали «первинними структурними елементами соціальної та містобудівельної організації житлової території в системі житлового району, як комплекс житлових будинків та закладів культурно-побутового обслуговування щоденного використання, зелених насаджень, фізкультурних майданчиків та інших елементів благоустрою» (Мезенцев, 1975).

Відповідно до Системи ступеневого обслуговування, кожний мікрорайон, який

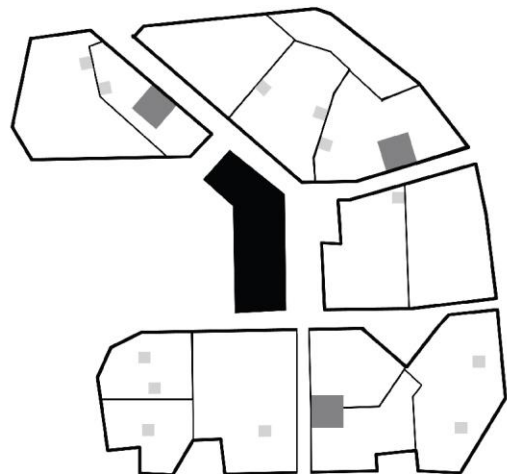
1. Макет Сихівського району. З матеріалів конкурсного проекту.

Джерело: приватний архів архітекторки А. Петрової

2. Схема загальної структури району:

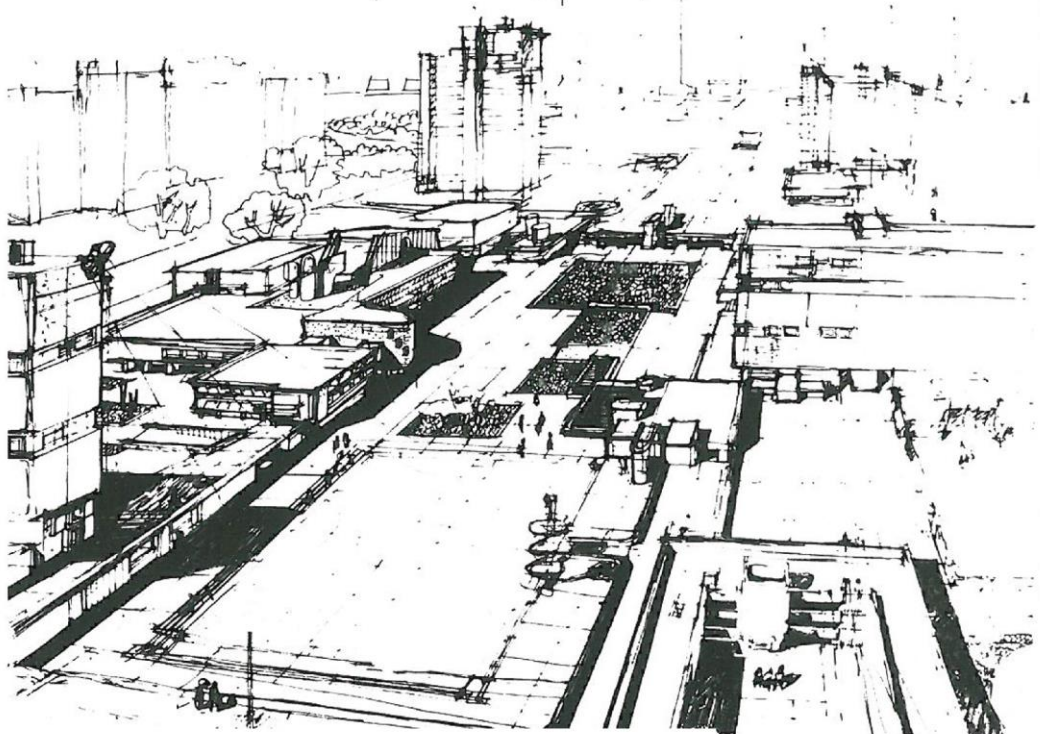
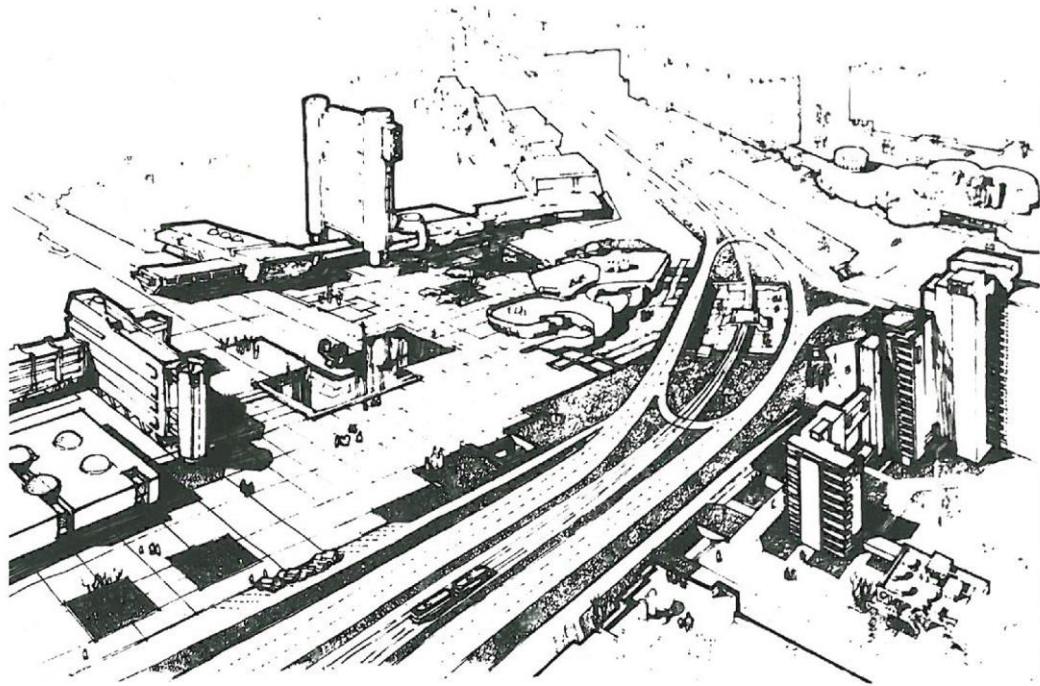
- 12 мікрорайонів;
- 1 загальний громадський центр,
- 3 громадські центри планувальних районів,
- мікрорайонні центри.

Схема автора.

Початкова морфологія планованого району Сихів.

Рис. 3.4

З матеріалів конкурсного проекту. Перспектива планованого головного центру району, центр планованого району і головна вулиця Сихова. Автор: П. Крупа. Джерело: з архіву А. Петрової.

Рис. 3.5

1. ТЕО забудови району Сихів.

Схема розташування промислових підприємств південного промвузла:

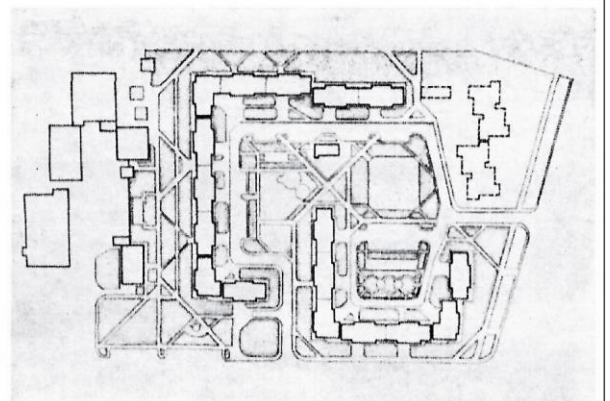
- 1 - Завод «Іскра»;
- 2 - Ізоляторний завод;
- 3 - Завод «Електроприлад»;
- 4 - ДБК-1;
- 5 - Завод комунального автотранспорту (автобусний);
- 6 - ДП «Львівський бронетанковий ремонтний завод».

Джерело: приватний архів архітекторки А. Петрової

2. Фото і схема мікрорайону М-11.

Джерело: Писковский, Ю. И. 1987. Эталоны наших городов. Строительство и архитектура, 5:11-12

Функційний поділ території на промислову і житлову та структурний поділ району на мікрорайони.

Рис. 3.6

був розрахований на 7-10 тис. мешканців, повинен був мати у своїй структурі заклади первинного обслуговування, що б формували мікрорайонний центр. У кожному мікрорайонному центрі маб бути передбачений дитячий садок та практично в кожному – школу. Ці заклади і формували композицію мікрорайонів. У всіх планувальних районах локалізувалися районні громадські центри, які передбачали епізодичне та періодичне обслуговування мешканців. Умовно такими можна назвати громадські центри мікрорайону М22 (народна назва – «Санта-Барбара»), М15 (роздрібний базар «Шувар»), М11 (комплекс торгових закладів та споруд заводу «Іскра» (Крупа, 2012).

Вважали, що в умовах формування житлового району найбільш вдалою є ядрова структура, за якої композиційним ядром служить зона загального громадського центру житлового району, тому передбачили загальний центр Сихова на перетині пр. Червоної Калини та вул. Сихівської. Громадський центр тяжіє до міських транспортних шляхів та основних потоків населення. Формально в ньому було виокремлено 6 функційних зон: торгівлі; охорони здоров'я; обслуговування; адміністративних органів та управління; культури та спорту; готелів (Схема генплану. ГИПРОГРАД).

Одним із найкращих прикладів громадського центру вважають торгово-побутовий центр мікрорайону М12 на розі вул. Криворізької (сьогодні – пр. Червоної Калини) та вул. Літунова (сьогодні – вул. О. Довженка) (1986 р., архітектори О. Базюк, В. Каменщик, М. Кошло), до складу якого увійшли промтоварна, продовольча та овочева крамниці, майстерні побутового обслуговування, аптека.

Важливі громадські споруди дозволяли проектувати не тільки за типовими проектами, а й інколи – за індивідуальними. Серед них варто відзначити споруду кінотеатру ім. О. Довженка, збудовану в 1987 р., та торгово-побутовий центр «Зубра» (1994 р.). Обидва проекти здійснив авторський колектив архітекторів (А. Ващак, В. Каменщик, Є. Мінкова).

У початковій концепції перед загальним громадським центром запланували пішохідну платформу, а транспортна частина вул. Криворізької (сьогодні – пр. Червоної Калини) мала бути заглиблена під землю на 6 м. Це насамперед мало

забезпечити організацію транспортного та пішохідного рухів у двох рівнях: пішохідний перехід вул. Криворізької передбачали у верхньому рівні, а транспорт опускали в нижній. Також планували підземні дворівневі гаражі у відкосах уздовж магістралі. Проте цю ідею не реалізували, на сьогодні не забезпечено можливість комфортного перетину проспекту для пішоходів (рис. 3.5.) (Крупа, 2012).

У Сихівському житловому районі створено просторі озеленені житлові двори як основні місця відпочинку, а також отримали розвиток пішохідні алеї та бульвари, які пов'язують усі елементи забудови та благоустрою мікрорайонів. На бульвари «нанизано» будівлі шкіл, дитячих дошкільних закладів, підприємства торгівлі та побутового обслуговування. У місцях їхнього виходу на магістральні вулиці, як правило, розміщені торгівельні центри в поєднанні з 15-ти поверховими житловими будинками, що замикають перспективи (Трегубова, Мих, 1989, 232).

Основними елементами забудови житлового району Сихів стали групи з видовжених, а також ламаних у плані великопанельних дев'ятиповерхових житлових будинків 84-ї серії, розробленої Центральним науково-дослідним інститутом експериментального проектування житла в Москві (рис. 3.9, рис. 3.11).

Також варто зазначити, що розроблено львівський варіант 84-ї типової серії, який передбачав застосування шести типів блок-секцій, що дало змогу урізноманітнити прийоми компонування будинків та формувати значно ширшу палітру відкритих просторів. У новому варіанті архітектори місцевого філіалу проектного інституту «Діпромисто» поліпшили пластику фасадів, удосконалили планувальні та конструктивні характеристики, передбачили наскрізні проходи в рівні перших поверхів.

Архітектори намагалися вирізнити архітектуру району від типової забудови України за допомогою певних композиційних засобів на рівні як об'ємів споруд, так і конкретних деталей фасаду. Наприклад, змінено форму огороження лоджій та балконів, що проявило ритм білих плям на фоні темних стін. Як зазначено у звіті «Огляду досягнень архітекторів та будівельників республіки», львівським архітекторам вдалося уникнути дрібного малюнку огорожень чи дрібного рельєфу, не співмасштабного для фасадів 9-поверхових споруд. Зазначено, що головною «де-

таллю» будинків Сихова є колір: у мікрорайоні М 11 – темно-зелений, М 12 – соковитий теракотовий, М 13 – глухий коричневий тощо. Найбільш вдалим треба вважати застосування кольорової глазурованої плитки львівського керамічного заводу в опорядженні будівель мікрорайонів М 19 та М 20. У вирішенні архітектори використовують максимально насичену тональність, що не є притаманним для типового будівництва того часу, зважаючи на «анонімність» білої керамічної плитки на фасадах житлових будинків України. Однак деякі тональності дуже темні, і певні фрагменти забудови (особливо з використанням коричневого кольору) виглядають важкими, навіть похмурими (Килессо, 1984).

Вертикальними акцентами забудови є 15-поверхові будинки з білої силікатної цегли, споруджені за індивідуальними проектами (рис. 3.10). Оскільки цегляне будівництво вважали економічно невиправданим, дозвіл на будівництво цегляних 15-типоверхівок можна було отримати лише шляхом містобудівних обґрунтувань необхідності створення архітектурного акценту. Так, шляхом поєднання 9-поверхової забудови з 15-поверховими вставками створювали силуетні композиції і намагалися створити комфортне архітектурне і житлове середовище для мешканців Сихова (Крупа, 2012).

Пострадянський Сихів. Після розпаду Радянського Союзу новий генеральний план Львова завершено у 1993 р. (автори З. Підлісний, Р. Мих, В. Дубина, О. Бугаєв). Україна в 1991 р. ступила на шлях відновлення приватної власності. У містобудуванні це означало кардинальні зміни, оскільки держава перестала бути монопольним власником. У 2002 р. опубліковано нову концепцію розвитку міста Львова (керівники авторського колективу В. Дубина й П. Крупа), розроблену у ДППМ «Містопроект», яка визначала одночасно багато фокусів: «промисловість (високотехнологічне виробництво), торгівля, ринкова інфраструктура, туризм, культура, наука, освіта».

Новим генеральним планом «Львів–2025», затвердженим у вересні 2010 р., передбачено формування трьох спеціалізованих підцентрів міста. До них входить комерційно-діловий квартал, спортивний підцентр на базі стадіону Євро-2012 та західний підцентр оптово-роздрібної торгівлі. Близькість розташування Сихівського житлового району до головного об'єкта Євро-2012 – стадіону, стала одним із

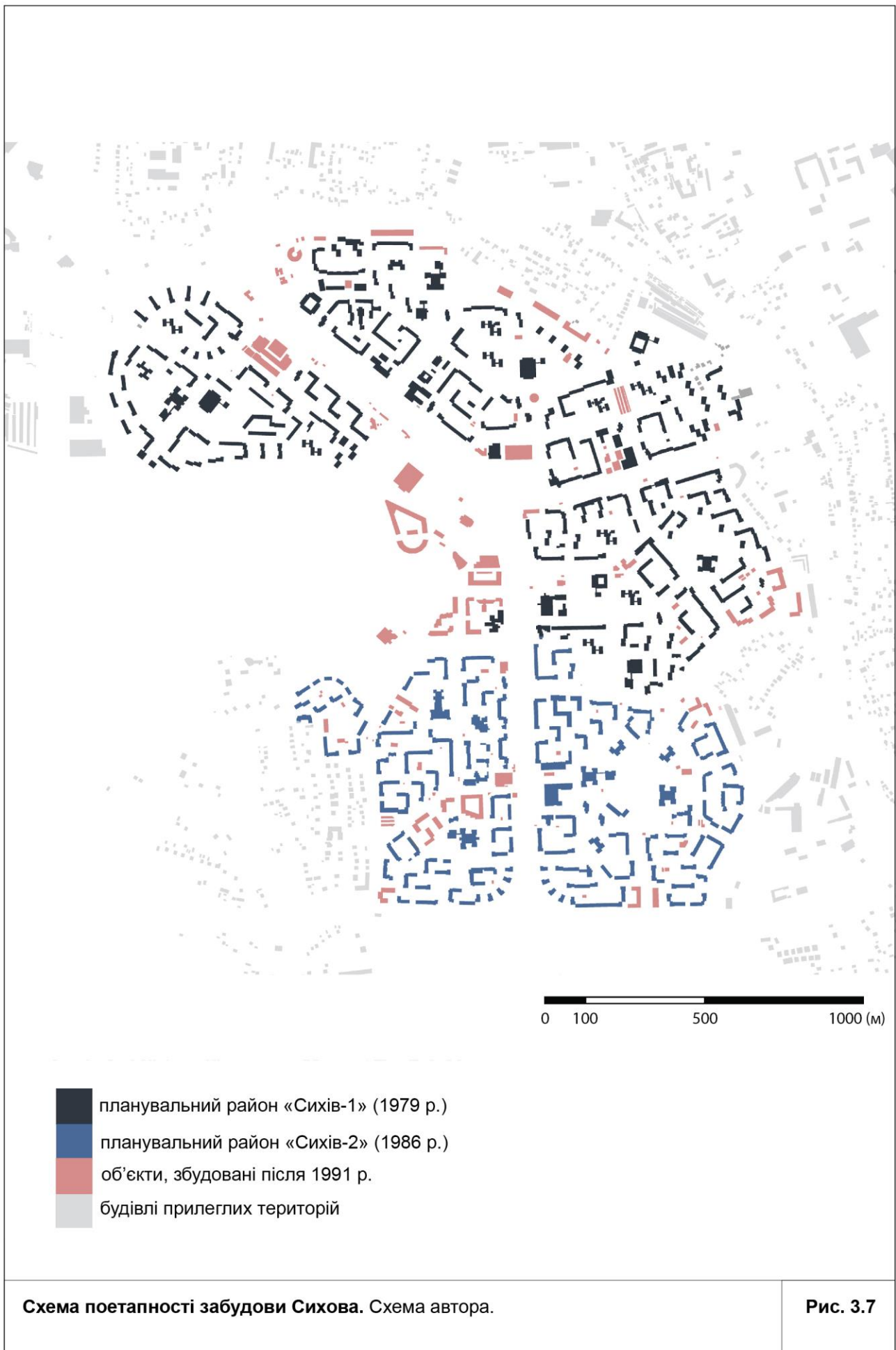
каталізаторів розвитку інфраструктури його району.

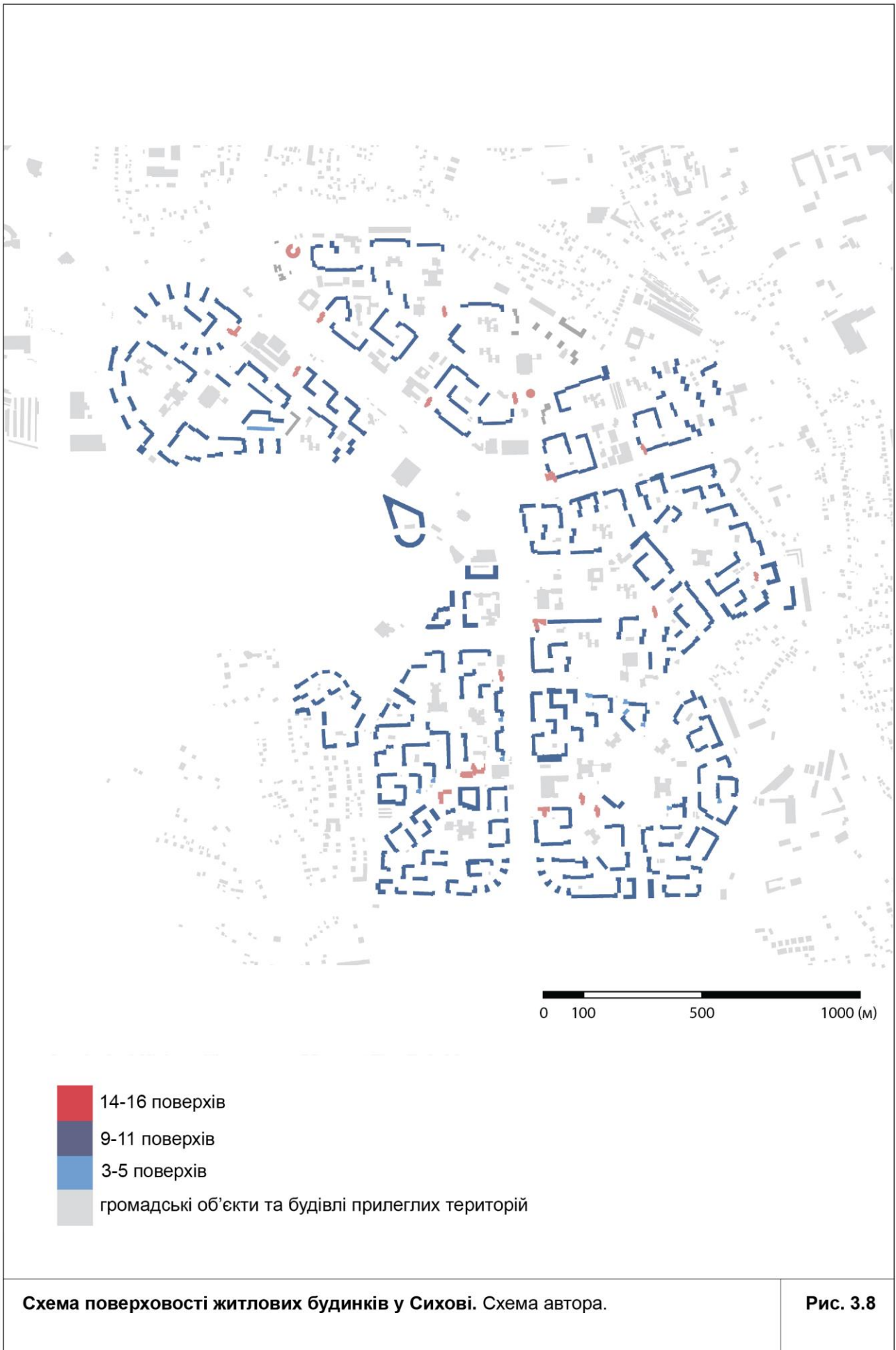
Кардинально змінилася ситуація у промисловості: якщо в радянський період великі промислові підприємства були підґрунтям соціалістичної планової економіки, а малим державним підприємствам відводилася другорядна роль, то після здобуття Україною незалежності великі промислові підприємства опинилися у кризовій ситуації, натомість почали з'являтися дрібні виробничі підприємства. Так, на 2002 р. у Сихівському адміністративному районі налічувалося 21 промислове підприємство. За матеріалами пояснювальної записки до генерального плану міста Львова інституту «Укрзахідцивільпроект», кількість працівників в усьому промисловому утворенні Південного планувального району становила в 1992 р. 47 914 осіб (Мазур, 2002).

Окрім змін стрижневого елементу радянського Сихівського району – промисловості, загальна структура житлового району за незалежної України змінилася й доповнилася новими функціями.

Суттєво розвинулася торгівля, ринкова інфраструктура та громадське обслуговування. Один із авторів проекту Сихова П. Крупа зазначає, що на Сихові не спостерігається проблем щодо недостатньої кількості об'єктів обслуговування, оскільки вони розвиваються в ринкових умовах попиту-пропозиції. Екстенсивний розвиток сфери обслуговування відбувався значної мірою шляхом забудови вільних територій (Крупа, 2012). Так, у Сихові з'явилися кілька супермаркетів («Арсен», «Сільпо», «Барвінок», «ШОК» та ін.), ринків роздрібною торгівлі («Верхній Шувар», ринок «Народний», «Іскра» та ін.), найбільший гуртовий ринок у Західній Україні – «Нижній Шувар». Загалом на 2012 р., за інформацією Сихівської районної адміністрації, на Сихові розташовано 373 заклади торгівлі, 8 ресторанів та 109 кафе-барів (Паспорт Сихівського району, 2012). Окрім того, існує тенденція зміни функції перших поверхів житлових будинків основних вулиць Сихова, передусім на вул. Сихівській, пр. Червоної Калини, вул. Зубрівській, вул. Скрипника, яка формує своєрідний міський партер.

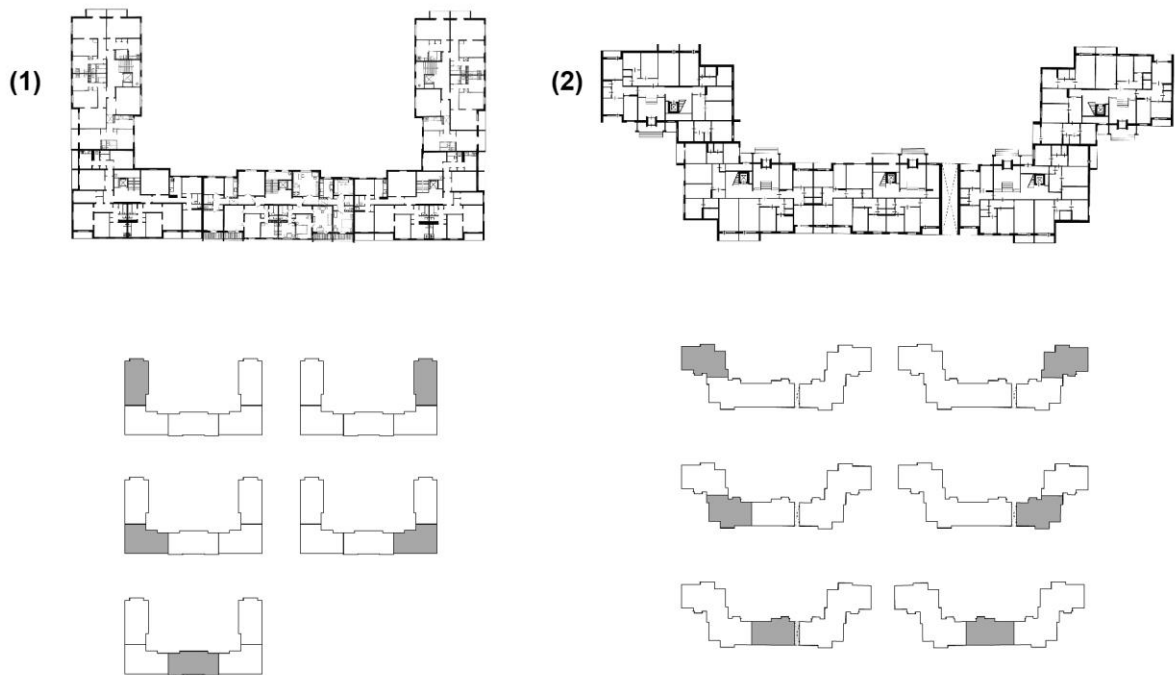
Житловий фонд Сихова також зазнав у пострадянський період значних змін. У 1990-х рр. змінено нормування щільності забудови, яка в радянських будівельних нормах була значно меншою, ніж у європейських, і яку вдалося підвищити завдяки

1. Житловий будинок за адресою вул. М. Драгана, 12,14,16 у Сихові. Фото автора.

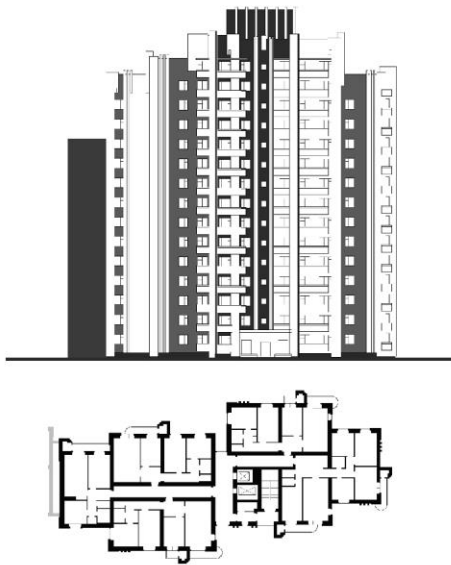
2. Поверхові плани (1) житлового будинку 84-ї типової серії, запроектований ЦНИИЭП Жилища (В. Дзедушицький, Е. Іохелес, Д. Федулов, О. Зобин, Л. Фролова) та (2) львівський варіант проекту. Типи застосованих блок секцій: торцеві, кутові, рядові, рядові з проходом на рівні першого поверху та без нього. Схема автора.

Типовий житловий будинок 84-ї серії, застосованої у Сихові.

Рис. 3.9

Вул. В. Чукаріна, 16, 15-поверховий односекційний будинок на 72 квартири, 1987 р. Архітектори: Каменцик В.В., Куликовський В.А., Базюк А.Ф. Фото автора.

Фасад і план 15-поверхового житлового будинку індивідуального проекту повторного застосування для району Сихів. Схема автора.

Джерело: журнал «Строительство и архитектура СССР»

15-поверховий житловий будинок-акцент, збудований за індивідуальним проектом повторного застосування для району Сихів.

Рис. 3.10

Мікрорайон М-12. 2015 р. Фото автора.

Мікрорайон М-18. 2015. Фото автора.

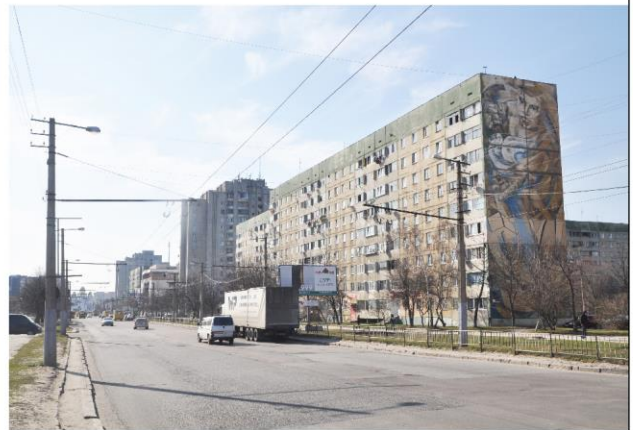
Мікрорайон М-14. 2014. Фото автора.

Мікрорайон М-23. 2014. Фото автора.

Мікрорайон М-13. 2016. Фото автора.

Мікрорайон М-11. 2014. Фото автора.

Житлові будинки, закладені у планований житловий район Сихів.

Рис. 3.11

Житловий будинок за адресою вул. Драгана, 15 В, Г, Д.
Фото автора. 2014 р.

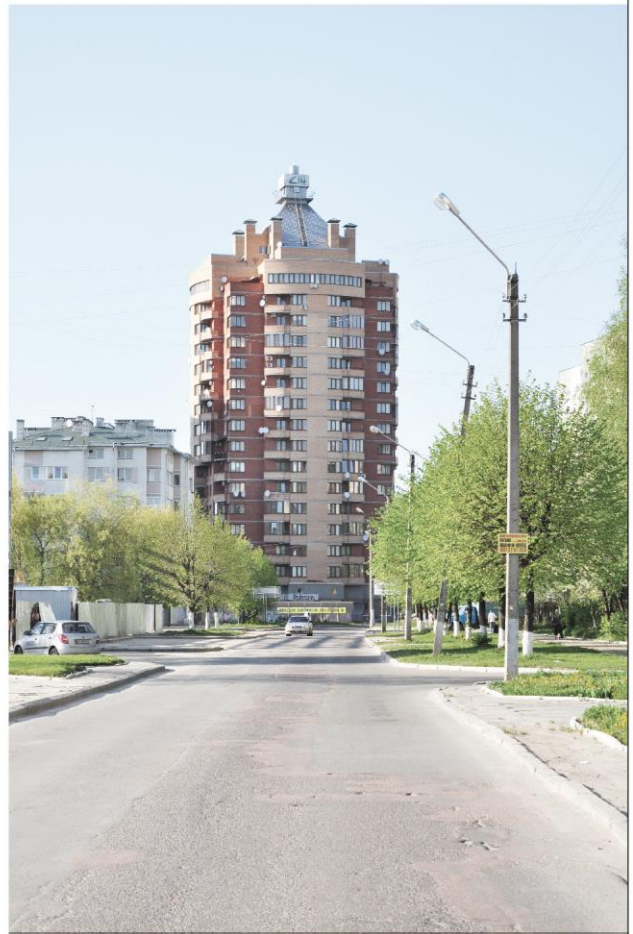
Житловий будинок за адресою проспект Червоної
Калини, 58. Фото автора. 2014 р.

Житловий будинок за адресою вул. Соняшнікова, 20.
Фото автора. 2015 р.

Житловий будинок за адресою вул. Манастирського, 2.
Фото автора. 2014 р.

Житловий будинок за адресою вул. Зубрівська, 32.
Фото автора. 2016 р.

Житлові будинки збудовані у Сихові після 1991 року як ущільнення містопланувальної тканини планового району.

Рис. 3.12

новим містобудівельним обґрунтуванням. У наявних кварталах збудовано ряд цегляних будинків і молодіжний житловий комплекс. Це пов'язано не тільки з питанням забезпеченості територією, а також зі змінами норм для обслуговування дитячих садків та шкіл. Коли починалося проектування, то норма передбачала близько 65 місць у дитсадках на 1000 мешканців, сьогодні вона зменшилася до 30 (рис. 3.7, рис. 3.12).

Сьогодні існує досить великий попит на житло у Сихові, останнім часом у Львові спостерігають тенденцію до переселення містян із центру міста, який перестав бути зручним для життя через масові заходи, інтенсивний рух транспорту, проблеми зберігання автомашин, поганий стан будинків, а також вищу вартість проживання.

3.4. Первинна ідентичність Сихова

3.4.1. Щоденні практики та соціальний простір. Первинна ідентичність Сихова формується на основі безпосереднього контакту первинної групи з простором району (рис. 3.14). У цьому підрозділі на основі серії глибинних інтерв'ю з мешканцями Сихова первинну ідентичність району окреслено за допомогою аналізу соціального простору району починаючи з к. 1980-х років і дотепер та на рівні міста, району та мікрорайону відповідно до формальної структури Системи ступеневого обслуговування.

Рівень міста. Середовище, репродуковане модерністськими принципами містопланування, було абсолютно незнайомим для перших мешканців. Вони заселялися в напівпорожні будинки тоді, коли на ділянці сусіднього будинку ще тривало будівництво, а інфраструктуру тільки починали розвивати. Перші мешканці починали самотужки винаходити поведінкові патерни простору для життя. Описуючи район, респонденти часто використовували такі означення, як *чужий, дуже великий, незнайомий, із великою кількістю людей, із недоглянутим простором, індустріальний, необжитий, з однаковими страшними будинками.*

Квартира у Сихові була можливістю мати власне житло й у той же час містила чимало недоліків. Вирішення спільних проблем, пов'язаних із станом будинків, та облаштування новозбудованих помешкань вплинули на формування спільноти,

Вулиця Ів. Кавелерідзе, фото автора.

Житлове подвір'я мікрорайону М-17, фото автора.

Житлове подвір'я мікрорайону М-18, фото автора.

Житлове подвір'я мікрорайону М-12, фото автора.

Вулиця В. Чукаріна, фото автора.

Площа О. Довженка, фото автора.

Відкриті простори району Сихів

Рис. 3.14

оскільки чимало питань треба було вирішувати разом. Для більшості мешканців типологія, у якій вони оселилися, була абсолютно новою, лише респондентові, який переселився із Прип'яті, середовище було знайомим.

З'єднаний/від'єднаний. Дихотомія «з'єднаний/роз'єднаний» була застосована Ю. Кінг як альтернатива до дихотомії «сільський/міський», яка, на її погляд, краще описує деякі альтернативні до західних типів урбанностей (англ. urbanities) (Quirk, 2014). Це також релевантно і для розвитку Сихова, оскільки його початково слабкий фізичний та функційний зв'язок із рештою територій міста суттєво вплинув на розвиток району, розташованого приблизно на відстані 7 км від історичного ядра міста. Мережа громадського транспорту в районі суттєво розвинулася: від трьох маршрутів, які мали зупинки в районі до приблизно двадцяти. Будівництво Сихівського мосту завершено у 2004 р., а прокладення трамвайної лінії, яке, зрештою, було передбачене в концепції, розробленій у 1970-х рр. для Сихова, розпочалося лише у 2008 р. На перший погляд, будучи гомогенною територією з невласивим для історичного міста фізичним середовищем, Сихів часто сприймався як окрема одиниця. Кілька респондентів зазначили, що Сихів не сприймався як частина міста, а радше протиставлявся Львову, деякі з респондентів називають Сихів – «наше місто».

Містопланувальні принципи базувалися на ідеї ефективних зв'язків між чітко розділеними функційно гомогенними зонами роботи, житла та обслуговування. Оскільки промислові підприємства Південного індустріального вузла не витримали економічної кризи й суттєво скоротили і припинили свою роботу, колишні працівники знову змушені долати великі відстані до своїх нових місць праці.

Відповідно до принципів Системи ступеневого обслуговування, громадські функції міського рівня мають сполучатися громадським транспортом. Для мешканців Сихова це означало, що заклади культури, вони відвідували вкрай рідко. Отже, у функційному трикутнику «житло-робота-обслуговування» головні зв'язки були неефективними. Фізична від'єднаність підсилювалася ментальною, спричиненою відмінностями середовища району й решти частин міста, а також конотаціями з сільськими територіями (культурними особливостями чи способом життя). Ці особливості також вплинули на розвиток внутрішньої інфраструктури та

формування нових просторових та поведінкових патернів району. Варто зауважити, що від'єднаність Сихова поступово зменшується завдяки розвитку мережі громадського транспорту та появі нових унікальних функцій у районі.

Рівень району. Описуючи район, респонденти не використовували назв вулиць, за винятком двох головних – пр. Червоної Калини та вул. Сихівської. Замість того, вони вживають неформальні назви певних просторових елементів – структур чи територій.

Головний громадський центр із церквою, кінотеатром, а також три громадські центри планувальних районів, позначені торгово-побутовими центрами «Санта-Барбара», «Іскра» та ринком «Шувар» формують кістяк ментальної структури району. Репрезентативні об'єкти району, перелічені респондентами, це – будівля Українського Католицького Університету, дитяча поліклініка, лікарня, Сихівський міст, лісопарк Зубра. Майже всі вони розташовані вздовж двох головних вулиць району. Так, громадський центр Сихова поступово перетворюється з концентричного у лінійний, простягаючись уздовж двох головних транспортних та пішохідних артерій району, а тепер уже й активних комерційних смуг. Оповідачі зазначили, що пішоходами вони надають перевагу маршрутам «через двори», натомість їдуть пр. Червоної Калини або вул. Сихівською у випадку, коли їм треба швидко подолати відстань. Соціальний простір за межами двох головних вулиць має мінливу структуру, яка залежить від суб'єктивності кожного окремого користувача.

Рівень мікрорайону. Замість того, щоб стати простором, який має виховати нове егалітарне суспільство, Сихів радше став своєрідним соціальним колажем, де люди з досвідами проживання в різних середовищах із різними професіями були зібрані разом. Зокрема, будинок із найбільшою протяжністю в Сихові, розташований на вул. Кос-Анатольського, 4, який сихівчани називають «Берлінською стіною», може бути уособленням такого соціального колажу: одна його частина була заселена вихідцями з сіл, а інша – переселенцями з Чорнобильської зони відчуження. Мешканці будинку зазначають, що відмінність походжень, а відповідно – попередніх досвідів, була також виражена у фізичних трансформація будинку та прилеглої території. Як зазначає оповідач, мешканці «чорнобильської» частини були більш схильні до спільних дій, мали досвід спільного використання просторів раніше і

продовжували це робити й у новому середовищі. Наприклад, коли вони заселилися у щойно збудований будинок, вони висадили спільний сад на своїй половині прибудинкової території. Натомість мешканці іншої частини будинку проявили індивідуалізм: вони розподілили територію поміж охочими і влаштували «приватні» грядки або ж квітники.

Першими мешканцями Сихова були переважно молоді сім'ї. Разом із тим, більшість оповідачів зауважили, що Сихів – район, комфортний для життя родин із дітьми. У районі є розвинена інфраструктура для забезпечення щоденних потреб, а також озеленені простори, дитячі майданчики та заклади. Матері рідше покидають район, оскільки дорога до робочого місця могла забирати занадто багато часу, а всі необхідні заклади були поряд із домом. «Район, де багато молодих мам», - подібні формулювання використовувало кілька оповідачів.

Просторові практики дітей зазвичай суттєво впливали на соціальний простій сімей за межами квартир. Як стверджували оповідачі, «перша особиста зона в районі» - це територія, де перебувають діти, яка приблизно співпадає з межами житлового двору, до якого мешканці відчують належність. Це може бути підсилене морфологією фізичного простору району. Житлові території формувалися групами видовжених 9-поверхових будинків, які склалися з 6 секцій і формували своєрідні напіввідкриті двори різноманітних конфігурацій. Це сформувало містобудівну текстуру, яка була частково подібною до текстури історичного міста. Згідно з початковою ідеєю, житлові двори мали стати місцем активної соціальної взаємодії, натомість на сьогодні простір житлових дворів сприймається більшою мірою як простори для дітей і людей похилого віку та який частково окупований автомобілями.

У підлітковому віці у 1990-х на початку 2000-х рр. оповідачі натомість надавали перевагу занедбанам будівельним майданчикам, недобудованим спорудам. Це був період, коли вони суттєво розширювали свій простір перебування в районі; тоді школи всього району стали головними просторовими орієнтирами та неформальними місцями для зустрічей. Коли підлітки домовлялися про зустріч, вони «використовували не назви вулиць, чи номери будинків, як це, напевно, роблять у центрі, а номери шкіл» або ж зустрічалися в одному з громадських центрів планувальних районів. У структурі мікрорайонів школи та дитячі садки мали стати

композиційними та культурними осередками, проте вони працюють переважно як просторові акценти та орієнтири як для дітей, так і для дорослих. Поряд зі школами були також й інші неформальні місця для зустрічей, що позначалися також і просторовими орієнтирами, наприклад, так званий «Бетон» – конструкція незавершеної споруди гаражу. Культурним магнітом для послідовників молодіжних субкультур у 2000-х рр. були «Сходи» – це дослівно сходи незавершеного житлового будинку біля просторої площі, яку використовували для катання на скейтах та роликах. Окрім цього, оповідачі пригадували, що в цей час досить поширеними у Сихові були «квартирники» як «треті місця». Поряд із неформальними назвами місць для зустрічей, існували також неформальні назви для житлових груп будинків. Наприклад, територія поблизу торгового центру Іскра мала назву «Багдад», територія поблизу залізничної станції – «Чикаго». Більше того, у Сихові були локальні «Мадрид», «Кювейт» та «В'єтнам». Деякі з оповідачів пригадують, що поміж підлітками існувала певна ієрархія в 1990-х, яка була пов'язана з належністю до їхньої території проживання. Соціальна структура району змінилася, проте ці неформальні топоніми деколи використовуються й сьогодні.

Оповідачі проводили значну частину свого вільного часу в районі, коли навчалися у школі, проте після вступу до університету або працевлаштування в іншій частині міста, вони проводили також і свій вільний час за межами району. Відтак, Сихів перетворився для них на «спальний» район, простір якого для них звужувався до деяких інфраструктурних об'єктів та власних помешкань.

Варто зазначити, що більшість оповідачів задоволені своїм приватним простором у районі, який для них чітко відмежований до зовнішнього. Деякі оповідачі стверджували, що від того, наскільки добре кожен мешканець облаштує простір своєї квартири, залежить те, наскільки в загальному йому комфортно жити в районі. Проте поряд із задоволеністю приватним простором, оповідачі не зовсім задоволені приватністю, яку він може собі забезпечити.

Цей огляд візуалізує деякі змінні межі соціального простору впродовж останніх трьох декад у Сихові. Це був динамічний період, зважаючи на процес поступової інтеграції Сихова у Структуру міста, процес зміни контекстів, процес обживання новозбудованого житлового середовища з невідомими просторовими патернами

конкретними людьми з конкретними попередніми досвідами проживання у інших контекстах.

3.4.2. Візуальні образи Сихова. Модерністське місто називають «містом візуальних осей», «містом погляду», у якому взаємодія користувача з середовищем мінімізується, а щоденні досвіди й відчуття відходять на другий план (Вахштайн, 2012). Разом із тим, однією з головних відмінностей класичної квартальної забудови та «вільного» планування є структура приватного і громадського: новий містобудівний принцип абсолютно змінив ієрархічні патерни доступності простору.

У результаті дослідження соціальної мережі Instagram зібрано візуальні репрезентації Сихова його безпосередніми користувачами. Проаналізовано фотографії, опубліковані в Instagram станом на 01.06.2014, знайдені за хештегами #Сихів, #Syhiv #Sykhiv, у кількості 325 фотографій. Фотографії класифіковано передусім за місцем розташування того, хто фотографує і що він фотографує (рис. 3.15):

- користувач фотографує інтер'єр, у якому перебуває (А);
- користувач перебуває у інтер'єрі, проте фотографує екстер'єр (В);
- процес фотографування відбувається у відкритому просторі (С).

Із 325 фотографій 38 належать до категорії «А», зроблені в закритому просторі, вони зображають інтер'єр, і тому їх не враховано в цьому дослідженні. Решта – 287 фотографій зображають відкритий простір. Із них 39 зображень зроблено, коли користувач не перебуває у відкритому просторі, проте акцептує його, візуально взаємодіючи з ним.

248 фотографій належать до *категорії «С»*, тобто їх зроблено у відкритому просторі. Ці фотографії, своєю чергою, можна поділити на ті, які більшою мірою є *спостереженням* у відкритому просторі (1), та ті, які *репрезентують взаємодію* «людина-людина» та «людина-середовище» (2). Аналізуючи фотографії, які репрезентують взаємодію, необхідно звернути увагу на те, що найактивнішими користувачами Інстаграму є люди віком від 13 до 29 років.

До фотографій, які можна охарактеризувати як «спостереження» (1) належать ті, на яких зображено архітектурні відкриті простори, характерні архітектурні елементи, озеленені території, явища природи, вуличне мистецтво, текст, знаки.

325 фотографій, опублікованих у мережі Instagram до 01.06.2014
з позначками #Сихів, #Sykhiv, #Syhiv

“А”

Фото, зроблені у інтер'єрах (38 фото)

“В”

Фото відкритих просторів, зроблені з інтер'єрів (39 фото)

“С”

Фото, зроблені у відкритих просторах

1. Спостереження

відкритий архітектурний простір

зелені простори, природні явища

архітектурні елементи

тексти, вуличне мистецтво, знаки

2. Інтерація

“середовище-користувач”, щоденне життя незнайомих людей, події та явища у відкритому просторі

“користувач-користувач”: зображення знайомих людей

власні речі, які визначають вид активності

соціальний простір

громадський простір

відкритий архітектурний простір

Класифікація фотографій відповідно до категорій соціального, публічного та відкритого просторів, схема автора.

Рис. 3.15

Архітектурні відкриті простори. 89 фотографій зроблено на двох головних вулицях Сихова – пр. Червоної Калини та вул. Сихівській, які сьогодні є комерційними смугами, на них нанизані головні громадські споруди району. Майже половина цих фотографій (40) репрезентує головний громадський простір району – перетин згаданих головних вулиць та його домінанту – церкву Різдва Пресвятої Богородиці, яку можна визначити як головну репрезентативну споруду району. Серед інших важливих споруд центру – кінотеатр ім. О. Довженка, спортивно-оздоровчий клуб Sport life.

На багатьох фотографіях немає пішоходів, фактично головним зображуваним є перспективи вулиць, архітектурні комплекси тощо. Аналізуючи активності людей у просторі, можна стверджувати, що майже всі активності – «необхідні», згідно з класифікацією просторів Я. Гейла, і задовольняють лише базові потреби (транзит, шлях до місця праці, шлях до закладів обслуговування, очікування транспорту). Простори, які сприяють тому, щоб люди могли в них затриматися на довше, і, зокрема, обладнані місцями для сидіння, обмежуються територією парку біля церкви та кінотеатру в головному громадському центрі.

Майже половина фото зроблено у вечірній період, що свідчить про активність у головному пішохідному просторі району в різні періоди доби.

Початково в концепції мікрорайонування житловий двір позиціонувався як «акумулятор соціальних контактів», проте фотографій, зроблених на прибудинкових територіях, у житлових дворах у цій вибірці є вкрай мало – 10, із них лише на двох присутні люди. Можна припустити, що для вікової групи користувачів Інстаграму ця територія не є місцем проведення часу чи вони не вважають її привабливою або важливою. Ймовірно, значення цього простору не змінилося з к. 1980-х рр. Уже тоді дослідники стверджували, що двір є оптимальним середовищем лише для спілкування дітей та пенсіонерів (Андрущенко, 1989).

Мала кількість зображень репрезентує *архітектурні елементи*, тобто можна припустити, що вони відіграють другорядне значення поряд зі сприйняттям пішоходами архітектурних об'єктів.

Озеленені території, явища природи. На 43 фотографіях відкритого простору

немає архітектурних форм та предметів техногенного середовища, натомість зображено природні явища. Фактично вони свідчать про якості простору, скорельовані з районом. Зважаючи на те, що радянські мікрорайони відрізняються від інших східноєвропейських зразків значно більшими проміжками між будинками, озеленення стає їхньою особливістю. Згідно із соціологічним дослідженням, більшість опитаних мешканців серед переваг району назвали саме «зелень, парк, вільна територія, ліс», а також «свіже повітря, екологія».

Вуличне мистецтво, текст, знаки. На значній частині фотографій цієї категорії зображено текстові повідомлення у громадському просторі, які стосуються політичної тематики, а також наявні різноманітні побутові оголошення, що є засобом комунікації у просторі. На кількох фотографіях – настінний розпис на музичній школі, виконаний у межах фестивалю «Сихів: Urban Motion», що відбувся у квітні 2014 р., а також – мурал на торці будинку при в'їзді на Сихів, виконаний у листопаді 2013 р. Загальна кількість фотографій цієї категорії – 22.

На фотографіях, які репрезентують взаємодію (2) «людина-людина», «людина-середовище» у відкритому просторі зображені друзі, близькі, знайомі людини, що фотографує, її self-portrait, особисті речі, які вказують на активність, щоденне життя незнайомих людей або масові заходи.

Лише на 50 фотографіях зображені близькі, друзі або це автопортрети (англ. selfie). На більшості з них важко ідентифікувати місце зйомки, проте вони відображають такі активності, як ігри дітей, велопрогулянки, катання на скейті, відпочинок на траві, прогулянки з тваринами. Найбільшу кількість фотографій, яка свідчить про взаємодію «людина-людина», зроблено на дитячих та спортивних майданчиках. Разом із цим, опитування показало, що більшість мешканців вважають дитячі майданчики перевагою району (Якість життя у Львові, 2011). Їх можна назвати важливими точками соціалізації в районі.

У 1980-х рр. встановлено, що радянська система планувальних одиниць не сприяла активним соціальним зв'язкам всередині територіальних громад і не задовольняла потреб у спілкуванні (Андрущенко, 1989). Згідно з дослідженням зображень Інстаграму, дві головні вулиці та їхній перетин – головний

громадський центр є найактивнішим соціальним відкритим простором у районі, проте там не можна спостерігати багато видів активностей, а ті, які були прослідковані, задовольняють лише базові потреби мешканців.

Проте, за результатами соціологічного дослідження «Якість життя у Львові», саме соціальні контакти є особистісним чинником, через який мешканці Сихова не хотіли б покинути свій район (Якість життя у Львові, 2011). Можна припустити, що взаємодія відбувається на інших рівнях – напівприватному та приватному, оскільки у громадському просторі не створено для цього відповідних умов. Поряд із цим, якщо мешканці району використовують для взаємодії напівприватні та приватні простори, то чужинцям у цьому просторі значно важче знайти таку альтернативу.

Отже, дослідження **первинної ідентичності** базувалося на дослідженні змінних патернів соціального простору впродовж останніх трьох декад, які були динамічним періодом з огляду на поступову інтеграцію Сихова у структуру міста, зміну контекстів та процес обживання новозбудованого житлового середовища користувачами, які мали інші просторові досвіди. Можна стверджувати, що лише деякі елементи простору (частини житлових територій або окремі об'єкти первинного обслуговування) працюють так, як це передбачалося. Натомість виникли нові зв'язки як усередині району, так і з іншими частинами міста. Подібно до модерністських інтенцій, користувачі бачать цінність у практиках у просторі, його функційних властивостях та власних соціальних мережах у районі, проте не бачать цінності у фізичній структурі. Дослідження первинної ідентичності Сихова показало взаємозв'язок морфології, практик та соціальних конструктів.

3.5. Тенденції формування та змін вторинної ідентичності Сихова

Сукупність трансформації фізичного, соціального і символічного вимірів житлового району Сихів є як чинниками формування, так і результатами взаємозалежних первинної та вторинної ідентичностей при зміні контекстів. Як зазначено вище, вторинну ідентичність може формувати індивід чи група через вторинні джерела (літературні джерела, громадські медіа, суспільну думку тощо)

при частковій взаємодії з середовищем. У такий спосіб, вторинна група не перебуває в постійному безпосередньому зв'язку з архітектурним чи містобудівним об'єктом. Оскільки, за ствердженням Дж. Тран, на формування штучної ідентичності архітектурних об'єктів мають великий вплив ідеологи, архітектори та містопланувальники, для формування вторинної ідентичності Сихова важливими були як реалізовані, так і лише маніфестовані візії та концепції. Перші з них базувалися на основі містопланувальних ідей, закладених у генпланах 1956 та 1965 років, а також – детальних планах територій, перший із яких розроблено в к. 1950-х рр., а наступний – у 1970-х рр., і втілено значною мірою. Інші проекти, які не були втіленими, проте мали деякий вплив на вторинну ідентичність району і були більш важливим для професійних кіл, це – концепція грецького архітектурного бюро «Domorinthos», яка отримала першу відзнаку на міжнародному архітектурному конкурсі з розроблення громадського центру Сихова у 2008 р., а також проект її адаптації, виконаний львівською проектною організацією «Укрконсалтгруп». Також ключовим для району стало проектування й будівництво трамвайної лінії №8, яка була введена в експлуатацію у 2017 р. Окрім того, в останні роки реалізують чимало локальних проектів громадський просторів малих масштабів, частина з яких – ініційовані знизу.

Формування вторинної ідентичності Сихова бере свій початок з інтенцій проектування житлового утворення в радянський період: проживання робітників нових індустріальних підприємств у новому поселенні при промисловому вузлі мало скоротити відстані їхніх щоденних міграцій із приміських поселень. У тогочасній пресі район концептуалізували як ідеологічний ландшафт, ще у процесі будівництва його трактували як зразкове радянське поселення. Крім того, чимало громадських будівель, зокрема кінотеатр та кілька торгово-побутових центрів, отримували відзнаки на республіканських конкурсах. Проте через деякий час після спорудження почали виникати суперечності у сприйнятті цього утворення: будучи початково описаним як показове поселення, у 2010 р. Сихів потрапив у перелік 10 найбільш неблагополучних районів в Україні за версією одного з громадських медіа, що, ймовірно, базується на кліше пост-радянського «спального» району. Незважаючи на те, що в радянській пресі наголошували на комплексності Сихова,

чимало викликів району полягало у відсутності закладів громадського обслуговування. Хоча детальний план, розроблений у 1970-х рр., містив складні інфраструктурні вузли з розвинутою підземною урбанізацією, низку громадських центрів та просторів – ці ідеї були максимально редуковані для того, щоб задовільнити найбільш базові потреби: у житлі та первинних закладах Системи ступеневого обслуговування. Модерністський район, згідно з містопланувальною ідеологією, мав стати «закритим» (визначеним, цілісним) утворенням. Проте саме через «незавершеність» (нереалізовані громадські будівлі та вакантні простори), для Сихова стали можливими альтернативні способи функціонування та динамічніше формування нових ідентичностей.

Зокрема, центральна площа з ідеологічним комплексом адміністративних споруд, яка мала б стати не лише просторовою домінантою району, але й забезпечити функційний зв'язок Сихова та інших частин міста, не була реалізована через загальну кризу в к. 1980-х рр. Трансформації громадського ядра візуалізували зміни ідентичності району після розпаду Радянського Союзу та є прикладом ідеологічних «втрати» на «набуття» (De Lille, Guest, 2010). Простір залишався порожнім лише до 1993 р.: будівництво великої церкви на перетині двох головних вулиць району стало символічним актом для району, у якому спільнота брала активну участь. Відтак, однією з перших ознак трансформації району та зміни ідентичності стала релігійна компонента. Після розпаду Радянського Союзу у Сихові почали будувати нові церкви – спочатку тимчасові споруди, а згодом – і постійні, релігія почала бути максимально присутньою у громадському просторі як у вигляді матеріальних виражень (рис. 3.13), так і через події та практики, найвизначнішою з яких була зустріч Римського *Папи* Івана Павла II з *молоддю* у 2001 р. Згодом новий ідеологічний простір головної площі Сихова намагалися промаркувати новими пам'ятниками та меморіалами, присвяченими подіям революції 2014 р..

У 2000-х рр. відсутність загальної стратегії розвитку району та зміна норм щільності провокують будівельний бум у Сихові. Відносно зручна інфраструктура громадського обслуговування та сполучення з центром міста були вигідними для забудовників, які ущільнювали район, зокрема з тими ділянками, які були передбачені для громадських споруд. Як зазначав Ю. Криворучко (головний

архітектор Львова у 2006-2012 рр.), «Сихів стає дедалі привабливішою для будівництва територією, на забудову якої щороку претендує усе більше зацікавлених. Є приблизно втричі більше пропозицій на ці Сихівські території, ніж самих територій» (Ігнатова, 2007). Для того, щоб налагодити співпрацю з інвесторами, міська адміністрація у 2007 р. оголосила міжнародний містобудівний конкурс з розроблення архітектурно-містобудівної концепції громадського центру житлового району «Сихів» (Про організацію міжнародного відкритого містобудівного конкурсу, 2007). Новий проект багатофункційного громадського центру Сихова мав стати «осередком громадського культурного життя», а також «зменшити асоціальні явища на території району», а архітектурне рішення мало б «нести в собі дух міста Львова, перетворити громадський центр в символ житлового району Сихів, сприяти соціальній інтеграції мешканців та ідентифікації сихівської громади зі своїм місцем проживання» (Про організацію міжнародного відкритого містобудівного конкурсу з розробки архітектурно-містобудівної концепції громадського центру житлового району «Сихів» у м. Львові (Україна). 2007. Рішення № 270 від 11.05.2007). Проекти, подані на конкурс, мали за мету перетворити Сихів на самодостатній субцентр Львова шляхом збільшення кількості функцій та урізноманітнення архітектурного середовища, використовуючи для цього різні методи. Грецьке архітектурне бюро «Domorinthos», проект якого отримав першу нагороду, називає Сихів «тілом без хребта», «хаотичним утворенням без об'єднувальної тканини центрального комплексу» (Architectural and Urban Concept of a Public Centre of Sykhiv Residential District in Lviv. 2008. Description of the competition project. Domorinthos). Їх рішення мало перетворити Сихів із «спального району» на «живе передмістя» й полягало в розвитку трьох головних елементів: міського лінійного центру, центрального громадського ядра та міського парку. Проте цей проект, зважаючи на масштабність запропонованих рішень та українські містобудівні норми, потребував адаптації. Відтак, «для детального опрацювання планувальної структури та архітектурно-образного рішення центру Сихова з врахуванням рішень проекту-переможця було залучено проектну організацію ТзОВ «Укрконсалтгруп», м. Львів».

У записці до проекту детального планування центру Сихова, виконаного «Укрконсалтгруп» було зазначено, що частина території громадського центру у 2008

р. «уже було продано чи віддано в тимчасову оренду без розроблення відповідної містобудівної документації», а також на території громадського центру вже існувала «дисгармонійна забудова торгово-офісного комплексу та житлових будинків, які «відрізають» площу від зеленої зони» (Проект детального планування центру Сихова в м. Львові. 2008). У проекті детального планування визначено кілька головних та другорядних композиційних осей, які поєднують уже наявні об'єкти (кінопалац ім. О. Довженка, церква Різдва Пресвятої Богородиці, храм «Голгофа»), елементи природного ландшафту (лісопарк Зубра, русло ріки Зубра) з проєктованими (комплекс культурно-освітнього рекреаційного центру, гімназія, громадський центр «Форум», спортивний комплекс «Росан» та інші). Вздовж головних осей були сформовані пішохідні алеї та бульвари різних масштабів (Проект детального планування центру Сихова в м. Львові, 2008).

Разом із тим, у записці зазначено, що через відсутність трамвайних маршрутів, єдиним громадським транспортом, який сполучає Сихів з іншими частинами міста, були автобуси малої та середньої місткості, що спричиняє значне перевантаження магістральних вулиць. Варто зазначити, що у своєму проекті бюро «Domorinthos» пропонує розвинути гілку метро, яка б сполучала Сихів із центром Львова, і збігалася би із трамвайним «коридором» вздовж проспекту Червоної Калини. І хоча після адаптації концепція грецького бюро була змінена, а громадський центр знову набував ядрової структури, рішення прокладання трамвайної лінії об'єднувало радянську, грецьку та адаптовану львівську концепції. У проекті «Укрконсалтгруп» передбачений рух швидкісного трамваю на відокремленому полотні у виїмці із підземними ділянками, зокрема й на перетині головних магістральних вулиць; а також – будівництво нових ділянок тролейбусних ліній (Проект детального планування центру Сихова в м. Львові, 2008).

Поряд із трансформаціями головного центру та зміни його ідеологічного складника, ще одним контраверсійним аспектом ідентичності району стало його трактування в категоріях міського/сільського середовищ та практик. Перші репрезентації Сихова були пов'язані з образом робітничого поселення при індустріальному вузлі міста, яке мало утвердити нову урбанність Львова. Контраверсійно, замість модернізаційного маніфесту, у 1980-х та 1990-х рр. район перетворився на

територію, що асоціювалася із сільським середовищем: нові мешканці, частина яких переїхала в район із сіл, розташованих поряд зі Львовом, перенесли свої щоденні практики та продовжували зберігати контакт із місцями свого попереднього проживання. На той час Сихів сприймався як окрема територія, яку зазвичай протиставляли Львову. Як зазначав письменник І. Мельник, «Сихів зупинився на півдорозі з села у місто» (Обух, 2012). Проте разом із людьми із приміських територій Сихів також заселили мешканці інших частин Львова, переселенці з Чорнобильської зони відчуження, військові та інші. На сьогодні Сихів – соціально різноманітна територія, у якій помітне зростання кількості молодих сімей. Проте поступова ментальна інтеграція району в місто відбувалася паралельно із просторовою.

Структура зв'язків та доступність громадських закладів є одними з ключових аспектів для модерністського містопланування, – на їх основі було сформовано структуру самого поселення, його функційний зв'язок із центром міста, промисловою територією. Проте запроектовані зв'язки могли бути ефективними тільки за умови функціонування всіх ланок «системи». Через те, що значна кількість громадських функцій не була реалізована або функціувала не так, як передбачалося, а промисловість була реструктуризована й занепадала, почали формуватися нові мережі просторових зв'язків. Відтак, коли район було збудовано, нові мешканці знову опинилися на значній відстані від своїх місць праці, переважно розташованих в інших частинах міста, та потребували значної кількості закладів громадського обслуговування. Таким чином, розвиток транспорту значною мірою впливав, з одного боку, на щоденні досвіди мешканців, а з іншого – на формування образу району.

Згідно з радянським генеральним планом, Сихів повинен був мати ефективне сполучення громадським транспортом: серед трьох швидкісних трамвайних ліній із тунельними відрізками, були «діаметри», які поєднували район із північною та північно-західною частинами міста (Мих, 2008, 613-614). У 1985 р. Львівський міськвиконком ухвалив рішення щодо будівництва першої черги трамвайних ліній і, зокрема, з житлового району Сихів по вул. Криворізькій (сьогодні – пр. Червоної Калини) із підземним відрізком від вул. Снопківської до вул. Гайдамацької на

глибині до 20 м, (Гранкін, 1979). Під час будівництва підземних тунелів виникло чимало технічних труднощів, а також неодноразово поставало питання доцільності такого будівництва загалом. Із запланованої лінії на Сихів у 1980-х рр. споруджено нову міську магістраль до вул. І. Франка, на якій міст через станцію Персенківка постав лише у 2004 р., а саме будівництво тривало майже 10 років. Трамвайну лінію продовжили будувати лише у 2008 р. за проектом, розробленим ДП «Львів-діпрокомунбуд», без підземних ділянок. Прокладання колії тривало майже 10 років і призупинялося кілька разів через нестачу коштів, непередбачені технічні труднощі, а також протести через перенесення ринку з території, яку мала перетинати колія. Завдяки кредиту ЄБРР, гранту німецького уряду, технічній допомозі та коштам із міського бюджету будівництво вдалося завершити у 2016 р. Із часу виникнення першої ідеї до моменту введення в експлуатацію трамвайної колії минуло фактично 50 років. Разом з тим існують плани з'єднати Сихів трамвайною лінією з автовокзалом та з вул. Княгині Ольги (Рєвунова, 2016).

Нове трамвайне сполучення поряд із розвитком мережі громадського транспорту на Сихові значною мірою вплинуло на вторинну ідентичність та привабливість нерухомості в районі.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Перехід до масового житлового будівництва в Радянському Союзі відбувся під впливом політичних чинників, а архітектурний процес набував свого вектору на основі ухвалення нормативних документів. Зокрема, доповідь Н. Хрущова, у якій він оголосив «боротьбу з надмірностями», вважають одним з головних архітектурних маніфестів ХХ ст.

2. Основою радянського містопланування була ідея мікрорайону – елементарної планувальної житлової одиниці, яка також містила комплекс громадських закладів першої необхідності. Зв'язки між мікрорайонами та районами міста базувалися на основі Системи ступеневого обслуговування, згідно з якою заклади обслуговування були поділені на три групи залежно від частоти використання: щоденного, періодичного та епізодичного. Через низку обставин ця система не запрацювала так, як це передбачали, натомість після зміни контекстів

виникло гібридне явище «капіталістичного мікрорайону», яке піддається не виправданим узагальненням під час досліджень пострадянських міст.

3. У результаті розвитку Львова у др. пол. ХХ ст. місто мало перетворитись у значний індустріальний вузол відповідно до генпланів 1956 та 1966 років, які передбачали екстенсивний розвиток та будівництво масового житла на околицях. Житлові типології Львова в 1956-1991 рр., подібно до інших радянських міст, умовно можна поділити на три покоління: 1956-1964 рр., 1965-1970 рр., 1971-1986 рр. Останньому, до якого належить об'єкт прикладного дослідження - район Сихів, було притаманне збільшення масштабу територій, підвищення поверховості та функційна комплексність утворень.

4. Архітектурну своєрідність Сихова артикують як радянські реалізації, так і трансформації морфології після 1991 р. Первинно вона полягає в містопланувальному масштабі та першочерговій ідеї структури району, сформованої за принципами мікрорайонування та Системи ступеневого обслуговування. Також для району характерне застосування двох житлових типологій (покращеного типового 9-поверхового панельного житлового будинку серії 84-Л, та 15-поверхового цегляного житлового будинку-акценту індивідуального проекту повторного застосування), за допомогою яких вдалося сформувати містопланувальну тканину, близьку до принципу «відкритих кварталів». Поряд із цим застосовано індивідуальні проекти громадських споруд та введено специфічні архітектурні деталі. Трансформації після 1991 р. можна характеризувати відсутністю стратегій, появою нових житлових та громадських споруд, забудовою головного громадського центру, трансформацією двох головних магістральних вулиць району, збільшенням кількості малих архітектурних форм та хаотичною трансформацією архітектурних об'єктів безпосередніми користувачами.

5. Дослідження первинної ідентичності базувалося на аналізі змінних патернів соціального простору впродовж останніх трьох декад, які були динамічним періодом з огляду на поступову інтеграцію Сихова у структуру міста, зміну контекстів та процес обживання новозбудованого житлового середовища користувачами, які мали інші просторові досвіди.

Цей наратив базується на уявленнях про Сихів як про окрему частину міста

або й як про окреме «місто у місті». Для кожного мешканця предмет ототожнення району змінюється залежно від періоду життя та соціальних ролей, які він чи вона виконує. Проте динамічним є також і сукупний образ району. Початково для частини мешканців район викликав відчуття відчуження і трактувався як тимчасове місце перебування. Першою реакцією були намагання зберегти зв'язок із попередніми місцями проживання (часто – приміськими селами) та перенесення звідти деяких поведінкових патернів. Проте для багатьох помешкання у Сихові означало отримання довгоочікуваної власної квартири. Найсильніше належність до району відчують ті, хто провели в районі дитячі та підліткові роки, а також перші мешканці, які власноруч доводили необжиті простори до стану, можливого для використання.

Можна стверджувати, що лише деякі елементи простору (частини житлових територій або окремі об'єкти первинного обслуговування) працюють так, як це передбачалося. Натомість виникли нові зв'язки як усередині району, так і з іншими частинами міста. Разом із тим, було наголошено на відсутності робочих місць у районі та можливостей культурного дозвілля в районі. Важливе значення для району має релігія і практики пов'язані із церквою Різдва пресвятої Богородиці.

Інтеграція Сихова у фізичну й ментальну структури міста відбувалася паралельно із розвитком транспортної інфраструктури, а також інфраструктури обслуговування безпосередньо в районі. Користувачі переважно бачать цінність у практиках, функційних властивостях простору та власних соціальних мережах у районі, проте не бачать цінності у фізичній структурі. Дослідження первинної ідентичності Сихова показало взаємозв'язок морфології, практик та соціальних конструктів. Варто зауважити, що сихівчани формують громаду і схильні вирішувати спільно проблеми, які виникають у районі. Останніми роками в Сихові виникло багато низових ініціатив, діяльність яких впливає не тільки на комфорт проживання у районі, але також і на зовнішній образ району.

6. Вторинна ідентичність Сихова почала формуватися разом із першими ескізами робітничого поселення в 1950-х рр. та в к. 1960-х рр., висвітленні цього проекту в періодиці як на етапі проектування, так і будівництва. Разом із тим, вторинна ідентичність базується на сукупному сприйнятті районів МЖЗ в

радянських містах та має політичні конотації.

Вторинна ідентичність Сихова, подібно до багатьох модерністських житлових утворень, змінювала свій вектор кілька разів. Можна виокремити кілька траєкторій трансформацій, які на неї безпосередньо вплинули:

- характер та інтенсивність зв'язків району у структурі міста;
- взаємозалежність та співвідношення репрезентацій та практик міського та сільського середовищ, а також ширші процеси (де)модернізації простору;
- «баналізація» простору в контексті «втрати» та «набуття» ідеологічного значення певних елементів чи місць;
- зміна сприйняття: від «показового» поселення до неблагополучного й до району, який найдинамічніше розвивається в місті сьогодні.

8. Усталені уявлення про модерністську архітектуру та її політичні конотації негативно впливають на сприйняття району як спадщини. Однак на формування вторинної ідентичності Сихова все більший вплив має первинна група, яка ініціювала або була залучена у значну частину трансформацій простору. Вторинна ідентичність Сихова є менш динамічною, аніж первинна, проте змінюється під її впливом завдяки думці громадських медіа, які висвітлюють події, що відбуваються в районі, а також спеціалістам, які співпрацюють із громадою Сихова.

РОЗДІЛ 4.

ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТОК РАЙОНУ МАСОВОЇ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ РУСЕНГОРД У МАЛЬМО (ШВЕЦІЯ)

4.1. Перехід до масового житлового будівництва у Швеції

Напрямок архітектурного та містобудівного розвитку у др. пол. ХХ ст. у Швеції, як і в інших країнах Європи, формувався під впливом взаємозалежних урбанізаційних процесів та політичних курсів. Проте у випадку Швеції архітектура та містопланування були органічно інтегрованими в загальнонаціональний дискурс країни, спрямованої на інновативність та рівність, а шведський функціоналізм певний час навіть позиціювали як національний «стиль». Упродовж 1945-1990 рр. житлове питання було головним пріоритетом соціальної політики. За цей період кількість домогосподарств у країні зросла на 80% (Hårsman, Scheele, 1997; Borgegård, Kemeny 2004).

Одним із наслідків індустріальної революції, яка у Швеції відбувалася з деяким запізненням порівняно з іншими європейськими країнами, стала активна внутрішня міграція робітників, а на головні центри урбанізації перетворилися міста вздовж Балтійського узбережжя та на півдні країни. Драматичне зростання індустріалізованих міст призвело до перенаселення та антисанітарії, а, крім того, до загострення бідності, безробіття та нестачі житла. За таких умов для шведського суспільства стала співзвучною ідея соціал-демократа П.-А. Ганссона (P.-A. Hansson) про те, що країна має стати «домом для народу» (шв. Folkhemmet): не залежно від соціального класу чи прибутку, для кожного громадянина має бути забезпечене право на житло високого стандарту (Molina et al., 2002). Відтоді, як в 1932 р. П.-А. Ганссона було обрано прем'єр-міністром, Соціал-демократична партія зберігала більшість в уряді впродовж 44 років. Упродовж цього періоду житло як основа демократичної рівності залишалося в центрі політичних дебатів (Simonsson 2012).

На противагу більшості європейських країн, період після Другої світової війни для Швеції був позначений економічним зростанням (Mattsson, 2010, 76). У цей час відбулася реструктуризація зайнятості: тепер значна частина населення працювала в індустріальному виробництві, адмініструванні та обслуговуванні. У Стокгольм,

Гетеборг та Мальмо в середньому щорічно прибувало 40 000 нових мешканців (Simonsson, 2012). Окрім цього, у 1960-х рр. почала зростати імміграція (Borgegård, Kemeny 2004).

І хоч у 1945-1965-х рр. велося активне спорудження житла (кількість домогосподарств збільшилася на 30%), це не компенсувало його гостру нестачу (Vidén, 1992). Поряд із проблемою перенаселення, низькі житлові стандарти залишалися майже незмінними: у 1960-х рр. у частині помешкань не було опалення, водопостачання, приміщення для гігієни (Berggren, 2012). Відтак, уряду необхідно було вжити радикальніших заходів, щоб покращити житлову ситуацію. Зважаючи на те, що інноваційні ранньомодерністські принципи формування міського середовища резонували з курсом соціал-демократів, вони і стали інструментом втілення політичних програм.

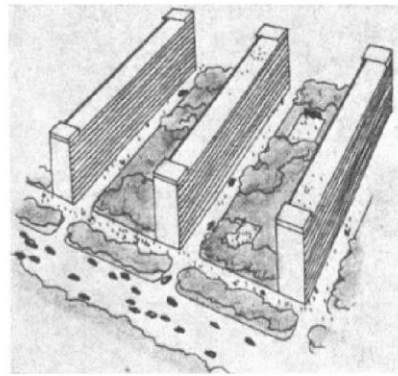
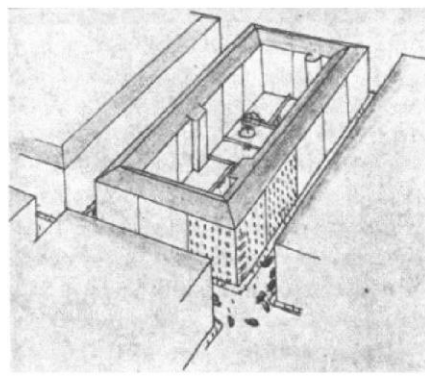
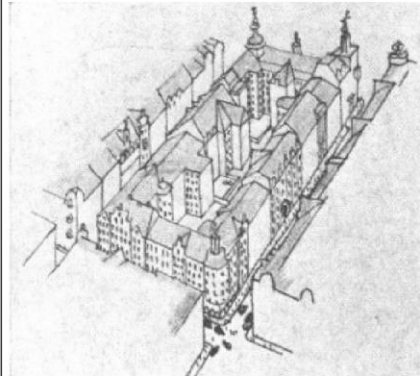
Шведський функціоналізм (шв. *funkis*) розвивався на основі ідей модерністського руху в Європі та Америці, проте його особливістю став компонент соціальної інженерії: скандинавські функціоналісти вважали, що «машина для життя» має продукувати нову соціальну структуру та формувати нові моделі співжиття. Як зазначає Е. Радберг (E. Rudberg), архітектура насамперед була політикою, а згодом – технологією (Rudberg, 2010, 154). Функціоналізм утвердився у Швеції після Стокгольмської виставки 1930 р. Серед чотирьох мільйонів відвідувачів з'явилося чимало прибічників функціоналізму, який відповідав соціальному клімату 1930-х рр. і резонував із шведською культурою (Rudberg, 2010, 154). Ідеї рівності та централізації вже тоді були частиною світогляду шведів, а культ світла та велика кількість зелених територій відповідала уявленням про комфортне середовище для «жителів аграрної країни з коротким світловим днем» (Mattsson et al, 2010, 16).

Уже в 1931 р. архітектор Г. Паульссон (G. Paulsson) разом із групою колег опублікували архітектурний маніфест «Ассертера» (з шв. приймати), у якому були зібрані головні ідеї функціоналізму (рис. 4.1). У маніфесті окреслені житлові стандарти, які дотепер є нормою: типові квартири мають бути оснащеними сантехнічним обладнанням, центральним опаленням, газовими плитами; у будинках передбачали окремі приміщення для пралень спільного користування. Окрім опису

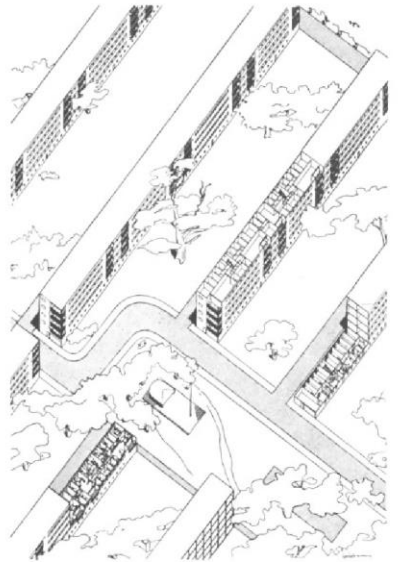
Автори «Ассертера» - архітектори Sven Markelius, Uno Åhrén, Gunnar Asplund, Eskil Sundahl, Wolter Gahn and art historian Gregor Paulsson, 1931 p., джерело: Wikimedia Commons

Обкладинка першого видання «Ассертера», 1931 p.

Ілюстрації з "Ассертера", Gunnar Asplund, Sven Markelius, Uno Åhrén, Tiden, Stockholm, 1931.

Projekt till bostadsområde.

Архітектурний маніфест «Ассертера» (1931 p.), у якому були закладені головні ідеї модернізму, які вплинули на формування архітектури Швеції 20 ст.

Рис. 4.1

просторових принципів проектування, значної уваги надано питанням формування нового громадянина, аспектам раціонального споживання та стандартизації (Mattsson 2010; Berggren, 2012).

Упродовж наступних декад архітектори та політики формували спільне бачення того, як архітектура може допомогти сформувати країну, у якій усі рівні. Індустріальне будівництво житла, з одного боку, давало змогу швидко реалізувати велику кількість сучасних помешкань, а з іншого – відповідало амбіціям перетворити Швецію на передову демократичну країну. Таким чином, політика загального добробуту йшла пліч-о-пліч із розвитком архітектурного процесу, а індустріальне будівництво нових житлових утворень у Швеції в 1960-1970-х рр. було одним із найактивніших у Європі. Однородинний будинок, традиційну житлову типологію аграрної країни з низькою щільністю населення, мав замінити багатородинний багатопверховий будинок. Отже, політика визначила умови для архітектури, а архітектура мала стати політичним маніфестом уряду (Arkitekturmuseet, 2012).

Період із 1961 до 1975 р., зважаючи на обсяги будівництва та масштаби освоєння територій, називають «рекордними роками» (шв. *Rekordåren*). Житлові програми цього часу відбувалися в умовах стандартизації, індустріалізованого будівництва та централізованої політики. Проте найактивніший період масового спорудження житла почався після 1965 р., коли парламент оприлюднив намір збудувати один мільйон помешкань за наступні 10 років. Масштабна житлова програма, яку згодом назвуть «Програмою мільйону» (шв. *Miljonprogrammet*), передбачала, що в 1965-1974 рр. упродовж кожного року буде збудовано 100 000 квартир. При цьому, у середині 1960-х рр. житловий фонд Швеції налічував менше 3 млн домогосподарств (Hall, Viden, 2006). У межах реалізації цієї програми демонтовано житлові будинки, які не відповідали новим санітарним вимогам, а разом з ними – і комплекси громадських будівель у центральних частинах міст. Так зване «креативне руйнування» характерне для повоєнної реконструкції європейських міст. Цей процес був достатньо контраверсійним: незважаючи на офіційний дискурс позиціонування великих знесень як кроку до формування нової національної ідентичності, для містян це означало пошкодження соціальних мереж та своєї рідної

втрати індивідуальної ідентичності (Simonsson 2012; Berggren, 2012).

Поряд із реконструкцією історичних центрів для міст був характерний інтенсивний розвиток: 80% помешкань Програми мільйону спорудили на вільних від забудови периферійних територіях. Проте менше половини нового житлового фонду локалізувалася у трьох головних містах: у Стокгольмі – 180 000 помешкань, Гетеборзі – 90 000, Мальмо – 60 000. Упродовж десятиліття реалізації Програми мільйону збудовано 900 000 помешкань, однак, враховуючи кількість демонтованих будинків, житловий фонд Швеції за цей період збільшився лише на 650 000 (Berggren 2012; Byggnadsrådet, 1990).

Нові житлові райони відрізнялися високою якістю будівництва та зростанням житлових стандартів: якщо в 1950-х рр. для нуклеарної сім'ї задовільним помешканням була двокімнатна квартира з кухнею, то в 1960-х рр. цей стандарт зріс до трьох кімнат (Hall, Viden, 2006). На формування нових стандартів мав чималий вплив Інститут дослідження житла (шв. Konsumentverket), заснований у 1944 р. на основі Комітету стандартизації, який працював із 1919 р. Інститут дослідження житла провів глибинний аналіз домашньої праці і сформував рекомендації щодо проектування ергономічних помешкань (Berggren, 2012).

Першому етапу «рекордних років», який тривав до 1965 р., властиве спорудження житлових точкових будівель (веж), якісно спроектованих та зручно розташованих у структурі міста, які і дотепер вважають комфортним житлом. Натомість житло, збудоване під час Програми мільйону, було нижчої якості та переважно розташоване на периферійних ділянках.

Відмінністю шведських житлових утворень повоєнного періоду було те, що на одній території часто намагалися поєднати кілька житлових типологій, зокрема індивідуальних будинків, та моделей власності з метою забезпечити соціальне різноманіття. Проте повністю сегрегації не вдалося уникнути: багатоповерхове житло переважно залишалося в муніципальній власності, а території з «килимовою забудовою» префабрикованими однородними будинками – у приватній (Borgegård, Kemenu, 2004). У структуру житлових утворень інтегровано громадські центри з необхідним набором функцій: закладами обслуговування, дошкільними закладами, школами, церквами, бібліотеками, закладами для проведення дозвілля, а також

облаштованими громадськими просторами. Авто-, вело- та пішохідні шляхи були чітко розділені. Саме автомобіль як символ нового часу був точкою відліку для реконструкції та розвитку міст. Загалом, автомобілізація Швеції була однією з найактивніших на той час у Європі.

Перша критика нових житлових утворень з'явилася наприкінці 1960-х рр. Журналісти та дослідники вже тоді вказали на головні недоліки будинків та територій «рекордних років»: візуально монотонні, із занедбаним відкритим простором, із недостатньою кількістю закладів обслуговування, із транспортними проблемами, ізольованістю (Vidén, 1992). Проте головною проблемою, яку дотепер намагаються вирішити спеціалісти різних галузей, залишається соціальна проблема. Хоча адепти функціоналістського руху вважали, що за допомогою багатоповерхових житлових будинків можна створити соціальну тканину міста, яка сприятиме формуванню близьких сусідських стосунків, ще в 1940-х рр. виникло занепокоєння тим, що багатоповерхові будинки навпаки формують бар'єри між людьми. У дослідженнях чинників впливу на такі райони часто головним аспектом стає соціальна композиція житлового утворення. Серед деяких універсальних тенденцій соціо-економічних трансформацій, які почали виявлятися вже в 1990-х рр., дослідники називають зростання кількості сімей із одним з батьків, зростання кількості молоді та людей похилого віку, безробітних та іммігрантів (Heinstedt, 1992).

Як реакція на якість житлового фонду «рекордних років» у др. пол. 1970-х рр. почалося активне будівництво індивідуальних будинків. Цей період повернення до традиційної для Швеції житлової типології називають *villa boom* (англ. період активного будівництва віл). Згідно з опитуваннями, індивідуальному будинку за можливості надали би перевагу люди всіх вікових, соціо-економічних та майже всіх етнічних груп.

Ще до завершення Програми мільйонів через нечіткий прогноз нестача житла перетворилася на його надлишок. Більшість незаселених квартир становили 3-4-кімнатні помешкання на околицях міст в житлі, збудованому під час Програми мільйону. Проблеми із надлишковими квартирами існували до к. 1980-х рр. Із того часу і дотепер держава робить значні інвестиції в розвиток територій, щоб протидіяти технічним, соціальним та економічним проблемам. Моделі менеджменту таких

районів варіюються від щоденного обслуговування до масштабних реконструкцій чи навіть демонтажу. Поряд із державними програмами, приватні житлові компанії в умовах високої конкуренції розгортають програми модернізації як житлового фонду, так і відкритого простору (Ericsson, 1997). У 1980-ті рр. до значної кількості проектів модернізації були також залучені мешканці квартир. Якщо спосіб проектування та управління житлом у період до 1970-х рр. можна назвати інтервенційним, то починаючи з к. 1970-х рр. він став значно децентралізованішим (Alfredsson, Cars, 1997).

Проте проекти модернізації змінили ситуацію несуттєво, натомість проблема надлишку житла була частково ліквідованою завдяки хвилі імміграції у др. пол. 1980-х рр. Уряд Швеції впровадив програми розсосередженого розселення іммігрантів по країні для зниження просторової сегрегації. У межах цих програм передбачалося, що тільки частина іммігрантів житиме в будинках Програми мільйонів, однак після припинення субсидування нові шведи часто переселялися до префабрикованих будинків. Це відбувалося через відносно низьку орендну плату, а також через те, що часто етнічно близькі меншини вже мешкали там, і це формувало звичне для них середовище (Borgegård et al., 1998).

Розвиток житлового будівництва. У 1920-1930-х рр. у Швеції значну частину житлового фонду становили індивідуальні дерев'яні житлові будинки на периферійних ділянках міст, тимчасом як центральні частини були щільно забудовані багатоквартирними кам'яними будинками. У середині ХХ ст. активно будували багатородинні будинки, проте вже в 1970-х рр. відбулося повернення до типології індивідуального будинку.

Найбільш відчутне загострення житлової нестачі у Швеції розпочалося в 1930-ті рр. і тривало під час війни, коли збільшилась імміграція в міста. Однак після завершення Другої світової війни обсяги житлового будівництва у Швеції почали активно зростати. Упродовж 1960-1970-х рр. за забезпеченістю населення житлом Швеція стала лідером у світі: 370 квартир припадало на 1 тис. містян, або 100 кімнат на 76 містян (Иконников, 1978).

Як було згадано раніше, значний вплив на розвиток житлового будівництва у Швеції мала Стокгольмська виставка в 1930 р. Як наслідок, найбільш поширеною

стала типологія триповерхового безліфтового будинку-пластини (англ. slab) із гнучким плануванням квартир. Проте разом із функційними перевагами ця типологія отримала чимало критики щодо естетики. Взаємодія між «внутрішнім» та «зовнішнім» житловим середовищем відбувалася на основі ідей про забезпечення необхідної інсоляції та провітрювання квартир і територій. Архітектори намагалися поєднати інтер'єр з екстер'єром завдяки різноманітним планувальним вирішенням балконів та лоджій, які були органічним продовженням квартир (Иконников, 1978, 62). У 1930-ті рр. за ініціативою об'єднання житлових кооперативів HSB (шв. Hyresgästernas sparkasse - och byggnadsförening) розпочато стандартизацію елементів для житлового будівництва. Це результувало формуванням однотипних житлових будинків і поширенням пунктирної забудови.

Через економічні труднощі під час Другої світової війни в шведському житловому будівництві суттєво скоротилося використання бетону та металу; найбільш поширеними стали будівлі, зведені з червоної та жовтої цегли, із нетинькованими фасадами та скатними дахами, вкритими черепицею. У прагненні зменшити витрати при опаленні було зменшено розміри вікон і збільшено ширину корпусів (Иконников, 1978).

Проте підхід до проектування змінився в 1940-1950-ті рр., коли поряд з утилітарними та санітарними аспектами житлових утворень, почали надавати значення їх соціальній організації. Відтак, функції громадського обслуговування житлових територій слугували основою для формування територіальних спільнот, що були підґрунтям формування сусідств. Тоді насамперед намагалися досягнути соціальної цілісності сусідства, поряд із функційною чи просторовою. У цих умовах відмовилися від пунктирної забудови та розпочали пошуки нових планувальних принципів, що супроводжувалися розробленням експериментальних житлових типологій, які уможливили формування характерних напівзакритих житлових дворів спільного користування, доступних лише для пішоходів та велосипедистів. Житлові сусідства цього періоду в Мальмо, зважаючи на рівнинний ландшафт міста, відрізняються лаконічністю композиції та органічним продовженням характеру історичної тканини. Із 1960-х рр. просторова структура житлових комплексів почала набувати все більш відкритого характеру. У цей час відбувається повернення до

прийому членування простору розташованими паралельно видовженими будівлями. Монотонність знову стає характерною для житлового середовища шведських міст (Иконников, 1978).

Типи будинків і квартир. Щоб охарактеризувати загальну динаміку розвитку житла у Швеції можна навести приклад двокімнатної квартири як стандарту для 1940-х рр., трикімнатної – для 1950-х рр. і чотирікімнатної – для 1960-х рр. У 1960-1970-х рр. відбулася зміна нормативів площ квартир та окремих приміщень: середня площа двокімнатних квартир у новобудовах у ці роки зросла з 58 м² до 65 м², трикімнатних – із 72 м² до 82 м² (Arkitekturmuseet, 2012). Для підвищення ефективності використання територій, проектували будинки із широким корпусом та великою кількістю помешкань, розташованих на одному поверсі. Зокрема, у Мальмо були особливо популярними секції, які містили до 8 квартир на поверсі.

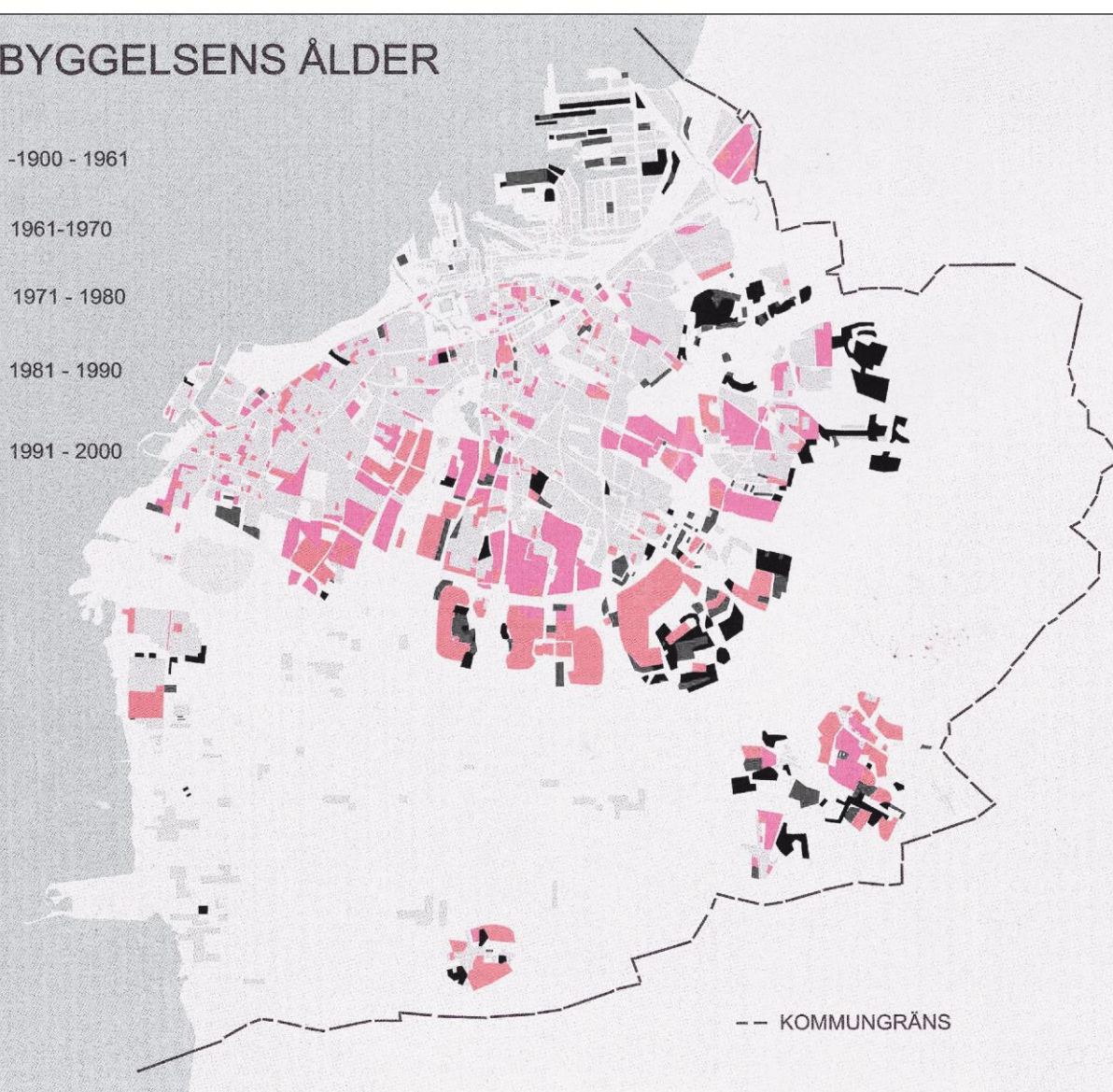
Після Другої світової війни найбільш поширеним типом будинку у Швеції був триповерховий будинок-пластина: на поч. 1950-х рр. 2-3-поверхові будинки становили 85% від споруджуваного житла. Проте в кінці 1950-х рр. зросла частка багатоповерхових будинків, зокрема будинків-веж (англ. tower), значна частина яких мали експериментальні вирішення. У к. 1960-х рр. найпопулярнішими типологіями стали триповерхові (52%) та 5-8-поверхові (22%) будинки.

4.2. Повоєнний розвиток Мальмо

На початку ХХ ст. Мальмо було одним із найважливіших індустріальних міст Швеції. У місті тоді проживало близько 100 000 мешканців, десята частина з яких працювала на індустріальних підприємствах (у місті їх налічувалося більше 300). Економічний розвиток міста ґрунтувався значною мірою на текстильній промисловості та інженерії. Паралельно з індустріальним розвитком Мальмо почало утверджуватися як важливий центр робітничого руху, а в 1920-х рр. Соціал-демократична партія стала головною політичною силою в місті. Майбутній прем'єр-міністр П.-А. Ганссон, оприлюднивши свою концепцію «Народного дому» (шв. Folkhemmet), яка стала шведською версією концепції соціал-демократичної держави загального добробуту, заручився підтримкою містян. Після Другої світової війни Мальмо стало моделлю соціал-демократичної візії зразкового промислового міста та суспільства, яке в ньому мешкає (Urban historia Om Malmö och andra städer, 2017). Програми із

BEBYGGELSENS ÅLDER

- 1900 - 1961
- 1961-1970
- 1971 - 1980
- 1981 - 1990
- 1991 - 2000

-- KOMMUNGRÄNS

Території, зарезервовані для житлової забудови у Мальмо у кілька періодів у 20 ст. Джерело: Översiktsplanen som styrinstrument i Malmö 1950-2000, Malmö stad (Sverige : 1986-). Stadsbyggnadskontoret. Översiktsplaneavdelningen.

Рис. 4.2

забезпечення муніципальним житлом у Мальмо після 1945 р. були спрямовані на те, щоб позбутися негативних наслідків індустріалізації та асоційованих із нею перенаселеності, бідності та поганого стану здоров'я населення. У повоєнний період соціал-демократи в Мальмо, які залишалися більшістю в муніципалітеті до 1985 р., відрізнялися інновативністю підходу до житлового питання.

Як стверджує С. Хольгерсен (S. Holgersen), про трансформації Мальмо від індустріального до постіндустріального міста існує певний стандартний наратив. Відповідно до нього, Мальмо було одним із найбільш розвинутих міст Швеції у 1950-1960-х рр., проте економічна криза 1991 р. та закриття низки підприємств мали суттєвий негативний вплив. У поєднанні зі збільшенням кількості іммігрантів та біженців це призвело до різкого зростання безробіття в пер. пол. 1990-х рр. В умовах глибокої кризи мер міста, представник Соціал-демократичної партії, І. Ріпалу (I. Reeralu) та його заступник П. Лідхольм (P. Liedholm) у 1995 р. написали уряду лист, вимагаючи від держави вжити заходів, щоб зберегти муніципалітет від фінансової кризи. Одночасно з цим почали з'являтися нові бачення трансформації міста на локальному рівні, оскільки стало зрозуміло, що традиційні індустрії не зможуть розвинути економіку. У 1995 р. створено нову стратегія розвитку міста, втілення якої швидко почало давати позитивні результати. Зокрема, було реалізовано такі інфраструктурні об'єкти, як Єресундський міст (шв. Öresundsbron), що з'єднав Мальмо з Копенгагеном. Також вирішальне значення мали заснування університету та робота над інтеграцією Єресундського регіону. Опис завершується тим, що Мальмо позиціюють як «місто-подію» чи «місто знань» (Billing, 2000).

Проте, поряд із цим офіційним дискурсом, існує ще чимало чинників, які формували міський простір. Будівництву інноваційних житлових утворень останніх років передує чимала історія формування житлового фонду в повоєнний період, який залишається значним матеріальним ресурсом міста. Більше того, як стверджує антрополог П.-М. Ріштіламмі, райони, збудовані у період «рекордних років» часто є «соціальним барометром міста», за допомогою них можна прослідкувати ширші соціальні процеси (Ristilammi, 1994). Розвиток житлового будівництва в Мальмо в повоєнний період був одним із ключових чинників комплексного розвитку міста (рис. 4.2.).

4.3. Архітектурна своєрідність Русенгорду

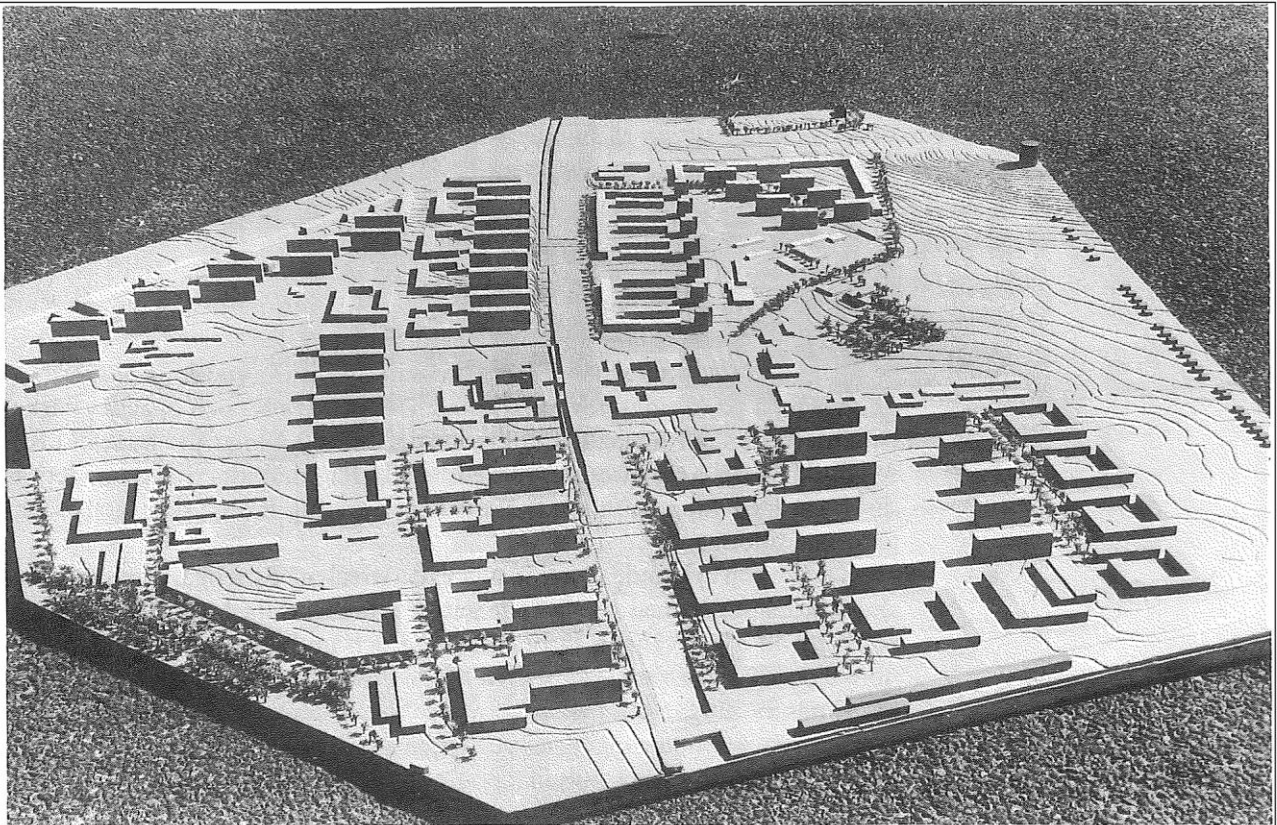
Адміністративний район Русенгорд – одне з найбільших житлових утворень у Скандинавії, у якому проживає близько 24 тис. мешканців, а його площа становить 3,32 км² (Berggren, 2012). Для Мальмо Русенгорд став першою субурбією, збудованою на неосвоєній, тоді ще периферійній ділянці міста. Характер житлового середовища Русенгорду радикально відрізнявся від інших районів міста, що стало своєрідним переломним моментом у процесі формування міської тканини. Відтак, Русенгорд для більшості шведів асоціюється з житловою Програмою мільйону, у процесі якої у 1967-1974 рр. збудовано кілька житлових груп, що сьогодні формують основу цього адміністративного району. Проте сам топонім походить від назви колишніх фермерських земель, на значній частині яких район розташований сьогодні.

В актуальній міській структурі Русенгорд розташований поблизу геометричного центру Мальмо, на відстані приблизно 3 км до його історичної частини. Структуру району складають окремі території, які перебувають у різних типах власності (муніципальні, кооперативні, приватні), та забудовані різними житловими типологіями (як індивідуальними будинками, так і багатоквартирними різних поверховостей). Частина з них забудовано ще до Програми мільйону, а частина є її результатом. Загалом, можна виокремити 10 територій із відмінними містобудівними морфологіями та періодами спорудження (рис. 4.3, рис. 4.4.).

Формування житлового району розпочалося на поч. ХХ ст. з території, збудованої індивідуальними будинками, яку сьогодні називають Старий Русенгорд (шв. Gamla Rosengård), а адміністративно ця територія має назву Західний Каттарп, що походить від назви села, яке колись розташовувалося на цьому місці. Ця територія належить місту з 1911 р., а її забудова датується 1920-1950 роками (Tykesson, 2002).

Також у структурі Русенгорду є індустріальна територія Емільсторп. На поч. ХХ ст. вона була частково зайнята підприємствами з обробки каменю, проте після 1960-х рр. її поступово освоїли нові промислові підприємства: металургійні, хімічна та продовольча промисловість, майстерні.

Значну частину адміністративного району займає Східний цвинтар – найбільший цвинтар у Мальмо, закладений у 1918 р. за конкурсним проектом відомого

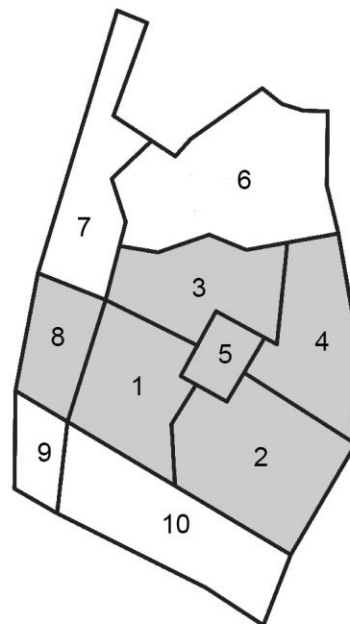

Modellbild över förslag till bebyggelse på Rosengård från början av 1960-talet. Delen närmast till höger i bilden (Örtagården) genomfördes enligt modellen medan resterande områden fick en annorlunda utformning.

1. Макет територій району Русенґорд, спроектованих під час Програми Мільйону. Джерело: Malmö Stadsbyggnadskontoret

2. Території адміністративного району Русенґорд:

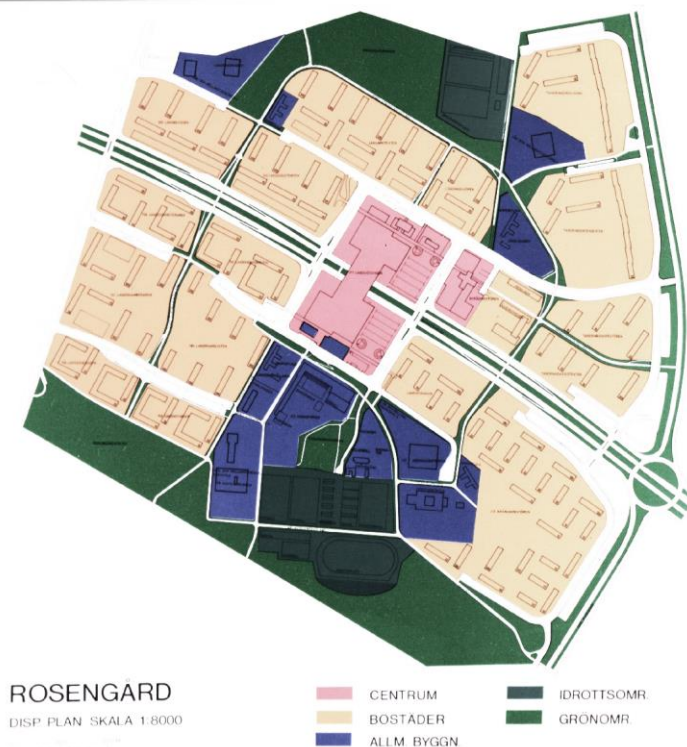
- 1 - Ортаґорден (Örtagården),
- 2 - Герґорден (Herrgården),
- 3 - Апельґорден (Apelgården),
- 4 - Кридґорден (Kryddgården),
- 5 - Русенґорд-Центр (Rosengård Centrum),
- 6 - Східний Цвинтар (Östra kyrkogården),
- 7 - Емільсторп (Emilstorp),
- 8 - Торнросен (Törnrosen),
- 9 - Персборг (Persborg),
- 10 - Західний Каттарп (Västra Kattarp).

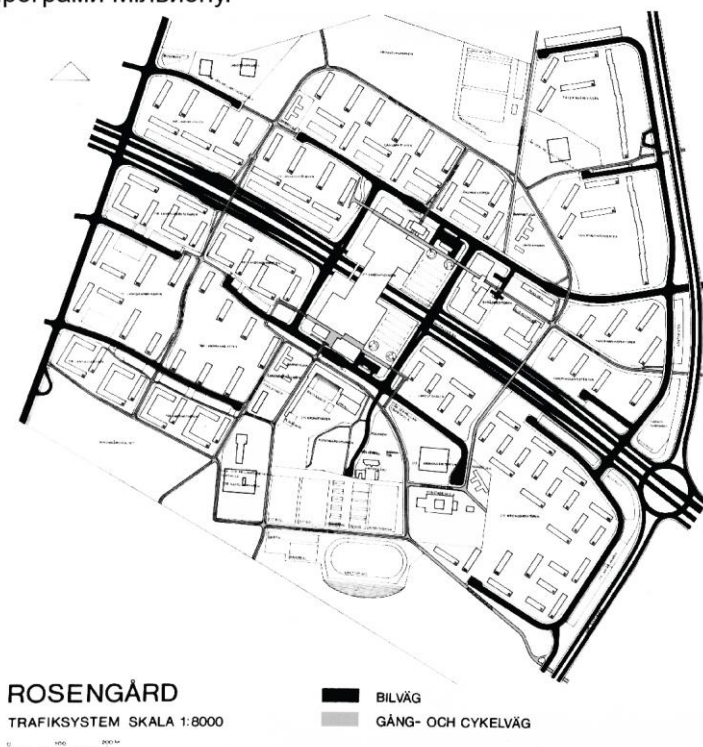
Території, розвинені під час Програми Мільйону у структурі району Русенґорд

Рис. 4.3

1. Функційне зонування територій, розвинутих у Русенґорді під час Програми Мільйону (центр, житлові території, об'єкти соціальної інфраструктури, спортивні відкриті об'єкти, озеленені території).

2. Схема автомобільної та вело-пішохідної інфраструктури, закладеної у теритрії Русенґорду, розвинені під час Програми Мільйону.

Джерело: Tykesson, T. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

Функційна та транспортно-пішохідна структура територій району Русенґорд, розвинених під час Програми Мільйону

Рис. 4.4

шведського архітектора С. Леверенца (S. Lewerentz), який спроектував також і низку об'єктів для цвинтарного комплексу, останній із них – це квітковий кіоск, збудований у 1970 р.

Окремий тип житлового середовища можна простежити у районі Персборг, зведеному в 1950-х рр.: ця територія забудована три- і чотириповерховими багатоквартирними будинками і має чітку геометричну композицію, завдяки якій формується членування внутрішнього простору кварталу на просторі зелені двори спільного користування, недоступні для автомобільного руху. На півдні ділянки сформований невеликий громадський центр у вигляді класичної площі: будівлі з громадською функцією на рівні першого поверху зблоковані по периметру трапецеподібної ділянки.

Решта територій в актуальних межах адміністративного району Русенгорд (Торнросен, Русенгорд-Центр, Кридгорден, Апельгорден, Гергорден, Ортагорден) збудовано під час «рекордних років», із них всі, за винятком Торнрусена, є частиною Програми мільйону (Tukesson, 2002).

Отже, першим кроком реалізації нового ранньомодерністського підходу до планування стала територія Торнросен. План її забудови розробили архітектори Т. Роос (Th. Roos) та Б. Торнберг (B. Thornberg) у співпраці з представником від муніципалітету Г. Вінге (G. Winge) на поч. 1960-х рр., а будівництво відбувалося з 1962 до 1965 р. Проектом для цієї території було передбачено 20 житлових будинків висотою у три, п'ять та сім поверхів, а також будинок для людей похилого віку. У цьому районі зроблено наголос на відкритому просторі, зокрема особливістю стала інтеграція в нього мистецтва.

У курсі реалізації Програми мільйону збудовано 4 житлові групи (Гергорден (рис. 4.7), Ортагорден (рис. 4.8), Апельгорден (рис. 4.9), Кридгорден (рис. 4.10)) та їх громадський центр Русенгорд-Центр (рис. 4.13).

Замовником проекту планування житлового утворення був муніципалітет Мальмо. Серед архітектурних бюро, які займалися проектуванням Русенгорду, були Jaenecke & Samuelsson Arkitektkontor, Torsten Roos Arkitektkontor, Svenska Riksbyggen, Skånska Cementgjuteriet; серед будівельних фірм – BGM, HSB, MKB та приватна компанія BGB. І хоча індустріальне спорудження будівельними кранами з

префабрикованих елементів обмежувало кількість містопланувальних рішень, велика кількість залучених сторін сприяла створенню різноманітного середовища завдяки використанню різних містопланувальних морфологій та архітектурних типологій (рис. 4.11), монотонність можна прослідкувати лише в межах окремих житлових груп. Будівництво відбувалося з 1965 до 1969 р., під час якого було заплановано реалізувати 7 000 нових помешкань, які б стали домом для 20 000 представників нового суспільства.

У кожній із чотирьох житлових груп передбачено дитячий садок, школи та дитячі майданчики. Варто зазначити, що у Швеції школа є важливим елементом житлового середовища. Радіус її обслуговування визначає просторові межі житлових комплексів. Окрім того, споруду школи використовують як багатофункційну: крім освітнього, вона відіграє також роль культурного і спортивного центру сусідства (Vall, 2007).

Головною віссю району є активна магістральна вулиця Адміралсгатан (шв. Admiralsgatan), яка з'єднує район із центральною частиною міста, а одночасно розділяє його на дві частини. Відповідно до модерністських принципів розподілення транспортних та пішохідних потоків, ці частини району об'єднує масивна конструкція громадського та торгового центру - Русенгорд-Центр, яка в вигляді мосту проходить над магістраллю. Ця споруда формує центральну багатофункційну активну зону району, містить магазини, громадські центри, офіси соціального забезпечення, церкву, молодіжні клуби та гімназію. Також споруда формує комплекс із спортивними майданчиками, відкритими та закритими басейнами та початковою школою, які розташовані поряд.

Згідно з модерністськими принципами планування, за основу брали потреби автомобілістів. Відповідно до цього була обрахована доступність громадських закладів, відстані до них. Разом із цим автомобілю надавався пріоритет під час планування транспортної інфраструктури. З цією метою розділено потоки автомобільного руху, пішоходів та велосипедистів. Влаштовано чимало акведуків та тунелів для пішохідного та велосипедного руху для того, щоб забезпечити безперешкодний рух автомобілів. Також складним багаторівневим інфраструктурним об'єктом став Русенгорд-Центр.

Періодизація розвитку територій району Русенґорд.

Рис. 4.5

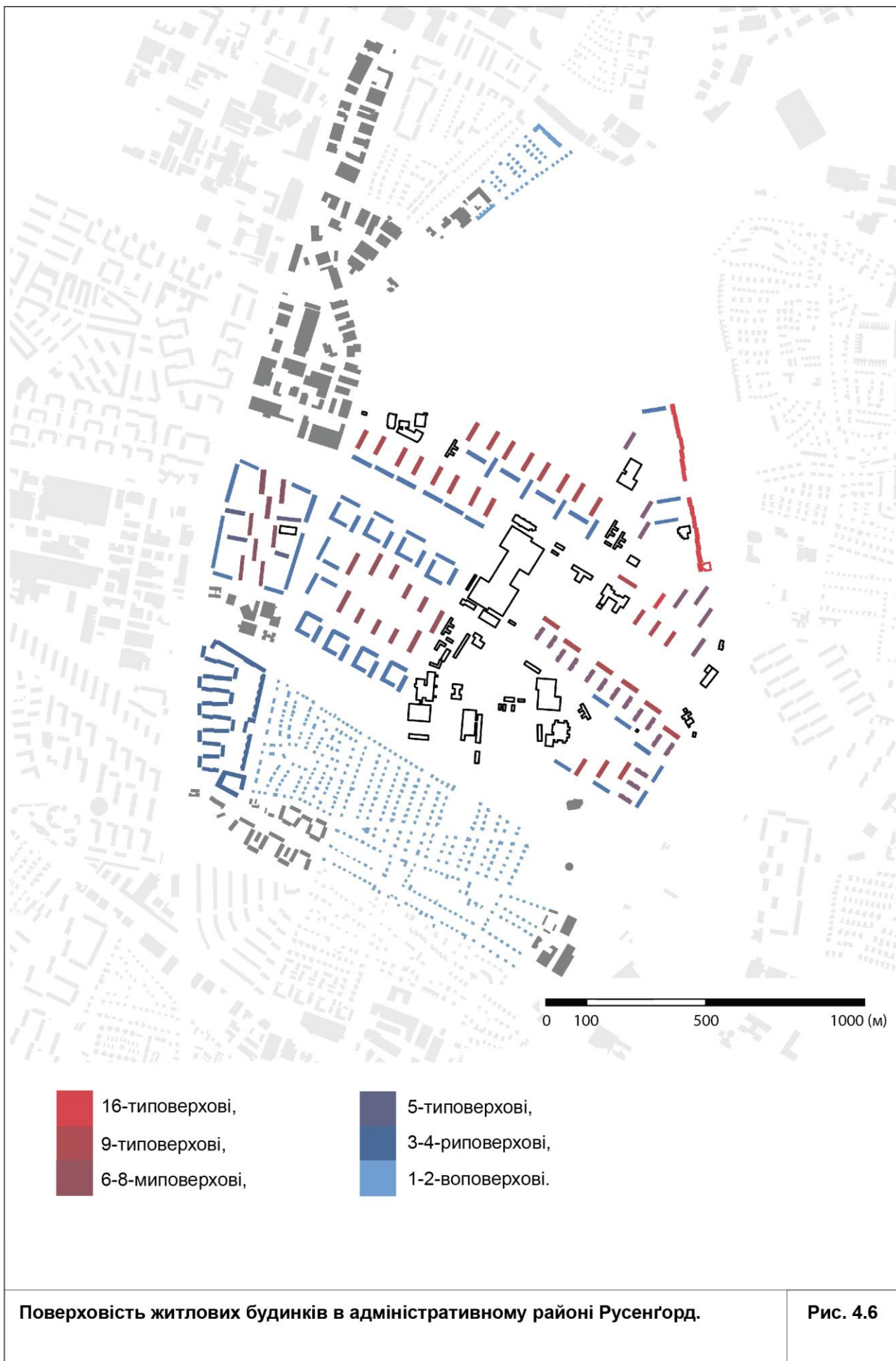
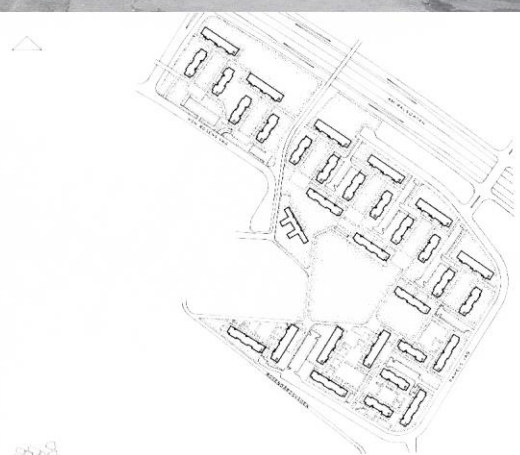

Фото автора.

Схема: Tykesson, T. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

ROSENGÅRD SO
SKALA 1:4000

BYGGHERR: BGB
ARKITEKT: T. ROOS, S. I. EKSTRAND
TRÄDGÅRDSARKITEKT: W. KOHL

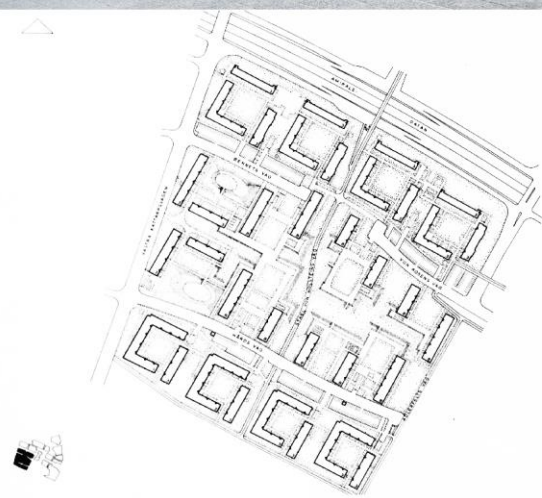
Територія Гергорден (Herrgården) у структурі Русенгорду.

Рис. 4.7

Фото автора.

Схема: Tykesson, T. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

ROSENGÅRD SV

SKALA 1:4000

BYGGHERR: MKB.
 ARKITEKT: F. JAENECKE, S. SAMUELSON, SCG.
 TRÄDGÅRDSARKITEKT: KTAB MALMÖ, HÅLSINGBORG.

Територія Ортагорден (Örtagården) у структурі Русенг'орду.

Рис. 4.8

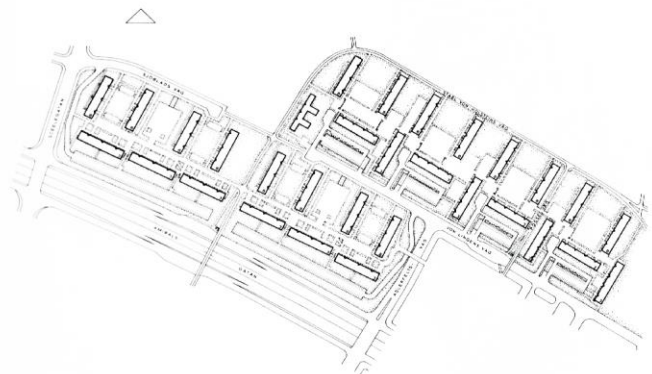

Фото автора.

Схема: Tykesson, T. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

ROSENGÅRD NV

SKALA 1:4000

BYGGHERR: HSB.

ARKITEKT: HSB.

TRÄDGÅRDSARKITEKT: KTAB MALMÖ, HÄLSINGBORG, PFRIBERG.

Територія Апельгорден (Apelgården) у структурі Русенгорду.

Рис. 4.9

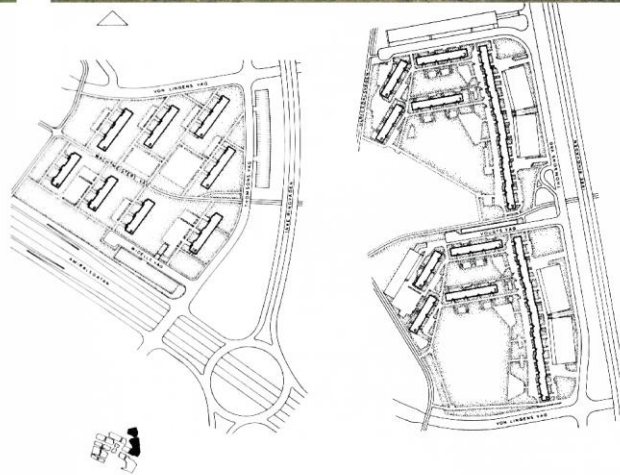

Фото автора.

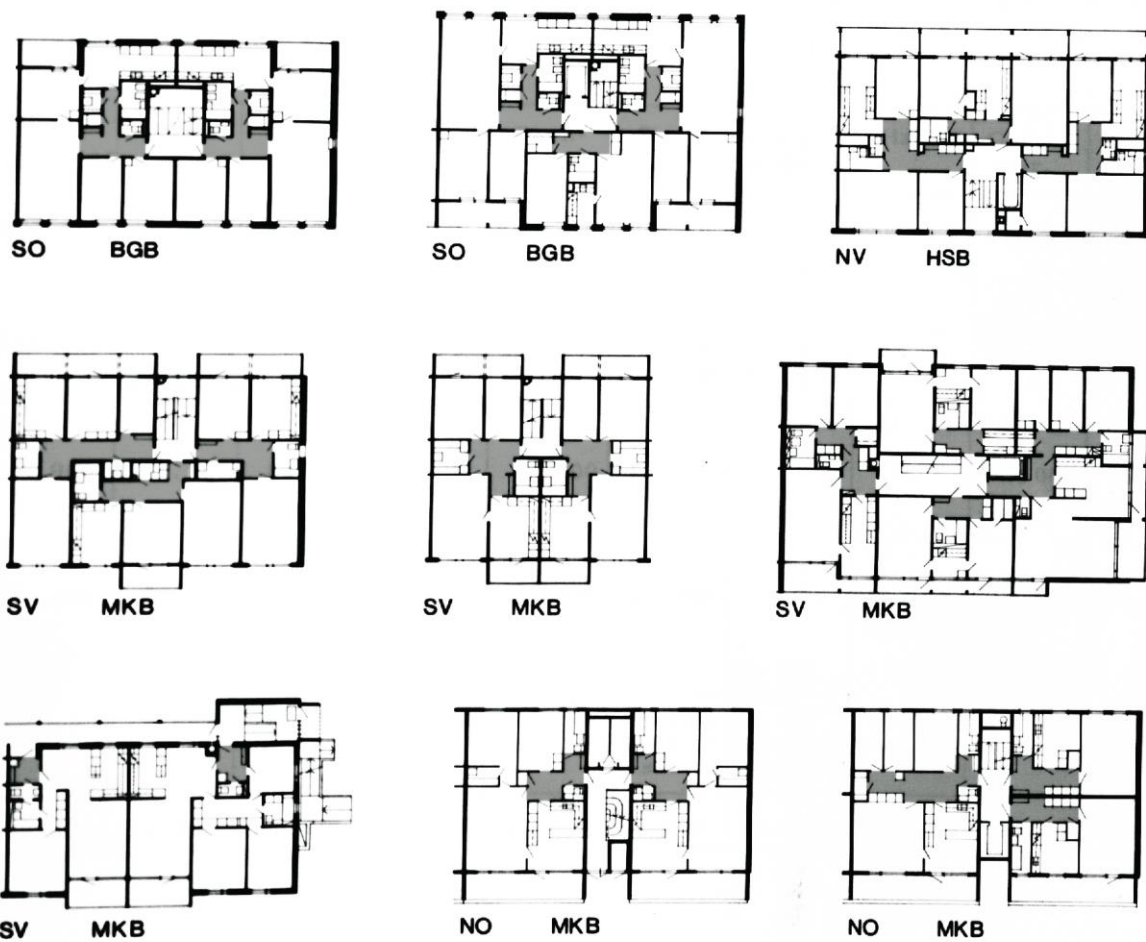
Схема: Tykesson, T. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

ROSENGÅRD NO
SKALA 1:4000

BYGGHERR: MKB, HSB, BGR.
ARKITEKT: HSB, SCG, SV, FIKSBYGGEN.
TRÄDGÅRDSARKITEKT: KTAB MALMÖ, HÅLSINGBORG, PFRIBERG, W.KOHL.

Територія Кридгорден (Kryddgården) у структурі Русенгорду.

Рис. 4.10

ROSENGÅRD

LÄGENHETSTYPER SKALA 1:400

Джерело: Tykesson, T. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

Головні планувальні схеми житлових будинків у Русенґорді Програми Мільйону

Рис. 4.11

Загалом будівництво району слідувало як універсальним принципам модерністського планування, так і мало свої характерні особливості. Основою планувального рішення індустріально освоєних територій Програми мільйону стало поєднання малоповерхових безліфтових типологій із будівлями вищими 8 поверхів, що, згідно з дослідженнями, було найбільш економічно виправданим рішенням, яке одночасно давало змогу сформувати комфортне житлове середовище (Berggren, 2012). Загалом діапазон поверховості в Русенгорді коливається від 1 до 16 поверхів. Кожна житлова група має свою характерну завершену композицію, складається з кількох типологій будинків, які у різний спосіб формують навколо себе простір (рис. 4.5, рис. 4.6).

Житлові будинки було збудовано із застосуванням поєднання традиційної цегляної кладки та префабрикованих елементів. Натомість громадські будівлі в районі збудовані з префабрикованих елементів.

4.4. Первинна ідентичність Русенгорду

Житлові райони, збудовані в період Програми мільйону, часто стають позбавленими своїх ідентичностей: «інтелектуалізована критика із середмістя» не лише підкреслює недоліки цих житлових територій, але також «приглушує голоси мешканців», чимало аспектів, які стосуються щоденного функціонування районів не були вивченими чи навіть артикульованими (Berggren, 2012). Для Русенгорду є характерними як трансформації фізичного середовища, так і непостійність територіальної спільноти району через зовнішню та внутрішню міграції.

Досвід безпосереднього контакту із простором району та альтернативний погляд на процеси у ньому є необхідними для того, щоб усвідомити механізми функціонування житлової території та окреслити особливості її первинної ідентичності. За визначенням, запропонованим у Розділі 1, п.1.1, первинна ідентичність формується в результаті прямої взаємодії архітектурного об'єкта або середовища з індивідом чи групою індивідів. Комплекс сусідств Русенгорду, кожний з яких має свої морфологічні особливості, є підґрунтям для щоденних практик, та, відповідно, формування соціального простору.

На основі глибинних інтерв'ю з безпосередніми користувачами простору, які

походять із різних країн, проживають у районі різну кількість часу та мають різний рід зайнятості у цьому підрозділі окреслено динамічний соціальний простір Русенгорду. Досвіди інформантів були скорельовані з фізичним простором району на кількох рівнях:

- (1) Русенгорд у структурі Мальмо;
- (2) морфологія району;
- (3) громадські об'єкти і простори району;
- (4) відкриті простори спільного користування;
- (5) приватні простори.

(див. у Додатоку X витяги з інтерв'ю)

(1) Русенгорд у структурі Мальмо. Після проведення антропологічного дослідження стало відомо, що про досліджуваний район існує чимало контрастних думок: це - територія, яку варто оминати; це - органічна частина Мальмо; це - «брама в місто» та вимушене тимчасове місце перебування; це - район, який став другим домом.

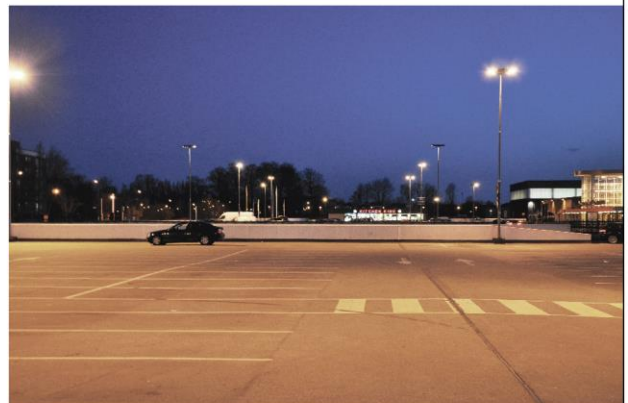
Русенгорд є важливим простором не лише для Швеції: образ району використовують як символічний троп у кардинально відмінних випадках журналісти та дослідники багатьох країн. Для ілюстрації позитивного прикладу апелюють до інтеграції багатьох культур, носіями яких є представники спільноти району, або ж – до історії відомого футболіста З. Ібрагімовича, колишнього мешканця Русенгорду та емігранта, який досягнув успіху. Поряд із цим, Русенгорд часто стає ілюстрацією невдачі проекту шведського модернізму та явищ, які з ним асоціюють, як наприклад, ексклюзивією чи ворожістю.

Інформанти стверджували, що для багатьох містян Русенгорд ментально є околицею (англ. suburb, шв. förort), «має певний образ віддаленої ізольованої ділянки, хоч і розташований у геометричному центрі Мальмо», і на це впливають як просторова організація району, так і його сконструйований образ. Разом із тим, мешканцям Русенгорду імпонує новий брендинг району, який пропагує міська адміністрація, «серця Мальмо» (шв. *Malmö's hjärta*). Натомість раніше, як стверджують мешканці, Русенгорд називали лише «найбільш кримінальним районом Мальмо» або «Лос-Анджелесом».

Бенетс Базаар (Bennets Bazaar), муніципальний проект МКВ, 2009 р. Експериментальна типологія «vokaler», що містить місце роботи і житло. Фото автора.

Рис. 4.12

Головний громадський центр Русенґорду, який сконцентрований навколо багатофункційної будівлі-мегаструктури, що поєднує дві сторони вулиці Адміралс Ґатан. Фото автора.

Рис. 4.13

Про те, наскільки район є інтегрованим у структуру міста, свідчать також щоденні практики. Значна частина інформантів та їх сімей проводить більше часу в межах району, проте, як стверджує дослідниця М. Мак Глін (M. Mc Glin), це не є чимось особливим: «так само поведуться мешканці Лімнхамну (шв. Limhamn), району, який зазвичай протиставляють Русенгорду, і в якому проживає найбільша кількість людей із шведськими прізвищами». Проте таку поведінку людей у Русенгорді трактують як аргумент на підсилення образу «закритої території». Щоб забезпечити щоденні потреби, мешканці не мають потреби виходити за межі району, оскільки в ньому наявна вся необхідна інфраструктура обслуговування. Натомість вони мають психологічну потребу виходити за межі цієї території, «бачити інші частини міста та спілкуватися з іншими людьми».

Від інших районів Русенгорд відрізняє велика кількість дітей, а практики, пов'язані з доглядом за ними, сприяють соціальній когезії: формування соціальних мереж та відповідальність за дітей у спільному житловому дворі; простір для проведення часу дітей з умовно «одного подвір'я» розширюється також до помешкань сусідів. Поряд із тим, як зазначали інформанти, існує суспільна думка, що виходець із Русенгорду ніколи не зможе досягнути успіху. Цій позиції зазвичай протиставляють історію футболіста З. Ібрагімовича, який часто навмисно наголошує на своєму походженні з Русенгорду.

Найбільш мобільною групою з розвиненою мережею соціальних контактів поза районом є учні старшої школи та студенти, які вчаться в інших районах. Деякі з інформантів ствердили, що молодь, яка походить з цього району, часто є не конкурентоспроможна на ринку праці, з огляду на це, рівень безробіття є досі суттєвим.

Проте ситуація зі злочинністю, як вважають мешканці, суттєво покращилася. Більшість інформантів зауважили, що впродовж останніх 10-15 років чимало соціальних проблем у районі вдалося вирішити завдяки програмам підтримки молоді, організації дозвілля та комунальних активностей, освітніх та спортивних заходів, введених адміністрацією міста. Однак більшість локальних, державних і навіть іноземних ЗМІ і далі часто позиціюють Русенгорд як найбільш проблемну і кримінальну територію міста.

Окрім функційних зв'язків та соціальних контактів, фізичне сполучення громадським транспортом має важливе значення для інтеграції району у структуру міста. Для мешканців Русенгорду є також важливим облаштування автобусного маршруту, оснащеного автобусами підвищеного комфорту, який, на їх думку, організували в тому числі і для того, щоб зробити район більш привітним для мешканців інших частин міста. З огляду на це, також позитивно були сприйняті і плани міської адміністрації влаштування проміжної станції швидкісного трамваю в Русенгорді. Зважаючи на те, що в межах району громадські заклади розташовано в межах пішохідної доступності, а наявну інфраструктуру громадського транспорту більшість інформантів оцінили як задовільну, потребу нових транспортних сполучень можна трактувати як ментальну потребу кращого зв'язку з іншими частинами міста. Приватне авто в такому контексті має символічне значення і є ознакою престижу, особливо серед молоді.

За архітектурними чи містопланувальними особливостями Русенгорд не суттєво відрізняється від інших житлових територій, забудованих у період Програми мільйону у Швеції. Відчуття дому, яке було наявне в Русенгорді для більшості інформантів, створюють саме люди, які там мешкають. Кілька інформантів стверджували, що їм справді подобається жити в Русенгорді, і вони відчувають себе частиною локальної мультикультурної спільноти, у якій, проте, зберігають свою національну ідентичність, і стверджують, що умови життя в районі покращуються. Поруч із людьми, які свідомо не хочуть покидати Русенгорд, існують і ті, що обрали його як місце для проживання через низьку оплату помешкання та недорогу інфраструктуру обслуговування, вони не розглядають Русенгорд як постійне місце проживання, тому частина населення району постійно змінюється. У цьому контексті Русенгорд називають «брамою у Мальмо» для емігрантів з інших міст та країн.

(2) Морфологія району. Інформанти зазначали, що в Русенгорді все необхідне розташовано в межах пішохідної доступності, проте територія є все ж достатньо великою, щоб ментально сприймати її як цілісну, тому безпосередні користувачів виділяють окремі території, які переважно забудовані подібними типологіями будинків та мають схожі властивості простору, за допомогою яких себе окреслює

територіальна спільнота. Варто зауважити, що поділ на спільноти в Русенгорді не відбувається за національними ознаками, проте його окремі частини визначають як більш соціально-проблемні, однією з яких є сусідство Хергорден. Завдяки ЗМІ Русенгорд асоціюють саме з цим сусідством, надаючи всій території району особливостей одного сусідства. Натомість більшість мешканців району асоціюють його з тією частиною, з якої походять або з активними громадськими просторами в його структурі, це, зокрема, Беннетс Вег, Торнрусен, Хергорден. Особливо відчутним поділ на сусідства був для дітей та підлітків, які переважно не виходили за межі свого сусідства або території школи. На противагу Хергордену найбільш благополучним сусідством вважають південну частинну сусідства Апельгорден із малоповерховою забудовою: житлові типології та морфологія відкритого простору з поділом на прибудинкові сади та спільні подвір'я цього сусідства є найбільш традиційною для шведських міст. Деякі сусідства, як, зокрема, територія 16-типоверхового будинку на території сусідства Кридгордену та кілька груп триповерхових будинків на території Апельгорден перетворено на так звані «gated communities» задля безпеки. Варто зауважити, що загалом у просторі району є багато огорож, які окреслюють різні типи просторів та створюють психологічні або фізичні бар'єри, проте всі вони є візуально-проникними.

Отже, Русенгорд більше утотожнюється із багатородинними багатоповерховими будинками Програми мільйону, хоча під час її реалізації, було збудовано також і багато індивідуальних. Наприклад, сусідство Персборг із забудовою віллами не асоціюють із Русенгордом, хоча воно розташоване в адміністративних межах району і було сформоване приблизно у той самий час, що й решта району.

(3) Громадські об'єкти і простори. Громадська інфраструктура в Русенгорді трансформується з часом: додаються нові функції, збільшується їхня різноманітність відповідно до потреб мешканців. Подією, яка кардинально вплинула на щоденні практики у районі, стало відкриття Русенгорд-Центру, який, окрім торгової функції, відіграє роль активного соціального магніту, у якому в «будь-яку пору дня багато людей».

Русенгод часто порівнюють із Мьолланом (шв. Möllan – скорочення від назви площі Möllevången), площею, на якій розташовано багато крамниць та ресторанів із

різних країн, які приваблюють студентів та туристів, натомість Русенгорд-Центром користуються переважно мешканці району. Більшість інформантів згадали про гендерний аспект та переважання чоловіків у громадському просторі, і особливо – у Русенгорд-Центрі. Дехто пояснював це традиційними гендерними розподілом, який характерний і для інших районів міста. Інформанти зауважили, що частіше чоловіки переважно старшого віку йдуть у Русенгорд-Центр, щоб провести там час, зустрітися зі знайомими, натомість більшість жінок відвідує Центр для того, щоб зробити покупки або вирішити інші побутові справи. Поряд із цим, важливим осередком у Русенгорд-Центрі є міська бібліотека, у якій можна знайти літературу багатьма мовами світу, і яка пропонує дозвілля для сімей та людей різного віку; також тут працюють волонтери, які допомагають дітям виконувати домашнє завдання та навчають мов. Тимчасове паркування навпроти Русенгорд-Центру час від часу перетворюється на головну площу району, коли муніципалітет ініціює тут публічні події чи фестивалі, залучаючи до процесу мешканців району.

Майже всі оповідачі звернули увагу на велику кількість закладів швидкого харчування, які є важливими точками соціального життя в районі, вони працюють майже цілодобово, і це сприяє тому, що люди затримуються на вулицях і в темну пору доби. Проте заклади харчування та продуктові магазини також і своєрідними кримінальними магнітами. Інформанти розповідали, що раніше в кожному сусідстві був локальний громадський заклад, біля якого ввечері збиралася кримінальна молодь і часто завдавала шкоди в районі після цього. Однак зараз мешканці не помічають таких активностей у районі.

Винятковим закладом громадського харчування, який приваблює людей і з інших районів, є соціальне підприємство Яла Трапан (шв. *Yalla Trappan*), у якому працюють лише жінки. Цей соціальний проект мав на меті забезпечити безробітних жінок працею та сприяти їх інтеграції в суспільство. Для жінок підприємство стало також альтернативним простором для спілкування поза межами дому, розширило їх соціальну мережу. Вони зазначили, що в Русенгорді є чимала проблема з безробіттям серед жінок, особливо матерів, які страждають на психологічні розлади через потребу постійно перебувати вдома.

Серед інституцій, які займалися проектами спрямованими на інтеграцію жінок,

був також «Будинок Мрій» (шв. Drömmarnas Hus). Крім цього, тут, як і у Тегельхюсет (шв. Tegelhuset), муніципалітет організовував різноманітні активності переважно для молоді та надавав інформацію про дозвілля в Русенгорді загалом.

Гібридна типологія – «бокалер» (слово bokaler утворилося шляхом поєднанням шведських слів bo «жити» і lokaler «офіс»), що з'явилася на Беннетс Базаар (шв. Bennets Bazaar), стала інновацією в Русенгорді, яку планують застосовувати й в інших районах міста. Згідно з ідеєю, власники локальних бізнесів, обрані на основі конкурсу, отримували приміщення для офісу чи крамниці, сполучене з житловим простором, розташованим поза ним. Зблоковані між собою ці гібридні одиниці сформували так званий Беннетс Базаар, а площа перд ним – стала одним із головних публічних просторів у Русенгорді, де завжди перебуває багато людей, а муніципалітет час від часу проводить публічні події.

У Русенгорді також було переобладнано в необхідні громадські заклади чимало квартир у партері житлових будинків: дитячі садки, муніципальні офіси, магазини, ремонтні майстерні та ін. В одній із таких переобладнаних квартир сьогодні розташовано муніципальний офіс з обслуговування мешканців Русенгорду. Раніше ця квартира була облаштована як мечеть, яку довелося закрити після загострення ситуації та заворушень навколо неї. Як компромісне рішення, у цьому просторі було влаштовано муніципальний офіс для обслуговування та консультування мешканців Русенгорду.

Кілька оповідачів зазначили, що вони почувають себе безпечніше в Русенгорді, ніж у Лімгамні (Limhamn), де майже нема людей на вулиці, або в центрі міста, який є більш анонімний. Усі інформанти відзначили той факт, що їм подобається, що у відкритому просторі Русенгорду перебуває багато людей, і що для цього є умови у парках та спортивних комплексах району. На їх думку, цьому сприяли також і невеликі площі квартир, які мешканці компенсували за рахунок використання таких відкритих спільних просторів, як парки, дитячі та спортивні майданчики, басейн (шв. Rosengerdsbadet) та інші, які ставали місцями для сімейного відпочинку, спілкування з друзями та сусідами. Окремо варто відзначити спортивну інфраструктуру в районі, яка передбачала простори для футболу, баскетболу, плавання, боротьби та інших видів спорту, як-от модернізований футбольний kort

З Ібрагімовіча, який є ще й туристичним об'єктом.

Не зважаючи на активне використання громадського простору, існує чимало проектів спрямованих на створення нових просторів для зустрічей. Проте після реалізації ці простори не завжди «працюють» у запланований спосіб, а інтенції планувальників не завжди збігаються зі сприйняттям мешканців, які, не зважаючи на це, позитивно оцінюють проекти, що останнім часом втілюються в районі.

Із розповідей інформантів стає зрозуміло, що чимало процесів у районі є неочевидними або ж мають певні традиційні чи культурні передумови. Як стверджують мешканці, комунікація в Русенгорді є активнішою, аніж між мешканцями інших районів Мальмо, проте часто вона відбувається в альтернативних, напівгромадських просторах. Зокрема «Сусідський сад», облаштований у Херргодені як спільний міський сад так і не перетворився на місце соціалізації. Натомість мешканці активно використовують для садівництва та городництва окремі ділянки на околицях району, де також відбувається комунікація.

Інший проект громадського простору – «Червоний килим» (шв. Rosens rösa matta) – полягав у переоблаштуванні паркування у простір, «дружній для дівчат». Планувальники звернулися до питання гендеру у громадському просторі району, намагаючись громадський простір, який традиційно вважається простором для чоловіків на відміну від приватного, зробити місцем, у якому б також комфортно почувалися дівчата й жінки. Для цього було сформовано робочу групу, до якої ввійшли дівчата, які мешкають у Русенгорді. Упродовж літа вони брали участь у проектуванні й реалізації проекту. І хоча згідно зі статистикою, відсотковий склад щодо гендеру у просторі таки змінився, оповідачі позиціювали простір як місце для зустрічей, називаючи його «Törnrosen» – за назвою району, у якій він розташований, і не згадували про те, хто його обладнав і з якою метою.

У Русенгорді розташовано 3 школи, де навчаються діти віком від 6 до 11 років. Після випуску вони продовжують навчання у школах в інших районах міста, оскільки старшу школу в Русенгорді, призначену для дітей віком від 11 до 16 років, закрили через неуспішність. Території шкіл є своєрідними соціальними осередками, де у вільний час збираються не лише учні, а й молодь загалом.

Отже, в останні 10-15 років відбулися суттєві перетворення як фізичного, так і

соціального простору району. Більшість оповідачів наголосила на тому, що нова інфраструктура, проекти оновлення громадських просторів та соціальні проекти, спрямовані передусім на роботу з молоддю, позитивно вплинули на спільноту району: люди почали більше спілкуватися, знизився рівень злочинності, і частково - безробіття. Вони також зазначили, що Русенгорд починає здобувати кращу репутацію.

(4) Спільні відкриті простори Русенгорду. Прибудинковий простір сусідств як просторово, так і функційно є органічним продовженням помешкань. Межа між внутрішнім та зовнішнім, приватним та публічним є м'якою: квартири на першому поверсі часто мають безпосередні виходи на прибудинкову ділянку або експлуатовану терасу. Крім того, дворовий простір наповнений різноманітними малими архітектурними формами, які його активізують: простори для зберігання, велопаркування (відкрите та закрите), приміщення для сортування сміття, лавки та столи, альтанки, ліхтарі, спортивне обладнання, дитячі майданчики тощо.

У житлових дворах рідко немає людей у теплу пору року, вони є простором для проведення вільного часу, сімейного дозвілля і спілкування з сусідами. Інформанти вважають їх передусім місцем для дітей, які перебувають під постійним наглядом сусідів, а також комфортними просторами для людей старшого віку. У холодний період року чимало активностей та взаємодія між мешканцями відбувається в напівприватних та приватних просторах житлових будинків та громадських закладах.

(5) Приватні простори. Поняття приватного й публічного просторів, а також межі між ними є специфічними для Русенгорду, для мультикультурного району з дуже високою щільністю населення та соціальною взаємодією між мешканцями.

Усі помешкання в багатородинних будинках у районі перебувають у власності муніципальних фірм. У Русенгорді переважають 3-4-кімнатні квартири, але в межах міських програм чимало з них було переплановано з розрахунку на багатодітні сім'ї та сім'ї, які складаються з кількох поколінь і налічують до 10 осіб. Проте у Русенгорді можна винайняти й 1-2-кімнатні квартири, які переважно локалізовані в так званій «Китайській стіні», частина якої сьогодні переобладнана під гуртожиток. Будь-які зміни у квартирах самими мешканцями мають бути узгодженими з

орендодавцями та відбуваються за кошт орендарів. Проте фірми також регулярно оновлюють квартири, що безпосередньо впливає на орендну плату.

Інтерв'юери по-різному оцінювали морфологію й житлові типології Русенгорду. Деякі надали б перевагу приватному будинку, але чимало з них не хотіли б покидати багатородинний будинок через можливість комунікації із сусідами та спільне використання комунальних просторів, як наприклад, житлове подвір'я.

4.5. Вторинна ідентичність Русенгорду

Навколо шведських районів МЖЗ пізнього модернізму сконструйовано образ, який безпосередньо впливає на щоденне життя мешканців. Цей образ у поєднанні з архітектурною та містобудівною специфікою житлових утворень є важливим чинником для характеру інтеграції житлового району у просторову та соціальну тканину міста. З огляду на це, належить розглянути також найпоширеніші репрезентації, які формують вторинну ідентичність Русенгорду.

Згідно з визначенням, сформульованим у Розділі 1, п. 1.3, вторинна ідентичність формується індивідом чи групою індивідів через вторинні джерела або/і за часткової взаємодії з середовищем. Так, вторинна група не перебуває в постійному безпосередньому зв'язку з архітектурним об'єктом. Говорячи про вторинну ідентичність Русенгорду, належить взяти до уваги загальний образ житлових територій, забудованих під час Програми мільйону, оскільки вони, як і їх мешканці, піддаються стигматизації, а узагальнення в наративах про них редукують різноманіття сприйняття. Продукування ідентичності пов'язане з окресленням фізичних меж, які як залучають, так і вилучають. У зв'язку з цим, як стверджують Дж. Джілліс (J. Gillis) та Ст. Хол (St. Hall), історії, обмежені територіально, є дуже селективними, а простір колективної пам'яті – суперечливим (Gillis, 1994; Hall, 1996). Відтак, визначення вторинної ідентичності є вкрай суб'єктивним, проте можна виокремити кілька складників образу Русенгорду.

Для позначення територій, забудованих у період «рекордних років», й особливо Програми мільйону, традиційно використовують слово «föroort» (шв. субурбія, передмістя), яке має стійкі негативні асоціації з матеріальним занепадом, бідністю, безробіттям, проблемами імміграції (Berggren, 2012). Аспекти, до яких зазвичай

апелюють критики, залишаються незмінними, проте, як зазначає К. Бергрєн (K. Berggren), кардинально змінюється їх трактування: ті самі житлові території називали занадто модерними й занадто застарілими, занадто «сірими» й занадто «зеленими», занадто «стерильними» й занадто брудними, їх одночасно критикували за велику щільність і за надмір відкритого простору, за надто сильний контроль або ж за його відсутність, за орієнтованість на споживання або ж за недостатньо розвинуту інфраструктуру громадського обслуговування (Berggren, 2012).

Важливим складником ідентичності житлових територій пізнього модернізму у Швеції є те, що Програму мільйону вважають політичним маніфестом соціал-демократів. Район Русенгорд при цьому часто трактують як кульмінаційний момент державної житлової програми. Новий політичний курс маніфестував модерністське середовище міста як початкову точку відліку майбутнього. Щоб у неї потрапити, вихідцям із «несучасного» житлового середовища було необхідно здійснити подорож у часі та крізь соціальну ієрархію. У цей час виникало чимало питань, які стосувалися (пере)визначення найбільш базових речей, як наприклад, «модерне суспільство», «демократія», «комфортне житлове середовище» (Ristilammi, 1994).

Русенгорд як один із проектів Програми мільйону, зважаючи на його масштаби та інноваційний підхід будівництва, у 1970-ті рр. був важливим свідченням не лише для громадян, які мешкали в Мальмо, а й усього регіону Сконе, що наміри уряду збудувати мільйон помешкань за 10 років є реальною перспективою. Будівництво сучасних житлових утворень мало допомогти міській адміністрації вирішити соціальні проблеми та забезпечити змогу контролювати орендну плату та не допускати ринкових спекуляцій (Vall, 2007).

Варто зауважити, що в Мальмо особливо активно впроваджували інновативні підходи до формування соціального сектору в к. 1960-1970-х рр.: багато з цих експериментів почали застосовувати й адміністрації інших шведських міст. Соціальну роботу було спрямовано на формування сусідства як цілісної самодостатньої одиниці. Основою для цього мала стати солідарність мешканців територіальної спільноти та ідентичність, сформована на основі належності до території сусідства. Однією з найбільш важливих у цій галузі була Програма інтеграції та активації адміністрацій дозвілля та соціальних сервісів SOFIA (шв. Socialfoervaltningens och

Fritidsfoervaltningens Integrations och Aktiveringsprogram), упроваджену на поч. 1970-х років, і яка мала за мету зміцнити відчуття спільноти в житлових районах. У Русенгорді ця програма зазнала чимало критики: її трактували не лише як потенціал для зміни території, але і як символ конфронтації старої та нової політичних традицій.

Школи були одними із ключових осередків соціального середовища Русенгорду. Нова архітектура споруд, радикальні методи навчання, а також велика кількість дітей емігрантів сприяли тому, що школи стали своєрідними символами «іншості» району. Вони здобули контраверсійну репутацію та часто ставали об'єктами політичних дебатів.

Хоча в перші декади після Стокгольмської виставки населення було прихильним до нового курсу уряду, та вже на поч. 1970-х рр. все більше шведів почали сприймати модернізм як невдалий національний проект. У Мальмо цьому сприяли індустріальна криза, зростання соціальної сегрегації, еміграція в інші міста та загальна радикалізація суспільства (Ristilammi, 1994). Русенгорд тоді утвердився як проблемна територія. Свідченням цього були 1 163 порожні квартири, які налічувалися в районі в 1973 р. (Juhlin et al., 1974). Формування такої ситуації підірвало довіру до житлової політики, яку провадили соціал-демократи: упродовж 1970-х рр. вони почали страждати від електоральних втрат як у Мальмо, так і в інших містах Швеції. Найнижчий рівень політичної участі спостерігали саме серед мешканців житлових територій, збудованих під час Програми мільйону. У 1985 р., програвши муніципальні вибори, соціал-демократи були відсторонені від влади після 66 років управління (Peterson T., Stigendal M., Fryklund B., 258).

Незадоволення житловим середовищем виникло майже одразу після реалізації. Опитування, проведене в 1974 р., показало, що значна частина мешканців не була задоволена умовами життя в Русенгорді і передусім називала містопланувальні та архітектурні недоліки: мешканцям не подобалося те, що заклади обслуговування сконцентровані в одній точці – Русенгорд-центрі, натомість у інших частинах району не було інфраструктури обслуговування; вулицю Адміралсгатан – транспортна артерія, яка з'єднує район з центром – називали просторовим бар'єром, який розділяє район на дві окремі частини; особливо критикували архітектурний простір,

a same – монотонність середовища й велику поверховість житлових будинків (Juhlin et al., 229; Vall, 2007, 71).

У критичних статтях часто наголошували, що архітектори та планувальники працювали без відповідного врахування потреб мешканців і координації з міською адміністрацією, та стверджували, що Русенгорд є невдалою спробою соціал-демократичного уряду контролювати економіку через житлову політику. Критика почала з'являтися фактично одразу після завершення будівництва перших будинків у районі. Спочатку вона стосувалася функційних недоліків, проте невдовзі у фокусі опинилися соціальні питання (Vall, 2007,71). За ними слідували гіперболізовані та доповнені міськими міфами статті в ЗМІ, у яких часто нестача аналітичного підходу компенсувалася емоційними висловлюваннями. Як зазначає дослідник Русенгорду, який походить із цього району, професор етнології П.-М. Рістіламмі, існують суттєві відмінності між репрезентаціями району та досвідами його безпосередніх користувачів: «Розбіжність між позначенням та позначуваним породило фрустрацію. Коли вона матеріалізувалася в газетах, дослідницьких звітах чи усних наративах людей у Мальмо, історії про Русенгорд стали чимось, що втратило контакт з реальністю. Проте це не означає, що ці наративи втратили значення для людей, які живуть у Русенгорді. Невідповідність між реальністю та наративами створила можливість для існування поетики про Русенгорд» (Ristilammi, 1994).

Незважаючи на те, що Русенгорд розташований у геометричному центрі Мальмо, ментально його трактують як передмістя. Поряд із географічним символізмом, цей район часто протиставляють іншим територіям міста та їх образам: Лімнхамну (Limhamn) як найбільш «шведському» та благополучному району; Вастра-Хамену (Västra hamnen) як найбільш інноваційному району; центру міста як території, насиченої культурними активностями; мультикультурному Мьоллевагену (Möllevången) як туристичному магніту. Отже, репрезентація району будується на основі протиставлення не лише його фізичних чи функційних особливостей, але й соціальної «іншості», яка постійно репродукується в загальному наративі.

П.-М. Рістіламмі стверджує, що сформувався певний наратив, у якому подібні райони окреслено за допомогою «іншостей». Згаданий дослідник виокремлює три історичні етапи їхньої трансформацій: (1) стати «іншим» означає стати сучасним

(англ. modern) завдяки соціальній зміні через географічний рух; минуле на цьому етапі репрезентується як темне та гнітюче, а майбутнє – світлим; позитивна ідентичність людини може сформуватися лише завдяки зміні матеріального середовища; (2) «іншість», яка на цьому етапі ще трактується позитивно, можна досягнути завдяки роботі суспільства; ідентичність містян починає набувати географічної прив'язки, що в майбутньому матиме негативний наслідок; (3) важливим аспектом стає етнічна «іншість» як антитеза до «шведськості»: модернізм як шведський національний проект перетворюється на символ етнічної «іншості» (Ristilammi, 1994).

Відповідно до футуристичної утопії, житлові райони Програми мільйону мали б стати домом для мультикультурного суспільства майбутнього. На сьогодні Русенгорд є територією, де проживає понад 70 національностей; із приблизно 14 000 мешканців 80% становлять люди іноземного походження. Проте в умовах, що склалися, цей факт інтерпретують як позитивно (простір для взаємодії «етнічної «іншості» та шведської нормальності»), так і негативно (як причину виникнення сегрегації та численних соціальних проблем) (Ristilammi, 1994). У контексті негативних інтерпретацій житлові райони, подібні на Русенгорд, часто трактують як «джунглі великого міста», а характер комунікації з «indigenous people» починають мати дещо колоніальний характер (Ristilammi, 1998).

Можна припустити, що вплив вторинної ідентичності на первинну у випадку Русенгорду є значним, оскільки образ відокремленої закритої території для самоідентифікації почали використовувати й самі мешканці. Зокрема, в автобіографічній книзі футболіст З. Ібрагімович декларує «іншість» Русенгорду, а оповідачі, мешканці району, часто на неї посилались під час інтерв'ю. Проте стверджувати, що саме це є їхнім особистим досвідом, а не частиною загального нарративу, який вони використовують є вкрай складно. Зокрема, П.-М. Рістіламмі досліджує те, як сконструйована ідентичність району впливає на молодь, оскільки одним із ключових складників образу Русенгорду – є його сприйняття як території «вічної молодості» разом із притаманними їй атрибутами: енергійність, незрілість, неконтрольованість тощо. П.-М. Рістіламмі стверджує, що міська молодь опинилася в пастці таких репрезентацій. Підлітки, більшість із яких походить із сімей біженців, намагаються виразити свої ідентичності за допомогою образів із популярної

культури. Зокрема, багато молодих людей називають себе кікерами (англ. kikers), спираючись на афро-американську молодіжну субкультуру (Ristilammi, 1998, 40). Особливостями цієї субкультури є зв'язок із територією, та навіть її фетишизація, а також – фізична сила. На противагу їм він виокремлює іншу субкультуру, поширену у Швеції в 1990-х рр. – скейтери, яка репрезентована більшою мірою шведською молоддю середнього класу. Ця субкультура сконцентрована на швидкості та русі, а ареною для неї є урбаністичне середовище без прив'язки до конкретної території. Такі відмінні значення територіальності для цих молодіжних субкультур відображають сегрегованість, а належність – до однієї з груп – нав'язує певні поведінкові патерни (Ristilammi, 1998).

Приклад Русенгорду ілюструє твердження про те, що постіндустріальне суспільство артикульоване не через політичний центр, а через периферію, якій притаманні чіткі кордони і яка часто має глобальний характер. Русенгорд став символічним простором не тільки для Мальмо, але й світу, перетворившись на своєрідну глобальну периферію, символ якої чимало журналістів та дослідників трактують як арену політичної боротьби і стають співтворцями вторинної ідентичності району, які так чи інакше співвідносяться із стандартним нарративом неблагополучного району (погоджуючись чи спростовуючи його).

Зокрема, сюжет американського інформаційного каналу Fox News Channel починається із твердження, що Швеція страждає від мультикультуралізму. Сюжет побудовано на апріорному твердженні, що емігранти не можуть бути інтегрованими в суспільство та створюють загрозу. Такі тези ілюструють кадрами з Русенгорду із громадським неспокоєм. Варто зауважити, що мешканці району в цьому сюжеті залишаються лише пасивними об'єктами. Коментар, що опонує головному нарративу сюжету, належить меру міста І. Ріпалу (I. Reeralu), який стверджує, що замість того, щоб обмежувати еміграцію, як пропонують соціал-демократи, треба докладати більше зусиль, щоб інтегрувати новоприбулих молодих людей, які часто потрапляють у Мальмо із зон бойових дій.

Проте існують і сюжети, у яких чути голос мешканців. Зокрема, у сюжеті програми «Po prostu» польського новинного ресурсу tvp.info погляди на Русенгорд окреслено переважно мешканцями району, думки яких часто різняться, хоч сюжет і

починається зі стандартного твердження про те, що Русенгорд «є одним з найбільш небезпечних районів у всій країні» (Sekielski, 2015). Репортер зазначає, що мешканці Русенгорду переважно уникають камер, оскільки не хочуть, щоб їх асоціювали з територією, яка має настільки погану репутацію. Русенгорд є пунктом призначення для багатьох знімальних груп, які приходять сюди за сенсацією, проте, не знайшовши, відтворюють стандартний наратив. Багато з оповідачів у сюжеті наголошують на тому, що ЗМІ, які часто викривлюють ситуацію, створили негативний образ району: «(...) медіа зазвичай наголошують на випадках, які трапляються саме тут. Ми – чужинці, і це впливає на ідентичність району. Люди з інших районів не мають сміливості приходити сюди». Проте серед висловлених думок були також і критичні оцінки самих себе. Мешканка стверджує, що «молодь у Русенгорді займається не тим, чим належить – не ходять до школи, не вчать, їх тягне до криміналу, просто йдуть до низів... Підпали, наркотики...». Серед головних викликів вона називає обмеженість можливостей на майбутнє та безробіття. Проте один із опитуваних стверджує, що важко знайти роботу, коли ти мешкаєш у Русенгорді, оскільки це впливає на рішення роботодавця. У цьому сюжеті також говорили про футболіста З. Ібрагімовича, який проживав у цьому районі і є символом для багатьох молодих людей, які хочуть бути подібними на нього: «Людам подобається, що він залишився собою – кимось, хто походить із Русенгорду, мігрантського району» (Sekielski, 2015).

Русенгорд постійно стає політичною ареною. Зокрема, після промови Д. Трампа, у якій він згадав проблему з еміграцією у Швеції та терористичну атаку, якої в дійсності не було (Topping, 2017), Русенгорд став темою сюжету журналістів BBC, який, проте, відрізнявся виваженим наративом, і в якому були враховані полярні думки. Натомість чимало інших журналістів під час опису Русенгорду часто використовують такі ярлики, як «територія соціального ризику», «паралельна структура в суспільстві», «територія, на якій пропагують жорстокість та релігійний екстремізм», «проблемна територія», «Гарлем Мальмо», «no go zone» та ін. Як зазначає П.-М. Рістіламмі, мешканці Русенгорду, як і інших подібних територій, змушені захищати своє місце проживання та свою ідентичність перед людьми, які живуть на інших територіях, однак ідентичність є чимось, що ув'язнює або зобов'язує та обмежує можливості повноцінно інтегруватися та розвиватися.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

1. У ХХ ст. модернізм став архітектурним методом, який зрезонував із загальнонаціональною ідеєю Швеції як інновативної країни. Початкового імпульсу для розвитку модернізму та принципів проектування й будівництва житла надали архітектори під час Стокгольмської виставки в 1930 р. та появою архітектурного маніфесту «Асцептера» в 1931 р. Відтоді архітектурний та політичний процеси були взаємодоповнюваними. Житлові райони, збудовані в «рекордні роки» (1961-1975 рр.) та, зокрема, у межах Програми мільйону (1965-1974 рр.), були частиною політичної програми соціал-демократичної партії і дотепер зберігають політичні конотації. Незважаючи на те, що модерністський проект Швеції сприймають як незавершений або і як такий, що не відбувся, інновативність залишилася ключовою ідеєю в архітектурному та містопланувальному дискурсах країни.

2. Основою для проектування житлових територій у сер. ХХ ст. стали ідеї «соціальної інженерії»: завдяки певним просторовим принципам, житлове середовище мало сприяти створенню нової демократичної й багатонаціональної спільноти. Із розчаруванням у дієвості цього підходу в 1960-1970-х рр. проектування відбувалося на основі принципів економічної та просторової ефективності. Однак житлові території не набули значної гомогенності через залучення до розвитку масштабних територій кількох будівельних компаній.

3. Як приклад реалізації Програми мільйону для дослідження обрано житловий район Русенгорд у Мальмо, який є однією з наймасштабніших територій цього періоду у Швеції, де проживає 24 тис. мешканців. Житлова територія є просторово сегрегованою у структурі міста як через характер її меж (просторові бар'єри), так і «іншість» містопланувальної морфології. Забудовою Русенгорду займалося три муніципальні компанії, тому житлу властива типологічна варіативність, виокремлення сусідств у межах району. Характерними містопланувальними елементами є модерністська магістральна вулиця, яка розділяє район на дві частини, а також громадський центр, який у вигляді суперструктури розташований над магістраллю.

4. Первинна ідентичність району формується на основі численних ідентичностей його користувачів, тому вона є гетерогенною та змінною в часі, а крім

того – суттєво взаємопов’язаною із вторинною. Інформанти трактують середовище Русенгорду як активне, мультикультурне, відкрите. Зважаючи на масштаби Русенгорду, у його межах формуються окремі спільноти, які визначаються переважно просторовими межами. Із розповідей оповідачів можна вибудувати повторювані патерни поведінки, які залежать від віку, гендеру, соціального статусу тощо. Межі громадського та приватного простору в Русенгорді є змінними і залежать від різних чинників: як соціальних, так і просторових. Важливим аспектом є питання доступності й безпеки: у просторі району є різні типи символічних і фізичних бар’єрів.

5. Основою вторинної ідентичності Русенгорду є загальна ідентичність житлових територій Програми мільйону, що ґрунтується на кількох сконструйованих соціальних і просторових «іншостях». Проте, зважаючи на масштаб району, образ Русенгорду експлуатують як символічний троп у кардинально відмінних випадках журналісти та дослідники багатьох країн. Цей житловий район часто фігурує у громадських медіа, при цьому чимало журналістів стигматизують його як проблемну територію міста або ж і як символічну «околицю Швеції», яка візуалізує виклики шведського суспільства.

6. Проекти модернізації та ревіталізації, які відбувалися в останні роки в Русенгорді, можна умовно розділити на кілька груп: житловий фонд; відкриті простори; функційна тканина району; транспортна інфраструктура; візійні комплексні концепції трансформації району; соціально-спрямовані інноваційні проекти. Тимчасом як житловий фонд Русенгорду трансформується за досить типовими для територій Програми мільйону стратегіями, що насамперед мають за мету зміну архітектурної своєрідності, то проекти модернізації чи реконструкції громадського простору та більш масштабні проекти комплексного перетворення – зміну первинної та вторинної ідентичностей. У більшості проектів використано категорію «ідентичності» як ключову, враховуючи категорії культурних та соціальних особливостей.

7. У випадку Русенгорду вторинна ідентичність є більш стійкою, аніж процеси, які її сформували. Натомість первинна ідентичність є більш трансформативною й має позитивний вектор розвитку.

РОЗДІЛ 5

ЗНАЧЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЖИТЛОВИХ РАЙОНІВ

5.1. Порівняння впливу контекстуальних особливостей на розвиток Сихова й Русенгорду

Як вже було зазначено раніше, першочерговою метою будівництва масового житла у повоєнний період було вирішення житлової кризи найбільш швидким й економічним способом. Відтоді «житло», що проектується на основі кількісних соціо-економічних показників, дистанціюється від «архітектури», яка залишається частиною культурного виміру (Maak, 2015, p. 19). Проте, зважаючи на те, що архітектура та містопланування у ХХ ст. були невід'ємною частиною політичного дискурсу в усіх європейських країнах, вони також були своєрідною репрезентацією влади.

Модернізм є вкрай важливим як для Швеції, країни спрямованої на інновації, де він деякий час трактувався як національний «стиль», так і для країн колишнього Радянського Союзу, у яких житлові ландшафти набували найбільших масштабів у Європі й мали ідеологічне значення. Проте взаємозалежності між політичним й архітектурним процесами відрізнялися в різних контекстах, а імпульси до впровадження модерністських принципів в Швеції й Радянському Союзі мали різний характер.

У сучасних межах України перша хвиля модернізму представлена у вигляді регіональних функціоналізмів на заході України, а також – конструктивізму на території, яка на п. ХХ ст. була частиною Радянського Союзу. Однак першу і другу хвилю модернізму в Радянському Союзі розділяв період сталінізму. Відтак, зміни архітектурних підходів спричиняли травматичні політичні зміни, а житлові будинки радянського періоду асоціювалися передусім із політичними лідерами - «сталінки», «хрущовки», «брежневки». Архітектурний і містобудівний процеси були сформовані низкою політичних рішень та нормативних документів. Початком історії масового будівництва в Радянському Союзі можна вважати 1954 р., коли Н. Хрущов виголосив свою відому промову на Всесоюзній нараді будівельників, яку

архітектурні критики називають головним архітектурним маніфестом ХХ ст. і в той же час «похоронною промовою» архітектури.

Натомість у Швеції функціоналізм утвердився з ініціативи архітекторів і містопланувальників під час Стокгольмської виставки 1930 р та з публікацією архітектурного маніфесту «Асцептера» у 1931 р. Проте втілити модерністські принципи стало можливим із політичною волею Соціал-демократичної партії Швеції, однією з ключових ідей якої було створення «дому для народу» (шв. Folkhemmet), який, з одного боку, реферував до країни як дому, а з іншого - відображав намір забезпечити доступним житлом усіх громадян. Як зазначено в експозиції Стокгольмського музею, відтоді архітектори та політики у Швеції стали двома силами, які по чергово підштовхували одні одних до втілення цінностей: політики, створювали умови для архітектури, а архітектура стала вираженням влади (Stockholm: Arkitekturmuseet, 1980).

На початку в обох країнах модерністські житлові райони також мали стати середовищем для виникнення нових суспільств. Застосування принципів соціальної інженерії були характерною рисою для формування житлових територій «рекордних років» у Швеції; подібно в Радянському Союзі закладали щоденний сценарій життя, було ідеологічне перевиховання широких мас та виховання нової радянської людини. Зважаючи на відмінності політичні курсів, схожі архітектурні принципи використовувалися для того, щоб сформувати нові суспільства, однак із різними цінностями. Типова квартира в радянському районі масової житлової трактувалася як символ гомогенного суспільства з однаковими потребами, натомість окрема квартира у шведському районі Програми мільйону була можливістю окремого громадянина мати свій індивідуальний простір. Крім того, передбачалося, що суспільство, яке мешкатиме у нових шведських районах, буде багатонаціональним.

І хоча соціальна інженерія зберегла негативні конотації з тоталітарними режимами, прагненням створення суспільства згори й модерністськими утопічними проектами, які не вдалися, у межах цієї науки існують й інші підходи до створення міського середовища, які є максимально децентралізовані та чутливі до контексту, і з активним залученням користувачів до процесу (Ernst, 2008). Власне, такі трансфо-

рмації соціальної інженерії є характерними для Швеції, де планувальники й архітектори намагаються розробити інструменти для демократизації планування і проектування шляхом залучення якомога більшої кількості відповідальних сторін і врахування потреб якомога більшої кількості користувачів. Відтак, міське середовище не має порушувати прав людини на доступність, вільне пересування чи спричиняти будь-які форми дискримінації. У цьому контексті право на житло є одним із базових прав, і щоб його забезпечити приблизно третину загального фонду житла складають муніципальні багатоквартирні будинки – громадське житло під винайм. Володіючи частиною житлового фонду, муніципалітет має можливість нормалізувати соціальні процеси в місті, а також впливати на житлову політику загалом, шляхом підтримання рівня цін чи встановлення рівня якості.

В архітектурній та містобудівній теорії та практиці Радянського Союзу ще в середині 1980-х рр. довелося відмовитися від головного «виховного» аспекту нових житлових середовищ, які мали створювати щоденні сценарії життя користувачів. Уже тоді було зроблено спробу знайти рішення ідучи «від протилежного»: створювати середовище для життя, керуючись реальними потребами мешканців, проте, зважаючи на економічну та ідеологічну кризу, яка виникла в Радянському Союзі, більшість експериментальних проектів залишилась не втіленою.

Можна стверджувати, що глобальний процес трансформації, який почався після падіння Берлінського муру в колись комуністичних країнах, який веде від соціалістичного суспільства до капіталістично-демократичного, триває й дотепер, виявляючись у всіх сферах життя. Зважаючи на чільне місце галузі будівництва та втілення в ній влади Радянського Союзу та добробуту громадян, трансформації районів масової забудови стали своєрідними маніфестами внутрішніх процесів та змін у пострадянських країнах. Як зазначає філософ Б. Буден, наздоганяючи Захід, який є «втіленням бажаної форми демократії та капіталізму, Схід перетворився на New Europe - на капіталізм, більш капіталістичний, ніж його західний оригінал». На думку дослідника, східний капіталізм «набагато безжальніше емансипувався від соціаль(істич)них обмежень і перешкод, але передусім – від інституалізованих у державі загального блага форм соціальної солідарності» (Буден, 2013).

Прояви капіталізму у щойно децентралізованих пострадянських містах набували нових форм, які добре прочитуються у структурі мікрорайону у вигляді реклами, вивісок, малих архітектурних форм. Те, що було запрограмовано і мало добре працювати у старій системі, сьогодні стало анонімним простором «без координат». На сьогодні приватизація житла в Україні сягнула 96%, а розвиток житлового фонду формується вимогами ринку й економічними інтересами забудовників. Відсутність муніципального чи державного житла суттєво позбавляє змоги впливати на розвиток житлового ринку й соціальних програм. Нова капіталістична архітектура – «архітектура квадратних метрів» – так само, як і архітектура в умовах планової економіки, базується на кількісних показниках, і не отримала якісно нової форми. Трансформації міст у країнах, що колись належали до Радянського Союзу, відбуваються досить хаотично, без розроблення довгострокових стратегій, а в окремих випадках виникають низові ініціативи для вирішення окремих локальних проблем.

Разом із тим, на противагу Західній чи Північній Європі, райони масової житлової забудови в більшості пострадянських країн досі прагматично сприймаються як задовільне житло, зважаючи на ряд економічних факторів, а також - якість нового житлового фонду. Крім того, на розвиток районів масової житлової забудови суттєво вплинула соціальна композиція міст у Європі. Зважаючи на відносно однорідну структуру населення й відносно однорідний житловий фонд, в українських містах не виникає просторової сегрегації соціально слабких категорій населення.

Натомість для районів, збудованих під час Програми мільйону у Швеції, інтеграція людей, які мають різні культурні досвіди є одночасно викликом і великим потенціалом. Соціальна структура шведських міст є значно більш різноманітною, де значною і вразливою групою є біженці та економічні емігранти, а субсидоване державою житло є своєрідним магнітом для них.

В умовах відсутності галузевих досліджень, адміністрація Львова констатує відсутність просторової сегрегації у Львові, проте можна припустити, що у зв'язку з розвитком окремих галузей, як наприклад, туризм та ІТ, а також активного спорудження нових житлових будинків і комплексів, така тенденція існує.

Соціальний вимір територій, забудованих під час Програми мільйону, у Швеції є дуже добре вивчений і задокументований, як було зазначено в першому розділі. Натомість глибинних досліджень районів масової житлової забудови в Україні не проводилося, немає сучасної статистики, а радянська – потребує додаткового аналізу, оскільки вона була інструментом пропаганди. Більше того, дослідження повоєнних районів масової житлової забудови часто є упередженими, а терміни постсоціалістичний чи пострадянський містять низку супровідних стереотипних характеристик, окрім того, для їх дослідження часто застосовують західні методики, які не чутливі до центральносхідноєвропейського контексту (Wiest 2012). Отже, необхідно проводити прикладні дослідження територій і пошук їхніх унікальних особливостей.

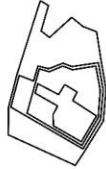
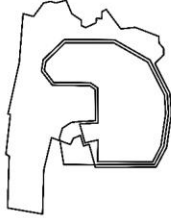
5.2. Взаємозалежність архітектурної ідентичності і структурних елементів простору районів Сихова й Русенгорду

Для проведення порівняння контекстуальних особливостей і трансформацій досліджуваних районів у цьому підрозділі було реінтегровано результати прикладних досліджень, описаних у третьому та четвертому розділах. Незважаючи на монолітність модерністського наративу, порівняння Сихова й Русенгорду показують чимало відмінностей на рівні містопланувальних морфологій, їх трансформацій, функціонування і формування ідентичностей. Поряд із цим, можна прослідкувати і деякі схожості, зокрема у взаємозалежності просторових властивостей районів та щоденних практик мешканців.

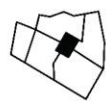
На основі аналізу архітектурної своєрідності було виокремлено кілька структурних елементів простору різних масштабів, які дають змогу описати базові морфологічні властивості обох житлових районів та скорелювати їх із первинною та вторинною ідентичностями: розташування у структурі міста, межі району, морфологія району, головна вулиця, головний громадський простір, житловий будинок, квартира, житловий двір (рис. 5.1.).

Розташування районів у структурі міста

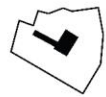
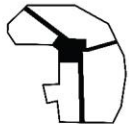
Межі районів

Морфології районів

Головні вулиці районів

Головні громадські простори районів

Громадські і напівгромадські простори районів

Житлові будинки районів

Структурні елементи простору районів Сихова й Русенґорду

Рис. 5.1

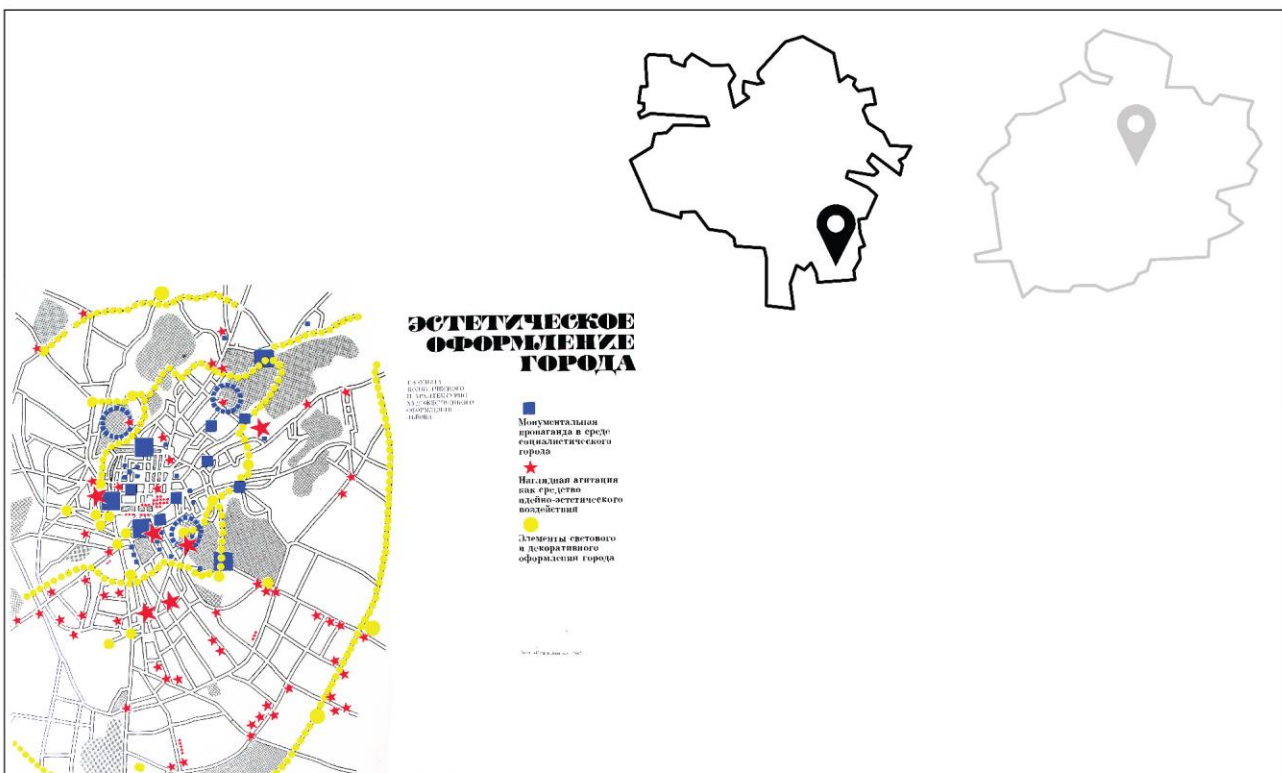

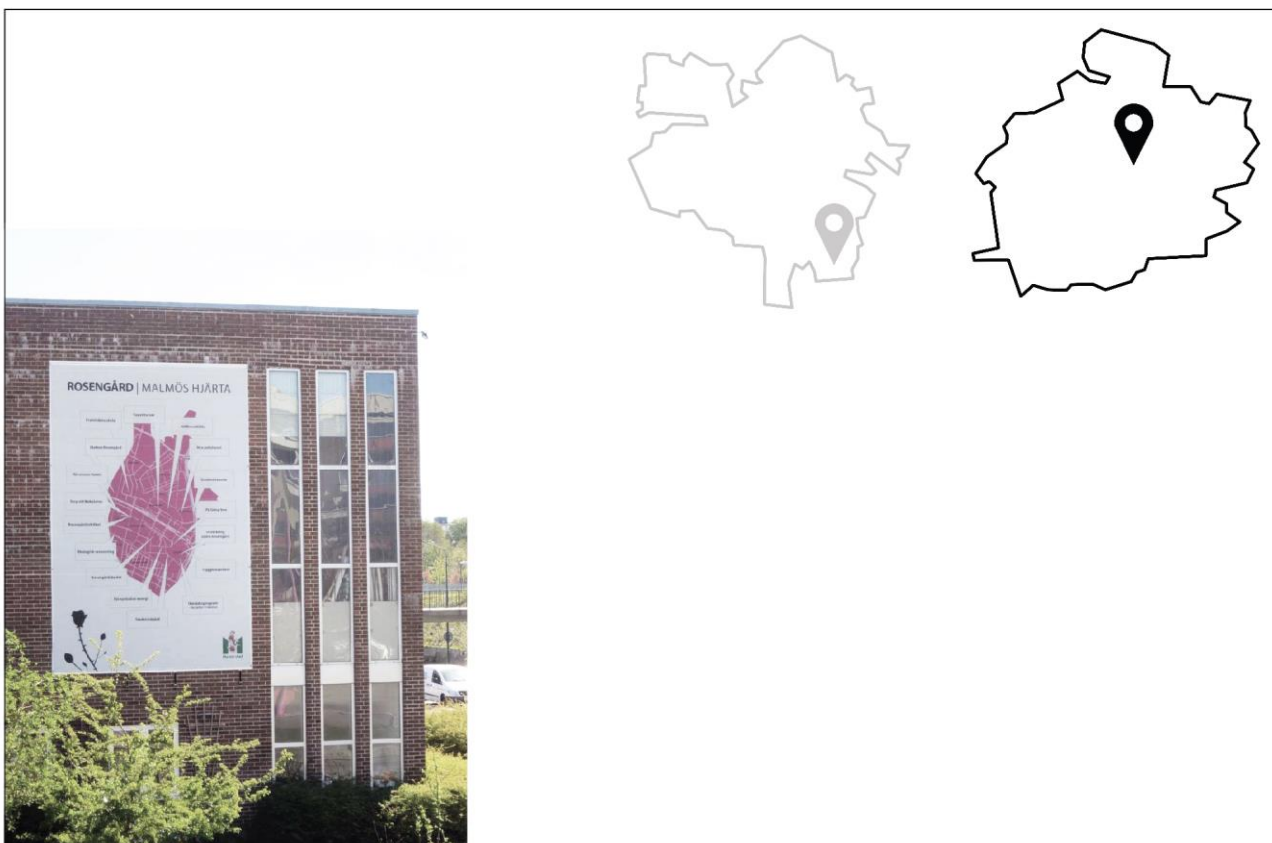
Схема эстетичного оформлення міста, 1982 р.
 Джерело: Скрипченко, Ю.Н. et al. 1982. Эстетическое оформление города. Киев: Будівельник.

Південна частина району Сихів. Джерело: <http://lviv.ridne.net>

Розташування району Сихів у структурі міста.

Рис. 5.2

Муниципальна брендингова стратегія:
 Русенґорд - «серце Мальмо» (шв.
 Malmö's hjärta). Фото автора.

Район Русенґорд у структурі міста. Джерело: www.fastighetsvarlden.se, Nordier.

Розташування району Русенґорду у структурі міста.

Рис. 5.3

Типи меж у Сихові:

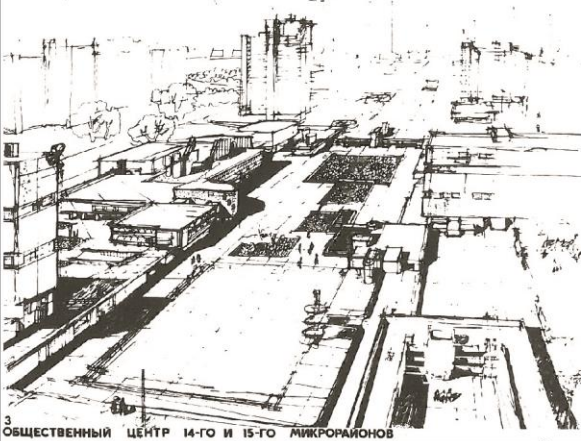
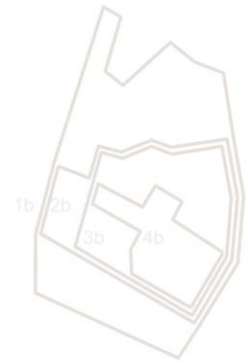
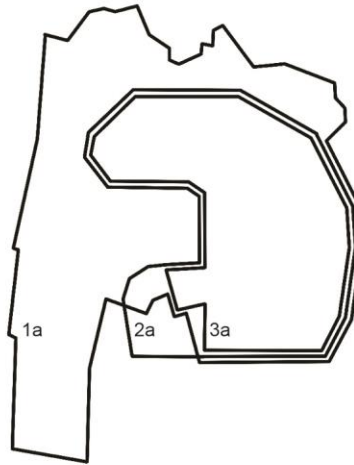
1а - межі адміністративного Сихівського району,

2а - початкові межі радянського комплексного проекту району Сихова,

3а - реалізована частина комплексного проекту району,

*4а - змінні ментальні межі території, яку частина користувачів трактує як Сихів, яка містить також деякі громадські та природні об'єкти, частково - прилеглі села.

*5а - різноманітні варіації частин району, що відповідають індивідуальним досвідам мешканців.

2а - перспектива нереалізованого громадського центру радянського комплексного проекту Сихова. Джерело: з архіву А. Петрової.

3а - мікрорайон М18. Фото автора.

1а - території Південного промислового кільця, які є частиною адміністративного Сихівського району. Фото: Олександр Шутюк.

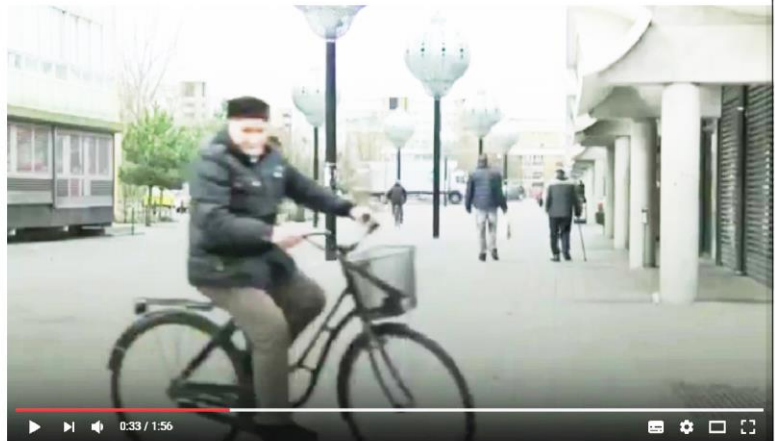
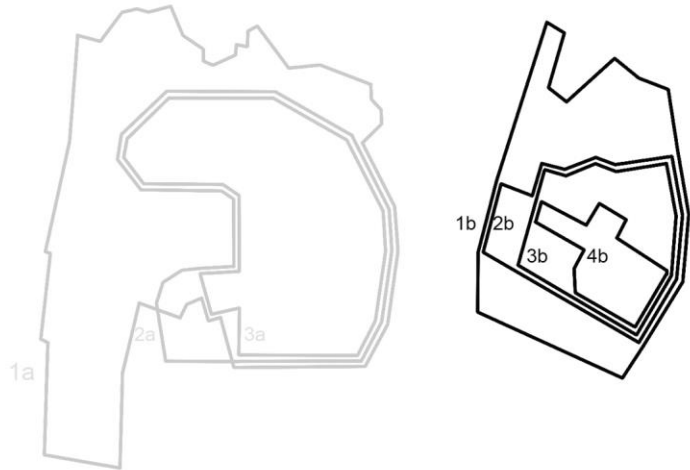
Межі Сихова

Рис. 5.4

Типи меж у Русенґорді:

- 1b - межі адміністративного району Русенґорд,
- 2b - межі району, сформованого під час «рекордних років»,
- 3b - межі району, сформовані під час Програми Мільйону
- 4b - медійні межі району,

*5b - різноманітні варіації частин району, що відповідають індивідуальним досвідам мешканців.

BBC goes to Rosengard in Malmo Sweden, claims there is no problems at all

3b - Русенґорд під час будівництва територій Програми Мільйону. Джерело: архів <http://bilderisyd.se/>

4b - медійні межі Русенґорду містять головні громадські простори та сусідство Герґорден. Джерело: з відео BBC goes to Rosengard, 2017, www.youtube.com/watch?v=WkPMaUMFabA

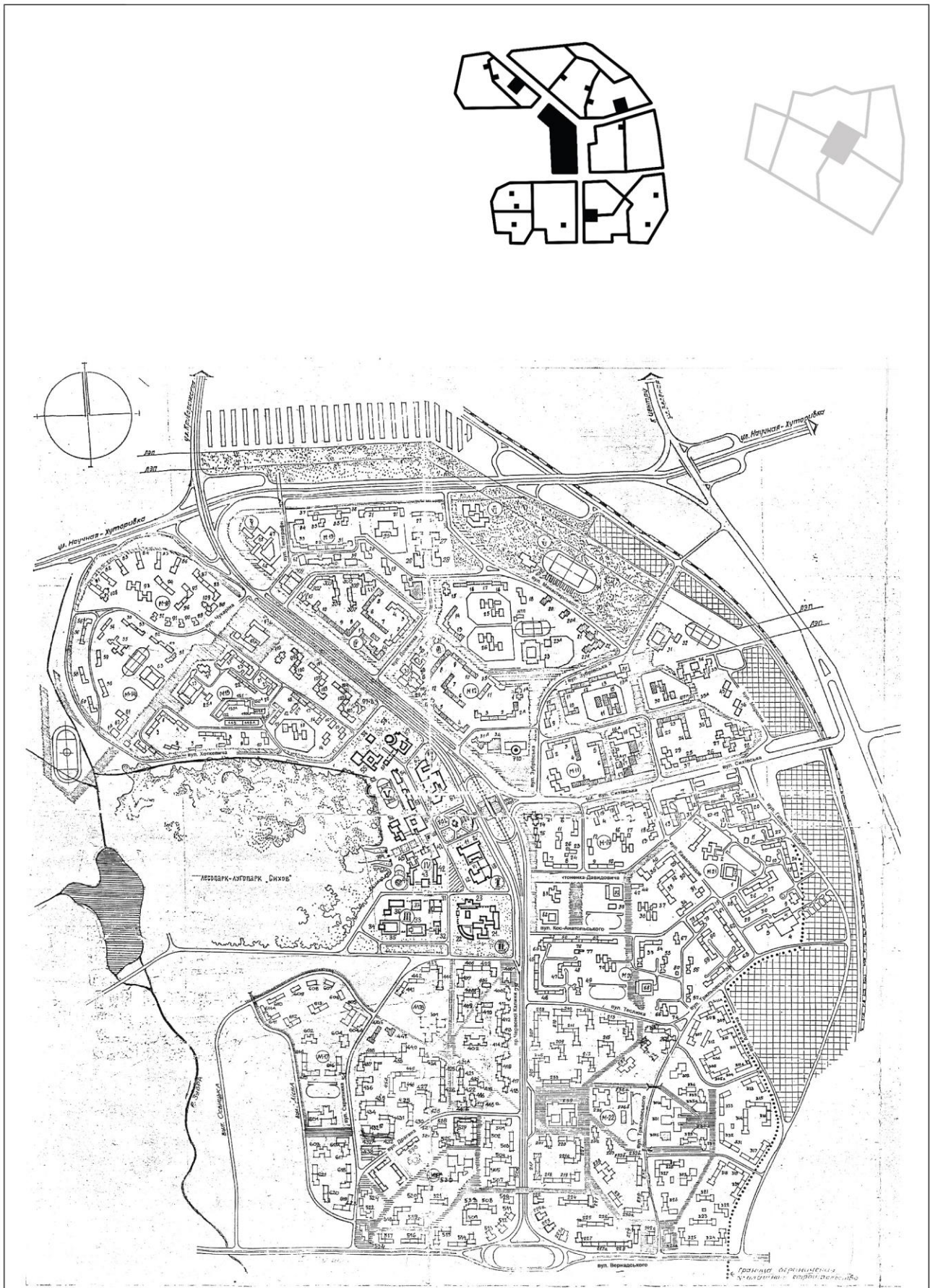
2b - сусідство Тернрусен, збудоване на початку «рекордних років». Фото автора.

1b - в межі адміністративного району Русенґорд також входить сусідство з малоповерховою забудовою, яка була частиною села Русенґорд. Фото автора.

Межі Русенґорду

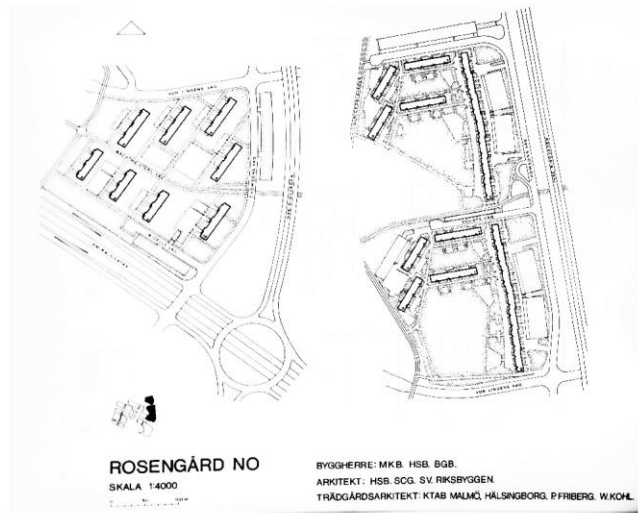
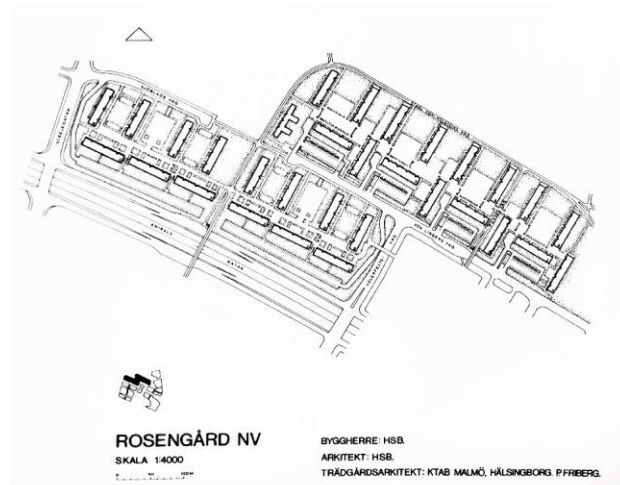
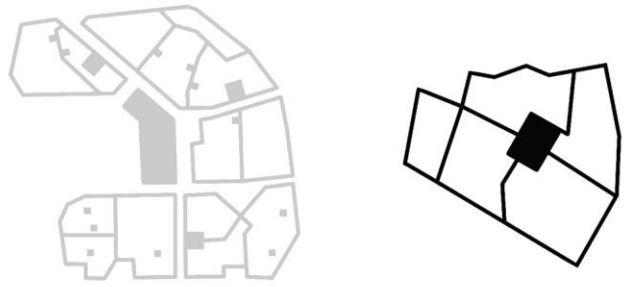
Рис. 5.5

Планувальна структура Сихова на основі принципу мікрорайонування. Джерело: архів Містопроєкт.

Початкова морфологія планованого району Сихів.

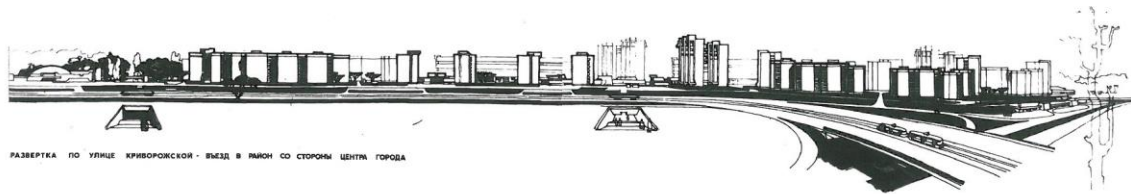
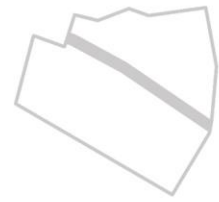
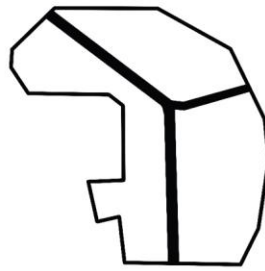
Рис. 5.6

Планувальна структура Русенґорду на основі проектування окремих сусідств.
Джерело: Тукессон, Т. (ed.). 2002. Bostadsmiljöer i Malmö. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

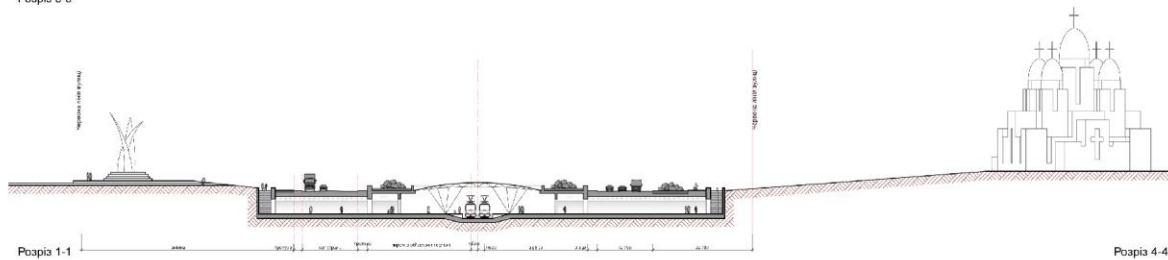
Початкова морфологія району Русенґорд.

Рис. 5.7

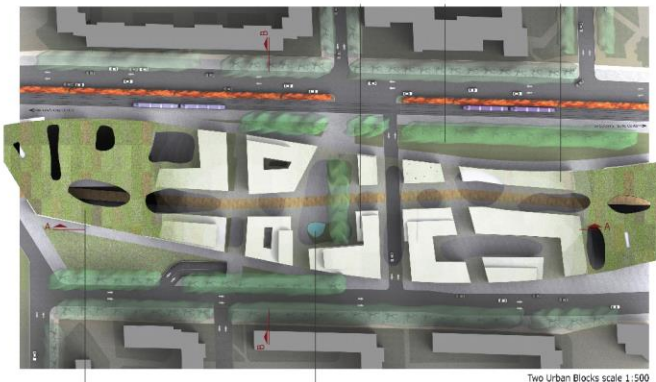

Перспектива головної транспортної артерії Сихова. 1970 рр.
Джерело: архів А. Петрової.

Розріз 3-3

Секція проспекту Червоної Калини. Джерело: Проект детального планування центру Сихова в м. Львові. 2008. ТзОВ «Укрконсалтгруп». Департамент планування та архітектури.

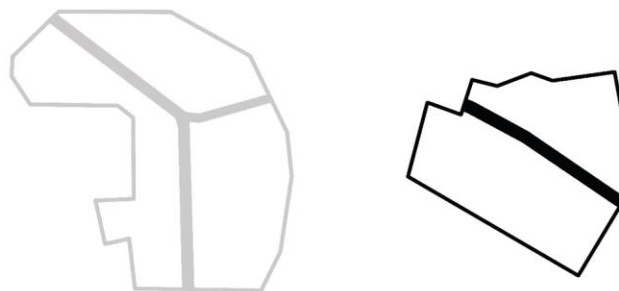
Концепція реконструкції пр. Червоної Калини, конкурсний проект. Джерело: Architectural and Urban Concept of a Public Centre of Sykhiv Residential District in Lviv. 2008. Description of the competition project. Domorinthos.

Проспект Червоної Калини, 2016.
Фото: uk.wikipedia.org/wiki/Трамвай_на_Сихів

Головна вулиця Сихова.

Рис. 5.8

Вулиця Адміралс Гатан у структурі Русенґорду, 1970 рр.
Джерело: архів <http://bilderisyd.se/>

Вулиця Адміралс Гатан, 2016. Фото автора.

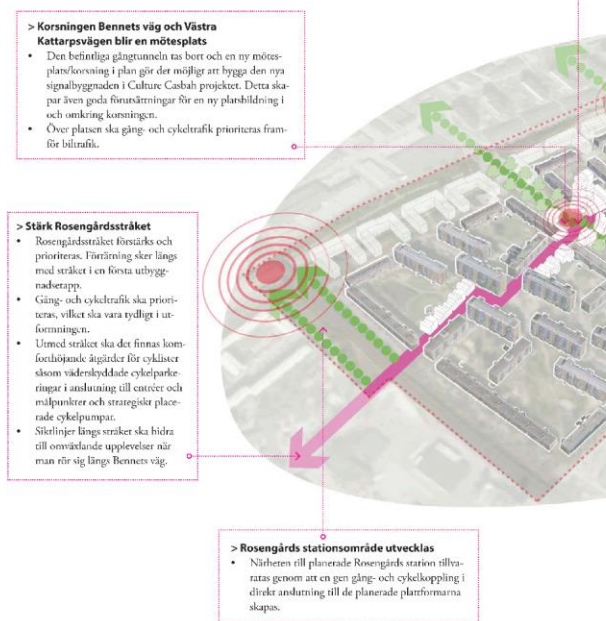
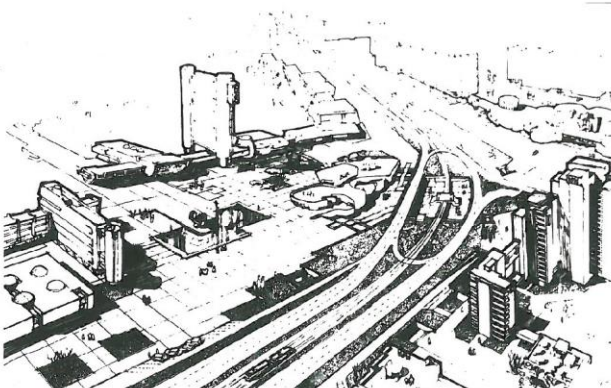
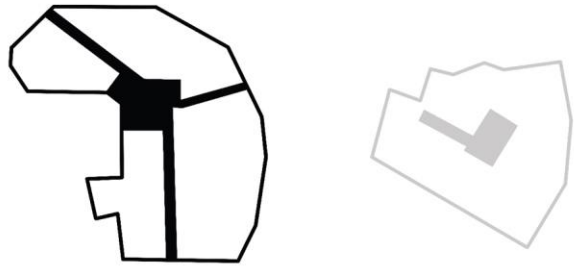

Схема запланованих трансформацій у Русенґорді, 2012 р. Джерело: Rosengård i förvandling, 12 investeringar för en hållbar stadsdel. Malmö stad, 2012.

Проект формування нової залізничної станції у межах реконструкції вулиці Адміралс Гатан.
Джерело: Planprogram för Törnrosen och del av Örtagården. Malmö stad, 2014.

Головна вулиця Русенґорду

Рис. 5.9

Перспектива нереалізованого громадського центру Сихова. 1970 рр. Джерело: архів А. Петрової.

Територія нереалізованого громадського центру Сихова, 1980 рр. Джерело: архів Містопроєкт.

Церква Різдва Пресвятої Богородиці, 2015. Фото автора.

Площа О. Довженка, 2015. Фото автора.

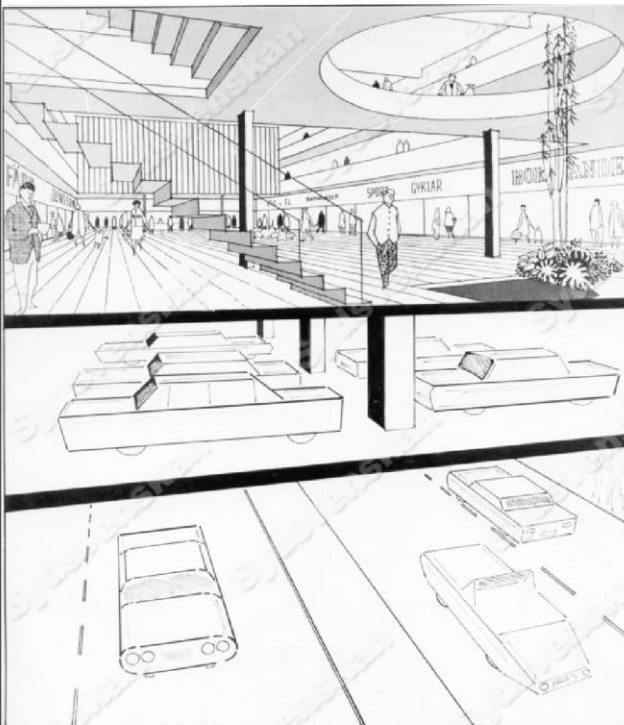
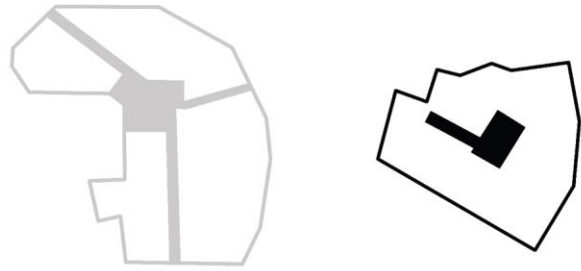
Монумент Небесній Сотні, 2014. Фото: varianty.lviv.ua

Екосвято на пл. Довженка, 2017. Фото: Краций Сихів.

Головний громадський простір Сихова

Рис. 5.10

Перспективне січення простору Русенґорд-центру, 1967 р. Джерело: архів <http://bilderisyd.se/>

Внутрішній простір Русенґорд-центру. 1970 рр. Джерело: архів <http://bilderisyd.se/>

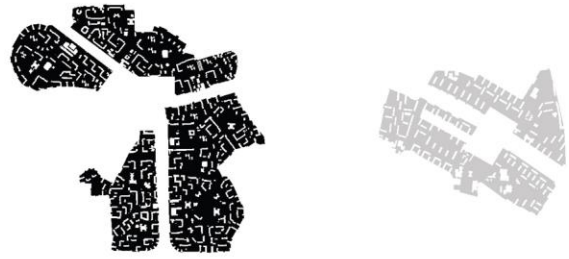
Площа перед Русенґорд-центром. 2016. Фото автора.

Площа перед Русенґорд-центром. Фестиваль весни. 2016. Фото автора.

Головний громадський простір Русенґорду

Рис. 5.11

Подвір'я у мікрорайоні М-18. 2017. Фото: Кацлер Кемпінський.

Громадські і напівгромадські простори Сихова

Рис. 5.12

Сусідство Ортаґорден. 2016. Фото автора.

Сусідство Ортаґорден. 2016. Фото автора.

Сусідство Апельґорден. 2016. Фото автора.

Сусідство Апельґорден. 2016. Фото автора.

Сусідство Кридґорден. 2016. Фото автора.

Сусідство Герґорден. Фото автора.

Громадські і напівгромадські простори Русенґорду

Рис. 5.13

Вигляд з вікна квартири у Сихові. Фото автора. 2014 р.

Вигляд з вікна квартири у Русенґорді. Фото автора. 2015 р.

Житлові будинки районів Сихіва і Русенґорду

Рис. 5.14

Розташування у структурі міста. Слово «субурбія», яке зберігає негативні конотації у багатьох західно- і північноєвропейських країнах, часто вживають як синонім до модерністського району к. XX ст. Аналогічно розташування Сихова на околиці Львова є типовим для повоєнного житлового будівництва, яке відбувалося у процесі екстенсивного міського розвитку.

Віддалене розташування Сихова у структурі міста спочатку також було підкріплене його ментальним сприйняттям – «зупинився на півдорозі з села у місто» (Обух, 2012). Проте з часом це сприйняття змінилося як через заміщення умовно сільських практик мешканців району міськими, так і через постійне покращення сполучення Сихова з рештою міста завдяки розвитку мережі громадського транспорту, будівництва мосту та ремонту автошляхів, прокладення нової трамвайної лінії. (рис. 5.2)

Русенгорд розташований у геометричному центрі Мальмо, проте, зважаючи на сегрегований характер території, яку асоціюють з численними соціальними проблемами, район часто трактують ментальною околицею Мальмо або ж – і «околицею» Швеції. «Субурбія», «територія соціального ризику», «Лос Анджелес», «найбільш кримінальний район» – це частина нарративу вторинної ідентичності про Русенгорд. На противагу цьому, муніципалітет намагається змінити ідентичність району, формуючи ідентичність території як «Серця Мальмо», що реферує як до властивостей території, у якій «пульсує» життя, так і до розташування району в геометричному центрі міста (рис. 5.3).

Межі є важливим елементом модерністського району, в основі якого лежить модерністський принцип зонування території, та, відповідно, розділення функцій на противагу принципу проникної містопланувальної сітки зі змішаними функціями, характерної для більшості історичних центрів європейських міст. Сприйняття меж у Сихові й Русенгорді суттєво відрізняються залежно від групи користувачів (первинної чи вторинної). Разом із тим, межі можуть мати різний характер: бути адміністративними, розділяти території з різними містопланувальними морфологіями, соціальними середовищами, ідентичностями.

Отже, для території Сихова можна визначити кілька меж із різними властивостями: (1) радянського комплексного проекту району масової житлової забудови,

(2) адміністративного Сихівського району міста, основу якого складає центрально спланований район Сихів, (3) території, яку частина користувачів трактує як Сихів, яка містить також деякі громадські та природні об'єкти, частково - прилеглі села. (4) різноманітні варіації частин району, що відповідають індивідуальним досвідам, із якими кожний мешканець асоціює Сихів. Варто зазначити, що для меж Сихова не характерна різка зміна соціальних властивостей простору: хоча морфологічно район відрізняється від інших територій, проте він є соціально інтегрованим у структуру міста. Межі збігаються із проєктованими межами радянського району та природними й техногенними обмеженнями навколишніх територій (наприклад, русло ріки Зубри, залізнична колія, лісопарк) (рис. 5.4).

Натомість соціальний характер меж території є ключовим для Русенгорду. Вони сформувалися на основі структури власності житлового фонду, оскільки помешкання в багатоквартирних будинках, збудованих під час Програми мільйону, це орендоване житло, яке переважно є в муніципальній власності, а його орендарі часто мають державну соціальну допомогу. Значні житлові території заселені відносно гомогенною групою населення. Відтак, соціальні межі визначені просторовими межами. Проте, зважаючи на різноманітність морфології окремих сусідств Русенгорду, існує кілька меж, які базуються на ментальному сприйнятті території, залежно від способу взаємодії з нею. Насамперед у межах кожного сусідства формується окрема спільнота, через це просторове рішення впливає на соціальні процеси.

Окрім того, зважаючи на увагу засобів масової інформації до Русенгорду, існують також його медійні межі – територія, до якої зазвичай реферують, коли говорять про район: територія навколо Русенгорд-Центру, а також Гергорден – найбільш соціально-проблемний район, на основі яких формується уявлення вторинної групи (рис. 5.5).

Початкові *морфології районів* базуються на основі структурних містопланувальних одиниць: 12 центральноспланованих мікрорайонів Сихова і 10 варіативних сусідств Русенгорду, спланованих кількома бюро. Проте суттєво відрізняються масштаби житлових утворень: площа планованого району Сихів становила 390 га і була передбачена для розселення 120 тис. працівників промислових підприємств,

натомість площа Русенгорду становила приблизно 330 га і була передбачена для 20 тис. мешканців. Відповідно морфології кожного району мали різний характер, і з часу реалізації обох районів із врахуванням особливостей контекстів, змінилися як просторово, так і перцептивно. Спочатку масштаби мікрорайонів Сихова й сусідств Русенгорду суттєво різнилися: 7-10 тис. мешканців і 1-2 тис. мешканців відповідно. Зіставляючи відмінність у масштабі з просторовою виразністю сусідств Русенгорду й більшою гомогенністю мікрорайонів Сихова, можна стверджувати про вплив простору на формування локальних спільнот, які існують у Русенгорді й лише частково – у Сихові.

Житлові території Русенгорду освоєно в період «рекордних років», більшість із них – під час Програми мільйону. Проте, не зважаючи на уявлення про території цього періоду як гомогенні, у районі наявні дуже різноманітні типології, об'єднані в житлові комплекси різного характеру, у межах яких, за словами оповідачів, існують окремі спільноти. Існування спільноти й можливість комунікації більшість оповідачів пригадувало серед головних аргументів для того, щоб не переїжджати з Русенгорду в інші райони міста (рис. 5.7.).

Початкова морфологія Сихова базується на основі принципу мікрорайонування та Системи ступеневого обслуговування. 12 мікрорайонів - функційних одиниць простору – за початковою ідеєю мали стати основою для формування локальної спільноти, яка проводить вільний час у спільних відкритих просторах та громадських закладах мікрорайону. Ще в радянський період «мікрорайон не зміг стати первинною соціальною одиницею міста» (Андрущенко, 1989, с. 57). Натомість після розпаду Радянського Союзу, мікрорайон втратив також і свою функційну цілісність. Після зміни способу менеджменту району й переходу до ринкової економіки, мікрорайони втратили свої межі й перетворилися на гомогенну територію, розділену транспортними магістралями. Замість формування району як «цілісного організму» функції житлового утворення ставали максимально не взаємопов'язаними, зв'язків між сусідами майже не було, спілкування мінімізувалося (рис. 5.6).

Головна вулиця району, зважаючи на модерністський автомобілецентричний підхід до проектування, була своєрідною маніфестацією модерності і ключовим елементом багатьох масштабних житлових територій к. ХХ ст. Вулиця Адміралс Ґатан у Русенгорді була втілена згідно з початковою ідеєю сегрегації пішоходів та різних типів транспорту. Натомість підземна урбанізація проспекту Червоної Калини в Сихові не була реалізована, проте вулиця активно трансформується дотепер. Оскільки радянське місто мало перетворитися на «організм» чи «впорядковану цілісність», головна магістраль житлового району була важливою ланкою, що пов'язувала об'єкти Ступеневої системи обслуговування (рис. 5.8).

Стихійні зміни головних магістральних вулиць у Сихові (підвищення щільності забудови і щільності функцій) та наміри, які лежать в основі трансформацій головної вулиці в Русенгорді, заплановані муніципалітетом у вигляді партисипативного проекту, мають багато спільних векторів.

Проекти модернізації в Русенгорді подібно до інших районів масової житлової забудови спрямовані на те, щоб перетворити модерністську вулицю на більш урбаністичну, надати їй більш людського масштабу та властивостей сполучати, а не роз'єднувати (що, зокрема, сьогодні характерне для Адміралс Ґатан). У Сихові деякі з таких змін відбуваються стихійним шляхом: вздовж вулиці Сихівської і проспекту Червоної Калини утворюється міський партер за рахунок зміни перших поверхів у будинках та будівництва або переобладнання громадських об'єктів, встановлення малих архітектурних форм (рис. 5.9).

Обидва району мають структуру з ядровим *головним громадським центром*, і в обох випадках він суттєво змінився з часом і є важливим репрезентативним простором. Для Сихова цей процес зміни можна охарактеризувати як «втрату» й «набуття» ідеологічного значення. Неможливість реалізації початкового проекту сформувала своєрідну відкриту форму району, яка з часом почала доповнюватися функціями відповідно до контекстуальних змін. Церква, яка постала в центрі району, стала важливим символом для цілого міста (рис. 5.10).

Головний громадський центр Русенгорду є важливим соціальним осередком, а також – впізнаваним медійним простором (рис. 5.11). Як у Сихові, так і в Русенгорді

головний громадський простір із ядрового поступово трансформується в лінійний: у Сихові він розвивається вздовж проспекту Червоної Калини (цю тенденцію помітило й запропонувало розвивати грецьке бюро «Domoginθος») і частково - вулиці Сихівської, у Русенгорді – вздовж вулиці Беннетс Вег (концепція, запропонована бюро Яна Гейла). У контексті громадського простору Русенгорду важливе також врахування культурного аспекту. Зокрема, перенесення культурних практик із мусульманських країн і їх взаємодія зі шведським середовищем формує нові типи гібридних патернів простору. Аналогічно в Сихові поєднуються сільські практики та міське середовище.

Модерністський *житловий будинок* є ключовим елементом житлового утворення. Морфологічна гомогенність Сихова зумовлена застосуванням типової серії, доповнена акцентними будинками та кількома новими житловими групами. Натомість морфологія Русенгорду сформована на основі більше 10 типів житлових будинків, зокрема віл. Ці просторові особливості також мають вплив на формування соціальної композиції району. *Житлову одиницю (квартиру)* в обох прикладних дослідженнях можна охарактеризувати в різний спосіб на основі соціальних конструктів (приватність-публічність, гендер, вік і т. ін.). Мотивація мешканців підтримувати простір квартир та позаквартирних просторів у будинках є особливо залежна від структури власності району та його соціального середовища (рис. 5.14).

Зважаючи на типологічні відмінності житлових будинків, *житлові двори* Русенгорду також мають різні просторові конфігурації: закриті, напіввідкриті, відкриті. Натомість житлові двори Сихова є побудовані на основі логіки «відкритого кварталу» й подібні за просторовими властивостями, хоча відрізняються від загального патерну модерністської текстури. Варто зауважити, що інтенсивність і різноманітність способів використання дворів у Русенгорді є значно вищою, натомість ідея двору як «акумулятора соціальних зв'язків» у Сихові майже не реалізувалася (рис. 5.11). Зважаючи на перенаселеність і малі площі квартир у Русенгорді, мешканці активно використовують спільні громадські простори: відкриті - влітку й закриті - взимку. З огляду на це, житловий двір стає активним простором для комунікації й формування локальної спільноти (рис. 5.12).

Простори житлових дворів у Русенгорді поступово наповнюються малими архітектурними формами відповідно до муніципальних програм. Варто зауважити, що традиція використання відкритих спільних просторів, дворів і прибудинкових ділянок у Швеції була особливо розвинута на п. ХХ ст. і знайшла своє продовження й у нових утвореннях. Житловому середовищу у Швеції властива поступова градація рівнів приватності-публічності простору, а прибудинкові ділянки стають органічним продовженням помешкань.

У просторах житлових дворів Сихова переважно розташовують дитяче обладнання, комерційна малі архітектурні форми або ж перетворюють на паркування. Викликом відкритого простору в мікрорайонах сьогодні є розподіл обов'язків менеджменту та неефективність муніципальних служб. У відповідь на це з'являються ініціативи (мешканців або підприємців), які змінюють або апропріюють простір. Для українських мікрорайонів характерна наявність чіткого розподілу між приватними помешканнями і спільними просторами.

Підсумовуючи, варто зауважити, що поняття початкових планувальних одиниць не є рівнозначними в обох контекстах, тому виокремлення просторових елементів і процесів, які в них відбуваються, є більш доцільним. Стан фізичного простору Русенгорду є значно кращим, ніж Сихова, проте його сприйняття є протилежним, оскільки визначальними в цьому випадку є співвідношення ідентичностей та соціальних процесів на різних масштабних рівнях простору. Деякі трансформації, що відбувається в обох контекстах, є спричиненими як низовими ініціативами, так і рішеннями «зверху» залежно від структури власності та способу менеджменту. Зокрема, партисипативне формування простору в Сихові часто є низовою ініціативою і є потребою для вирішення проблем, натомість у Русенгорді – партисипативний підхід є інструментом планувальників для того, щоб залучити й активізувати мешканців.

5.3. Дослідницькі наративи та просторові інтервенції в районі Сихів

У кожному специфічному контексті про райони масової житлової забудови формуються певні групи наративів. Зокрема, в українському контексті вони зазвичай

стосуються технічних і функційних характеристик, розподілу обов'язків менеджменту, конфлікту інтересів у відкритих просторах або ж є частиною розповіді про радянську архітектуру.

Розширення дискусії про радянську спадщину і модерністську архітектуру, зокрема, була пов'язана із масовим поваленням пам'ятників Леніну в багатьох українських містах під час революції у 2013-2014 рр., за яким слідувало ухвалення закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (2015 р.). Як об'єкт, так і алгоритм декомунізації, зазначені в законі, були спірними (Шліпченко, 2016), що активізувало низові ініціативи, частина з яких була за збереження мистецької та архітектурної спадщини радянського періоду, а частина — за негайну імплементацію закону, часто неправильно його інтерпретуючи. За таких обставин, увага широких мас була повернута до радянської спадщини та пострадянських міських ландшафтів.

«Гранд наратив» про радянські міські ландшафти було створено на перетині ідеології та функційності. До певної міри місто як таке трактували як пам'ятник, як цілісну визначену, репрезентативну структуру. Місто мало стати радянським не тільки за змістом, але й за формою: система архітектурних доміант формували ідеологічні координати простору. Радянські відкриті простори «були позбавлені базових свобод самовираження», вони тільки формально належали кожному, але практично — були лише контрольованим місцем для колективних акцій; поняття публічного простору не використовувалося в радянському дискурсі, а в офіційних документах було замінене на більш формальне «відкритий архітектурний простір» (Zhel'nina, 2013).

Функційно модерністське місто трактувалося як «замкнута система», яка базується на основі дуже чітких норм, у якій щоденні практики мають бути просторово передбачені відповідно до Системи ступеневого обслуговування. За цих обставин мікрорайон як самодостатня одиниця має стати структурним елементом соціальної та містобудівної організації території.

Дискусія про ландшафти масових житлових районів в Україні, навіть коли з'явилася змога «вийти за єдиний наратив», тільки почалася. Можна припустити, що міські ландшафти досі перебувають у «постперіоді»: вони трансформуються протидіючи або ж навпаки — успадковуючи особливості попереднього урбаністичного середовища.

Щоб окреслити феномен пострадянського житлового середовища К. Снопек (K. Snopce) вводить поняття *нематеріальної спадщини* (англ. intangible heritage), що формується через «події чи традиції проживання, ідеї чи переконання, мистецькі та літературні твори визначного універсального значення, які є нероз'єднані з архітектурним середовищем, у якому вони виникли» (Snopce, 2016). Сприйняття ландшафту масової житлової забудови як генератора патернів співжиття та соціальних інновацій допомагає зрозуміти інший бік нематеріальної спадщини.

Нематеріальний компонент може одночасно бути причиною для збереження так само, як і перешкодою на цьому шляху. Л. К. Де Ліль (L. C. De Lille) й М. Гест (M. Guest), які використовують поняття *баналізації* для того, щоб пояснити «тренд у трансформації міського простору постсоціалістичних міст, який виникає через подвійний процес втрати та набуття: з одного боку, відбувається втрата ідеологічної якості (соціалістичної), (...) а, з іншого боку, такі міські об'єкти також набувають інших функцій, інших якостей, більшого соціального сприйняття (...)» (De Lille, Guest, 2010). Автори стверджують, що втрата ідеологічного нематеріального компонента допомагає зберегти матеріальну структуру за допомогою зміни ставлення до об'єкта чи території.

Узагальнюючи, можна виокремити два нематеріальні нашарування на матеріальній структурі масового житла поряд із його функціонуванням:

(1) інтелектуальна спадщина – набір модерністських принципів проектування та спосіб, у який вони трансформуються;

(2) культурна та соціальна спадщина – набір соціальних та культурних властивостей, які сформувалися в межах певної території в результаті співжиття територіальної спільноти.

Компоненти масового житлового ландшафту міста. Модерністський ландшафт районів масової житлової забудови не є гомогенним із погляду політичної

і функційної інтенсивностей, тому запропоновано виокремити кілька категорій та масштабів міського середовища, які можуть потребувати специфічного підходу для розуміння та підтримання:

- (1) монументальне мистецтво як частина архітектурного простору;
- (2) будівлі та простори з унікальними властивостями;
- (3) ландшафти масового житла.

Кожен з цих масштабних рівнів проілюстровано конкретними прикладами з району Сихів: монументального живопису, трансформації громадської будівлі, нових житлових будівель і комплексів, збудованих у районі, а також – на основі прикладних спроб роботи з простором району як з цілісним ландшафтом – формування академічного наративу під час проведення урбаністичної школи в Сихові, партисипативного проекту скверу за адресою пр. Червоної Калини 105-109 та конкурсного проекту площі Довженка.

(1) Модерністське монументальне мистецтво було підпорядковане архітектурному простору як функційний елемент, проте в Радянському Союзі його функційність доповнено сильною ідеологічною компонентою, що робило монументальне мистецтво найбільш політично-насиченим елементом у ландшафті житлового району. Беручи до уваги той факт, що сьогодні радянське монументальне мистецтво часто трактують як колишню «замовлену державою пропаганду» (Nikiforov, 2017), чимало зразків радянського монументального живопису, мозаїк, барельєфів та інших об'єктів опинилися під загрозою після ухвалення закону про декомунізацію. Критикиня мистецтва Є. Моляр виокремлює три типи декомунізації: (1) ідеологічна — коли певні індивіди використовують закон для своєї власної політичної промоції; (2) народна — коли спільнота сама змінює чи замінює проблематичні символи; (3) побутова — руйнування монументальних творів мистецтва під час ремонтів та будівельних робіт муніципальними службами (Моляр, 2015). Більше того, державні організації рідко мають за фокус радянську спадщину, а більшість інформації про неї доступна з джерел, створених ентузіастами та незалежними дослідниками. Разом із цим, урбаністка С. Шліпченко стверджує, що деякі об'єкти, які мають підлягати декомунізації, варто трактувати як «свідків епохи»

чи як «неумисні історичні пам'ятки» (англ. unintentional historical monuments), згідно з А. Рігелем (Шліпченко, 2016).

У Сихові є лише кілька прикладів монументального живопису, проте ситуація, у якій вони перебувають, деякою мірою відображає загальне ставлення до такого типу спадщини. Один із монументальних живописів із динамічною композицією з чоловіком, який тримає голуба в одній руці, і молот — в іншій, розташований на одній із торцевих стін типового житлового будинку. Після ухвалення закону про декомунізацію мешканці будинку, збентежені символом, який, на їхню думку, реферував до «Серпа і молота», подали запит до районної адміністрації. Своєю чергою, працівники адміністрації звернулися за експертною оцінкою щодо живопису. Думки розділилися: деякі з експертів стверджували, що зображення є морально-застарілим та не має жодної мистецької чи естетичної цінності, і на його місці має з'явитися нова композиція; проте інші вважали, що живопис є ідеалізованим, проте не агресивним (Панчишин, 2017). Був навіть оголошений мистецький конкурс на пропозицію модифікації живопису, проте до сьогодні панно залишається незмінним.

(2) Будівлі та простори з унікальними властивостями. Як автор проекту про радянські мозаїки Є. Нікіфоров, який подорожував багатьма українськими містами в пошуках модерністської спадщини, стверджує, що найвизначніші модерністські будівлі «були зруйновані, обклеєні рекламою та модернізовані без смаку, руйнуючи цілісність не лише окремих архітектурних комплексів, проте цілих міських ландшафтів» (Nikiforov, 2017). Такий опис також справедливий і для Сихова, де частину громадських будівель збудовано згідно з індивідуальними проектами покращеного дизайну, проте вона залишається непоміченою до сьогодні. Серед них є кілька торгово-побутових центрів. В умовах щойно маніфестованого капіталізму відсутність критичного наративу та застосування практик збереження поза межами «історичного» центру приватні власники трансформують власність лише відповідно до власних потреб та не беруть до уваги цінності будівель чи громадських просторів.

Ілюстрацією цих трендів у Сихові є трансформація торгово-побутового центру, який мав обслуговувати мікрорайон М12, збудований за індивідуальним проектом у 1986 р. Поєднання багатьох функцій в одному комплексі після будівництва

відзначено як особливий спосіб «індивідуалізації громадських споруд», а в 1987 р. цей центр був визнаний одним із кращих прикладів громадських центрів і здобув перше місце на республіканському конкурсі. З того часу набір функцій у комплексі суттєво змінився й розширився. У результаті на сьогодні важко впізнати навіть силует колишньої будівлі через хаотичні фрагментовані реконструкції, рекламні банери та вивіски.

Подібні процеси стосуються не тільки будівель і комплексів, але й відкритих просторів, які після розпаду Радянського союзу «вислизнули у приватні руки не маючи шансу перетворитися на громадські платформи» (Nikiforov, 2017). З огляду на це, територія навколо торгово-побутового центру мікрорайону M18 із народною назвою Санта Барбара хаотично наповнилася малими архітектурними формами.

(3) Підхід до збереження спадку цілісних *ландшафтів районів масової житлової забудови* безсумнівно потребує специфічних інструментів, які б брали до уваги матеріальну структуру (морфологію) як таку, що акумулює і/або генерує нематеріальні цінності, які можна артикулювати шляхом дослідження первинної та вторинної ідентичностей.

Із часу будівництва і дотепер ландшафт Сихова пройшов через кілька етапів трансформацій. Проте поряд із згаданими трансформаціями на рівні житлового ландшафту відбувалися також деякі менш видимі трансформації.

Житловий ландшафт. Можна припустити, що риси радянського ландшафту міста були ненавмисно репродукованими в новому контексті (Мисак, 2016). Як зазначає І. Гнесь, будівництво нового житла у сформованих модерністських районах може сприяти покращенню їх середовища за рахунок урізноманітнення відкритого простору та формування дворових просторів із більш гуманними конфігурацією та масштабом, а також «ліквідувати дефіцит висококомфортного житла» (Гнесь, 2002). Проте, зважаючи на відсутність міської житлової стратегії та переважно лише комерційний інтерес забудовників, проекти ущільнення Сихова не спрямовані на перспективний розвиток району. Окрім того, житловий простір новобудов не передбачає якісно нового рівня проживання порівняно з житловими будинками попереднього періоду. Натомість будівельні компанії користуються благами вже створеного житлового середовища, а відтак спорудження нових житлових будинків

та комплексів у модерністських районах є інвестиційно привабливим завдяки вже сформованій інфраструктурі (Гнесь, 2002). Зокрема, в описах новобудов у районі Сихів забудовники часто вказують на близьке розташування до шкіл, дитячих садків, закладів торгівлі та обслуговування, а також невеликі відстані до зупинок громадського транспорту та зручне сполучення з іншими частинами міста. Лише в одному з описів згадано паркові зони, які, на жаль, у загальному дискурсі є недооціненими.

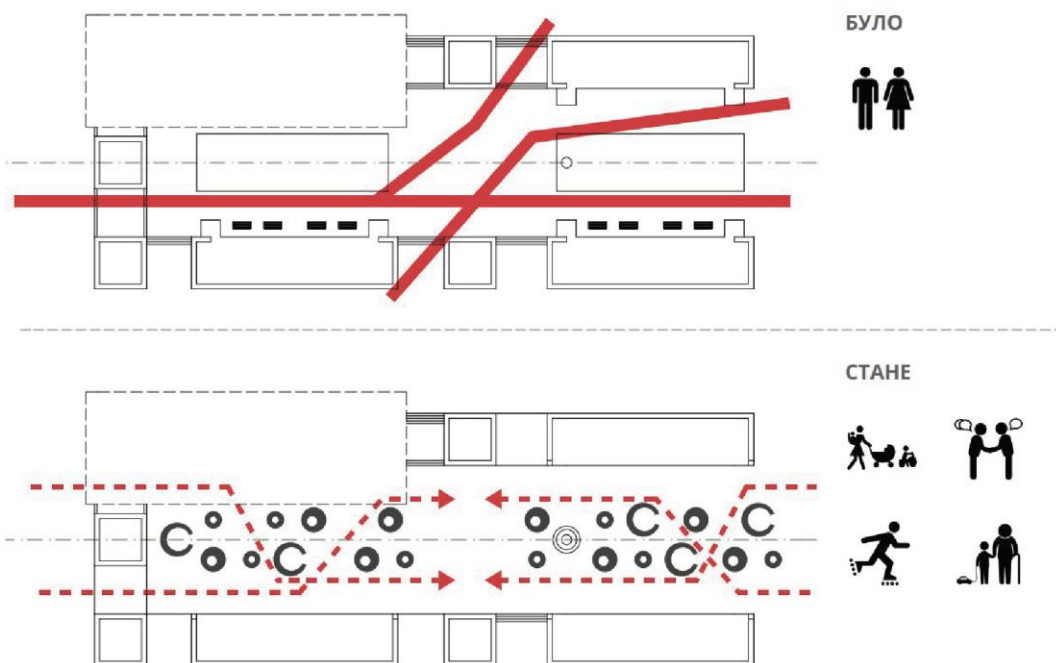
Додаткова житлова забудова не завжди означає покращення для модерністських районів, оскільки може перенавантажувати локальну інфраструктуру, а також бути нечутливою до середовища. Зокрема, житловими будинками було забудовано частину центрального громадського простору району.

Переважно нове житло в районі Сихів споруджують у вигляді окремих будинків, рідше – житлових комплексів. Нові житлові типології повторюють радянські – односекційні або ж багатосекційні (переважно 3-5 секцій), багатородинні будинки. Найпоширенішими є десятиповерхові будинки. Забудовники пропонують квартири з однією, двома та трьома кімнатами. При цьому кілька будинків містять лише одну і двокімнатні квартири, а в одному з них – лише двокімнатні. Загальна площа однокімнатної квартири в новобудовах в цьому районі варіюється в межах 40-55 м², двокімнатної – 65-85 м², трикімнатної – 90-107 м². Планувальні рішення квартир у новобудовах є досить подібними до рішень у типовій забудові за винятком дворівневих помешкань в одному з будинків.

За технологією будівництва всі новобудови споруджено на основі монолітно-каркасної схеми із зовнішніми цегляними стінами. У рекламних описах зазвичай наголошують на утепленні зовнішніх стін, металопластикових вікнах та металевих вхідних дверях – атрибути модернізації більшості панельних будинків, деякі з яких є відголосом дев'яностих років. Також у багатьох новобудовах передбачено підземний паркінг та облаштовано дитячий майданчик поряд із будинком. Формально новобудови є своєрідними репліками масової житлової забудови покращеного комфорту (із ліквідованими головними недоліками радянських квартир та збільшенням площ), часто просто «загорнуто» в нові оболонки.

Одна з перших зустрічей з мешканцями прилеглих до скверу будинків, 2014 р. Фото автора.

Перші схеми зміни планувальння площі з врахуванням потреб ширшої соціальної групи. Схема: Група 109.

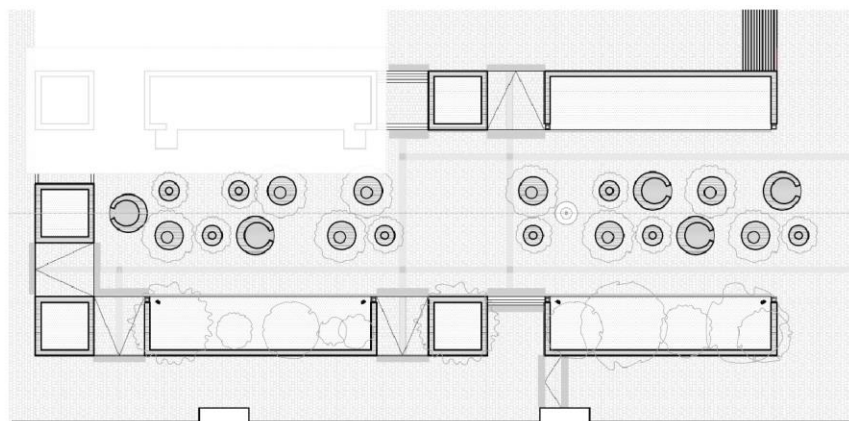
Початок роботи над проектом скверу за адресою пр. Червоної Калини, 105-109.
Група 109 (М. Асафатов, М. Закалюжна, М. Максимюк, Н. Мисак, В. Палій, В. Поріцький).

Рис. 5.15

Візуалізації першої черги скверу за адресою пр. Червоної Калини 105-109, 2014.

Схема генплану скверу.
2014.

Ескіз першої черги скверу за адресою пр. Червоної Калини, 105-109, 2014.
Проект: Група 109 (М. Асафатов, М. Закалюжна, М. Максимюк, Н. Мисак, В. Палій, В. Поріцький).

Рис. 5.16

Встановлення лавок у сквері за адресою пр. Червоної Калини, 105-109, 2015. Фото: Група 109.

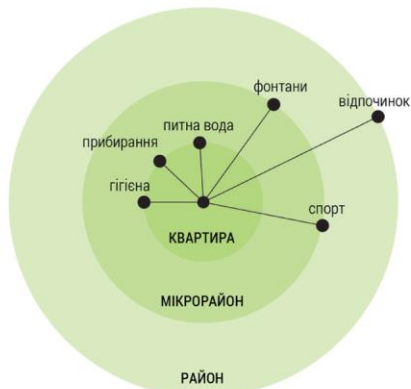
Відкриття Скверу Гідності, 2015. Фото: Група 109.

Сквер за адресою пр. Червоної Калини, 105-109, 2015. Фото: Група 109.

Етапи реалізації першої черги скверу за адресою пр. Червоної Калини, 105-109.
Проект: Група 109 (М. Асафатов, М. Закалюжна, М. Максимюк, Н. Мисак, В. Палій, В. Поріцький).

Рис. 5.17

Діаграма: заплановані функційні радіуси доступності різних типів джерел води. Графіка: Кацпер Кемпінський.

Діаграма: наявні радіуси доступності різних типів джерел води. Графіка: Кацпер Кемпінський.

Розташування акватерміналів та магазинів, у яких продають воду. Графіка: Кацпер Кемпінський.

3 презентації «Плинні простори», літня школа «Сихів: простори, практики, пам'яті», 2017, Центр міської історії. Студіо: Марія Бенювська, Оскар Дамергам, Кацпер Кемпінський, Яна Кочкова, Алла Онопченко, Аляксандра Страшинська, т'юторка - Наталя Мисак).

Рис. 5.18

Фото зроблені під час звукової інтервенції «Живий фонтан» на центральній площі Сихова. Програвання звуку води, що тече, у чаші деградованого фонтану мало на меті привернути увагу до нестачі рекреаційної та інфраструктурної води у районі. Інтервенція проведена студією «Простори» в межах літньої школи. Фото: Кацпер Кемпінський.

З презентації «Плинні простори», літня школа «Сихів: простори, практики, пам'яті», 2017, Центр міської історії, Львів. Студію: М. Бенювська, О. Дамергам, К. Кемпінський, Я. Кочкова, А. Онопчено, А. Страшинська, т'юторка - Н. Мисак).

Рис. 5.19

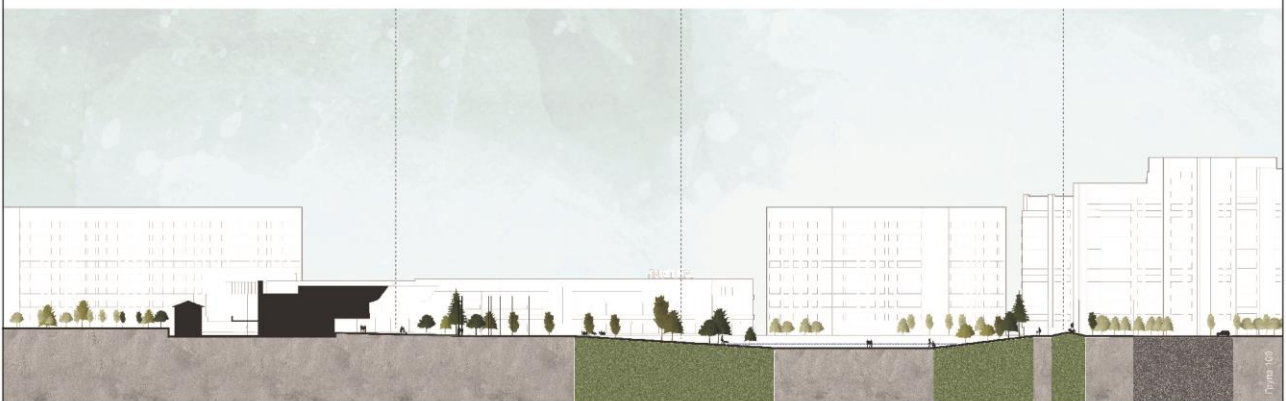
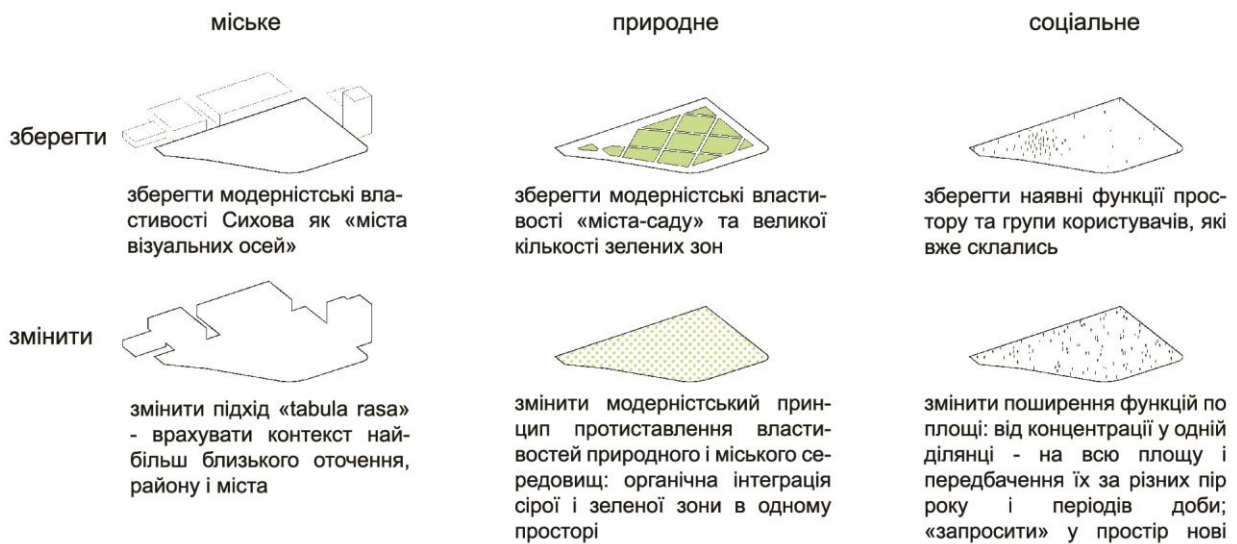
Путівник із маршрутом прогулянки сихівськими просторами з водою, розроблений під час роботи школи, поширений на площі О. Довженка під час звукової інтервенції серед перехожих. Фото: Кацпер Кемпінський.

Мапа з втраченими і наявними водними об'єктами Сихова. Схема: Кацпер Кемпінський.

3 презентації «Плинні простори», літня школа «Сихів: простори, практики, пам'яті», 2017, Центр міської історії, Львів. Студію: М. Бенювська, О. Дамергам, К. Кемпінський, Я. Кочкова, А. Онопчено, А. Страшинська, т'юторка - Н. Мисак).

Рис. 5.20

Проект реконструкції площі О. Довженка. 2018.

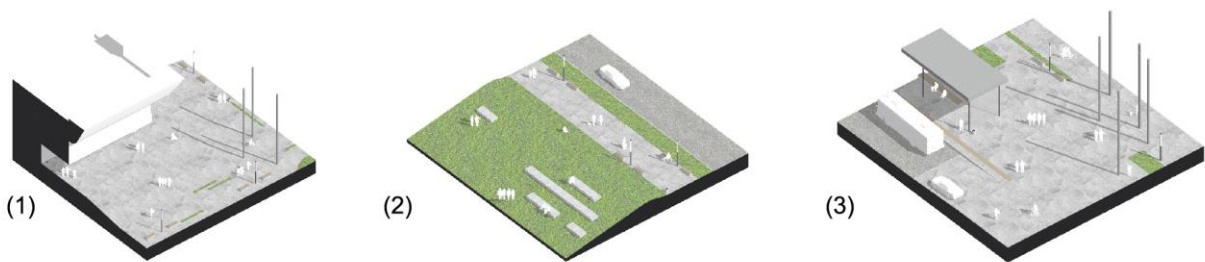
Автори: С. Галайко, Н. Мисак, М. Максимюк, Ю. Максимюк, В. Палій, І. Максимюк.

Рис. 5.21

Рис. 5.21

Аксометричне зображення реконструкції площі О. Довженка і прилеглої території.

Аксометричні схеми рішення фрагментів площі: (1) вхідний пандус у кінотеатр, (2) схил ландшафтного кінотеатру і (3) реорганзація зупинки громадського транспорту.

Проект реконструкції площі О. Довженка. 2018.

Автори: С. Галайко, Н. Мисак, М. Максимюк, Ю. Максимюк, В. Палій, І. Максимюк.

Рис. 5.22

Власне, оболонка будівлі стала головним засобом вираження протесту та маніфестацією нової архітектури, «відмежованої» від анонімності, масовості, індустріальності та політичних конотацій, пов'язаних із радянським періодом. Естетична тенденція архітектури пострадянського періоду полягала у «відродженні категорії художності» (Франків, 2005). Це, зокрема, можна прослідкувати й у житлових новобудовах Сихова, деякі форми яких імітують домодерністську архітектуру або ж естетику західної житлової архітектури. В обох випадках такий підхід має декоративний характер, оскільки нові житлові морфології, з одного боку, є інертним повторенням звичної типології, конструкція якої вже не продиктована вимогами індустріального виготовлення елементів, а з іншого – сформована в умовах неоліберального ринку та потребами нової «обгортки» з «надмірностями».

Академічний нарратив про житловий ландшафт. Спробу конструювання нарративу про воду в ландшафті Сихова було зроблено під час архітектурного студію «Протори» (студенти - М. Беновська, О. Дамергам, К. Кемпінські, Я. Кочкова, А. Онопченко, А. Страшинська, т'юторка — Н. Мисак) у межах урбаністичної школи «Сихів: простори, практики, пам'яті», організованої Центром міської історії Центрально-Східної Європи яка відбулася 13-27 серпня 2017 р. у Львові (рис. 5.18, рис. 5.19, рис. 5.20).

Враховуючи те, що простір модерністських районів часто трактують зі сталими атрибутами, притаманними для «пост-» контексту, студію мало за мету переосмислити морфологію Сихова, поєднуючи просторовий аналіз із дослідженнями практик та його сприйняття. Для цього необхідно було окреслити специфічний тип урбанності району із трансформативною структурою, динамічними межами та гібридними процесами. Спільна теоретична та методична основи студію були сформовані у формі діалогу поміж дисциплінами та академічними підходами учасників (архітектура, містопланування, ландшафтний дизайн, урбаністика, соціологія, політологія) та їхніми географіями академічних досвідів та досвідів проживання (Естонія, Україна, Білорусь, Британія, Австралія, Швеція, Польща, Франція, Чехія, Угорщина та інші). Центральне питання студію стосувалося фізичного простору, який, проте, був визначений більшою мірою через «нематеріальні» властивості середовища, а саме - інтерпретувати концепт води з різних перспектив:

культура споживання води, право на воду, вода як ресурс, вода як частина штучного ландшафту у загальній планувальній ієрархії мікрорайону й району і т. ін. Було виокремлено два загальних дослідницьких питання: «як вода впливає на формування простору житлового району?» і «як формування простору житлового району впливає на воду?». Методологію було побудовано на перетині інтерпретацій концепцій води та модерністських принципів проектування. Зважаючи на те, що одна з центральних інтенцій модерністського планування — скоротити функційні зв'язки між об'єктами — не реалізувалася під час зміни політичного та економічного контекстів, у житлових районах почали формуватися нові зв'язки та трансформуватися морфологія. Як ці зв'язки взаємозалежать із «водою» як базовою щоденною потребою, чи, наприклад, періодичною потребою рекреації чи оздоровлення? Застосування концепції радіусів обслуговування у структурі мікрорайонів дає змогу переосмислити значення цього планувального методу. Також учасники студіо спробували безпосередньо вплинути на середовище, використовуючи мистецькі засоби: інтервенція звуком води на місці сухого фонтану, який відповідно до спогадів мешканців працював лише двічі, може розглядатися як дослідницький метод і як спосіб активізації мешканців, нагода передати їм зібрану інформацію, зокрема — мапу з маршрутом водними об'єктами Сихова - наявними та втраченими. Варто зауважити, що тема менеджменту води стає все більш актуальною для міста: останнім часом до неї зверталися як на рівні експериментальних навчальних, так і муніципальних проєктів. Розроблена методична концепція може бути розвинута далі для дослідження Сихова та інших модерністських районів.

Відкритий простір як частина соціального ландшафту. Відкритий громадський простір – це місце перетину інтересів великої кількості акторів, що особливо гостро виявилось у відкритих неозначених просторах модерністських середовищ під час переходу до капіталістичних відносин у постсоціалістичних країнах. Ілюстрацією цього є приклад трансформацій громадського простору в районі Сихів, розташованого за адресою пр. Червоної Калини, 105-109. Напруга між інтересами різних груп виникла у травні 2014 р., коли мешканці прилеглого будинку виступили проти будівництва 4-поверхової офісної будівлі на площі, яка обслуговувала торговий центр, школу та 15-поверховий житловий будинок. Обурені

тим фактом, що простір, де відбувалися їхні щоденні практики, планують відібрати, і разом з тим маючи підозри щодо легітимності будівництва, вони самовільно демонтували огорожу навколо будівельного майданчика. Дехто з активістів вважав, що це відбувалося на хвилі подій Євромайдану взимку 2014 р., коли люди «були готові об'єднуватися й діяти разом для спільного блага». Як наслідок у 2015 р. площа офіційно отримала назву Сквер Гідності, яка реферувала до іншої назви Євромайдану — Революції Гідності. Характерно, що одразу після того, як спільнота проголосила свій простір, вона встановила скульптуру релігійного характеру на площі, згодом інтегровану у проект ревіталізації площі, через деякий час цю скульптуру знищили вандали. Із самого початку конфлікту розпочато судовий процес поміж девелопером, мешканцями та міською адміністрацією. Ініціативна група мешканців згодом об'єдналася у ГО «Кращий Сихів» і продовжує свою активність у районі. Проект реновації скверу був розроблений партисипативним шляхом ініціативою Група 109 (М. Асафатов, В. Палій, Н. Мисак, М. Закалюжна, М. Максимюк) із залученням у процес багатьох акторів. Головними каталізаторами процесу були локальні мешканці, проте діалог також відбувався поміж Сихівською районною адміністрацією, представниками школи №98, представниками ЛКП, місцевими підприємцями. Перші етапи будівництва (проте без залучення у проект спірної ділянки під будівництво) були профінансовані з бюджету міста та безпосередньо мешканцями (рис. 5.15, рис. 5.16, рис. 5.17).

Головними характеристиками простору скверу є концентрація й поєднання багатьох функцій і громадських закладів, транзитність, соціальна активність. Разом із тим, скверу була властива велика кількість фізичних бар'єрів, а також відсутність комфортних умов для перебування, відпочинку, зустрічей для людей різного віку та з різними рівнями мобільності. З огляду на це, головним завданням проекту було формування доступного й комфортного простору для всіх і застосування принципів універсального дизайну. Відтак, було забезпечено освітлення, облаштовані пандуси та застосована тактильна плитка. Щоб створити простір, який спонукає до спілкування, було спроектовано 3 типи вуличних меблів різної конфігурації, які формують різні сценарії комунікації між людьми. Першу чергу скверу реалізовано у 2015 р., другу – у 2017 р. На сьогодні проект ще не завершений, проте варто

зауважити, що локальні мешканці й далі виявляють ініціативу з встановлення додаткових елементів у просторі й догляду за ним.

Відкритий простір як частина інтелектуальної спадщини ландшафту Сихова. Головна площа Сихова, як було вже згадано у Розділі 3, розташована на перетині двох головних магістральних вулиць району. Її функційна програма суттєво трансформувалася з часу проектування й потребує як базового ремонту й модернізації, так і перевизначення як важливого функційного й репрезентативного простору житлового утворення. Всеукраїнський архітектурний конкурс на «Облаштування громадського простору на Сихові» був оголошений Управлінням архітектури. Було поставлено питання про те, якою має стати головна площа житлового утворення, у якому проживає понад 120 тисяч містян. Переміг проект, запропонований командою архітекторів С. Галайко, Н. Мисак, М. Максимюк, Ю. Максимюк, В. Палій, який стосувався пошуку співвідношення «міського», «природного» і «соціального». Проект пропонував створення більш комфортного середовища людського масштабу з можливостями для різноманітних сценаріїв використання площі зі збереженням характеру модерністського планування (рис. 5.21, рис. 5.22).

Візуальна проникність простору є важливою містобудівною рисою модерністського району й одночасно важливою демократичною цінністю сучасного громадського простору. Зважаючи на ключову характеристику Сихова як зеленого району, у проекті було здійснено спробу зберегти і збільшити кількість озеленення, однак уникнути формального поділу на «сірі» та «зелені» зони.

Отже, головними складниками стали пошук відповідної форми «міського», «природного» й «соціального» на площі, як-от:

- перетворити фрагментований простір у цілісний, але функційно гнучкий і відкритий, який би поєднав наявну тканину й був би магнітом сам по собі; змінити масштаб, але зберегти візуальну відкритість;

- зберегти кількість зелені, проте зробити більше можливостей з нею взаємодіяти не як з декоративним елементом, а як із середовищем; створити більш комфортні умови для перебування шляхом створення більшої кількості затінку, формування ландшафтом безвітряних і тихих зон, облаштування фонтану, який розпилює воду, збір води на дні ландшафтного амфітеатру;

- розосередити функції по всій площі, забезпечивши гнучкість сценаріїв; створити нові активності й підтримати ті, які вже відбуваються на площі (як гучні масові заходи, так і тихий індивідуальний відпочинок, транзит).

Для виконання цих завдань було виконано кілька просторових рішень:

(1) поділ площі на дві зони з більш людським масштабом і різним характером середовищ - зелений ландшафтний амфітеатр і класичну урбаністичну площу;

(2) формування заглибленого ландшафтного амфітеатру і площі в нульовому рівні дає змогу зберегти візуальність і одночасно урізноманітнити рельєф, а також створити захист від вітру, звуку, відчуття перебування у природі в ландшафтному амфітеатрі й можливість мати досвід урбанізованого середовища на площі;

(3) формування візуальної домінанти – ряду опор фонтану зі «штучним туманом», що підкреслюють візуальну вісь і розділяють площу на дві частини;

(4) формування безперешкодного фізичного і функційно поєднаного простору, формуванню якого, зокрема, сприяють облаштування переходів через магістральні вулиці на рівні тротуарів, а також – пандусів замість сходів, де це можливо.

У проєкті площі було зроблено спробу віднайти баланс поміж міським і природним, спільним й індивідуальним; сформуванню демократичний простір, у якому можливі різні сценарії; підвищення мобільності й доступності площі; сформуванню комфортне і співмасштабне людині середовище за збереження візуальної відкритості простору.

Отже, у цьому підрозділі описано кілька підходів, які передбачають залучення різних груп користувачів та, відповідно, аналіз різних типів ідентичності. Тракткування району як соціального ландшафту проілюстроване на прикладі партисипативного проектування скверу на пр. Червоної Калини, 105-109, де каталізатором змін у просторі є первинна група, яка, формує стійку первинну ідентичність. Тракткування району як інтелектуальної спадщини і спроба формування академічного нарративу на основі кількох способів концептуалізації «води» у поєднанні з принципом Системи ступеневого обслуговування проілюстроване студію «Простори» в межах міжнародної урбаністичної школи, яке залучає більшою мірою категорії вторинної ідентичності. Проєкт головної площі Сихова, який передбачає максимальне врахування конте-

ксту району як модерністського урворення і простору для життя на етапі розроблення концепції, більшою мірою залучає категорії вторинної ідентичності, проте має потенціал взаємодії з первинною в майбутньому.

Варто зауважити, що в Сихові існує позитивна динаміка розвитку, а його первинна та вторинна ідентичності проявили свій змінний характер. Первинна ідентичність зміцнилася завдяки активності первинної групи, що також має вплив і на вторинну ідентичність. Незважаючи на те, що мешканці не бачать великої цінності в архітектурі району, у багатьох випадках вони цінують досвіди проживання в ньому та набуті соціальні мережі. На противагу багатьом випадкам у європейських містах, які не були у складі Радянського Союзу, Сихів відрізняється активною позицією його мешканців, соціальною інтеграцією у структуру міста, активним розвитком.

5.4. Застосування категорії ідентичності у дослідженнях, модернізації та реконструкції районів масової житлової забудови

Траєкторії розвитку районів масової житлової забудови можна трактувати в кількох вимірах:

- (1) як еволюцію планувальних принципів модернізму;
- (2) як трансформації модерністських житлових районів;
- (3) як трансформацію наративів про ідентичність районів масової житлової забудови.

В останні десятиліття було сформовано велику кількість нових моделей та принципів формування міського середовища, які є продовженням еволюції модерністських містобудівних одиниць ХХ ст. Зокрема, це - концепції компактного міста (англ. the compact city), розумного розвитку (англ. smart grows) та розумного міста (англ. smart cities), сталого міста (англ. the sustainable city), стійкого міста (англ. the resilient city), повільного міста (англ. cittaslow), варіацій нового урбанізму та багато інших (ReNewTown project, 2014). Ці принципи поєднують економічно ефективний та соціально чутливий, комплексний, раціональний та проєктивний принципи планування і проєктування у поєднанні з розвитком технологій та врахуванням головних недоліків функціонування модерністських районів після кількох десятиліть

їх експлуатації. Серед висновків, винесених із періоду модернізму, варто згадати: уникнення одночасного планування особливо великих гомогенних територій вузькою групою спеціалістів, необхідність залучення всіх можливих груп користувачів до проектування, а також - необхідність чіткого розподілу обов'язків та залучення користувачів до процесу менеджменту житлових територій.

Трансформації житлових районів, спроектованих у др. пол. ХХ ст., що відбувалися стихійно або в результаті комплексних проектів модернізації чи реконструкції, набуваючи необхідних функцій і соціальних властивостей, найбільш чітко можна простежити на основі трансформації *мікрорайону* як базового концепту радянського містопланування й за певних обставин – набуття ним ознак *сусідства* (англ. neighbourhood).

Спочатку поняття сусідство реферує до житлової території, на якій завдяки процесу співжиття склалася територіальна спільнота. Проте ще з к. ХІХ ст. планувальники намагалися відтворити сусідство за допомогою організації просторової організації, на основі якої мали б виникнути соціальні зв'язки. Сусідством також окреслювали і планувальні одиниці в модерністських районах, які мали лише просторову цілісність, але були розшаровані соціально.

На перший погляд, більш конкретне поняття *мікрорайон* та сукупне й широке поняття *сусідство* – дуже подібні структурно, однак якісно різні, і на концептуальному рівні просторові «формули» цих утворень є протилежними (Глазычев, 2008, 140). Під час формування сусідства як явища і концептів його відтворення в основі лежать потреби мешканця та формування сусідських взаємин. Натомість житлові утворення в Радянському Союзі (особливо в період раннього модернізму) позиціонували як додаток до промислових територій, середовище, яке має створювати щоденні сценарії для користувачів. Радянські планувальники та ідеологи теж ставили за мету формування територіальної громади, основу якої мали скласти працівники одного підприємства, а також - «прикріпити певний контингент населення до побутових закладів», які мали обслуговувати його за місцем проживання (Андрущенко, 1989, 60). Мікрорайон мав відносно жорстку схему, яка могла функціонувати лише за певних обставин. Натомість початкова концепція сусідства розрахована на постійний розвиток та трансформацію відповідно до потреб

мешканців. Як зазначає В. Глазичев, для сусідства ключовими чинниками є самоорганізація мешканців і те, навколо чого формується їхня взаємодія, а просторова організація житлового утворення є похідною (Глазичев, 2008, 141).

Ще одним важливим наслідком домінування соціального аспекту над функційним у сусідстві є формування виразної ідентичності житлового утворення. К. Перрі наголошує, що кожен мешканець може зробити свій внесок у розвиток сусідства, яке є результатом спільних зусиль (Perry, 1974, 34). На противагу концепту сусідства ідея мікрорайонування ґрунтувалася на ідеї однаковості потреб мешканців і не залишала їм змоги впливати на формування ідентичності житлового утворення.

Сьогодні мікрорайон – це умовне означення колишнього комплексного утворення, у якому часто продовжує повністю функціонувати лиш одна ланка – житло. Проте у процесі переважно хаотичної трансформації ці утворення поступово доповнюються необхідними громадськими закладами. Так, результатом еволюції соціалістичного мікрорайону в нових умовах стало виникнення прототипу – капіталістичного мікрорайону ХХІ ст. (Гонзик, 1967, 16). Л. Мамфорд розглядає сусідство як природне явище, яке виникає, коли група людей живе в межах певної території і спільно її використовує. Зважаючи на новий контекст, можна припустити, що еволюція соціалістичного мікрорайону не зупиниться на його капіталістичному інваріанті й набере ознак сусідства. Для цього треба перевести фокус на формування спільноти, яка б могла змінити організаційний устрій мікрорайону й безпосередньо впливати на процеси, що в ньому відбуваються на усіх рівнях, включно з формуванням ідентичності житлової території. Ймовірно, у межах мікрорайону може формуватися кілька спільнот, а соціальна композиція сусідства і просторова організація мікрорайону не збігатися. У процесі формування сусідства ключовою стає первинна ідентичність.

Дослідники формують досить універсальні рекомендації для зміни фізичного простору модерністських житлових територій, апелюючи до гуманізації житлового середовища через просторові інтервенції, покращення архітектурних та містопланувальних морфологій, їх технічних та екологічних властивостей, створення багатофункційної міської тканини та інтеграції нових житлових типологій;

забезпечення кращого сполучення з іншими частинами міста тощо. І хоча рекомендації про зміни фізичного середовища районів часто є досить схожими, але різняться підходи використання партисипативних та інклюзивних інструментів, а також чутливість до первинної чи вторинної ідентичностей території. У Додатку Ш проаналізовано підходи до проектів модернізації та реконструкції в Русенгорді, які відбувалися значною мірою під впливом категорії ідентичності та були чутливими до соціального простору району та міста загалом. У підрозділі 5.3 описані спроби партисипативного проектування (сквер за адресою пр. Червоної Калини, 105-109) та інклюзивного проектування (площа Довженка) у Сихові. У випадку Русенгорду партисипація є інструментом планувальників, за допомогою якого вони намагаються активізувати спільноту та зміцнити її ідентифікацію з територією проживання або залучити непрямих користувачів для формування більш позитивної вторинної ідентичності. Натомість у Сихові партисипація часто є низовим процесом і засобом для вирішення спільної проблеми з певною модерацією планувальників. З огляду на це, під час реконструкції чи модернізації простору районів масової житлової забудови ступінь залученості первинної чи вторинної групи користувачів буде визначати вплив на трансформацію первинної чи вторинної ідентичності.

Партисипація не завжди є найбільш ефективним способом для віднайдення доцільного проектного рішення чи стратегії. Зокрема, приклад Русенгорду засвідчує, що під час партисипативного проектування інтереси певних груп людей залишились нерепрезентованими, а певні види партисипативних практик первинна група може трактувати як такі, що застосують лише під час роботи із соціально-проблемними територіями (Listerborn, 2007). Тому набуває поширення практика інклюзивного планування (англ. *inclusive planning*), коли проектант детально аналізує соціальний контекст, намагаючись вивчити потреби окремих користувачів, не уніфікуючи їхніх потреб. У такому випадку проектні рішення розробляють без прямого залучення користувачів, але на основі інтерпретації їхніх потреб.

Врахування категорії ідентичності є важливим як для партисипативного, так і інклюзивного проектування. За застосування первинної і вторинної ідентичностей у проектах модернізації районів масової житлової забудови, варто враховувати такі їхні властивості, як (1) контекстуальність, (2) змінність та (3) взаємозалежність.

Контекстуальність виявляється в тому, що навколо схожої фізичної форми районів масової житлової забудови в різних контекстах можуть формуватися абсолютно різні ідентичності. Аналізуючи ідентичності районів масової житлової забудови в Європі, важливо враховувати як соціальні контексти міст, так і локальний розвиток архітектурного процесу. Зокрема, у житловому фонді Львова не відбулося якісного стрибка у проектуванні житла з часу будівництва Сихова. Натомість у Мальмо суттєво розширилася типологічна різноманітність та підвищився рівень комфорту нових житлових будинків. Тому ця відмінність є ще одним чинником, який сприяє трактуванню помешкань на Сихові як задовільного житла та помешкань у Русенгорді як житла з низьким рівнем комфорту.

Змінність ідентичностей важлива, зважаючи на те, що загальне уявлення та сприйняття районів масової житлової забудови трансформувалося з часу проектування модерністських житлових районів і дотепер: від позиціювання як утопії майбутнього до найменш бажаного місця для життя. Важливим для формування стратегій є врахування динаміки змін первинної і вторинної ідентичностей у середовищах із різними контекстами, як, зокрема, проілюстровано на прикладі Сихова й Русенгорду. Первинна і вторинна ідентичності в обох контекстах за останні роки покращилися, проте змінювалися не завжди синхронно. Зокрема, можна стверджувати, що негативний зовнішній образ Русенгорду (і, відповідно, вторинна ідентичність) є більш сталими порівняно з первинною ідентичністю: навіть після багатьох реалізованих проектів модернізації, зниження рівня злочинності й безробіття, для вторинної групи користувачів образ району завдяки інертному висвітленню в медіа як проблемної території залишається вкрай негативним. Більше того, вторинна ідентичність впливає на первинну, пригнічуючи мешканців. Натомість активна позиція громади Сихова і їхня діяльність, а також реалізація інфраструктурних проектів муніципалітетом, змінила суттєво вторинну ідентичність району на позитивнішу: район став більш привабливим як для потенційних мешканців, так й інвесторів.

Взаємозалежність первинної та вторинної ідентичностей є важливою, оскільки наміри архітекторів та планувальників не відповідають актуальному образу та способу функціонування районів масової житлової забудови, а висвітлення в

літературних джерелах зазвичай не є об'єктивним: раніше вони часто спиралися на позицію архітекторів або робили необхідний політичний акцент, а тепер — часто керуються кліше, які існують щодо районів масової житлової забудови. Первинна і вторинна ідентичності є максимально переплетеними: у випадку Сихова вони формуються часто в межах широкого наративу первинної і вторинної груп користувачів. Разом із тим, первинна і вторинна ідентичності можуть бути максимально взаємозалежними: у випадку Русенгорду сконструйована негативна вторинна ідентичність району впливає на щоденне життя первинної групи й на формування первинної ідентичності. Спираючись на прикладні дослідження Сихова і Русенгорду, можна стверджувати, що формування сильної і стійкої первинної ідентичності сприяє сталому розвитку району і має позитивний тривалий ефект. Якщо первинна ідентичність стає сильною, то вторинна ідентичність починає бути більш наближеною до неї.

Враховуючи контекстуальність, змінність і взаємозалежність первинної і вторинної ідентичностей, можна формувати проекти і стратегії модернізації чи реконструкції районів масової житлової забудови, які б мали більший наголос на внутрішніх процесах або зовнішніх репрезентаціях.

Отже, можна стверджувати, що ідентичності та наративи про них мають безпосередній вплив на фізичний простір міських районів і часто бувають вирішальними для їх розвитку. Наративи можна розглядати як інструменти для вивчення простору, для більш чутливого проектування чи для активізації користувачів завдяки «м'якому» покращенню простору (без фізичних інтервенцій). У всіх перелічених випадках необхідно уникати узагальнень, спрощень чи нівелювань думки окремого користувача, зберігаючи наративне багатоголосся. Для забезпечення сталого і тривалого розвитку району, необхідно вивчати й намагатися синхронізувати фізичні, функційні й репрезентативні зміни. Із проаналізованих прикладів випливає, що необхідно розрізняти і брати до уваги відмінності типів ідентичності, залежності від групи користувачів, які їх формують, це важливо для правильного вибору найбільш чутливих засобів для покращення територій чи розроблення стратегій для їх розвитку.

Відтак, «гранд наратив» модернізму замінила постмодерна парадигма інклюзивного та партисипативного підходу до проектування. Використання численних локальних наративів може стати ефективним демократичним інструментом для формування більш інклюзивного фізичного простору, інтеграції території у структуру міста, для медіації конфліктів всередині спільноти чи поміж спільнотами (Van Hulst, 2012).

У час стрімкого розвитку інформаційних технологій та процесів глобальної урбанізації, значення наративів стає все більш важливим для розвитку міських територій. Зі зростанням мобільності населення, географічні спільноти стають все більш різноманітними й мультикультурними, і відповідно потребують формування наративів, які допомогли б поєднати їхні «голоси» і сформуванню новий дискурс про те, яким сьогодні є місто і для кого. Крім того, для сучасних міст характерним є зростання конкуренції акторів, як мешканців, так і інвесторів. Нові гібридні форми урбанності нашоухують на те, що поняття міста має бути розширеним або й перевизначеним.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

1. Незважаючи на монолітність «інтернаціонального» модерністського наративу, порівняння прикладних досліджень Сихова та Русенгорду засвідчує, з одного боку, відмінності, спричинені особливостями контекстів як рівні початкової морфології та її трансформацій, щоденних практик мешканців, так і репрезентацій, а з іншого — деякі повторювані патерни формування архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей, що дає змогу спростувати деякі стереотипи про модерністські житлові райони в кожному з контекстів.

2. Відмінності початкової морфології спричинено головними рушійними силами в обох контекстах: якщо у Швеції модернізм був органічним продовженням прагнення інновативності, маніфестований архітекторами, то в Радянському Союзі його зумовлено політичними чинниками. Соціальна інженерія була одним із головних аспектів для формування житлових територій «рекордних років» у Швеції; подібно в Радянському Союзі простір мікрорайону мав виховати нове суспільство.

Проте, зважаючи на відмінності політичних курсів, схожі архітектурні принципи використовувалися для досягнення різних ідеологічних цілей.

3. Відмінність загальнонаціональних трансформацій Швеції та України в к. ХХ — на поч. ХХІ ст. спричинили вагомий вплив на розвиток районів, аніж початкові морфологічні відмінності. Соціальна композиція міст та структура власності житла безпосередньо вплинула на трансформації районів масової житлової забудови: район Русенгорд перетворився на соціально сегреговану територію, натомість соціальна структура Сихова є близькою до загальноміської. Житловий фонд Мальмо, значна частина якого, зокрема і помешкання в Русенгорді, перебуває в міській власності, поповнився новими об'єктами значно вищого комфорту, які обирає середній клас, натомість нове житло у Львові часто є лише покращеною версією радянських типологій «у новій обгортці», яке, проте, не підсилює соціальної сегрегації. Відтак, первинна та вторинна ідентичності обох районів у структурі міста взаємозалежні з соціальною композицією, розвитком житлового фонду та структурою власності.

4. Незважаючи на численні проекти модернізації та реконструкції районів Програми мільйону у Швеції та гірший фізичний стан українських мікрорайонів, вторинна ідентичність у шведському контексті є негативнішою з огляду на соціальні особливості. В українських мікрорайонах процеси трансформації відбуваються хаотично, без стратегій і часто є наслідком низових ініціатив первинної групи, яка має також вплив і на вторинну ідентичність.

5. Поняття початкових планувальних одиниць не є рівнозначними в обох контекстах, тому виокремлення характеристик і структурних елементів простору різних масштабів просторових елементів є більш доцільним. Порівняння розташування у структурі міст, меж районів, морфологій районів, головних вулиць, головних громадських просторів, житлових будинків, квартир, житлових дворів показують відмінності у співвідношеннях первинної і вторинної ідентичностей, а також їх трансформації, що відбуваються в обох контекстах, є спричиненими як первинною, так і вторинною групами користувачів.

5. Порівняння патернів використання простору первинною групою може допомогти спростувати деякі стереотипи про щоденні практики безпосередніх

користувачів Русенгорду, базованих на ідеях про їхню неінтегрованість у соціальний простір міста, завдяки існуванню подібних просторових та соціальних патернів у Сихові. З іншого боку, це засвідчує вплив морфології на щоденні практики, репрезентації та сприйняття районів.

6. Розглядаючи модерністські житлові території в українському контексті, варто зважати на таку їхню нематеріальну цінність, як інтелектуальне значення – набір модерністських принципів проектування та спосіб, у який вони трансформуються; культурне та соціальне значення – набір соціальних та культурних властивостей, які сформувалися в межах певної території в результаті співжиття територіальної спільноти.

7. Зважаючи на гетерогенність модерністського ландшафту з погляду ідеології та функційності, запропоновано виокремити кілька категорій міського середовища, які можуть потребувати специфічного підходу для розуміння та збереження в сучасному українському контексті: монументальне мистецтво як частина архітектурного простору; будівлі та простори з унікальними властивостями; ландшафти масового житла.

8. Залежно від контексту, структури власності й мотивації користувачів варто надавати перевагу партисипативному або інклюзивному проектуванню. Враховуючи контекстуальність, зміність і взаємозалежність первинної і вторинної ідентичностей, можна формувати проекти і стратегії модернізації чи реконструкції районів масової житлової забудови, які б мали більший наголос на внутрішніх процесах або зовнішніх репрезентаціях. Для забезпечення сталого і тривалого розвитку житлових територій, необхідно вивчати й намагатися синхронізувати фізичні, функційні і репрезентативні зміни.

9. Ідентичності та наративи про них мають безпосередній вплив на фізичний простір міських районів і часто бувають вирішальними для їхнього розвитку. Їх можна розглядати як інструменти для вивчення простору, для більш чутливого й демократичного проектування, для активізації й залучення користувачів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. Райони масової житлової забудови в європейських країнах характеризувалися подібними просторовими принципами організації, не зважаючи на те, що були частинами різних політичних систем. Архітектура в цьому контексті була інструментом для вирішення ширших політичних, економічних та соціальних завдань.

2. Ідентичність для районів масової житлової забудови є одним із ключових чинників для формування сценаріїв розвитку. У дослідженні сформовано авторську модель архітектурної ідентичності, яка містить три рівні: архітектурної своєрідності, первинної та вторинної ідентичностей.

3. Термін архітектурна своєрідність запропоновано вживати для позначення особливостей архітектурного об'єкта як фізичного конструкта. Натомість архітектурна ідентичність є результатом взаємодії користувача з архітектурним середовищем чи об'єктом. Залежно від групи користувачів (безпосередні чи опосередковані), виокремлено первинну і вторинну ідентичності.

4. Головним методичним викликом досліджень ідентичності масової забудови є відсутність спільної термінологічної основи для порівняльного дослідження районів у різних контекстах. Оскільки у паралельних дискурсах про райони масової житлової забудови України і Швеції відрізняються не лише терміни, але й просторові/соціологічні категорії, дослідження базувалося на основі порівняння наративів, що об'єднують модерністські морфології, досвіди користувачів та репрезентації районів.

5. У Швеції модерністські принципи ініціювали архітектори, натомість у Радянському Союзі імпульс їхнього масового впровадження був політичним. Відмінності контекстуальних трансформацій Швеції та України в к. ХХ — на поч. ХХІ ст. спричинили більш вагомий вплив на розвиток районів, аніж початкові морфологічні відмінності. Політичні курси країн, соціальна композиція міст, структура власності та розвиток житлових фондів

сформували умови, за яких райони зі схожими морфологіями трансформувалися за різними сценаріями. Пізньомодерністські райони Швеції перетворилися на сегреговані та стигматизовані території, натомість райони масової житлової забудови в Україні є інтегрованими у структуру міста й досі трактуються як задовільне місце для життя в умовах загальної низької якості житлового фонду.

6. Архітектурна своєрідність Сихова полягає у великому масштабі району, його комплексності, відносній гомогенності містопланувальної тканини, наявності активного і стихійного процесу трансформації простору та розвитку громадської інфраструктури. Первинна ідентичність динамічно змінюється синхронно із просторовими змінами та виробленням нових поведінкових патернів. Вторинна ідентичність також пов'язана із деякими змінами простору на рівні міста, проте її основою є уявлення про руральний характер району, його належність до спадщини радянського періоду, розвиток громадської інфраструктури, а також – вплив діяльності активної спільноти району.

7. Архітектурна своєрідність Русенгорду характеризується центральним розміщенням району у структурі міста, різноманітністю житлових типологій і відкритих просторів, розвитком громадської інфраструктури та реалізацією численних проектів, ініційованих муніципалітетом, які, окрім модернізації, мають на меті вплинути на ідентичність району. Первинна ідентичність Русенгорду динамічно змінюється і стає більш позитивною, натомість вторинна ідентичність є статичною, і часто репрезентує район як соціально проблемний. Паралельно існує наратив про Русенгорд як мультикультурний інноваційний район, якому властивий соціальний потенціал.

8. Просторові елементи Сихова та Русенгорду мають різні властивості, які залежать від комплексу чинників. Фізичне розташування у структурі міста і просторові межі районів відрізняються від уявлень первинної та вторинної груп про них. Сприйняття морфології району залежить від функціонування простору і структури спільноти. Громадські простори виражені за допомогою ідеологічних і соціальних аспектів та відображають зміни економічного,

політичного та соціального контекстів. Житлові будинки та прилеглі до них території візуалізують відмінності в розумінні приватного і публічного. З огляду на це, ті самі елементи простору можуть мати різні властивості в житлових районах. Окрім того, елементи навіть в одному контексті мають різні властивості залежно від того, як їх розглядати: із погляду архітектурної своєрідності, первинної чи вторинної ідентичностей.

9. Головні властивості первинної і вторинної ідентичності – це змінність і впливовість. Первинна ідентичність є динамічною і реагує на зміну щоденних досвідів безпосередніх користувачів. Натомість вторинна ідентичність є більш стійкою: в обох районах на неї вплинули фізична роз'єднаність, морфологічна відмінність від інших частин міста; підтримування образу вторинною групою за відсутності її контакту із середовищем. Впливовість первинної чи вторинної ідентичності характеризується здатністю первинної групи бути авторитетною для вторинної і навпаки.

10. Наративна ідентичність може бути ефективним інструментом для дослідження міського середовища, комунікації з первинною і вторинною групами, а також - важелем ревіталізаційних процесів модерністських житлових територій, які залежать від залученості користувачів і їхнього впливу на процеси трансформації житлових територій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анатомія міста: Київ. *Урбаністичні студії: збірка статей, інтерв'ю, досліджень з урбаністичних студій, присвячена проблемам сучасного Києва*, 2012. Київ: Смолоскип.
2. Андрущенко, Н. П. 1989. *Комплексная застройка жилых районов. Поиск, эксперимент в зодчестве Украины*. Київ: Будівельник.
3. Бедаш, Ю. А. 2012. Концепция социального пространства Анри Лефевра. *Вестник ТГПУ*, 11(126), с. 219-224.
4. Буден, Б. 2013. *Зона переходу. Про кінець посткомунізму*. Київ: Медуза.
5. Вахштайн, В., 2012. *Грамматика городского пространства. Лекции в Политехническом*. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=x5pF_1zcbRY (Accessed May 4, 2015).
6. Верёвкина, И. и Шагов, Н., 2012. Социокультурные предпосылки формирования жилого фонда в России с 1917 по 2010 г. *Вестник Томского Государственного Университета*, 365, с. 57–59.
7. Власенко, Є., 2016. Приватизація житла в постсоціалістичних країнах: причина та передумови. *Mistosite*. Available at: <http://mistosite.org.ua/uk/articles/pryvatyzacziya-zhytla-v-post-soczialistychnyx-krayinax-prychyna-ta-peredumovy> (Accessed November 13, 2015).
8. Герасимюк, А. 1965. Каждому городу – генплан. *Строительство и архитектура*, 4, с. 1.
9. Глазычев, В. 2008. *Урбанистика: часть 1*. Москва: Европа.
10. Глазычев, В. 2008. *Урбанистика: часть 2*. Москва: Европа.
11. Гнесь, І. 2007. Великопанельне житло: реальність і перспективи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 585, с. 26-29.
12. Гнесь, І. 2002. Новобудови серед новобудов. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, Архітектура, 439, с.63-74.
13. Гонзик, К. 1967. *По пути к социалистической архитектуре*. Москва: Стройиздат.
14. Гранкин, В. 1979. На завершающей стадии разработки: Первая очередь подземного трамвая во Львове. *Метрострой*, 1, с. 32

15. Гришин, С. 2002. Три поколения панельных домов и их будущее развитие. *Проект Россия*, № 25 (3), Микрорайон, с. 60-62.
16. Гутнов, А. Э. и Лежава, И. Г. 1977. Будущее города. Москва: Стройиздат.
17. Єдлінська, У. Я. 1986. *Історія Львова в документах і матеріалах*. Київ: Наукова думка.
18. Заера-Поло, А. 2011. Политика оболочки. Политическая критика материализма. *Project Russia*, 59, с. 151–168.
19. Иконников, А. 1966. *Эстетические проблемы массового жилищного строительства*. Москва: Стройиздат.
20. Иконников, А.В. 1978. *Современная архитектура Швеции*. Москва: Стройиздат.
21. Ігнатова, О., 2007. Юрій Криворучко: „Якби геніїв у Львові не було, жилося б спокійніше“. *Юрій Криворучко: Якби геніїв у Львові не було, жилося б спокійніше!* Львівський портал. Available at: <http://portal.lviv.ua/news/2007/05/04/113729> (Accessed October 15, 2016).
22. Килессо, С.К. 1984. Смотр достижений архитекторов и строителей республики. *Строительство и архитектура*, 12, с. 1.
23. Коломєйцев, А. 2013. *Принципи локальності та універсальності в архітектурі міста (на прикладі Центральної Європи): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. архітектури : спец. 18.00.01 «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури»*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка».
24. Лефевр, А. 2002. Идеи для концепции нового урбанизма. *Социологическое обозрение*, 2(3), с. 19–26.
25. Лобанов, А.В., 2007. Методология структурализма в архитектуре. *Архитектон: известия вузов*, 18, pp.14-14.
26. Мазур, Т.М. та Посацький, Б.С. 2008. Промислова функція у просторі великого міста - приклад Львова. *Містобудування та територіальне планування*, 31, с. 211-222 .
27. Мартин, А. 2002. История прекрасного будущего. *Проект Россия*, 25 (3), Микрорайон, с. 6-11.

28. Меерович, М. *Соцгород. Концепция социалистического расселения*. (online) Available at: http://alyoshin.ru/Files/publika/meerovich/meerovich_sots.html
29. Мезенцев, И. 1975. Планировочная структура и композиция жилого образования. *Строительство и архитектура*, 7, с. С. 6-12.
30. Мисак, Н. 2014. Радянське масове житлове будівництво: трансформації у процесі зміни контекстів. *Наук.-техн. зб. КНУБА «Містобудування та територіальне планування»*, 53, с. 339–351.
31. Мисак, Н. 2014. Формування ідентичності нецентральных районів Львова: роль локальної спільноти у проектуванні відкритих громадських просторів. У: К. Янас та М. Тройнар, ред. Відновлення міста із залученням громади. Польсько-український досвід та надихаючі практики. Краків: Інститут розвитку міст, с. 61–78, 157-174.
32. Мисак, Н. 2015. Значення архітектурної ідентичності для районів масової житлової забудови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 836, с. 45–52.
33. Мисак, Н. 2015. Походження і трансформація принципів мікрорайонування. *Наук.-техн. зб. «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*, 38, с. 256–270.
34. Мисак, Н. 2016. «Надмірності» в архітектурі багатородинного житла у Львові від 1956 року і дотепер: трансформації при зміні контекстів. *Rocznik Lubelski*, T.XLII, с. 165-177. ISSN: 0080-3510, 0080-3510.
35. Мих, Р. 1967. Генеральний план Львова. *Строительство и архитектура*, 9, с. 9.
36. Мих, Р. 2008. Архітектура радянського періоду (1956-1991). У: Ю. Бірюльов, et al., ред. *Архітектура Львова. Час і стилі XIII-XXI ст.* Львів: Центр Європи, с. 606-643.
37. Міжнародний конкурс на концепцію громадського центру Сихова оголосять за тиждень. *ZIK: новини України, телеканал ZIK, ZIK*. Available at: <http://zik.ua/ua/news/2007/05/14/74606> (Accessed September 10, 2015).
38. Моляр, Є. 2015. Парадокси декомунізації, *Життя: Українська правда*, 18 червня. (online) Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2015/06/18/195806/> (Дата звернення 15 червня 2017).

39. Мысак, Н. Р. 2016. Реинтерпретация модернистских морфологий: жилое пространство района Сыхов во Львове. *Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований*, 5 (Микроурбанизм), с. 8-16. ISSN: 2225-5060.
40. Наумеску, В., 2007. Сихів: макроісторія мікрорайону. *lvivcenter.org*. Available at: <http://lvivcenter.org/uk/chronicle/news/?newsid=65> (Accessed September 10, 2015).
41. Обух, Н., 2012. Сихів зупинився на півдорозі до Львова: Інтерв'ю з Ігорем Мельником. *Новий погляд*. Available at: <http://pohlyad.com/index.php> (Accessed November 15, 2015).
42. Панчишин, О. 2016, На стіні будинку на Сихові художники замалюють комуністичну символіку, (online) *Zaxid.net*. Режим звернення: https://zaxid.net/na_stini_budinku_na_sihovi_hudozhniki_zamalyuyut_komunistichnu_simvoliku_n1383825 (Дата звернення 15 червня 2017).
43. Панчишин, О., 2016. На стіні будинку на Сихові художники замалюють комуністичну символіку. *ZAXID.NET*. Available at: https://zaxid.net/na_stini_budinku_na_sihovi_hudozhniki_zamalyuyut_komunistichnu_simvoliku_n1383825 (Accessed November 15, 2016).
44. Писковский, Ю. И. 1987. Эталоны наших городов. *Строительство и архитектура*, 5, с. 11-12.
45. Планування центру Сихова. Available at: http://www.udg.lviv.ua/ua/Планування_центру_Сихова (Accessed June 12, 2017).
46. Посацький, Б. С. 2011. Просторова трансформація загальноміського центру Львова (впродовж ХХ ст. і на початку ХХІ ст.). *Проблеми розвитку найкрупніших міст України*, 20, с. 154-163.
47. Рєвунова, І., 2016. 50 років трамвая на Сихів. *ZAXID.NET*. Available at: https://zaxid.net/50_rokiv_tramvaya_na_sihiv_n1409830 (Accessed September 10, 2017).
48. Скрипченко, Ю.Н. et al. 1982. *Эстетическое оформление города*. Киев: Будівельник.
49. Скубицька, Ю. 2012. «Чужий» спальний район. У: А. Макаренко, et al., ред. *Анатомія міста: Київ. Урбаністичні студії*. Київ: Смолоскип, с. 195.
50. Трегубова, Т. та Мих, Р. 1989. *Львів. Архітектурно-історичний нарис*. Київ: Будівельник.

51. Франків, Р. 2005. *Особливості розвитку української архітектури пострадянського періоду (1991-2001 рр.), автореф. дис. канд. архітектури: 18.00.01*, Львів: НУ ЛП.
52. Хрущев, Н.С. 1954/2002. О широком внедрении промышленных методов, улучшении качества и снижении стоимости строительства. *Проект Россия*, № 25 (3), Микрорайон, с. 12-17.
53. Цього року ціни на квартири у Львові не зростуть – прогноз ріелторів. *Гал-інфо*. Available at: <http://www.galinfo.com.ua/news/103612.html> (Accessed February 3, 2016).
54. Черкес, Б. 2008. *Національна ідентичність в архітектурі міста*. Львів: Національний університет «Львівська політехніка».
55. Черкес, Б. та Мисак, Н. 2013. Розвиток і трансформація житлового району Сихів у Львові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 757, с. 1-9.
56. Черкес, Б.С. 2009. Сучасна архітектура Львова між історизмом та реставраціонізмом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 656, с. 3-4.
57. Черкес, Б.С. та Мисак, Н.Р. 2013. Релігійна компонента у трансформації ідентичності району масової житлової забудови «Сихів» у Львові. *Наук.-техн. зб. «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*, 32, с. 253–262.
58. Черниш, Н. 2003. *Соціологія. Курс лекцій* : підручник. Львів: Кальварія.
59. Шимко, В.Т. 1990. *Архитектурное Формирование Городской Среды учебное пособие для студентов вузов*. Москва: Высшая школа.
60. Шквариков, В.А., ред. 1971. *Жилой район и микрорайон. Пособие по планировке и застройке*. Москва: Стройиздат.
61. Шліпченко, С. 2017, DECOM JOB: Кілька загальних міркувань щодо специфіки процесів декомунізації у просторах міста. *Місто: історія, культура, суспільство*, 1 (2), с. 152-165.
62. Шуляр, А. 2009. Аналіз проектів, представлених на містобудівельному конкурсі на створення концепції громадського центру району Сихів у м. Львові.

Геодезія, архітектура та будівництво : матеріали II Міжнародної конференції молодих вчених GAC-2009, с. 43–46.

63. Akkurt, H. B. 2012. Reconstitution of the Place Identity within the Intervention Efforts in the Historic Built Environment. In: H. Casakin and F. Bernardo, eds. 2012. *The Role of Place Identity in the Perception, Understanding, and Design of Built Environments*, p. 63-77. Bentham Science Publishers.
64. Alessi, A. 2009. Building Identity? On the representation of State and/or National Perceptions Nowadays: Berlin's European Embassies as a Case Study. In: P. Herrle and E. Wegerhoff, eds. *Architecture and Identity*, p. 362-374. Berlin: LIT.
65. Alfredsson, B. and Cars, G. 1997. *Omvärdering, Omvandling, Omvärld*. Stockholm: SABO.
66. Baier, B. 2011. *Special Report* (online) Fox News Channel. Available at: <http://www.foxnews.com/on-air/special-report-bret-baier/index.html>
67. Berggren, K. 2012. Stories, Images and Architectures. Real and Fictional Accounts of the Fabrication of the Swedish Suburb. Chalmers University of Technology.
68. Birch, E. L. 1980. Radburn and the American Planning Movement. *City and Regional Planning*, 31, pp.122-151.
69. Blanc, M. and Stébé J.-M. 2004. France. From dreams to disillusion. In: R. Turkington, R. van Kempen and F. Wassenberg, eds. *High-rise housing in Europe. Current trends and future prospects*. Delft: DUP Science, pp. 99-116.
70. Blogg.mah.se. (2018). *A history of Malmö* | Urban historia. (online) Available at: <https://blogg.mah.se/urbanhistoria/history-of-malmo/> (Accessed 9 Sep. 2017).
71. Borgegård, L.-E. and Kemeny, J. 2004. Sweden. High-rise housing in a low-density country. In: R. Turkington, R. van Kempen and F. Wassenberg, eds. *High-rise housing in Europe. Current trends and future prospects*. Delft: DUP Science, pp. 31-48.
72. Brody, J. 2009. Constructing Professional Knowledge: the Neighborhood Unit Concept in the Community Builders Handbook (online) Available at: https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/14704/Brody_Jason.pdf?sequence=2. (Accessed 24.09.2017).
73. Carr S. et al, ed. 1992. *Public Space*. Cambridge: Cambridge University Press.

74. Christmann, G. 2012. Neighbourhood Development “From Below”? *Metropolis*, 6: Civil Society. Berlin: Jovis Verlag GmbH pp.163–171.
75. Colton, T. 1995. *Moscow: Governing the Socialist Metropolis*. Cambridge: Harvard University Press.
76. Competitionline.com. (n.d.). *Project Törnrosen Tower - an urban landmark* (online) Available at: <https://www.competitionline.com/en/projects/50450> (Accessed 15 Jun. 2016).
77. *Culture Casbah. Törnrosen Tower — an urban landmark.* <https://www.competitionline.com/en/projects/50450>. Accessed 15.06.2016.
78. De Lille, L.C. & Guest, M. 2010. Towards Banalization? Trans-Forming the Legacies. In: A. Kliems, M. Dmitrieva, eds. *Post-Socialist City*. Berlin: Jovis. Pp.34-51.
79. Druot F., Lacaton A. and Vassal J.-Ph. 2007. *Plus. Large Scale Housing Development*. Barcelona: Gustavo Gili.
80. Durmanov, V. and Dubbeling, D. 2004. Ukraine. Inheritance of centralised planning. In: R. Turkington, R. van Kempen and F. Wassenberg, eds. *High-rise housing in Europe. Current trends and future prospects*. Delft: DUP Science. Pp. 203-214.
81. Džervus, P. 2013. Postmodern Discourse of Post-Soviet Large Housing Districts: Modelling the Possibilities. *Architecture and Urban Planning*, 7, pp. 51-58.
82. Elisabeth, L. 1999, *Den ifrågasatta förorten — identitet och tillhörighet i moderna förorter*, Stockholm: Bygghälsöförbundet.
83. Ericsson, O. 1997. Agency relations, interests and influence in urban renewal: the case of a Swedish public housing estate. In: Källtorp, O., I. Elander, Ericsson O. and Franzén M. (eds), *Cities in transformation – transformation in cities: social and symbolic change of urban space*, pp. 338-359.
84. Ericsson, U., Molina, I., Ristilampi, P. M. *Miljonprogram och media: föreställningar om människor och förorter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet, 2002.
85. Ernten Ch. After Post, Ex, Neo, End and Re. Manifesto / Christian Ernten, Joost Janmaat // Volume Engineering Society. – 2008. – #2. – P. 44-45.
86. Feltins, A. 2013. Research on How Diversify Microrayon. TU Delft. (online) Available at: <http://issuu.com/feltins/docs/feltins-4188810-final-report-issuu>. (Accessed 24.09.2017).

87. Flemström, C., Ronnby, A. 1972. *Fallet Rosengård. En studie i Svensk planerings och bostadspolitik*. Stockholm: Bokförl. Prisma.
88. Frampton, K. 1992. *Modern Architecture: A Critical History*. London: Thames and Hudson Ltd.
89. Gatukontoret. <http://malmo.se/Kommun—politik/Organisation/Forvaltningar/Gatukontoret.html>. Accessed 15.06.2016.
90. Gehl, J. 1987. *Life Between Buildings: Using Public Space*. London: Island Press.
91. Gehl, J. and B. Svarre. 2010. *How to Study Public Life*. London: Island Press.
92. Gillis, J.R. 1994: Memory and Identity: the history of a Relationship. In: J. R. Gillis, ed. 1994. *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princetone University Press. Pp. 3-24.
93. Goldhoom, B. and Sverlov A. 2008. Microrayon. Transformation of the Soviet City under Capitalism. *Volume*, 21 The block, pp. 14-18.
94. Gutierrez, C. 2016. *Inhabiting Shadows*. (online) Available at: <http://cynthiagutierrez.com/inhabiting-shadows/> (Aaccessed 15 July 2017)
95. Haffner, M. and Dol, C.P., 1998. Housing statistics in the European Union. *Brussels, DGV*.
96. Haffner, M. et al., 1998, Housing statistics in the European Union, Brussels, European Commision, Directorate General V.
97. Hall, S. 1996. Who needs Identity? In: S. Hall, P. Du Gay, 1996. *Questions of Cultural Identity*. London: Sage. Pp. 1-17.
98. Hall, T. 1999. Rekordåren – en epok i svenskt bostadsbyggande. Aalborg: Boverket.
99. Hall, T. and Vidén, S., 2005. The Million Homes Programme: a review of the great Swedish planning project. *Planning Perspectives*, 20(3), pp.301-328.
100. Hårsman, B. and Scheele, S. 1997. *Framtida hushållsbildning. Bostadsmarknaden på2000-talet (Future household creation: the housing market in the 2000s)*. Stockholm: SNSförslag.
101. Heinstedt, L. 1992. «Boendemönster som kunskapskälla» En studie av allmännyttan i Stockholms län, Statens institut för byggnadsforskning.

102. Heinstedt, L., 1992. Boendemönster som kunskapskälla: en studie av allmännyttan i Stockholm län (Housing patterns as a source of knowledge: a study of non-profit housing in Stockholm County), Gävle (Institutet för byggnadsforskning).
103. Herrle, P. 2004. Das Eigene und das Fremde — Die Konstruktion von kultureller Identität in der Architektur. TU Berlin. (online) Available at: http://archiv.pressestelle.tu-berlin.de/125jahre/vortrag_herrle.pdf. (Accessed 06.12.2013).
104. Heuvel, D. 2002. As Found: The Metamorphosis of the Everyday On the Work of Nigel Henderson, Eduardo Paolozzi, and Alison and Peter Smithson (1953-1956), *OASE*, 59, pp. 52–67.
105. Hu, Y. et al. 2014. What We Instagram: A First Analysis of Instagram Photo Content and User Types. In: *Proceedings of the 8th International Conference on Weblogs and Social Media*, ICWSM, pp. 595-598.
106. Ibelings, H. 1998. *Supermodernism: Architecture in the Age of Globalisation*. Rotterdam: Nai Press.
107. Jencks, Ch. 1991. *The Language of Postmodern Architecture*. New York: Rizzoli.
108. Juhlin, D. et al. 1974. *Malmö. Socialförvaltning tredje socialbyrån*. Malmö: Arkskrift.
109. Kapeller, V. 2009. Plattenbausiedlungen. Erneuerung des baukulturellen Erbes. In: *Wien und Bratislava*. Stuttgart: Fraunhofer IRB Verlag.
110. Kellett, J. and Rofe, M.W. 2009. *Creating Active Communities: How can Open and Public Spaces in Urban and Suburban Environments Support Active Living?* A Literature Review. (online) Available at: https://www.researchgate.net/publication/283505498_Creating_Active_Communities_How_Can_Open_and_Public_Spaces_in_Urban_and_Suburban_Environments_Support_Active_Living_A_Literature_Review_full_version. (Accessed 15.09.2015).
111. Khrushchev, N. 1974. *Khrushchev Remembers: The Last Testament*. Boston: Little, Brown, and Co.
112. Kicinski, A. 2004. Poland. A future for the ‘blokowisko’? In: R. Turkington, R. van Kempen and F. Wassenberg, eds. *High-rise housing in Europe. Current trends and future prospects*. Delft: DUP Science. Pp. 187-202.

113. Knorr-Siedow, Th. 2004. Germany. Common legacy from a divided past. In: R. Turkington, R. van Kempen and F. Wassenberg, eds. *High-rise housing in Europe. Current trends and future prospects*. Delft: DUP Science. Pp. 165-186.
114. Korrespondent.net, Корреспондент составил ТОП-10 самых неблагополучных жилмассивов в Украине. *Новості*. Available at: <http://korrespondent.net/ukraine/events/1058465-korrespondent-sostavil-top-10-samyh-neblagopoluchnyh-zhilmassivov-v-ukraine> (Accessed September 10, 2015).
115. Kusenbach, M. 2003. Street phenomenology. The go-along as ethnographic research tool. *Ethnography*, 4(3), pp. 455–485.
116. Lefebvre, H. 1991. *The Production of Space*. Oxford: Blackwell.
117. Lepic A. & A. Schmedding (eds.) 2011. Moderators of Change. Architecture That Helps. – Bonn: Hatje Canty Verlag.
118. Listerborn, C. 2007. Who speaks? And who listens? The relationship between planners and women’s participation in local planning in a multi-cultural urban environment. *GeoJournal*, 70, pp. 61–74.
119. Lu, D. 2012. Entangled Modernities in Architecture. In: G. Crysler, S. Cairns and H. Heynen, eds. *The Sage Handbook of Architectural Theory*. London: SAGE Publications Ltd, pp. 233–248.
120. Lucas, R. 2016. *Research methods for Architecture*. London: Laurence King Publishing.
121. Maak, N. 2015. *Living complex: From Zombie City to the New Communal*. Munich: Hirmer Verlag GmbH.
122. Malmo.se. (2013). *Rosens Röda Matta. Stadsplanering på Tjejers Villkor*. (online) Available at: <http://malmo.se/download/18.1388f79a149845ce3b9fdb/1491301765719/Artikel+i+tidssften+PLAN+om+Rosens+r%C3%B6da+matta+20131215.pdf> (Accessed 15 Jun. 2016).
123. Malmo.se. (n.d.). *Rosengård in Transition. 12 Investments for a Sustainable City*. (online) Available at: http://malmo.se/download/18.3744cbfb13a77097d879d71/Roseng%C3%A5rd+ENG_web.pdf (Accessed 15 Jun. 2016).
124. Marshall, St. 2009. *Cities Design and Evolution*. London: Routledge.
125. Mass Housing Guide, 2009. *Volume The Block*. 3. 161 p.

126. Mattsson, H. 2010, 'Designing the reasonable consumer – standardisation and personalisation in Swedish functionalism'. In: H. Mattsson, S.-O. Wallenstein, eds., *Swedish Modernism: Architecture, Consumption and the Welfare State*. London: Black Dog Publishing.
127. McCutcheon, R. 1992. Technology and the State in the Provision of Low-Income Accommodation: The Case of Industrialized House-Building, 1955-1977. *Social Studies of Science*, 22(2), p. 360 (mentioned in Urban, F., 2012. *Tower and Slab. Histories of Global Mass Housing*, London 2012.)
128. Meenakshi, A. 2011. Neighbourhood Unit and its Conceptualization in the Contemporary Urban Context. *Institute of Town Planners, India Journal*, 8, pp.81-86.
129. Molina, I. et al. 2002, *Miljonprogram och media — föreställningar om människor och förorter*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
130. Mysak, N. 2014. Interconnection of Built Environment and Social Composition of Architectural Space of Post-War Socialistic Housing Estates. *Środowisko Mieszaniowe*, 15, s.118–123. ISSN: 1731-2442, 2543-8700
131. Mysak, N. 2014. The Morphology of Open Spaces within Large-Panel Housing Estates: the Pedestrian Perception (a case study of Sykhiv estate in Lviv, Ukraine). *Środowisko Mieszaniowe*, 13, s. 164–172. ISSN: 1731-2442, 2543-8700
132. Mysak, N. 2017. Lviv / Ukraine / (Post-)ideological Mass Housing Landscapes. In: M. Benko, ed. *Search For Preservation Approaches. In Understanding Central and Eastern European Cities: Urban Design and Planning Studies*, Budapest: l'Harmattan.
133. Nabholz, A.-C. 2007. *The Crisis of Modernity: Culture, Nature, and the Modernist Yearning for Authenticity*. Basel: Universitaet Basel.
134. Nikiforov, Y., Balashova, O., Gernam, L. 2017. *Decommunized: Ukrainian Soviet Mosaics*. Berlin, DOM Publishers.
135. Patricios, N.N., 2002. Urban design principles of the original neighbourhood concepts. *Urban morphology*, 6(1), pp.21-36.
136. Perry C. The Neighborhood Unit. In: Perry C. *Neighborhood and Community Planning*. New York: Arno Press, 1974. Vol. VII. P. 34-43.
137. Peterson, T., Stigendal, M. and Fryklund, B., 1988. *Skånepartiet. Om folkligt missnöje i Malmö*. Lund: Arkiv förlag.

138. Publicspace.org. (n.d.). public space: “*Public space reflects the diversity of voices, the diversity of identity*”. (online) Available at: <http://publicspace.org/en/post/public-space-reflects-the-diversity-of-voices-the-diversity-of-identity> (Accessed 15 Jun. 2016).
139. Quirk, V. (n.d.). *Introducing Potty-Girl, "The Architect of the Future?".* (online) ArchDaily. Available at: <https://www.archdaily.com/529934/introducing-potty-girl-the-architect-of-the-future> (Accessed 15 Nov. 2016).
140. Quirk, V. 2014. Introducing «Potty-Girl,” The Architect of the Future? ArchDaily. <https://www.archdaily.com/529934/introducing-potty-girl-the-architect-of-the-future>. Accessed 15.11.2017.
141. Relph, E. C. 2008. *Place and Placelessness*. London: Pion.
142. ReNewTown project — Transnational Development Strategy for post-socialist cities of Central Europe. 2014. – Режим доступа до ресурсу: <http://www.renewtown.eu/renewtown-news/items/the-brochure-on-transnational-development-strategy-is-now-available-to-download.html>.
143. Ristilammi, P.-M. 1998. Fin de Siecle in the Urban Periphery. *Ethnologia Europaea*, 28, pp.37–44.
144. Ristilammi, P.-M. 1998. Fin de Siecle in the Urban Periphery. *Ethnologia Europaea*, 28, pp.37–44.
145. Ristilammi, P.-M., 1994. *Rosengård och den svarta poesin / En studie av modern annorlundahet*, Malmö: Symposion.
146. Rosengård in Transition. 12 Investments for a Sustainable City. http://malmo.se/download/18.3744cbfb13a77097d879d71/Roseng%C3%A5rd+ENG_web.pdf. Accessed 15.06.2016.
147. *Rosens Röda Matta. Stadsplanering på Tjejers Villkor. 2013.* <http://malmo.se/download/18.1388f79a149845ce3b9fdb/1491301765719/Artikel+i+tidssiften+PLAN+om+Rosens+r%C3%B6da+matta+20131215.pdf>. Accessed 15.06.2016.
148. Rudberg, E. 2010. Building the utopia of the everyday. In: H. Mattsson, S.-O. Wallenstein, eds. *Swedish modernism: Architecture, consumption and the welfare state*, London: Black Dog Publishing, pp.152-159.

149. Sassen, S. (2011). *Urbanizing Technology. When the City Talks back*. (online) Tedxtalks.ted.com. Available at: <http://tedxtalks.ted.com/video/TEDxNantes-Saskia-Sassen;search%3Atag%3A%22tedxnantes%22> (Accessed 15 Jun. 2016).
150. Sassen, S. 2008. Cityness. In: Ilka and A. Ruby, eds. *Urban Transformation*, Berlin: Ruby Press. P. 84–87.
151. Sawalha, A. 2014. Gendered Space and Middle East Studies. *International Journal of Middle East Studies*, 46(1), pp.166-168.
152. Scott, S. 2009. Ideal Soviet Suburb. Social Change through Urban design. *Panorama*, pp. 58-62.
153. Sekielski, T. (2015). *Ciemna strona szwedzkiego multikulti. „Po prostu” w rajach dla imigrantów*. (online) Tvp.info. Available at: <http://www.tvp.info/22023115/ciemna-strona-szwedzkiego-multikulti-po-prostu-w-rajach-dla-imigrantow> (Accessed 19 Jun. 2016).
154. Sergi, V. 1997. *Public Space and Social Identity*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
155. Simonsson, R. 2012. Makten över rummet – en studie av det fysiska och sociala rummets förändring. (online) Available at: <http://www.alltidgot.com/modernism-ochfunktionalism/> (Accessed 18 November 2017)
156. Stanek, L., Moravánszky, Á. and Schmid, C. eds., 2014. *Urban revolution now: Henri Lefebvre in social research and architecture*. Ashgate Publishing, Ltd.
157. *Strategy for outdoor spaces in Rosengård, links to Malmö and identity in the Öresund region*. 2014. Issuu. Available at: https://issuu.com/gehlarchitects/docs/issuu_492_main_rapport_malm__rosen (Accessed June 15, 2016).
158. Therborn, G. 2003. Entangled modernities. *European Journal of Social Theory*, 6(3), pp.293-305.
159. Topping, A., 2017. 'Sweden, who would believe this?': Trump cites non-existent terror attack. *The Guardian*. Available at: <https://www.theguardian.com/us-news/2017/feb/19/sweden-trump-cites-non-existent-terror-attack> (Accessed June 15, 2016).
160. Törnrosen Tower. Malmö's New Meeting Point and Landmark. Invitation to an International Architectural Competition. Available at: <https://www.arkitekt.se/wp->

content/uploads/2014/06/T%C3%A4vlingar-2012-T%C3%B6rnrosen-Tower-i-Malm%C3%B6-Prequalification-Brief.pdf. (Accessed June 15, 2016).

161. Tran, J. 2010. *Static Illusion: Architectural Identity, Meaning and History*. Perth: Curtin University. (online) Available at: <http://hgsoconference.curtin.edu.au/local/pdf/JTran.pdf> (Accessed 06.12.2013)

162. Trybuś, J. 2012. *Przewodnik po warszawskich blokowiskach*. Warszawa : Muzeum Powstania Warszawskiego.

163. Tscherkes, B. and Sawicki, N., 2000. Stalinist Visions for the Urban Transformation of Lviv, 1939–1955. *Harvard Ukrainian Studies*, 24, pp.205-222.

164. Turkington, R., Van Kempen, R. and Wassenberg, F., 2004. High-rise housing in Europe: Current trends and future prospects. *Housing and Urban Policy Studies* 28, pp.1-14.

165. Tykesson, T. (ed.). 2002. *Bostadsmiljöer i Malmö*. Inventering. Del 3: 1965–1975. Malmö: Länsstyrelsen.

166. Urban, F. 2012. *Tower and Slab. Histories of Global Mass Housing*. London: Routledge, 208.

167. Vall, N. 2007. *Cities in Decline? A comparative history of Malmö and Newcastle after 1945*, Malmö: Malmö högskola.

168. Van Hulst, M. 2012, Storytelling, a Model of and a Model for planning. *Planning Theory*, 11(3), pp. 299-318.

169. Vidén, S. and Gunilla, L. 1992. *Miljonprogrammets bostäder, Bevara, förnya, förbättra*. Stockholm: Statens råd för byggforskning.

170. Wątorska-Dec, M., Bierzyński, A. and Węclawowicz, G. (2014). ReNewTown project — Transnational Development Strategy for post-socialist cities of Central Europe. (ebook) LP: Institute of Geography and Spatial Organisation, Polish Academy of Sciences (PL). Available at: <http://www.renewtown.eu/renewtown-news/items/the-brochure-on-transnational-development-strategy-is-now-available-to-download.html> (Accessed 15 Jun. 2017).

171. Werner, M. and Zimmermann, B., 2002. Vergleich, Transfer, Verflechtung. Der Ansatz der Histoire croisée und die Herausforderung des Transnationalen. *Geschichte und Gesellschaft*, 28(H. 4), pp. 607-636.

172. Wiest, K. 2012. Comparative Debates in Post-Socialist Urban Studies. *Urban Geography*, 33, pp. 829-849.
173. Zadorin, D. 2009. Microrayon Handbook. *Volume (Amsterdam, Netherlands)*, 21, pp.27-35.
174. Zetterberg K., Bostadspolitik på förändrade villkor. En studie i den bostadspolitiska debatten i dagpress och tidskrifter 1945-1960, Stockholm 1978
175. Zetterberg, K. 1978. Bostadspolitik på förändrade villkor. En studie i den bostadspolitiska debatten i dagspress och tidskrifter 1945-1960. *Avdelningen för projekteringsmetodik, KTH*. 6, pp. 12-41.
176. Zhelnina, A. 2013. Learning to use 'public space': urban space in post-Soviet St. Petersburg. *The Open Urban Studies Journal*, 6(1), pp. 30–37.

ІНШІ ДЖЕРЕЛА

177. Жилые районы «Сихов – I, II, III, IV» в г. Львове. Схема генплана. ГИПРОГРАД, Львовский филиал, КПМ-1.
178. Паспорт Сихівського району. 2012. Сихівська районна адміністрація. Львів.
179. Про затвердження проекту детальної планівки південного району м. Львова. 1958. Додаток до рішення виконкому Львівської облради депутатів трудящих від 2 квітня 1958 роке, Львів. З архіву Олега Бондара.
180. Про організацію міжнародного відкритого містобудівного конкурсу з розробки архітектурно-містобудівної концепції громадського центру житлового району «Сихів» у м.Львові (Україна). 2007. Рішення № 270 від 11.05.2007 [http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/\(SearchForWeb\)/C838C0F42B00D09BC22573070046D9A3?OpenDocument](http://www8.city-adm.lviv.ua/Pool/Info/doclmr_1.NSF/(SearchForWeb)/C838C0F42B00D09BC22573070046D9A3?OpenDocument). (Accessed 18.10.2016).
181. Проект детального планування центру Сихова в м. Львові. 2008. Пояснювальна записка. ТЗОВ «Укрконсалтгруп». Департамент планування та архітектури.
182. Architectural and Urban Concept of a Public Centre of Sykhiv Residential District in Lviv. 2008. Description of the competition project. Domorinthos.
183. Karlskrona: Boverket. 1999. The National Board of Housing, Building and Planning
184. Stockholm: Arkitekturmuseet, 1980.
185. The Population, 1991. National Atlas of Sweden, Italy (SNA)

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. **Мисак Н.** 2014. Формування ідентичності нецентрального району Львова: роль локальної спільноти у проектуванні відкритих громадських просторів. У: Відновлення міста із залученням громади. Польсько-український досвід та надихаючі практики. К. Янас & М. Тройнар, ред. Краків: Інститут розвитку міст. сс. 61–78 (англ.), сс. 157-174 (укр.).

2. **Черкес, Б. С. & Мисак, Н. Р.** 2013. Релігійна компонента у трансформації ідентичності району масової житлової забудови «Сихів» у Львові. *Наук.-техн. зб. «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*, 32, с. 253–262. (Здобувачем проаналізовано головні релігійні об'єкти Сихова і їхній вплив на трансформацію постсоціалістичного району, розроблено графічний матеріал, зроблено фотофіксацію)

3. **Черкес, Б. С. & Мисак, Н. Р.** 2013. Розвиток і трансформація житлового району «Сихів» у Львові. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 757, с. 1–9. (Здобувачем проаналізовано первинні джерела, проведено експертні інтерв'ю і польові дослідження, систематизовано інформацію, розроблено графічний матеріал, зроблено фотофіксацію).

4. **Мисак, Н. Р.** 2014. Радянське масове житлове будівництво: трансформації у процесі зміни контекстів. *Наук.-техн. зб. КНУБА «Містобудування та територіальне планування»*, 53, с. 339–351.

5. **Мисак, Н. Р.** 2015. Походження і трансформація принципів мікрорайонування. *Наук.-техн. зб. «Сучасні проблеми архітектури та містобудування»*, 38, с. 256–270.

6. **Мисак, Н. Р.** 2015. Значення архітектурної ідентичності для районів масової житлової забудови. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*, 836, с. 45–52.

7. **Mysak, N.** 2014. The Morphology of Open Spaces within Large-Panel Housing Estates: the Pedestrian Perception (a case study of Sykhiv estate in Lviv, Ukraine). *Środowisko Mieszaniowe*, 13, s. 164–172. ISSN: 1731-2442, 2543-8700 (Index Copernicus, Journals Master List, ERICH Plus, ZDB).

8. **Mysak, N.** 2014. Interconnection of Built Environment and Social Composition of Architectural Space of Post-War Socialistic Housing Estates. *Środowisko Mieszaniowe*, 15, s.118–123. ISSN: 1731-2442, 2543-8700 (Index Copernicus, Journals Master List, ERICH Plus, ZDB).

9. **Мысак, Н. Р.** 2016. Реинтерпретация модернистских морфологий: жилое пространство района Сыхов во Львове. Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований, 5 (Микроурбанизм), с. 8-16. ISSN: 2225-5060 (Ulrich's Periodicals Directory Bowker).

10. **Мисак, Н.** 2016. «Надмірності» в архітектурі багатородинного житла у Львові від 1956 року і дотепер: трансформації при зміні контекстів. *Rocznik Lubelski*, T.XLII, с. 165-177. ISSN: 0080-3510, 0080-3510 (Index Copernicus VazHum).

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. **Mysak, N.** 2017. (Post-)ideological Mass Housing Landscapes: In Search For Preservation Approaches. Doctoral conference Facing Post-War Urban Heritage in Central and Eastern Europe, organized by the Department of Urban Planning and Design, Faculty of Architecture, Budapest University of Technology and Economics (BME), Budapest, 6-7 October, pp. 46-47.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

12. **Mysak, N.**, 2015. Regenerace sousedství. *ERA21*, 6, pp.47–49.

ДОДАТОК Б

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Перший міжнародний медіа симпозиум СМС'2014, Український
Католицький Університет, Львів, 21-22 березня 2014 р.

Доповідь: «Сихівська площа: новий віртуальний громадський простір
району».

МЕДІАЕКСПЕРИМЕНТАРИУМ | MEDIAEXPERIMENTARIUM

На кожного учасника виділено 27 хвилин | Each participant has 27 minutes,
з них виступ доповідача – 15 хв. | including 15 min. for applicant's presentation
сесія запитання-відповіді – 12 хв. | and 12 min. for Q&A session

22 БЕРЕЗНЯ, субота / 22 MARCH, Saturday	
10:00-11:30 202 ауд. / Room	I СЕСІЯ МОДУЛЬ: НОВА УРБАНІСТИЧНА ОПТИКА Модератор: О. Довженко I SESSION SESSION: NEW URBAN OPTICS Moderator: O. Dovzhenko
	Мазурак М., Мазурак М., Світящук І. Pryvokzalna Mazurak M., Mazurak M., Svityashchuk I. Pryvokzalna Мисак Н. Сихівська площа: новий віртуальний громадський простір району Mysak N. "Sylkiv Square": New Virtual Public Space Михайлевич Н., Онопрійчук Н. Мапа протестів у Львові Mykhailevych N., Onopriyuchuk A. Map of Protests in Lviv
22 БЕРЕЗНЯ, субота / 22 MARCH, Saturday	
11:30-13:00 202 ауд. / Room	II СЕСІЯ / II SESSION
	МОДУЛЬ: КНИГА ЯК НОВОМЕДІЙНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОЕКТ Модератор: О. Довженко SESSION: BOOK AS A NEW MEDIA CULTURAL PROJECT Moderator: O. Dovzhenko
	Гайбонюк В. Book Quest Haibonyuk V. Book Quest Андрух А., Вавилова К., Гритчин К., Данік Д. Казки не бояться темряви Andruk A., Vavilova K., Hrytchyn K., Danik D. Fairytales Aren't Afraid of Darkness
	МОДУЛЬ: «ЗЕЛЕНИЙ» МЕДІААКТИВІЗМ І СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ МЕДІАПРОСВІТИ Модератор: О. Довженко SESSION: "GREEN" MEDIA ACTIVISM AND MODERN TECHNOLOGIES IN MEDIA EDUCATION Moderator: O. Dovzhenko
	Андрух А., Вавилова К., Гритчин К., Данік Д. Зрозуміло і Жирафу Andruk A., Vavilova K., Danik D. Even the Giraffe Would Get It Орос В., Чоботан О., Бельська Т. Дубкросінг http://dubcrossing.at.ua/ Oros V., Chobotan O., Belska T. Dubcrossing http://dubcrossing.at.ua/
13:30-14:30	ОБІД LUNCH

WWW.JOURNALISM.UCU.EDU.UA

Джерело: <http://media.ucu.edu.ua/projects/sms-2014/>

Sixth International Social Science Summer School «Embracing the City»

(Шоста міжнародна літня школа суспільних наук «Обіймаючи місто»), Львів, 1-8 липня 2014 р. Доповідь: «The Concept of Identity in Diagnosing Large Panel Housing Estates». Source: <http://www.lvivcenter.org/en/summerschools/embracingcity/>
Embracing the City International Social Science Summer School in Ukraine, Lviv, 1-8 July 2014

Partners

The Chair of Ukrainian Studies at the University of Ottawa (Canada)
The Wolodymyr George Danyliw Foundation (Canada)
The Center for Urban History of East Central Europe (Ukraine)
The University of Paris Ouest Nanterre-La Défense (France)
The Franco-Belarusian center for European studies (Belarus)
The Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales [EHESS] (France)

Day 1 (Tuesday July 1) Arrival

Day 2 (Wednesday July 2) The Soviet City (...)

Day 3 (Thursday July 3) Rethinking and Transforming the Soviet / Communist Experience

François-Xavier NERARD (University Paris 1, France)

Variations on a Shchi theme. Everyday food in Soviet factory canteens during the First Five Year Plan

GREGOIRE SAUVE Guillaume (Sciences Po Paris, France)

The Lust of Fight: The Russian Liberal Intelligentsia Between Opposition and Power in 1991

STUREIKA Stsiapan (European Humanities University, Lithuania)

The Dazhynki Harvest Festival in Belarus

BULAKH Tetiana (Indiana University, USA)

Adaptation and Resistance to Western Consumer Culture in the Contemporary Ukrainian City Space

MYSAK Nataliia (Lviv Polytechnic National University, Ukraine)

Identity Formation of Large-Panel Housing Estates built in 1960-1980

Day 4 (Friday July 4) Urban Protest (...)

Day 6 (Sunday July 6) Memory 1 (...)

Day 7 (Monday July 7) Memory 2 (...)

Symposium Urban Dynamics With Global Changes, 20 Years Academic Cooperation – Vienna University of Technology & National Lviv Polytechnic, Vienna, 4 December, 2015.

PROGRAM

13:00 Registration [map -4]
TUtheSky, 1060 Vienna, Getreidemarkt 9, 11th floor

SYMPOSIUM

Moderation: David Groiss and Barbara Trausinger, Vienna University of Technology

14:00 Welcome

*Rudolf Scheuven, Dean Faculty for Architecture and Planning, Vienna University of Technology
Christoph Ramoser, Austrian Federal Ministry of Science, Research and Economy*

The Role of International Academic Cooperations

Christoph Luchsinger, Vienna University of Technology

Report of the first Part of this Symposium in Lviv, 19th November 2015

Bohdan Tscherkes, Lviv Polytechnic

Topic of the Symposium

Andreas Hofer, Vienna University of Technology

14:30 Urban Dynamics - Key Speakers

Recent Experiences of Urban Renewal of Lviv

Iris Gleichmann, GIZ Lviv

New Ukrainian Urbanism

Viktor Zotov, CANACTIONS, Kiev

16:00 Break

16:30 Working cross Border - Speed Lectures

Contemporary Challenges of Architecture and Urban Design in Lviv

Julian Chaplinsky, Chief Architect of Lviv

Abilities know no Borders: Cooperation & what we can learn from each other

Christian Gigler, Gigler Design and Structures e.U.; International Summer University Carintia (ISUC)

Austria meets Ukraine - We are up to the Challenge

*Rainer Staltner, Representative of the Ukrainian Chamber of Commerce and Industry in Austria,
U.B.CON / Ukrainian Business Consulting, Odessa*

17:00 Round Table Discussion „Urban Dynamics within Global Changes“

Julian Chaplinsky, Christian Gigler, Iris Gleichmann, Rainer Staltner and Viktor Zotov

Moderation: Elisabeth Leitner, Vienna University of Technology

18:00 Break

Presentation: Ongoing PhD-research: «Identity formation of large scale housing estates in 1960-80 in Europe».

Source: https://www.tuwien.ac.at/en/news/news_detail/article/9824/

ASEEES — MAG Summer Convention «Images of the Other» Ukrainian Catholic University, Lviv June 26-28, 2016.

Panel: «Long Live Soviet Urbanism: Imagining and Experiencing Planned Districts»

Presentation: «Honesty on the Other Side of the Cityness: Case Study of the Modernist Housing Estate Sykhiv in Lviv».

Program: http://aseees.org/sites/default/files/downloads/ASEEES-MAG-Lviv_Printed-Program-%20Final2.pdf

ASEEES-MAG ♦ Lviv, Ukraine ♦ Session 4 ♦ Mon., June 27, 2016, 11:15-13:00

level of planning, level of community/organized actors, and the level of actual person the perception of urban fabric and infrastructure of planned districts varies from a cold and unfriendly environment to safe, attractive, and financially promising neighborhoods. Through using local context, we raise some global questions about the future of planned districts.

Chair • Natalia **Otrishchenko**, Ctr for Urban History of East Central Europe (Ukraine)

Discussant • Daria **Bocharnikova**, U Libre de Bruxelles (Belgium)/ St. Petersburg State U (Russia)

Presenters • Ievgenia **Gubkina**, NGO "Urban Forms Center"/ Ctr for Urban History (Ukraine)

"Saltivka: Planning Developments of the Largest Residential Area of Ukraine"

Igor **Tyshchenko**, CEDOS Think Tank/ National U of "Kyiv-Mohyla Academy" (Ukraine)

"Ideal Soviet District in Transition: Spatial Practices and Urban Restructuring in Vynogradar, Kyiv"

Natalia **Mysak**, Lviv Polytechnic National U (Ukraine)

"Honesty on the Other Side of the Cityness: Case Study of the Modernist Housing Estate Sykhiv in Lviv"

Hea-4-12 ♦ "Beyond Biological Citizenship: Producing 'The Other' in Medicine and Public Health in Ukraine"

Presentation Language: English

Location: Meeting Room 208

In her groundbreaking research conducted among sufferers of the Chernobyl disaster in Ukraine, anthropologist Adriana Petryna cemented the concept of "biological citizenship" in scholarly literature. In her theoretical configuration, biological citizenship emerges when the criteria for social welfare have a biological basis, when medical authority is able to grant or deny individuals the status of "deserving" citizens able to make claims against the state. Today, nearly two decades after the Chernobyl disaster, the medical landscape of Ukraine has changed. Chernobyl sufferers are now a legally protected class, and new epidemics have become the focus of conversations about state responsibility and human rights. Illnesses like HIV and tuberculosis have motivated international organizations like UNAIDS and the Global Fund to intervene in the Ukrainian health care system, and medical care is shaped by discourses about morality, lifestyle, and the personal responsibility of sick individuals for so-called "socially dangerous diseases." The papers presented in this

Kongres Inicjatyw Europy Wschodniej, Lublin, 29.09-01.10.2016.

Debata: Dziedzictwo kulturowe: modernizm.

Source: <http://kongres.lublin.eu/>

- Godz. 13:15 - 14:45

Panel dyskusyjny: Dziedzictwo kulturowe a modernizm

Architektura modernizmu, szczególnie tego późnego - pochodzącego z drugiej połowy XX w., bywa postrzegana jako niechciana pozostałość minionego ustroju politycznego. Jej proste formy, pełne pasmowych przeszkleń czy też linearnych dekoracji nie są odporne na upływ czasu i zaniedbanie. Powoduje to, iż nawet najlepsze projekty budynków użyteczności publicznej, czy też starannie zaprojektowane osiedla mieszkalne, są dziś prawie wyłącznie reliktem minionej epoki. Podczas panelu zostanie postawione pytanie o wartość tej spuścizny architektonicznej. Czy jest ona tylko wspomnieniem PRL-owego budownictwa? A może będąc efektem ludzkiej pracy stanowi ważne, choć wciąż słabo rozpoznane, zarówno w Polsce, jak i całej wschodniej Europie - Dziedzictwo Kulturowe, które należy przyjąć, skatalogować i podać obiektywnej ocenie ze względu na jego walory estetyczne oraz użytkowe.

Wprowadzenie: pokaz filmów "Nasze Osiedla" oraz "Słoneczne Wzgórza"

Moderator:

Izabela Pastuszko - Lubelska Agora Modernizmu

Paneliści:

Alicja Gzowska - Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego

Hubert Mącik - Miejski Konserwator Zabytków

Hubert Trammer - architekt, Warszawa

Natalia Mysak - architekt, Politechnika we Lwowie

Lubelskie Dni Modernizmu (LDM) II, Lublin, 19-21.05.2017

Panel: Spotkanie warsztatowe z tematyki modernizmu w kontekście międzynarodowym.

Program: <http://dnimodernizmu.pl/program-festiwalu-lubelskie-dni-modernizmu-2017/>

15.00 – 16.00 - Rozmowa Prezesa Fundacji Lubelska Agora Modernizmu – Izabeli Pastuszko o walorach urbanistycznych osiedli Lubelskiej Spółdzielni Mieszkaniowej z uwzględnieniem jej zieleni z Prezesem LSM – Janem Gąbką oraz Haliną Ochalską, Miejskim Konserwatorem Zabytków – dr Hubertem Mąckiem oraz dr inż. Janem Kamińskim i mgr inż. Wojciechem Januszczakiem - przedstawicielami Forum Kultury Przestrzeni

W TRAKCIE TRWANIA DEBAT BĘDĄ SIĘ ODBYWAŁY WARSZTATY DLA DZIECI (NA SKWERZE PRZED ACK UMCS „CHATKA ŻAKA”, W PRZYPADKU NIEPOGODY W HOLU GŁÓWNYM ACK UMCS „CHATKA ŻAKA”):

1.„RECYKLINGOWY LUBLIN” - TWORZENIE Z RÓŻNORODNYCH MATERIAŁÓW MAKIET BUDYNKÓW I ELEMENTÓW ARCHITEKTONICZNYCH INSPIROWANYCH PRZEDE WSZYSTKIM LUBELSKIM MODERNIZMEM , OD GODZ. 11.00

2.„KOLAŻ MOJEGO MIASTA” - DZIECI BĘDĄ WSPÓLNIE BUDOWAĆ DUŻĄ, KILKUMETROWĄ PANORAMĘ LUBLINA, OD GODZ. 13.30

DZIEŃ TRZECI - 21.05.2017

ZAGRAJ W MODERNIZM – ACK UMCS „CHATKA ŻAKA”, TEREN LUBELSKIEJ DZIELNICY UNIWERSYTECKIEJ ORAZ OS. A. MICKIEWICZA LSM:

11.00 – 12.30 - Spotkanie warsztatowe z tematyki modernizmu w kontekście międzynarodowym z przedstawicielami lwowskiej fundacji Center for Urban History of East Central Europe - Olgą Zareczniuk, Natalią Otriszczenko oraz Natalią Mysak, prowadzenie Piotr Skrzypczak (Mała Sala Widowiskowa ACK UMCS „Chatka Żaka”)

11.00 – 12.30 - Warsztat dla dzieci - „Rzeźba z elementów recyklingowych” tworzenie instalacji przestrzennych (na skwerze przed ACK UMCS „Chatka Żaka”, w przypadku nie pogody w holu głównym ACK UMCS „Chatka Żaka”):

12.30 – rozpoczęcie GRY MIEJSKIEJ - „Zagraj w modernizm” tereny Dzielnicy Uniwersyteckiej oraz osiedla im. Adama Mickiewicza LSM (strat ACK UMCS „Chatka Żaka”)

M ■ LUBELSKIE
■ DNI
■ MODERNIZM

ДОДАТОК В.

ТЕРМІНИ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТЬ

Ідентичність архітектури формується в результаті ототожнення індивідом або групою індивідів архітектурного об'єкта або середовища з певними подіями, явищами, властивостями та досвідами. Ідентичність архітектури є динамічним і змінним конструктом і залежить від зміни контексту та індивіда або групи індивідів. Зв'язок архітектурного об'єкта (середовища) та індивіда (групи індивідів) може бути безпосереднім і постійним (запропоновано називати ідентичність, яка утворюється в результаті такого зв'язку, первинною), а може бути нетривалим і здійснюватися за допомогою різноманітних медій та вторинних джерел (при цьому формується вторинна ідентичність).

Первинна ідентичність формується в результаті прямої взаємодії індивіда чи групи індивідів (первинна група) з архітектурним об'єктом або середовищем на основі його ототожнень із певними подіями, явищами, властивостями та досвідами з врахуванням контекстуальних змін. При цьому первинна група переважно є територіальною спільнотою.

Вторинна ідентичність формується в результаті опосередкованої взаємодії індивіда чи групи індивідів (вторинна група) через вторинні джерела (літературні джерела, громадські медіа, суспільну думку і т. ін.) та іноді за часткової взаємодії із середовищем на основі його ототожнень із певними подіями, явищами, властивостями та досвідами. У такий спосіб, вторинна група не перебуває в постійному безпосередньому зв'язку з архітектурним об'єктом чи середовищем і не є територіальною спільнотою.

Наративна ідентичність архітектури формується під час того, як індивід (група індивідів) інтегрує свій досвід у інтерналізовану цілісну розповідь про архітектурний об'єкт або середовище.

Архітектурна своєрідність - сукупність конструктивних, об'ємно-просторових та естетичних властивостей архітектурного об'єкта або середовища.

Архітектурна своєрідність може бути змінена лише за зміни самого архітектурного об'єкта або середовища.

Район масової житлової забудови (РМЖЗ) – окрема та дискретна географічна територія, забудована житловими будинками з префабрикованих елементів, упродовж одного періоду (Power, 1997; Wassenberg et al., 2004). Планувальні особливості та кількісні характеристики РМЖЗ залежать від контекстів, у яких їх споруджували.

Сусідство (англ. neiborhood) – (1) житлова територія, на якій завдяки процесу співжиття сформувалася територіальна спільнота; (2) інтенційна організація просторової структури житлової території, яка б сприяла формуванню соціальних зв'язків між мешканцями. Один із перших концептів – одиниця сусідства (англ. neiborhood unit) належить К. Перрі (C. Perry).

Мікрорайон – у радянському містоплануванні це структурна одиниця житлової території, що містить систему культурно-побутових закладів первинного обслуговування, які задовольняють щоденні потреби населення; просторова композиція мікрорайону залежить від організації системи обслуговування. Сукупність мікрорайонів, функційно і просторово поєднана на основі закладів вторинного обслуговування, формує **житловий район** (Иконников, 1978).

Учасницьке проектування (з англ. participatory planning) – підхід у плануванні та архітектурному проектуванні, який наголошує на залученні якомога ширшої групи майбутніх користувачів та інших акторів у стратегічні та планувальні процеси з метою гармонізувати зацікавлення учасників, запобігти конфліктам, а також залучити у процес маргіналізовані групи.

Інклюзивне проектування (з англ. inclusive planning) – підхід у плануванні й архітектурному проектуванні, який передбачає розширений попередній аналіз і врахування потреб якомога ширшої групи майбутніх користувачів та інших акторів без їх безпосереднього залучення у стратегічні чи планувальні процеси.

ДОДАТОК Г.

Г. 1. ПИТАЛЬНИК ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИХОВА (ДЛЯ МЕШКАНЦІВ)

Питальник для дослідження «Мікроісторія мікрорайонів: Сихів у розповідях мешканців» (проект Центру міської історії Центрально-Східної Європи)

Ввідне наративне запитання:

Розкажіть, будь ласка, про те, коли Ви / Ваша родина розпочала жити на Сихові.

1. Тема: Зв'язок із простором Сихова

1.1. *Для тих, хто переїхав:* Чи знали Ви щось раніше про цей район? Якими були очікування та перші враження від Сихова?

1.1. *Для тих, хто народився:* Які перші дитячі спогади про Сихів?

1.2. Яким є Ваше ставлення до цього району? Чи змінилося воно з часом?

- Які емоції відчуваєте, коли говорите про Сихів?

- Чи хотіли б Ви переїхати? Якщо так, то куди?

- Що Вас спонукає залишитися?

1.3. Чи знаєте щось про історію цього району?

- Чим вона особлива?

- Які події/люди ключові для історії Сихова?

- Чи Сихів відрізняється від решти Львова? Якщо так, то чим?

1.4. Чи існують якісь стереотипи про Сихів? Розкажіть про них детальніше.

2. Тема: Образи та морфологія простору

2.1. Які місця/будівлі першими спадають на думку, коли Ви говорите чи думаєте про Сихів?

- Чи є тут якісь визначні для міста чи країни місця?

- Чи є тут важливі для Вас/Вашої родини місця?

2.2. Де, на Вашу думку, проходять межі Сихова?

2.3. Чи є Сихів однорідним районом? Якщо ні, то з яких частин він складається?

- Будь ласка, намалюйте Сихів. (Завдання з чистим аркушем. Якщо респондент просить уточнити, що саме малювати, давати дуже загальні рекомендації.)

- Опитування львів'ян «Громади в дії», яке проводив весною Інститут міста, засвідчило, що для мешканців Сихова він складається з таких трьох частин: Шувар-Іскра-Козельники, Іскра та Старий Сихів. Чи погоджуєтеся Ви з таким поділом, чи хочете його уточнити? (Завдання з мапою районування Львова ІМ).

3. Тема: Освоєння простору дому, двору, вулиці мікрорайону, району

3.1. Розкажіть про свою квартиру.

- як Ви/Ваша родина її отримала?
- чи перепланували Ви її? Якщо так, то опишіть процес реалізації.
- чи робили в ній ремонт? Якщо так, то опишіть процес реалізації.
- чим надихалися, коли робили зміни?

3.2. Розкажіть про свій будинок, сходовий майданчик і двір.

- Чому Ви вважаєте їх своїми?
- Де для Вас проходить межа між своїм і не-своїм?
- Чи робили Ви щось для покращення під'їзду/двору?
- Чи часто проводите час у дворі? Як його використовуєте?

3.3. Розкажіть про свою вулицю, свій мікрорайон?

- Яку територію Ви вважаєте своїм мікрорайоном?
- Чи вона чимось особлива?
- Чи є на ній важливі для Вас місця?

3.4. Розкажіть про свій район?

- Які громадські простори Сихова загалом Ви використовуєте?
- Чи робили Ви щось для їх зміни/покращення?

4. Тема: Просторові практики

4.1 Що Ви зазвичай робите за межами своєї квартири?

- Куди Ви ходите? З ким?
- Де робите покупки?
- Як проводите вільний час?

4.2. Для яких дій Вам достатньо Сихова, а для чого треба їхати за його межі?

- Яким транспортом користуєтеся?

- Як часто доводиться покидати район у справах?

4.3. Чи залучаєтеся до спільних дій з іншими мешканцями?

- У яких випадках?

- З якою метою?

4.4. Чи відомо Вам про ініціативи та громадські організації, які існують на Сихові?

- чим вони займаються?

- чи доводилося Вам із ними співпрацювати?

4.5. Що можна зробити для того, щоб зробити простір Сихова зручнішим?

- що Ви особисто готові робити?

- на яких умовах готові долучитися?

5. Тема: Комунікація

5.1. Чи спілкуєтеся Ви зі своїми сусідами?

- за яких обставин?

- чи робите щось разом? Розкажіть детальніше.

5.2. *Для тих, хто переїхав:* Чи підтримуєте стосунки з колишніми сусідами?

5.3. Де мешкає більшість Ваших родичів/друзів/знайомих/колеґ?

- як часто Ви з ними спілкуєтеся?

- за яких обставин?

- як проводите разом вільний час?

Завершальне запитання:

Чи є ще щось, що б Ви хотіли розповісти про Сихів, але Вас про це не запитали?

Дякуємо за Ваш час і за участь у дослідженні!

Г. 2. ПИТАЛЬНИК ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СИХОВА (ДЛЯ АРХІТЕКТОРІВ)

**Питальник для дослідження «Мікроісторія мікрорайонів: Сихів» (проект
Центру міської історії Центрально-Східної Європи)
(для архітекторів)**

Ввідне запитання:

Розкажіть, будь ласка, про особливості Вашої роботи як архітектора, містобудівельника в 1970-1980-х рр.

Тема 1: Передумови проектування Сихова

1.1. За яких обставин ухвалили рішення про спорудження південно-східного житлового району? Хто ухвалював рішення? Із яких варіантів обирали?

1.2. Які завдання намагалися вирішити під час проектування?

1.3. Яка ідеологічна роль спорудження Сихова?

Тема 2: Початок роботи над проектування району.

2.1. Коли та за яких обставин Ви почали працювати над проектуванням південно-східного житлового району? Упродовж якого часу Ви працювали над ним?

2.2. Розкажіть, будь ласка, про проектну організацію, яка працювала над проектуванням Сихова, а також:

- про Вашу проектну майстерню;
- чим переважно Ви займались?
- як виглядав Ваш робочий день?

Тема 3: Процес проектування

3.1. Сихів у радянській пресі називали «еталонним» поселенням. Чим він відрізнявся від інших районів масової забудови?

3.2. Розкажіть, будь ласка, про містобудівні особливості районну.

- з яких планувальних одиниць складався Сихів?
- чи була реалізована в повному обсязі система закладів обслуговування?

3.3. Архітектурне проектування:

- розкажіть про будівлі типових серій на Сихові та внесені у них зміни; чи важко було їх погодити? з ким погоджували? скільки часу тривало погодження?

- розкажіть про індивідуальні проекти будівель на Сихові; у яких випадках можна було робити індивідуальні проекти? Наведіть, будь ласка, приклади.

3.4. На скільки гнучкими були радянські будівельні норми?

- чи можливими були відхилення? можете навести приклади?

- чи часто доводилося робити містобудівні обґрунтування, щоб отримати згоду на нетипові рішення?

3.5. Чи співпрацювали Ви під час проектування Сихова з колегами з інших міст чи країн? З якою метою? Якщо так, то який це мало вплив на результат?

3.6. У Сихові є панельні будинки, зведені будівельниками зі Східної Німеччини та Чехословаччини. Відповідно до яких програм/домовленостей їх зведено?

3.7. Який досвід Ви враховували під час проектування? На які зразки орієнтувалися?

3.8. Чи вдалося реалізувати все заплановане? Що не вдалося реалізувати? Чому?

Тема 4. Процес спорудження:

4.1. Як був організований процес спорудження?

- які будівельні організації, індустріальні підприємства були відповідальні?

- хто з міської адміністрації був відповідальним? як здійснювався контроль?

- хто переважно були робітниками? як оплачувалася їхня праця?

4.2. Чи відбувалися затримки в реалізації черг Сихова? Чому?

4.3. Як часто Ви виїжджали на будівельний майданчик, вели авторський нагляд?

4.4. Як обирали назву для району? Які були інші варіанти?

Тема 5. Трансформація Сихова

6.1. Яким на початку проектування бачили майбутнє Сихова?

6.2. На скільки сьогоднішній Сихів відрізняється від південно-східного району Львова, який був у початкових проектах?

6.3. Які відбулися ключові трансформації району?

- як Ви оцінюєте зміни містобудівної тканини та функціонування району в сучасному контексті?

- чим на сьогодні є Сихів у структурі міста? яка його роль/значення?

6.4. Чим є досвід Сихова для міста? Чого можна навчитися на його прикладі?

6.6. Яким Ви бачите майбутнє цього району? Яким би Ви хотіли, щоб район був через 10-20 років?

6.7. Як проектування Сихова вплинуло на Вашу професійну діяльність у майбутньому?

Завершальне запитання: Чи є ще щось, що б Ви хотіли розповісти, але Вас про це не запитали?

Дякуємо за Ваш час і за участь у дослідженні!

ДОДАТОК Д

ВИТЯГИ З ІНТЕРВ'Ю, ПРОВЕДЕНИХ У РУСЕНГОРДІ

(1) Русенгорд у структурі Мальмо. «Кожен чув щось про Русенгорд: добре чи погане. Про Русенгорд ходить багато чуток. Люди завжди ним цікавляться, завжди задають багато запитань, коли дізнаються, що я колись там жив...», — розповідає Невен, сім'я якого переїхала з Русенгорду, коли йому виповнилось 7 років. Малін, яка підлітком проводила в районі увесь вільний час, а зараз досліджує економічно слабкі та географічно-сегреговані території в Мальмо, стверджує, що Русенгорд став важливим простором не лише для Швеції: «образ району використовують як символічний троп у кардинально відмінних випадках журналісти та дослідники багатьох країн».

Значна частина мешканців проводить більше часу в межах району, однак, на думку Малін, це не є особливим для Русенгорду: «так само поводяться мешканці Лімнхамну (шв. Limhamn), району, який зазвичай протиставляють Русенгорду, і в якому проживає найбільша кількість людей із шведськими прізвищами». Проте така поведінка людей у Русенгорді трактується як аргумент на підсилення образу «закритої території».

У відповідь на питання про особливості фізичної структури району, Малін відповідає «(...) коли я думаю про простір, я не можу назвати нічого специфічного саме для Русенгорду — можна піти в Хольму (шв. Holma), Кроксбек (шв. Kroksbäck) чи будь-який інший район із забудовою такого ж періоду — вони всі виглядають так само. Так само виглядають райони в багатьох містах світу. Вони були збудовані, щоб виконати функцію, і це не естетична функція. Вона відповідала потребі часу, проте зараз ці райони є дуже перенаселеними і там не дуже комфортно жити».

Аміра, яка більше 30 років живе в Русенгорді, стверджує, що для неї «важливо не залишатися в районі постійно, а бачити більше, отримувати натхнення від усього міста». Вона та Гульшан вважають, що в районі є все необхідне, щоб задовольнити щоденні потреби. Оскільки їхнє місце роботи — соціальне підприємство Ялла Траппан (араб., шв. Yalla Trappan) — також розташоване в Русенгорді, вони покидають район переважно із двох причин: коли їм треба купити товари, яких не пропонують локальні магазини, або ж коли вони хочуть побачити інші частини міста.

Найбільш мобільною групою є учні старшої школи та студенти, які вчаться в інших районах та мають найбільше соціальних зв'язків поза межами Русенгорду. Зокрема, Хельга та Патріція відвідують школу недалеко від центральної площі міста — площі Густава Адольфа (шв. Gustav Adolf torg). Переважно ця площа є їхнім місцем зустрічі із друзями. Окрім того, вони зазначають, що «у Русенгорді нема кінотеатрів чи клубів... Проте дорога до них займає лише 10 хв автобусом».

Половина інформантів пригадали про лінію громадського транспорту, яка оснащена автобусами підвищеного комфорту. Невен вважає, що це зробили для того, щоб більше людей, які мешкають в інших районах, приїжджали в Русенгорд. Патріція зазначає, що було б краще, якби в Русенгорді була краще розвинута транспортна мережа та вважає доцільною ідею з облаштування залізничної станції в Русенгорді, яку планує муніципалітет. Поряд із тим, що в межах Русенгорду все розташоване в межах пішохідної доступності, а інфраструктуру громадського транспорту більшість інформантів оцінили як цілком задовільну. Приватне авто в такому контексті має символічне значення. Як пригадав Невен, «про авто написано у книзі Златана: для хлопця з Русенгорду автомобіль є чимось фундаментальним. У Русенгорді не переймаються хорошою квартирою чи будинком на пляжі, однак можуть хизуватись швидкою машиною. У Русенгорді всі водять машину — з правами чи без».

Гульшан, яка живе та працює в Русенгорді вже сім років, на питання про те, який простір вона вважає своїм домом й асоціює з собою, відповідає, що для неї дім — це все Мальмо. Проте четверо інформантів назвали домом саме Русенгорд. Коли вони говорили «Русенгорд», то мали на увазі окремі його частини, сусідства, у яких вони проживали, це, зокрема, Беннетс Вег (шв. Bennets väg), Торнрусен (шв. Törnrosen), Хергорден (шв. Herrgården).

Для Патріції відчуття дому в Русенгорді створюють люди. Хельга подібно стверджує, що «тут завжди можна поспілкуватися з іншими людьми... Якщо, наприклад, зайти в будь-який магазин, вас будуть вітати з відкритими обіймами, ніби ви знайомі вже 10 років...».

Поряд із цим, Невен вважає, що багато людей не розглядають Русенгорд як постійне місце проживання, тому частина мешканців постійно змінюється. Він

пригадує, як у дитинстві всі його друзі із сусідства, у якому він мешкав, поступово переїхали в інші райони. У цьому контексті Русенгорд часто називають «брамою в Мальмо» для емігрантів з інших міст та країн. Невен та Аніта вважають, що новоприбулі люди обирають його як місце для проживання через низьку оплату помешкання та недорогу інфраструктуру обслуговування.

Патріція, яка народилася в Русенгорді, стверджує, що поряд із тими, хто сприймає район як тимчасове місце проживання, є і такі, що живуть тут уже багато років і формують спільноту, у якій «кожен знає кожного, і в якій усі в добрих стосунках з усіма». Вона згодом додає: «Якщо ти живеш у Русенгорді, я тебе акцептую, а ти акцептуєш мене не залежно від того, звідки хто походить». Невен зауважує, що в Русенгорді одразу видно, хто з якої країни по тому, як вони «поводяться, розмовляють, які у кого звички», йому подобається, що «мешканці Русенгорду пишаються тим, звідки вони походять».

Кілька інформантів стверджували, що їм справді подобається жити в Русенгорді: тут існує все необхідне для щоденного життя, вони знають інших людей і можуть почуватись як вдома. Невен наводить приклад своєї родички, яка відмовилася переїжджати з Русенгорду: «Їй подобається спілкуватися з людьми в Русенгорді. Вона вірить у Русенгорд та впевнена, що він змінюється на краще з кожним роком».

З одного боку, існує образ, як стверджує Малін, що Русенгорд — це дуже інклюзивне місце, а з іншого — це «ми, люди з Русенгорду, ми проти всього світу». Малін, яка виросла в Русенгорді, пригадує його як «дуже тепле місце, де завжди багато людей на вулицях, особливо дітей, місце, яке завжди було наповнене життям». Вона називає район найбільш інтегрованим місцем у всій Швеції, у якому поєднуються «десятки різноманітних національностей та віросповідань»: «пройшовши один сходовий марш у житловому будинку, можна зустріти людей із Лівії, колишньої Югославії, Фінляндії і так далі. Ви вірите у щось одне, ваші сусіди дотримуються іншої релігії, проте ваші діти бавляться разом... Ви заходите до когось додому, потрапляєте на обід і куштуєте щось, приміром, з Ірану. Соціальна когезія — це не річ, яку ви можете створити, вона формується тільки тоді, коли люди живуть разом та сприймають інших людей як людей. В інших районах люди майже не говорять один з одним, і навіть не знають, хто є їхніми сусідами».

Невен пригадує, що в дитинстві йому подобалося товаришувати з дітьми, що походили із різних країн, вони «спілкувалися різними мовами та вчилися нових слів один в одного». У класі, у якому вчилася Малін, діти в підсумку знали 27 мов.

Даяна, яка завершує старшу школу, вважає, що в суспільстві існує думка, що коли хтось виріс у Русенгорді, він ніколи не зможе досягнути успіху, «стати тим, ким він би хотів». Цьому факту завжди протиставляють історію Златана Ібрагімовича, відомого футболіста, який часто навмисно наголошує на своєму походженні з Русенгорду. Сьогодні поряд із сусідством, у якому він мешкав на Анелюндському мості (шв. Annelunds bridge), що позначав вхід у район, можна прочитати цитату, приписувану футболісту: «Хлопець може покинути Русенгорд, проте Русенгорд не може покинути хлопця» (шв. Man kan ta en kille från Rosengård, men man kan inte ta Rosengård från en kille). Аніта, яка прожила все життя в Русенгорді, згадує про останні відвідини району Зл. Ібрагімовичем: «Цього разу в нього хтось кинув пектарду. Це зробили, щоб привернути до себе увагу. Деякі люди хочуть підтримати погану репутацію. Вони думають, що це круто, коли Русенгорд має погану репутацію».

У біографічній книзі про Зл. Ібрагімовича головний герой часто наголошує на тому, що Русенгорд був «витавруваний у нього на лобі», проте він не намагався позбутися цієї ідентичності: «Я бачив товаришів із гетто, подібних на моє, які намагалися показувати «вищий клас». І їм не вдавалося, скільки б вони не намагалися це зробити. І я вирішив — я робитиму навпаки (...) Я був іншим і це стало моєю ідентичністю» (Lagercrantz, Ibrahimovic, 2014).

Невен пригадує, що дитиною він не відчував загрози, проте родичі розповіли йому про ситуацію із злочинністю в районі: «Мій дядько провів значну частину свого життя в Русенгорді. Він розповідав мені про наркоторгівлю, пограбування та інші речі... Він не хотів, щоб я пройшов через те саме. Проте так було колись, за останні роки все суттєво змінилось, і Русенгорд перестав бути таким небезпечним місцем, як тоді, хоча у пресі його досі описують таким, яким він був 15 років тому». Патріція зауважує, що багато молоді в Русенгорді є безробітною: «вони не мають відповідної освіти й не взаємодіють з іншою молоддю в Мальмо. Однак зараз для них створюють

багато програм підтримки: незалежно від походження вони мають шанс бути акцептованим, знайти роботу й уникнути кримінального життя».

Поряд із соціальними проектами, також відбувалися і трансформації простору. Аміра пригадує, що «спочатку нічого не змінювалося, проте років 15 тому почалися зміни — поставили павільйони для сортування сміття, а згодом почали розробляти масштабніші проекти, як наприклад, «бокалер» (шв. bokaler)».

Родичі Невена дотепер живуть у районі і стверджують, що це не настільки небезпечне місце, як його звикли трактувати: «зараз популярним нікнеймом для Русенгорду є «серце Мальмо» (шв. Malmö's hjärta). Але 10 років тому люди його так не називали, вони називали його «найбільш кримінальний район Мальмо». Даяна пригадує, що колись Русенгорд називали Лос-Анджелесом, бо «все, що відбувалося в місті, відбувалося в Русенгорді. Незважаючи на те, що ситуація змінилася, і за статистикою більше кримінальних випадків відбувається в центрі міста, є люди, які ніколи не були тут, і вони вважають, що Русенгорд — це дуже небезпечний район. Медіа постійно пишуть, що Русенгорд — це погане місце, і всі в це вірять. Мені здається, люди мають самі прийти сюди і подивитися, що тут відбувається насправді». Патріція не відчуває тут небезпеки: «Я можу бути надворі об 11 годині вечора й відчувати себе в безпеці. Я, наприклад, відчуваю себе більш безпечно тут, ніж у центрі міста в такий час...».

(2) Внутрішня структура району. Інофрманти зазначали, що в Русенгорді все необхідне розташовано в межах пішохідної доступності, проте територія є все ж достатньо великою, щоб ментально сприймати її цілісно, тому вони умовно поділяють її на менші частини: території, які переважно забудовані подібними типологіями будинків та мають схожі властивості простору. «Я думаю, що кожна територія в Русенгорді є особливою. Наприклад на території, де я живу — люди дуже добре знають один одного. Ми маємо великий парк. Однак я майже не знаю спільнот із Торнрусена чи з території, де розташована «Китайська стіна», — розповідає Патріція.

Малін стверджує, що коли люди з інших районів думають про Русенгорд, вони переважно уявляють Хергорден (шв. Herrgården) — «найбільш проблемну частину Русенгорду. Саме цей район знімали журналісти із Фокс Ньюз». Натомість для

Невена «Русенгорд це — Бенетс Вег і Русенгорд-Центр. Це найбільш відома частина району. Завжди, коли хтось говорить про Русенгорд, він уявляє саме їх». Проте коли оповідачі вживали «Русенгорд», то здебільшого мали на увазі ту його частину, у якій проживають чи проживали.

Торнруссен Малін називає «найбільш гордим сусідством», оскільки в ньому мешкав Зл. Ібрагімовіч. У цьому сусідстві є чимало речей, які про це нагадують: футбольний корт його імені, мозаїка, що зображує посмішку Златана, та цитата над тунелем, який веде в район: «Цитата — це перше, що ти бачиш, коли заїжджаєш у Русенгорд».

У біографії футболіста також є спогади про це: «У Русенгорді ми мали різні території, і жодна з них не була кращою чи гіршою від інших. Чесно кажучи, була одна територія, яка мала нижчий статус. Проте це не було так, тому що там жили албанці чи турки (...). Але самі території були важливі — ти маєш залишатися на своїй. Територія, на якій моя мама мала помешкання, називалася Торнрусен (шв. Törnrosen). Там була гойдалка, дитячий майданчик, флагшток та футбольний корт, де ми грали кожного дня».

Малоповерхову частина Апельгордену (шв. Äpeltgården) Невен називає найбільш благополучною частиною району: «Оренда квартир там вища, ніж в інших частинах. Ця територія є дещо типовою для Мальмо — там є приватні прибудинкові ділянки. Також там встановили багато огорож та замків — без них не було безпечно. Пам'ятаю, що коли я був дитиною, кожен міг ввійти в будь-який будинок. Проте зараз тут піклуються про безпеку».

Південну частину Ортагордену (шв. Örtagården) Невен окреслює як спокійну територію поряд із великим парком: «Думаю, тут комфортно жити сім'ям з дітьми. Тут можна побачити багато сімей з дітьми на вулиці. Однак цього не відбувається коло Бенетс Вегу, приміром».

Разом із тим, Русенгорд більше асоціюється із багатородинними багатоповерховими будинками Програми мільйону, хоча під час її реалізації, було збудовано також і багато індивідуальних будинків. Зокрема Персборг (територія, забудована лише індивідуальними будинками) не асоціюють із Русенгордом, хоча він

розташований у його адміністративних межах, а його частина була забудована в той самий час, що й решта району.

(3) Громадські об'єкти і простори району. Громадська інфраструктура в Русенгорді трансформується з часом: додаються нові функції, збільшується їхня різноманітність відповідно до потреб мешканців. Як згадує Гульшан, важливою подією, яка суттєво вплинула на життя в районі, стало відкриття Русенгорд-Центру, який забезпечив мешканців району необхідними товарами та послугами і дотепер відіграє роль активного соціального простору. Усі інформанти назвали його головним інфраструктурним об'єктом. Після того як родина Даяни переїхала в інший район, вони продовжували користувалися інфраструктурою Русенгорду, і зокрема — Русенгорд-Центром. Також оповідачі наголошували на великій кількості кафе, розташованих у Центрі, де у «будь-яку пору багато людей». Малін казала: «це дуже негарне місце, зовсім не естетичне, проте я відвідувала його, бо мені подобалася атмосфера й багато людей, які проводили там разом час».

Хельга каже, що Русенгорд-Центр — це нетипове місце для Мальмо, і порівнює його з Мьолланом (шв. Möllan — скорочення від назви площі Möllevången), площею, на якій розташовано багато крамниць та ресторанів із різних країн: «Русенгорд, як і Мьоллан, відомий тим, що він дуже активний. Люди надворі в усі пори дня». Проте Мьоллан — це площа, яка переважно приваблює студентів та туристів, натомість Русенгорд-Центром користуються переважно мешканці району. Хельга каже, що вони приходять сюди із сім'єю: «Це місце нагадує мені мій дім — Боснію. Ми, приміром, часто приходимо в кафе, де готують боснійську їжу». Невен пригадує, що «там завжди було багато людей, і всі дуже дружні». Патріція та Аніта розповідають, що ідуть туди, лише коли їм треба щось придбати, бо там — «усе для всіх», проте вони не затримуються в Русенгорд-Центрі на тривалий час: «це не місце для зустрічі молоді, більше для старших чоловіків». Більшість інформантів згадували про гендерний аспект та переважання чоловіків у громадському просторі. Малін це пояснює традиційними гендерними ролями, де чоловіки беруть участь у публічному житті, а жінки «залишаються вдома й лагодять речі». Вона зауважує, що це не є чимось специфічним саме для Русенгорду. Гульшан та Амїра говорять, що це — місце збору безробітних чоловіків: «вони п'ють каву в Русенгорд-Центрі тоді, коли

їхні жінки пораються вдома. Ми, наприклад, ідемо в Русенгорд-Центр лише для того, щоб зробити покупки».

Майже всі оповідачі звернули увагу на велику кількість закладів швидкого харчування, які є важливими точками соціального життя в районі: «Вони працюють майже цілодобово, люди перебувають на вулицях і в темну пору дня. Деякі з них відомі в усьому Мальмо».

Ще одним закладом громадського харчування, який приваблює людей з інших районів відвідувати Русенгорд, є соціальне підприємство Ялла Трапан (Yalla Trappan), у якому працюють лише жінки. Для них Ялла Трапан є важливим із кількох причин: «це не лише робота, ми тут маємо соціальну мережу, дружбу, це подібне на сестринство, де ми можемо поділитися проблемами та радостями. Навіть іноді, коли я не на роботі, я хочу туди піти. Не хочу бути вдома весь час». Цей соціальний проект створив для жінок альтернативний простір: «я йду на роботу, потім повертаюся до своєї сім'ї, у мене мало часу, щоб бачитися із друзями. Ялла Трапан — це місце для соціальної взаємодії поза межами сім'ї».

Гульшан вважає, що інфраструктура для дітей у районі розвинена добре: вистачає дитячих майданчиків і закладів, проте, на її думку, «у Русенгорді найбільше не вистачає великого підприємства, де б усі могли працювати. Тут є багато жінок, які не мають роботи. Часто вони мають психологічні проблеми, тому для них погано постійно залишатись вдома. У районі немає специфічного місця, де вони могли би бачитися і спілкуватися. Переважно вони бачаться в когось вдома».

Патріція пригадує, що в «Будинку Мрій» (шв. Drömmarnas Hus) також був проект, який мав на меті створити простір для спілкування жінок. «Будинок Мрій» — це стара будівля, здається, із XIX століття, розташований у Хергордені, де збираються всі менеджери проектів, що втілюються в Русенгорді. Також тут можна займатися різноманітними активностями, як наприклад, театр, спів, танці і таке інше. Інші люди можуть сюди безкоштовно приходити, наприклад, дивитись театральні вистави». Хельга зауважує: «Ще один заклад, який організовує активності переважно для молоді в Русенгорді, це — Тегельхусет (шв. Tegelhuset). Також це — місце, де можна отримати інформацію про події, які відбуваються в Русенгорді».

Гібридна типологія «бокалер», що з'явилася на Беннетс Базаар (шв. Bennets Bazaar), стала інновацією в Русенгорді: «людей заохочували розташувати тут свої бізнеси. Згідно з ідеєю, власники бізнесів мали б жити у квартирах, що розташовані позаду крамниць чи офісів, проте зараз не всі так роблять». Патріція зазначає, що «більша частина покупців — із Русенгорду, але сюди приходять люди і з інших районів». Невен, який жив у сусідстві Беннетс Вег (шв. Bennets väg), стверджує, що поява «бокалер» у його сусідстві позитивно вплинула на середовище — як на фізичне, так і соціальне.

Беннетс Базаар став важливим публічним простором у Русенгорді. Хельга та Невен пригадують, що «влітку на Беннетс Вег встановлюють великий екран — і всі з району виходять та разом дивляться трансляції футбольних матчів, спілкуються, знайомляться». Іншою локацією для спільної гриль-вечірки, яку супроводжують мистецькі, спортивні та інші розважальні активності, є площа навпроти Русенгорд-Центру, що за звичних умов слугує паркувальним майданчиком: «це не відбувається часто — лише кілька таких подій у рік. Якби їх було більше й можна було б запросити людей зі всього Мальмо сюди, щоб вони побачили, як тут все відбувається, думаю, це б допомогло Русенгорду позбутися поганої репутації».

«Раніше найпопулярнішими місцями для зустрічей молоді були локальні крамниці чи кафе, які розташовані в кожному сусідстві, або ж біля Русенгорд-Центру», — пригадує Невен. Проходячи повз громадську споруду в Ортагардені, він зазначає: «наприклад, на місці цієї крамниці була піцерія. Хлопці збиралися коло неї кожного вечора, вони були голосні, іноді билися... У кожній частині Русенгорду є місце, біля якого збирається молодь. Раніше в цій частині всі зустрічалися біля піцерії. У частині, де я виріс, — біля магазинів на Бенетс Вег». Він додає: «тут завжди були погані хлопці, які зустрічалися біля крамниці й робили погані речі. Кожного разу, коли я бачив групу хлопців, що стоять коло магазину, я знав, що скоро щось має трапитися. Проте тепер я не бачу, щоб це відбувалося».

Варто зауважити, що відомою в усьому Мальмо є жіноча футбольна команда, яка тренується в районі. Також усі оповідачі згадали про корт, який облаштував З. Ібрагімович у районі, де він мешкав: «Це дуже популярне місце, бо коли Златан був нашого віку, він тут грав у футбол».

Малін звертає увагу на те, що багато процесів у районі є прихованими, як наприклад, комунікація між мешканцями. Вона вважає, що проекти, які мають на меті створювати місця для зустрічей, активізувати громаду, не є доцільними, оскільки комунікація між мешканцями Русенгорду відбувається, на її думку, активніше, ніж в інших районах міста: «планувальники кажуть, що треба створювати місця для зустрічей у районі, де люди зустрічаються постійно. Вони не бачать, що відбувається у приміщеннях пралень, сходових клітках...». Зокрема, вона розповіла про влаштування «Саду Дружби» в сусідстві Хергорден, який мав стати місцем для соціалізації мешканців Русенгорду. Малін провела багато часу в цьому сусідстві, коли працювала в муніципальному офісі, проте так ніколи й не бачила, щоб сад виконував свою функцію. Інші оповідачі зовсім не згадували про нього як важливий простір. Поряд із цим, у Русенгорді існує чимало грядок, які доглядають мешканці та вирощують овочі. Зокрема, вони розташовані поряд з районом Зл. Ібрагімовича та Персборгом. Там часто можна побачити людей, які комунікують між собою під час того, займаються городництвом.

Інший проект громадського простору — Червоний килим (шв. Rosens rösa matta) — полягав у переобладнанні паркування у простір, дружній для дівчат: «для мене це образливо, коли лише жінок збирають для того, щоб спроектувати простір чи пофарбувати його в рожевий колір. Мені здається girl's power пішла в неправильному напрямку», — стверджує Малін. Інші оповідачі не згадують про те, як цей простір було обладнано і яку він мав мету, вони називають його просто «Törnrosen» — за назвою району, у якій він розташований, і сприймають як місце для зустрічей. Хельга розповідає, що МКВ організовує тут багато розважальних подій, які є популярними серед мешканців Русенгорду.

Оповідачі розповіли, що в Русенгорді є 3 школи, де навчаються діти віком від 6 до 11 років, після чого вони відвідують школи в інших районах міста, оскільки старшу школу в Русенгорді, де вчилися діти віком від 11 до 16 років, закрили через неуспішність. Невен розповідає, що школа «Apelgården» є найбільш популярна в Русенгорді: «Про неї всі чули. Це ще одне популярне місце, де всі збираються, як наприклад, Беннетс Вег». Зазвичай біля шкіл проводять час не лише учні, але й молодь, яка вже давно закінчила школу.

(4) Відкриті простори спільного користування. Прибудинковий простір, за словами оповідачів, є органічним продовженням помешкань. Гульшан та Амїра розповідали, що в теплий період року вони проводять багато часу поряд зі своїм будинком: спілкуються з сусідами, готують щось разом, дивляться за дітьми, що бавляться поруч. Патріція також зауважила, що в Русенгорді біля будинків є великі зелені простори, які в літню пору рідко пустують: «активності, які відбуваються в Русенгорді, роблять його дуже особливим. Кожного разу коли ви виходите з дому, ви опиняєтеся серед людей, навіть вночі».

Усі оповідачі вважають житлові двори хорошим місцем для перебування дітей. До 7 років Невен проводив весь час у житловому дворі свого будинку й загалом рідко виходив за межі свого сусідства *Vennets väg*, бо в іншому, як він казав, до нього могли б поставитися непривітно: діти та підлітки переважно проводили свій час у тому сусідстві, де жили. Хельга зауважує: «У Русенгорді на вулицях стільки дітей! І вони бавляться разом. Коли вони підростуть, вони матимуть стільки знайомих! Я думаю, що їхні батьки почуваються впевнено, коли діти надворі, бо люди знають один одного і будуть піклуватися про дітей інших». Двори є також просторами для людей старшого віку — вони спілкуються там зі знайомими та дивляться за дітьми.

Хельга розповідає, що майже всі мешканці Русенгорду винаймають помешкання: «У Лїмхамні, районі, розташованому поряд із пляжем, живуть люди зі значно вищими статками, вони можуть собі дозволити жити у власній віллі. У Русенгорді ж мешкають люди, які мають невеликі доходи. Тут оплата за оренду є низькою, хоча помешкання — достатнього розміру, щоб вмістити великі сім'ї». Невен розповідає, що йому не спадає на думку район у Мальмо, у якому орендна плата за житло була б нижчою, ніж у Русенгорді: «Тут багато людей, які тільки прибули у Швецію. Думаю, ситуація змінилася за останні декілька років, проте раніше тут можна було зустріти безробітних, що жили на соціальну допомогу».

Розповідає Анїта: «Ми можемо робити лише деякі зміни в помешканнях, і то тільки після узгодження із фірмою. Якщо це наша ініціатива, ми маємо робити це власним коштом. Проте самі фірми також оновлюють квартири, як наприклад, тепер замінюють обладнання в кухнях. Через це зростає орендна плата». Малін вважає, що структура власності житла та його менеджмент створювали чимало проблемних

ситуацій. Вона пригадує ситуацію, яка кілька років тому склалася в Хергордені (шв. Herrgården). Завдяки телевізійному репортажу стало відомо про умови, у яких проживали мешканці будинків, за обслуговування яких відповідала приватна норвезька компанія Аста, у кімнатах були пліснява та таргани. Окрім того, квартири в цьому сусідстві — перенаселені, а діти не мали умов, щоб виконувати домашнє завдання. Малін здається, що цю ситуацію виправили, проте вона вважає, що міська адміністрація має більше уваги приділяти врегулюванню обов'язків та мати більше контролю над приватними фірмами.

Для декого настільки щільне середовище не є бажаним: Невен вважає квартири некомфортними та тісними. Даяна також наголошує на перенаселеності та занадто шумному середовищі — вона б надала перевагу індивідуальному житлу. Однак Патріції більше подобається жити в багатородинному будинку: «У багатородинних будинках є спільне подвір'я, де можна спілкуватися із сусідами. Жити у віллі — більш самотньо, там нема такого контакту з сусідами». Хельга також надає перевагу квартирі, і також через те, що існує прибудинковий простір, де вона проводить багато часу із сусідами влітку.

ДОДАТОК Е.

ПРОЕКТИ ТА ПІДХОДИ, ЗАСТОСОВАНІ У ПРОЦЕСІ ТРАНСФОРМАЦІЇ РАЙОНУ РУСЕНГОРД

Подібно до ситуації в інших районах Програми мільйону значна частина мешканців Русенгорду була незадоволена житловим середовищем ще в сер. 1970-х рр. Згідно з опитуваннями, насамперед вони були незадоволені монотонністю архітектури та великою поверховістю, концентрацію закладів обслуговування лише в центрі району (Juhlin, Ronnby, 1974). Тимчасом як головна магістраль Русенгорду, яка сполучає його із центром Адміралсгатан (шв. *Amiralsgatan*), мала стати модерністським символом району, мешканці сприймали її як бар'єр, що розділяє житлову територію на дві частини. Відтоді на ці початкові функційні та структурні недоліки нашаровувалися нові ідентичності та сприйняття. За твердженням працівників муніципального містопланувального офісу (шв. *Stadsbyggnadskontoret*), усі проекти трансформації фізичного простору Русенгорду були спрямовані на виправлення недоліків проекту модернізму, а підхід до планування територій відтоді змінився кардинально. Серед головних відмінностей вони назвали те, що (1) сьогодні у планувальний процес намагаються залучити якомога більше зацікавлених сторін на противагу модерністському плануванню, коли група планувальників ухвалювала одноосібні рішення; (2) планування більше не є «автомобілецентричним», натомість раніше використання приватного транспорту означало змогу розділити функції у просторі (відпочинок, робота, проживання) і надати йому переваги у вуличному русі; (3) сьогодні намагаються сформувати більш щільне та багатофункційне середовище.

Як зазначено на сторінці муніципалітету, Мальмо завжди було «містом у транзитивності» (Malmö Stad, 2015). Сьогодні його позиціюють як місто знань, для якого є ключовими пілотні проекти, а інвестиції у розвиток Русенгорду — як внесок у формування «нового розділу» історії міста. Для цього адміністрація міста активно комунікує з локальними зацікавленими сторонами для розроблення міських проектів та стратегій. Передбачають, що підтримка Європейського фонду розвитку (англ. *European Development Fund*), локальні інвестиції в поєднанні з учасницьким підходом до проектування допоможуть знизити сегрегацію цієї території,

забезпечити її стійкий соціо-економічний розвиток та зменшити «ментальну дистанцію» до решти Мальмо.

Узагальнюючи, можна виокремити кілька фокусів проектів, які відбувалися за останні роки в Русенгорді: (1) житловий фонд; (2) відкриті простори; (3) функційна тканина району; (4) транспортна інфраструктура; (4) візійні комплексні концепції трансформації району; (5) соціально-спрямовані інноваційні проекти. Варто зауважити, що майже в кожному проекті використовують категорію «ідентичності» як ключову.

(1) Житловий фонд. Для багатьох житлових територій «рекордних років» проблеми менеджменту, порожніх помешкань та сегрегації виникли невдовзі після завершення будівництва; надано чимало державних дотацій для переобладнання навіть нещодавно збудованого житла. Такі території розвивалися багатьма шляхами, проте Т. Гол (Th. Hall) і С. Відень (S. Viden) виокремлюють шість головних підходів до їх впорядкування:

- *поточний ремонт*: за відсутності специфічних проблем житлове утворення підтримують у початковому стані;

- *поточний ремонт із деякими змінами*, які можуть стосуватися зміни кольору, оздоблювальних матеріалів чи дизайну під час ліквідації технічних недоліків;

- *реновацію із залученням мешканців* проводять із метою підвищити привабливість помешкань на ринку житла. Зазвичай це передбачає досить суттєву реновацію фасадів, дахів, вхідних груп та просторів спільного користування. У 1980-ті рр. практикували застосування постмодерністської пастельної кольорової гами та класицистичних архітектурних мотивів; натомість уже в 1990-х рр., ранній модернізм почав слугувати моделлю для наслідування у проектах реновацій та перепланувань;

- *перевтілення* (англ. turn-around): інтенсивна перебудова зазвичай поєднувалася з реорганізацією менеджменту. При цьому намагалися надати району чи житловій групі нового образу, зробити його більш привабливим для соціально- та економічно стабільного середнього класу. При цьому особливу увагу звертають на перепланування прибудинкового простору та внутрішніх позаквартирних просторів, за потреби – змінюють планування квартир.

- *масштабне перевтілення* (англ. large-scale turn-around): об'єми будинків кардинально змінюють завдяки добудовам або демонтажу окремих частин, деякі будинки — демонтують повністю. Передбачають, що зміни також сприятимуть кращій орієнтації у просторі, сформуєть більш комфортний масштаб та підкреслять ідентичність територій. При цьому намагаються також створити нові функції в житловому середовищі.

- *знесення з метою зменшити кількість помешкань і/або змінити типологію будинку*. При цьому відбувається знесення одного або кількох будинків. Випадки великомасштабного знесення привернули до себе багато уваги, проте цей підхід застосували лише до 3% житлового фонду «рекордних років» (Hall, Viden, 2005).

Житловий фонд Русенгорду формують будинки багатьох типологій, проте всі вони були більшою чи меншою мірою були модернізовані. Майже для всіх була характерна реконструкція з покращенням технічного стану та зміною візуального образу. Подібно до інших територій, збудованих у період «рекордних років», повністю замінено вікна та двері, модернізовано обладнання квартир, у більшості будинків реконструйовано позаквартирні спільні простори. Окрім того, наприклад, у частині Криторден (шв. Kryttgården) після реконструкцій вхідні групи та сходові клітки стали впізнаваними елементами завдяки композиційним рішенням, насиченим кольорам; сформовано нові силуети будинків. Загалом, вирішенню вхідних груп надано особливої уваги під час реконструкцій: зазвичай їх розширювали та виконували із світлопрозорих матеріалів, перетворюючи на композиційний акцент фасаду. У триповерхових будинках частин Апельгорден (шв. Apelgården) та Критгорден (шв. Kryttgården) реорганізовано прибудинковий простір у такий спосіб, що квартири перших поверхів використовують його як приватні подвір'я, огорожені низькими дерев'яними перегородками та кущами. Також організовано й зелену зону спільного користування з встановленням приміщень для сортування сміття та зберігання. У дев'ятиповерхових будинках у Апельгордені повністю змінено характер південно-східних фасадів, які додатково обладнано лоджіями різної глибини; реконструйовано вхідні групи з використанням склоблоків. Також у цьому районі повністю реорганізовано простір між будинками, обладнаний місцями для барбекю, відпочинку, елементами для занять спортом тощо.

У Русенгорді, не зважаючи на типологічне різноманіття, планування квартир початково були подібні, які переважно були трикімнатними. Значна кількість сімей, які мешкають у Русенгорді складається з багатьох членів, і, відповідно потребує інших конфігурацій та більших площ помешкань, аніж це передбачалося Програмою мільйону для нуклеарних сімей. Також є запит на помешкання для одної та двох осіб. З огляду на це, проведено перепланування, щоб збільшити кількість одної і чотирикімнатних квартир. Помешкання з кардинально новими плануваннями можуть з'явитися в районі завдяки будівництву нових будівель. Як зазначила містопланувальниця М. Док (M. Dock), у проекті денсифікації магістральної вулиці Адміралсгатан (шв. Admiralsgatan) поряд із новими громадськими типологіями, передбачено будівництво також і нових житлових типологій, щоб, з одного боку, забезпечити більш комфортний тип міської тканини, а з іншого — надати житло, яке зможе привабити нові групи мешканців у район (Інтерв'ю з М. Док,).

Чимало проектів реконструкції й модернізації на перший погляд спрямовано на те, щоб позбутися архітектурної одноманітності чи вирішити технічні проблеми. Проте часто головною метою є вирішення ширших соціальних завдань. Очевидно, що більшість проблем технічного стану будинків легко розв'язати шляхом ремонту чи реконструкції, проте для шведських планувальників було важливим також залучити мешканців для ефективності процесу проектування, менеджменту та відчуття належності до території. Протилежним до цього підходу є радикальний підхід знесення (англ. turn-around), однією з цілей якого є заміщення однієї групи населення іншою, і відповідно — зміна образу території. Цей підхід є дуже суперечливим не тільки із соціального погляду, але й з історичного чи архітектурного (Hall, Viden, 2005). Для того щоб змінити соціальну композицію територій більш м'яким способом, застосовують підхід зміни функцій, додавання нових або ж трансформація типологій. Зокрема, у Русенгорді житловий будинок переобладнано у студентський гуртожиток; проте частину його помешкань — трансформовано в офіси; чимало квартир на перших поверхах у багатьох частинах Русенгорду зайняли дитячі садки та інші заклади першої необхідності. Офіс муніципальної житлової компанії МКВ був розташований у переобладнаному

багатородинному будинку Русенгорду, проте через нову хвилю нестачі життя останніх раків, ці приміщення знову облаштували як помешкання.

(2) Відкриті простори. Відкриті простори у шведських житлових районах мають тривалу традицію проектування, використання та догляду. Б. Перссон (B. Persson) та А. Перссон (A. Persson) стверджують, що вхідним групам у житлові будинки та житловим дворам навали особливої уваги ще з 1930-х рр. Житлові морфології Програми мільйонів відрізняються від ранномодерністських наявністю значно більшої кількості відкритого простору, і при цьому двір та сад стають частиною вулиці. У 1937 р. головний садівник міста Мальмо Б. Мілленберг (B. Myllenberg) у статті «Plantations and Modern Building» зазначив, що закриті міські структури стають «відкритими», високі огорожі — замінюють низькими, «насадження стають повністю відкритими, і тому їх можна сприймати як публічними, так і приватними. Тому власник має докладати більше зусиль, щоб підтримувати в порядку ділянку — не лише для свого задоволення, але також для задоволення перехожих (Persson, Persson, 1995).

Класифікувати відкриті простори шведських житлових районах можна радше формальною, оскільки градація приватності від помешкань до громадських просторів переважно є поступовою. Дуже умовно можна виокремити такі категорії: прибудинкові ділянки з доступом тільки з одного помешкання, житлові двори і громадські простори загального користування. Можна припустити, що прибудинкові ділянки ментально сприймаються продовженням помешкань, їх активно використовують й облаштовують мешканці відповідно до своїх потреб.

Спільні житлові двори переплановано в багатьох районах «рекордних років» у такий спосіб, щоб вони стали більш комфортними, різноманітними та придатними для використання різними групами мешканців (Hall, Viden, 2005). Щоб створити більш дружні для мешканців умови, житлові двори додатково озеленено, обладнано тентами від сонця та дощу, іншими малими архітектурними формами, а також — будівлями для сортування сміття та зберігання. Найбільш елементарні перепланування відбувалися уже в сер. 1970-х рр. Т. Гол (Th. Hall) та С. Відень (S. Viden) стверджують, що більшість таких проектів мала тривалий ефект і позитивно вплинула на соціальне життя в районі.

Якщо облаштування прибудинкових територій та житлових дворів передусім спрямовано на створення умов для первинної групи користувачів та, відповідно, формування первинної ідентичності, то загальні громадські простори також важливі і для вторинної ідентичності територій. З огляду на це, у районах Програми мільйону, які часто мають негативний образ, на реновацію громадські простори сьогодні звертають особливу увагу. Такі проекти мають значно ширшу ціль, аніж формування зручного чи функційного простору, яка стосується також соціальних, культурних, політичних та репрезентаційних аспектів. Із прикладу Русенгорду зрозуміло, що вторинна ідентичність також важлива і для первинної групи: кілька мешканців під час глибоких інтерв'ю розповіли, що вважають найбільш успішними проекти модернізації саме громадського простору, бо вони дозволяли «по-новому подивитися на Русенгорд, а не лише як на кримінальний район». Серед таких проектів вони пригадали облаштування району Торнрусен (шв. Törnrosen) вуличними скульптурами та іншими малими архітектурними формами, елементами, які відсилають до історії З. Ібрагімовича, успішного футболіста та мешканця їхнього сусідства — мозаїка «Посмішка» та надписи з його цитатами, а також брендинг Русенгорду як «серця Мальмо». Інформанти ствердили, що за допомогою цього, простір став більш привітним, а «люди почали почуватися тут більш комфортно і почали більше комунікувати між собою».

Містопланувальники муніципального офісу зазначають, що важко точно визначити, у який спосіб мешканці використовують приватні та публічні простори в районі, проте, зважаючи на те, що щільність населення відповідно до житлової площі квартир перевищує норму, вони припускають, що мешканці активно використовують також і ділянки поміж будинками; зокрема, жінки частіше бачаться у приватному просторі, тимчасом як громадські простори – це місце зустрічі для чоловіків. Варто зауважити, що питання гендерності простору Русенгорду часто стає об'єктом досліджень. Так, К. Лістерборн (C. Listerborn) стверджує, що щоденне життя в Русенгорді є глокальним (англ. glocal): у ньому існують діалектичні взаємозалежності між глобальними впливами та локальним життям. Згадана дослідниця зазначає, що репрезентації «глокального» життя пов'язані із категоріями класу, раси та гендеру; проте, не зважаючи на те, що гендерні питання та міграційна

політика є двома дуже важливими аспектами для Швеції як держави загального добробуту, їх рідко розглядають разом. З огляду на це, вона звертає увагу на партисипативний підхід до планування, також часто застосовуваний у Русенгорді, який стає все більше критикований за те, що його інструменти не дають змоги почути всіх голосів, а серед них — жінок у маргіналізованих районах (Listerborn, 2007). З іншого боку, зважаючи на те, що більшість мешканців району походять із арабських країн або мають мусульманське походження, важливими є також дискурс дослідження громадських просторів у відповідних країнах. Варто зауважити, що гендерний аспект громадських просторів останнім часом стає основою дослідження трансформації суспільств країн Середнього Сходу (Sawalha, 2014). Нові теорії продукування соціального простору (англ. production of social space) формують на основі феміністичних теорій простору, надаючи уваги кореляції публічної та приватної сфер у житті жінок, особливо після їх трансформації в соціальній структурі великих арабських міста після інвазії Штатів в Ірак та подій Арабської весни (Sawalha, 2014). Турецька письменниця Е. Шафак (E. Şafak), яка також є політичною активісткою, стверджує: «Мені здається, що дуже важливою є гендерна рівність у громадському просторі (...). На Середньому Сході і також у Туреччині ми спостерігаємо трансформацію простору: жінок знову відштовхнули у приватний (...) і знеохочують перебувати у громадському. (...) Свідченням демократії є громадський простір, який відкритий для різноманітних ідентичностей» (Şafak, 2016).

Зважаючи на свою «глокальність», простір Русенгорду успадкував чимало патернів простору країн, із яких походять його мешканці. Відтак, планувальники намагаються максимально врахувати гендерний та культурний аспекти під час розроблення проектів громадських просторів.

Громадськими просторами в районі займався муніципальний офіс Gatukontoret (дослівно з шв. офіс вулиці), який також залучав до кожного проекту інших акторів.

Простір «Rosens göda matta» (шв. червоний килим) розташовано на перетині двох вулиць на місці колишнього паркування. Сьогодні — це місце для зустрічей та активностей багатьох людей, та особливо — для дівчат. Для проектування та реалізації проекту, які тривали з 2010 до 2013 р., запросили лише дівчат-мешканок району. Представниця офісу зауважила: «У Русенгорді і подібних територіях

зазвичай хлопці — надворі, а дівчата — вдома. З огляду на це, планувальники створили умови для того, щоб дівчата могли самі організувати громадський простір, де вони б почувалися безпечно і як вдома» (Rosens Röda Matta, 2013). Gatukontoret офіційно найняв представниць району на літній період. Процес проектування супроводжувався відкритими громадськими подіями. У результаті розроблено ідею площі, обладнаної динаміками та інтерактивним мікрофоном, які зможе використовувати кожна і кожен. Також необхідно було забезпечити змогу використовувати цей простір упродовж доби та для різних активностей — влаштування концерту, заняття спортом чи для читання книги. Планувальна група намагалася забезпечити такий набір функцій, який був би цікавий для дівчат передусім. Не зважаючи на це, сьогодні в цьому просторі перебуває все ж більше хлопців, проте співвідношення є 60% хлопців до 40% дівчат, при попередньому — 90% до 10%. Муніципалітет сподівається, що цей випадок стане моделлю для майбутньої роботи над гендерною рівністю не тільки в Мальмо, а й інших містах Швеції (Rosens Röda Matta, 2013).

Ще одним прикладом підходу до громадських просторів є стратегія, яку розробило данське бюро Gehl Architects у 2014 р. на замовлення муніципальної житлової компанії МКВ, яка почала масштабну регенерацію Хергордену (шв. Herrgården) — найбільш стигматизованого району Русенгорду. У стратегії громадських просторів мала бути запропонована ідея ефективного фізичного та ментального зв'язку сусідства й району загалом з іншими частинами Мальмо. На думку Gehl Architects, головною проблемою є те, що Русенгорду властиві стійкі асоціації з соціальними та економічними проблемами, її вирішення архітектори бачать у створенні нової позитивної ідентичності, яка могла би базуватися на культурній різноманітності району, який періодично з'являється в медіа як приклад невдачі Шведської програми Мільйони та ілюструє сегреговані, неблагополучні та кримінальні території. Формування ідентичності є часто ефективним завдяки якісним перетворенням громадських просторів та активностям, які в них відбуваються. Важливо, щоб ідентичність була сформована тими, хто мешкає та працює в районі. Відтак, у стратегії запропоновано три нові напрямки розвитку простору: «Home Sweet Home» (покращення якості житлового фонду), «Urban

Bazar» і «Sports park» (формування більш міського середовища та формування позитивного мультикультурного образу). Згідно з цією стратегією модернізовано ряд житлових дворів (Strategy for outdoor spaces in Rosengård, 2014).

(4) інфраструктурні транспортні проекти. Середовищу, спроектованому в 1970-1980-х рр., притаманна як сегрегація функцій, так і транспортних потоків: пішохідні, велосипедні та автомобільні потоки розподілено, а часто — організовано в кілька рівнів. Сьогодні планувальники намагаються об'єднати їх в одному рівні. Цей підхід є більш інклюзивним і безпечним, а крім того, більш компактним: сегрегація потоків потребує дуже багато простору, який сьогодні використовують для створення нових громадських функцій.

Через Русенгорд, як і через більшість із районів програми Мільйону, проходить інтенсивна автомагістраль, яка не має міського характеру і сприяє недопустимому підвищенню швидкості руху транспорту. Для того щоб надати Адміралггатан більш комфортного міського характеру, містопланувальний відділ міської ради планує ущільнити забудову, оскільки сьогодні відстань поміж фасадами будинків по різні боки магістралі становить понад сто метрів.

Окрім того, регіональний орган та оператор громадського транспорту Сконетрафікен (шв. Skånetrafiken) впровадив новий проект: лінію громадського транспорту, яка сполучає Русенгорд із центром міста і Вестра Хамнен (шв. Västra Hamnen), оснастили новими 24-метровими автобусами на біогазі — «Superbuses», для того щоб зробити громадський транспорт більш привабливим та ефективним, а також заохотити мешканців Мальмо відвідувати Русенгорд та підвищити мобільність мешканців Русенгорду.

М. Док стверджує, що в Русенгорді проживає багато дітей і необхідно забезпечити для них змогу бачити інші частини міста, отримувати досвіди різних типів міських територій, зустрічатися з різними людьми, здобувати різну освіту та професії. З огляду на це, одним із завдань містопланувального офісу є забезпечення зв'язку різних частин міста та формування кращої міської тканини (Інтерв'ю з М. Док,).

(5) візійні масштабні проекти. У 2011 р. МКВ оголосила відкритий конкурс зі створення нової домінанти Русенгорду (Törnrosen Tower, 2011). Його мета -

віднайти найвдалішу пропозицію дизайну хмарочосу (шв. Törnrosen Tower) та його оточення із забезпеченням соціальної, екологічної та економічної стійкості (англ. sustainability). Переміг у цьому конкурсі проект данського офісу Lundgaard, Tranberg Arkitekter. У стратегії вони ствердили, що будівлі та громадські простори Русенгорду мають відображати різноманітність населення району, середовище стати багатофункційним та містити більше типів житлових типологій. Вони наголошували на необхідності застосування принципів зеленого урбанізму, оскільки Русенгорд має потенціал до майбутнього планування як зеленого району, де будинки, дерева та ландшафт формують єдину систему. Соціальна стійкість має бути забезпечена завдяки спільному використанню громадських просторів та будівель, характер яких сприятиме формальній і неформальній взаємодії мешканців району й відвідувачів. Щоб забезпечити стійкість середовища (англ. environmental sustainability), наявну забудову треба розглядати в комплексі з новими будівлями для створення альтернативної стратегії споживання енергії та ресурсів (Culture Casbah, 2011). Головна ідея концепту, проте, має за основу культурний аспект (назва «культурна фортеця») і полягає в інтенції перетворити район завдяки активації соціального потенціалу через створення нових архітектурних форм будівель та міських просторів. Ключовими елементами концепції є променад Rosengårdstråket та хмарочос Törnrosen Tower: міський дощатий променад трактують як єднальний елемент і частину мережі головних громадських просторів Мальмо, а хмарочос має стати символом різноманітності та відкритості району, створюючи нову ідентичність простору. Хмарочос трактують як потенційну архітектурну домінуючу східного Мальмо. Оздоблений дерев'яним фасадним покриттям, він має відіграти роль вертикальної маніфестації променаду. Функційне наповнення, згідно з концепцією, мають розробляти разом із мешканцями, щоб посилити відчуття належності та спільноти (Culture Casbah, 2011).

(6) Соціально-спрямовані інноваційні проекти. Бенетс Базаар (Bennets Bazaar) відкрито у 2009 р. в межах муніципального проекту МКВ. Для його створення було застосовано нову типологію «bokaler» (неологізм, який поєднує слова «bo» - з шв. «жити» і «lokaler» - з шв. «офіс»), відповідно нова типологія містить помешкання та магазини або офіси. Їх інтегровано в житлову групу вздовж активної осі в Русенгорді.

Шляхом такої інновації намагалися також створити робочі місця для локальних мешканців та підвищити безпеку в районі. Реконструкцію площі Ортагарсторгет (шв. Ortagardstorget), розташованої навпроти Беннетс Базаар, було завершено у 2013 р., і сьогодні вона працює для підтримки функцій Беннетс Базаару, зокрема на ній розташовані літні тераси в кафе і проводяться події у теплу пору року.

Соціальне підприємство Ялла Траппан (араб., шв. Yalla Trappan) існує з 2010 р. Його було організовано в типовому помешканні на першому поверсі багатородинного будинку. Головна мета цього підприємства – це забезпечити роботою та інтегрувати в суспільство жінок-емігранток. Воно організоване як кооператив жінок: співпраця менеджерів та працівників та солідарність. У Yalla Trappan сьогодні працює 15 жінок, які працюють у трьох комерційних напрямках: кафе та кейтерінг, прибирання та обслуговування конференцій, та швейне дизайн-студію. Те, що починалося як проект, залежний від фінансової підтримки Європейського Соціального фонду, муніципалітету та ABF Malmö, перетворилося на економічно-незалежну соціальну організацію, яка зуміла зорганізувати знання та вміння працівників для створення соціально стійкого інновативного бізнесу.

ДОДАТОК Є ВПРОВАДЖЕННЯ

Центр міської історії Центрально-Східної Європи

Центр міської історії Центрально-Східної Європи
Вул. Акад. Болемольця, 6 • 79005 Львів, Україна
Тел: +38 0322 75 17 34 • факс: +38 0322 75 13 09
www.lvivcenter.org • institute@lvivcenter.org

Вих. № 657 від 20.11.2017

В спеціалізовану вчену раду №К 35.052.11
при Національному університеті
“Львівська політехніка”

Довідка про впровадження

видана Центром міської історії Центрально-Східної Європи аспірантці кафедри дизайну та основ архітектури Інституту архітектури НУ “Львівська політехніка” Мисак Наталії Романівні, яка проводить дисертаційне дослідження на тему “Формування ідентичності районів масової житлової забудови” у підтвердження того, що результати дослідження були використанні:

- для міжнародної літньої школи “Сихів: простори, пам’яті, практики”, що відбувалась 13 – 27 серпня 2017 року у Львові, у якій Н. Мисак взяла участь як т’юторка архітектурного студіо “Простори”.

- у проєкті “Львів Інтерактивний”, для якого Н. Мисак підготувала описи 9 архітектурних об’єктів району Сихів.

З повагою,

Директор
Центру міської історії
Др. Софія Дяк

Malmö högskola /Kultur och samhälle
Jonas Alwall

Malmö, 6 November 2017

To whom it may concern

Re: Nataliia Mysak's teaching at the Department of Urban Studies, Malmö University, with the implementation of her PhD project results "Identity Formation of the Large Scale Housing Estates Built in 1960-80 in Europe"

This is to certify that Nataliia Mysak, who is a PhD student of the Lviv Polytechnic University, the Institute of Architecture, Design and Architecture Basics Department, fulfilled the role of teacher on the course **Catching Urbanity**, which is a 15 credit course on the second semester of the master's programme in Urban Studies at Malmö University.

Nataliia Mysak was responsible for one course model called *Architectural Analysis*, which, together with two other modules (called *Urban Ethnography* and *Geographical Analysis*) aims to provide the master students with a complex understanding of methods applicable to the study of urban life and how these methods can function together in creating a deeper understanding of matters of urbanity and urbanization. The course ended with an examination in the form of a poster presentation, where the students were able, in a comprehensive way, to display the methodological and analytical proficiency they had required during the course, and in the assessment of which Nataliia also took part.

During the period 20 January to 4 March 2016, Nataliia Mysak gave eight lectures or seminars on this course, in addition to the subsequent examination, in which she also took part. In total, her number of working hours on the course were 55. In her lecturing, Nataliia made very fruitful use of results from her PhD project "Identity Formation of the Large Scale Housing Estates Built in 1960-80 in Europe".

Nataliia Mysak performed excellently and her contribution to the master's course was much appreciated by both students and fellow teachers.

Yours sincerely,

Jonas Alwall
Senior Lecturer, Head of Unit, Urban Studies

Postal address	Visiting address	Phone	Fax	Internet	E-mail
Malmö högskola Kultur och samhälle 205 06 Malmö	Nordenskiöldsg. 1	+46 40 665 79 84	+46 40 665 70 75	www.mah.se	jonas.alwall@mah.se